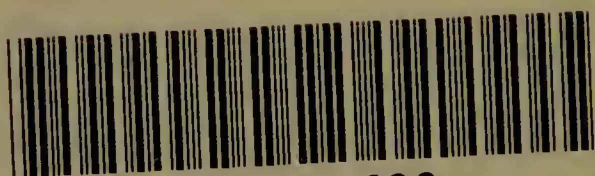

Gordon Torrie

GEORG HEUERMANN

1723—1768.

ET BIDRAG TIL DANSK-NORSK MEDICINAL- OG
KULTURHISTORIE

AF

GORDON NORRIE.

KØBENHAVN.

JACOB LUNDS FORLAG.

1891.

FR. G. KNUDTZONS BOGTRYKKERI.

George Heuerman

Indhold.

Forord.

For en del år siden begyndte jeg at samle den danske ophthalmologiske literatur for om muligt at give en fremstilling af ophthalmologiens udvikling her i landet. Jeg traf da gennem tyske historikere på *Georg Heuermann*s navn og blev derved ledet til at studere hans værker. Det var mig hurtigt klart, at han var en betydelig videnskabsmand, og da det viste sig, at der selv i en så god bog som *Ingerslevs: Danmarks læger og lægevæsen* kun fandtes meget lidt om ham, begyndte jeg at samle materiale til hans biographi. Jo mere jeg trængte ind i studiet, des mere gik det op for mig, hvor stor betydning han har haft, og jeg besluttede mig derfor til at skrive hans historie.

Det var kun med stor betænkelighed, at jeg indlod mig på dette arbejde, da jeg aldrig tidligere havde givet mig af med at være historisk forfatter, men skøndt mit arbejde ganske vist langt fra er fuldstændigt, håber jeg dog, at jeg har fremdraget en betydelig mængde oplysninger om mange forskellige forhold, som er gåede i forglemmelse. Dels for at mine meddelelser kan kontrolleres og dels for at lette andre i deres studier har jeg overalt citeret mine kilder, da jeg selv har følt, hvor vanskeligt det er at arbejde, fordi kildeangivelser som regel mangler i vor medicinalhistoriske literatur.

Da det var *øjenlægen Heuermann*, jeg først og fremmest søgte oplysninger om, er det naturligt, at ophthalmologien danner et hovedafsnit i bogen, medens de andre afsnit af den særlige medicinalhistorie er kortere behandlede. Det er så heldigt, at ophthalmologiens historie i Danmark på den tid netop frembyder mere af kulturhistorisk interesse end på noget andet tidspunkt.

Jeg har ikke alene skrevet for medicinalhistorikere men også for læger og andre, der har interesse for medicinal- og kulturhistorie, og jeg er mig derfor fuldkomment bevidst, at der findes adskilligt, som må forekomme historikeren meget bekendt, medens jeg dog har medtaget det, fordi den danske medicinalhistorie desværre er meget udyrket.

Så længe vore bibliotheker og arkiver ikke er åbne om eftermiddagen, har det sine store vanskeligheder at samle materiale, når man som jeg og så mange andre er og må være beskæftiget med forretninger hele formiddagen, og jeg har derfor måttet henvende mig om hjælp til mange og har overalt mødt stor forekommenhed. Navnligt skylder jeg d'hr. docent, dr. med. Jul. Petersen, dr. med. Carlsen, dr. Mynster og min svoger kaptain H. W. Harbou megen tak for deres hjælp. Krigsministeriet har givet mig tilladelse til at arbejde i dets arkiv, hvis embedsmænd har vist mig den mest udsøgte forekommenhed og været mig behjælpelige på alle måder. Alle andre, der har ydet mig deres bistand, bringer jeg ligeledes min tak, ikke mindst universitetsbibliothekets embedsmænd, til hvis velvillige hjælp jeg har måttet stille store krav.

En særlig tak retter jeg til Carlsbergfondens bestyrelse, der i anledning af dette arbejde har bevilget mig 500 kr. årligt i 2 år til mine medicinal- og kulturhistoriske studier.

København, i marts 1891.

Forfatteren.

I. Indledning.

Ved den store ildebrand 1728 i København lagdes så godt som alle *universitetets* bygninger i aske og deriblandt »det skiønne Anatomiske Huus, *Theatrum Anatomicum*, som 1644 var bygget paa de Siælandske Kirkers Bekostning« [1]. Universitetet genopbyggedes, men i 12 år måtte det medicinske facultet undvære et anatomikammer, og det er prof. *Dethardings* fortjeneste, at der omsider indrettedes et sådant, idet han lagde pengene ud og først i 1744 fik dem erstattede af det Fuirenske legat [2]. Dette nye anatomikammer lå i den af universitetets bygninger, der kaldtes Auditorium, og som var indrettet i det gamle Collegium novum, hvis mure var blevne stående. Bygningen vendte med sin ene ende ud mod Frue plads og strakte sig derfra henimod Skidenstræde (Krystalgade) omtrent der, hvor nu universitetets vestibule og festsal er. Hovedopgangen fandtes omtrent midt på bygningens længdeside (henimod Nørregade). I andet stokværk fandtes til højre for trappen (ud mod Frue plads) det store auditorium, medens anatomikammeret indrettedes til venstre for trappen, altså hvor festsalen nu er [3]. *Thurah* siger: »I denne samme

---

[1]) *L. de Thurah: Hafnia hodierna.* Kbhvn. 1748, p. 349.

[2]) *Ingerslev: Danmarks læger og lægevæsen fra de ældste tider indtil år 1800*, II, p. 280—281.

[3]) *Henning Matzen: Københavns universitets retshistorie 1479—1879*, II, 1879, Tillæg. Når *Buntzen (Chirurgien i Danmark i midten af forrige århundrede p. 7)* siger, at det fik plads »i den nordlige del af studiigården ud til Krystalgade«, er det for såvidt urigtigt, som botanisk have lå imellem Auditorium og Krystalgade, og anatomikammeret var nærmere Frue plads end Krystalgade.

Bygning lige over Indgangen til det øverste Auditorium er nu Anatomikammeret, hvor tidt og ofte af *Professoribus Medicinæ* skee Sectiones til Undervisning for dem, som studere Medicinen. Der indenfor er et Cabinet, hvor man samler og forvarer allehaande smukke og rare Naturalier.« Denne samling har dog ikke været af stor betydning i det tidsrum, jeg skal omtale, ti *Pontoppidan* siger 1764: »Næst hos er anlagt et Naturalien-Kammer, som endnu ikke haver faaet stor Tilvæxt, men en temmelig Begyndelse« [1]).

I 1739 blev *Balthazar Johannes de Buchwald* professor ved universitetet, og det blev ham, der overtog undervisningen i anatomi og chirurgi. Først og fremmest gjaldt det om at skaffe cadavere til den anatomiske undervisning, hvortil der fordredes særlig bestemmelse, da den chirurgiske læreanstalt i 1736, på den tid universitetet ikke havde noget anatomikammer, havde fået ret til alle cadavere, der kunde fås. Forholdet ordnedes ved rescript af 20. jan. 1741 således, at universitetet og Theatrum anatomico-chirurgicum skiftevis forsynedes [2]). — Hvor flittig *Buchwald* har været, er det lidt vanskeligt at dømme bestemt om, der er rejst svære beskyldninger for dovenskab imod ham, og de er i alt fald tildels sande. Det er dog ikke således at forstå, at der ikke blev holdt forelæsninger, der blev tværtimod holdt mange forelæsninger, som jeg snart skal vise, men det var ikke *Buchwald*, der holdt dem, det var hans prosector og vikar. Dog foreligger der vist ikke tilstrækkelig grund til at antage, at *Buchwald* slet ikke har holdt forelæsninger, han har blot indskrænket dem så meget som muligt. I de første 7—8 år har han måske endog været ret flittig, men i 1744 begyndte han at søge om at få en prosector til hjælp. I sin forestilling til kongen siger han: at han ved de senest hafte cadavera har gennemgået diversas anatomiæ partes med derhen hørende physiologia samt den deraf flydende application in praxi chirurgica et medica, hvorved han tillige har

---

[1]) *E. Pontoppidan: Den danske Atlas*, II, 1764 p. 125. I anm. samme side angiver han, at der var »en ypperlig Samling« på Theatrum anatomico-chirurgicum.

[2]) »Ved begge *Theatr. anatomicis* her i Staden, saavel det medicinske som det chirurgiske, er paa nærværende Tid den største Lejlighed til Øvelse for de Studerende, saa som hvert Theatrum har paa en kort Tiid faaet tvende Cadavere fra Citadellet, efter den Allerhøyeste Anordning om *Alternation, som bliver nøye efterlevet.*« (*Berl. tid.* 16/11 1750).

tilladt en del unge mennesker at exercere sig in arte secandi, såsom han eragter, at ved slig exercitio mere kan profiteres og læres i et fjerdingår end ved publique lectioner uden øvelse i nogle år[1]). — Denne udtalelse tyder på, at *Buchwald* har haft et ganske godt blik for den fornuftigste måde at ordne undervisningen på [2]), men umuligt er det jo ikke, at den virkelige grund har været, at han ved denne ordning fik mindre arbejde selv. En lignende god tanke kommer senere frem og tyder på, — hvis den skyldes *Buchwald*, — at han har haft et ualmindeligt godt øje for betydningen af anatomien for dem, der får mennesker under behandling: »Da Aarets Tiid og Veyrliget er meget bekvemt til de anatomiske Øvelser; saa har de Studerende ved begge Theatris paa nærværende Tiid den skønneste Lejlighed til at profitere noget udi denne Videnskab, helst siden der er ingen Mangel paa Cadavera. Og som til det academiske Theatrum nylig et Kvinde-Cadaver er indleveret, saa har Hr. Justitsraad og Professor *v. Buchwald* foresat sig, at employere samme i Besynderlighed til at demonstrere deraf for Jordemødrene, hvad som giøres fornøden til at perfectionere dem i deres Profession, med hvilken priselige Bemøyelse skal giøres Begyndelse paa Fredag [12/12 1751] næstkommende« [3]).

I den nævnte ansøgning er hovedsagen for *Buchwald* imidlertid den, »at en habil person, *Sievers*, måtte til de herved forefaldende operationer og forretninger ved academiet antages til prosector og ham derfor årlig forundes for det første 200 rdl. af af de 400 rdl., som vare tillagte directeurgeneralen ved chirurgien, *S. Crüger*, til 4 pensionairs at holde. Da kongen imidlertid mente, at en eller anden af studiosis medicinæ, som på collegio Borrichiano nyde årlig stipendia og beneficia, skulde vel slig forretning sig ville påtage, og det såmeget des hellere, som de dog ved sådan øvelse kunde erlange desto grundigere erfarenhed i anatomien, så reskriberede han 18/4 1744 til *Buchwald*, at han

---

[1]) *Ingerslev*, II, p. 282—283.

[2]) Om tanken skyldes *Buchwald* er dog tvivlsomt, ti efter forestilling til kongen bestemtes 22. maj 1744, at der skulde sørges for, at chirurgerne selv præparerede *(Ingerslev)*, og det er sikkert, at de gjorde det (se nedenfor i *Martinis brev* p. 11).

[3]) *Berl. tidende* 8/12 1751.

skulde forhøre sig desangående; men fandtes der ingen sådanne, da haver han dertil at reqvirere en person hos fornævnte *S. Crüger*, som ham, hvergang han det hos ham reqvirerer, dermed skal gå tilhånde«.

Således fremstiller *Ingerslev*[1]) forholdet og tilføjer: Hvorledes det i virkeligheden blev, vides vistnok ikke bestemt; men usandsynligt er det ikke, at man idetmindste i reglen har måttet ty til chirurgerne for at få en prosector, hvis man ikke foretrak at undvære en sådan, hvilket vel efter det meget spændte forhold, som dengang bestod mellem læger og chirurger, nok kan synes rimeligt, om end *Buchwald* selv var begyndt med at foreslå en chirurg til denne post. — Det vil af det følgende ses, hvorledes forholdet i alt fald i en række af år blev ordnet, og det vil deraf fremgå, at man ikke, som det er gjort af *Ingerslev* og *Panum*[2]) f. ex., kan slutte af lectionskatalogerne, at det var »dårlig bevendt« med studiet af anatomien, *ti lectionskatalogerne er vildledende, da der deri dels optoges forelæsninger, som vist aldrig blev holdte, dels udelodes vigtige forelæsningsrækker holdte af andre end professores ordinarii.*

Men udenfor universitetet fandtes i København endnu en læreanstalt af største betydning. Det var det såkaldte *Theatrum anatomico-chirurgicum*, der var stiftet iflg. anordning af 30. april 1736 ved *Simon Crügers* energiske bestræbelser, og som allerede i maj måned samme år blev indrettet[3]), og hvis hele udstyrelse i sammenligning med universitetets anatomikammers var storartet. Denne anstalt, der har haft så stor betydning i vor medicinalhistorie fortjener en vidtløftig omtale, da *Heuermann* her har fået hele sin anatomisk-chirurgiske uddannelse, og da der findes en udførlig beskrivelse[4]) af den netop fra den tid, da *Heuermann* afsluttede sine studier der, skal jeg gengive denne beskrivelse ordret, idet

---

[1]) l. c. II, p. 283.

[2]) *P. L. Panum: Bidrag til kundskab om vort medicinske facultets historie med hensyn til dets betydning for naturvidenskabernes udvikling i Danmark fra Frederik den tredjes tronbestigelse indtil Frederik den femtes død (1648—1766).* Indbydelsesskr. til universitetets reformationsfest 1880, p. 63 og 68.

[3]) *[Simon Crüger]: Catalogus von den anatomischen Præparatis, so in dem, im May 1736 eingerichteten Kgl. Amphiteatro anatomico zu Copenhagen sich finden.* [Cph.] 1736.

[4]) *Thurah: Hafnia hodierna 1748,* p. 176—186.

jeg kun udelader, hvad der findes om inscriptioner og andre mindre vigtige ting.

Theatrum anatomico-chirurgicum lå på Købmagergade imellem Amagertorv og Hofapotheket (Elephantapotheket), der lå lige overfor Silkegade. I spidsen for anstalten stod generaldirektøren for chirurgien, *Simon Crüger*, der forblev i denne stilling til sin død d. 26. april 1760[1]), hvorefter han afløstes af *Wilhelm Hennings (Henningsen).* Generaldirektørens stilling var meget selvstændig, og han var navnlig ganske uafhængig af universitetet, og *Crüger* forstod med stor energi at bevare chirurgernes uafhængighed.

»Alle Chirurgi, som tænke at naae nogen Tieneste enten i den Militaire eller Civile Stand, maa, efter Allerhøyst-bemeldte Anordning, ved dette *Theatro Anatomico-Chirurgico* have viist Erfarenhed i deres Videnskab, baade paa *Cadaveribus humanis*, i Anatomien, og i de Chirurgiske Operationer, saa og i de øvrige Deele af Chirurgien, som ved Been-Brud, Lemmers Fordreyninger, og allehaande Binds Application, med videre; hvilke Øvelser skee paa een Been-Rad af et Menneske, som er udstoppet og med alle sine Ledemod forsynet.«

»De maa og fire gange om Ugen, nemlig, Mandag, Tiirsdag, Torsdag og Fredag, om Eftermiddagen bivaane de *Lectiones publicas*, som Directeuren af Chirurgien holder, saavel *in Anatomicis*, som *in Chirurgicis*, hvilke Lectiones, efter enhver Aarsens Tids Beskaffenhed, handle om sine særdeeles Stykker, som i Efterhøst, Vinter og Foraar, naar Cadavera forefalde, bliver *Viscerologien, Myologien*, *Angiologien* og deslige tracteret, eller og de Chirurgiske Operationer viiste; derimod om Sommeren, og ellers, naar ingen Cadavera ere at bekomme, bliver der handlet om Osteologien, Been-Brud, Lemmers Fordreyning og andre Sygdomme, som henhøre til Been og Ledemod, saa vel som om Saar, Hævelser, Bylder og deslige; desforuden blive om Onsdagen de unge *Studiosi Chirurgiæ in Anatomicis & Chirurgicis* offentligen examinerede, og bliver ingen, uden saadan foregaaende Tentamine, hverken til Reserve-Chirurgo eller Pensionaire admitteret.«

»Paa det og Pensionarii, hvoraf ved dette Kongelige *Theatro*

---

[1]) *Simon Crüger* boede, i alt fald ved sin død, på hjørnet af Skindergade og Købmagergade i vinhandler *Kinckels* gård, altså tæt ved Theatrum anatomico-chirurgicum.

Anatomico-Chirurgico ere fire, som hver aarlig nyder 100 Rdl. Gratification, og andre unge Chirurgi, som besidde den fornødne Erfarenhed og Kundskab, kand iblant hverandre opmuntres til et Slags Æmulation, maa een af dem ugentlig udarbeide et vist Thema enten *in Anatomicis* eller *in Chirurgicis*, hvilket hver Fredag, efter den offentlige Lection er til Ende bragt, bliver oplæst, hvilket de een efter anden ugentlig skiftes til; Saa blive og de unge Chirurgi, hver Tiirsdag og Torsdag Eftermiddag øvede i at applicere alle Slags Bandager paa forommeldte Machine.«

»Siden nu saavel til *Lectiones publicas*, som *Tentamina & Examina*, udfordres adskillige *Requisita* og Anatomiske *Præparatoria*, saa har man til denne Fornødenhed anordnet tre Værelser, som hver til sin Brug er af fuldkommen Størelse.«

»Strax ved Indgangen« til det største værelse »seer man en Plads, som med Bænke i oval Form er indsluttet, der med rødt Klæde ere overtrokne, og hvor i Midten staaer et Anatomisk Bord.«

»Benkene ere for de examinerede Chirurgis og de Kongelige Pensionariis, og andre meriterede Folk; og Bordet bliver saa vel ved de publiqve Lectioner, som ved *Tentamina & Examina* brugt; men naar *Examina publica* blive holdne, bliver endnu et andet Bord fremsat, hvorved Protocollen føres, og General-Directeuren af Chirurgien, og de øvrige tilforordnede Coexaminatores og Assessores tage deres Plads.«

»Paa den høyre Haand af Indgangen til Salen, seer man adskillige Benke, Trappe-viis en over den anden anordnede, hvoraf den foreste med rødt Klæde er overtrokken, og til de allerede tenterede Chirurgis er destineret; de øvrige Benke ere, som paa et offentligt Sted, for alle Liebhabere aabne, og kand paa dette *Amphitheatro* over 200 Personer rummes.«

»I denne Sal sees adskillige Skabe, eller saa kaldede Cabinets, med Glas-Døre for, hvorudi forvares mange curieuse og rare *Præparata Anatomica*, hvilke *in Lectionibus publicis* ere de Studerende ey til liden Nytte og Underviisning, hvoraf en Deel giemmes i mere end 50 Glas, med *Spiritu vini* forseete, andre conserveres med indsprytttet præpareret Vox, og med en særdeles overstrøgen Fernis.«

»Iblant disse Præparata ere de merkwærdigste: 1) Tvende *Uteri* med en fælles *Vagina* af en voxen gift Person, som havde allerede født nogle Børn. 2) En lige *Casus* ved et nye-født Barn.

3) Et meget stort *Anevrisma*, eller *Tunicarum Arteriæ Aortæ* Udvidelse, som begynder fra det Sted, hvor *Arteria* kommer frem af *Ventriculo cordis sinistro*, og indtager den gandske Krumhed, som kaldes *Aorta ascendens*; Samme har kundet indeholde fem Pæle.«

»Fra denne Sal træder man ind i et mindre Apartement,« hvor der fandtes »et Cabinet eller Skab, hvorudi forvares adskillige *Microscopia* og andre til Anatomien henhørende *Requisita*, saa og mangfoldige af de til de Chirurgiske Operationer fornødne Instrumenter, og allehaande Slags *Bandager*.«

»Næst hos finder man et stort Skab, i hvis underste Deel adskillige *Sceleta* ere at skue, og øverst mangfoldige remarqvable Hoveder og Hierne-Skaller, som paa adskillig Maade ere præparerede, og giennemskaarne.«

»I et andet Skab seer man alle *Ossa Trunci*, deels i eet samlede, deels de tre Stykker, hvoraf de ere componerede, hvert for sig, deels og separatim et hvert dertil hørende Been Stykkeviis.«

»I et andet Lukke finder man et *Sceleton* af et to Aar gammelt Barn, hvis Hoved formedelst en foregangen *Hydrocephalo* havde bekommet en usædvanlig og utroelig Størelse. Dernæst alle *Ossa artuum superiorum & inferiorum*, saavel tilsammen i deres behørige Connexion, som hvert for sig adskilt.«

»I det næste Skab seer man et rart og merkværdigt *Sceleton* af en Mands-Person, som i Henseende til sin usædvanlige Skiønhed, Proportion, Beenenes naturlige Hvidhed og Glathed, af alle admireres, og har maaskee kuns faa sine Lige.«

»Næst hos dette finder man endnu et andet *Sceleton* som i de foranførte Qvaliteter ey viger langt fra det forige.«

»Disse samtlige *Sceleta* ere ey ved Kunst sammensatte, men hænge sammen ved deres naturlige *Ligamentis*, som med et Slags Fernis ere conserverede.«

»I et andet Skab eller saa kaldet Cabinet, vises *Myologien*, saa vel paa heele Legemer, som paa Over- og Under-Extremiteterne; saa vel som adskillige Præparata, der i *Spiritu vini* ere conserverede.«

»I et lidet Skab betragter man det menneskelige Hierte, som det foran er dannet, med tilhørende *Vasis arteriosis*, med Vox udspryttet; og kand man og bag ved observere de aabnede *Auriculas cordis*, med videre.«

»Dernæst i et andet lidet Cabinet betragter man de paa den bagerste Deel af *Collo & Dorso* liggende brede *Musculos*, i deres behørige Orden.«

»Endelig seer man i et særdeeles Lukke en meget curieuse Samling af præparerede og verniserede Legemer af nyfødde Børn; saa og en Deel *Sceleta Embrionum* af adskillig Alder, fra 4, 5 til 9 Maaneder, og nogle endnu yngere Misfostere i *Spirtu vini* bevarede.«

»Paa det og de unge Studerende ey skulle fattes paa nogen af de *Requisitis*, som til deres Videnskabers Øvelse og deres Studeringers Fremgang kunde agtes fornødne og tienlige, har man endnu i et tredie Værelse, næst ved de to forbemeldte, til enhvers Nytte opsat et skiønt Bibliotheqve, som er temmelig tallrigt, og bestaaer af Anatomiske, Chirurgiske og andre deslige Medicinske Bøger, i adskillige Sprog; Hvilket Bibliotheqve for Vedkommende staaer aaben hver Mandag og hver Fredag, For- og Eftermiddag, i hvilken Tid, nemlig naar det for enhver aabnes, stedse een af forbemeldte *Pensionariis* maa være tilstede, for efter Catalogum til enhver at udlevere de Bøger, han forlanger, som han paa Stedet kand benytte sig af, enten til Læsning, eller deraf efter Behag at extrahere.«

»Og som de Anatomiske *Præparata* saa stærkt have formeeret sig, at de i de to først beskrevne Apartemens ey have kundet rummes eller faae Sted, saa ere endog i denne Bibliotheqvets Stue adskillige placerede, deels aabne, deels i adskillige dertil indrettede Skabe.«

På Theatrum anatomico-chirurgicum skulde altså enhver, der vilde have en chirurgisk ansættelse, examineres, men det synes dog, som om det ikke altid overholdtes, idet det f. ex. lader til, at dronningen kunde besætte et *amt* eller autorisere en chirurg i København foruden de 21 amtsmestre, og dertil valgtes ikke altid folk, der var examinerede. I lang tid blev denne ret ikke benyttet, men i barberlaugets protokoller[1]) findes omtalt en

---

[1]) Der findes 2 amtsprotokoller. På den ene står: *Haupt Protocol Societatis Chirurgorum de Anno 1730 Mense Januarii H. S. [H. Schütte] Altermann;* på den anden står: *Haupt Protocol Collegii Chirurgorum Hafn. de Ao. 1750 Mense Januarii Joh. Hinrichsen Altermann.* Der må imidlertid i det mindste være gået en, der citeres af *Herholdt* og *Mansa*, tabt.

ansøgning til dronningen om en sådan autorisation for en uexamineret. Forøvrigt kunde en barbersvend, inden han var examineret, købe et amt, når han derefter lod sig examinere, hvad der var nødvendigt for at optages i lauget. Således forespørger oldermanden d. 28. fbr. 1752 hos *Simon Crüger*, om hvorvidt *Peter Joachim Eding*, der for henimod 3 år siden havde købt et amt i Trompetergaden, havde taget examen, da han ikke havde præsteret bevis derfor, skøndt han ofte var mindet derom, og endnu ikke var optagen i lauget. Forespørgslen, der som andre udgående skrivelser er på dansk, medens ellers alt på den tid angående laugets egne anliggender er på tysk, besvaredes af *Crüger* (på tysk) den 6. marts 1752. Han meddelte, at *Eding* gentagne gange havde forsøgt at tage examen, men det var ikke lykkedes ham at få den [1]). Derpå klagede oldermanden til politimesteren, der stævnede sagen til 3. juli 1752, og *Eding* mistede, så vidt jeg kunde forstå de senere meddelelser, sit amt.

I den periode, jeg beskæftiger mig med, var amtsmestrenes tal ikke fuldt, i det der stadig stod nogle amter ledige, rimeligvis fordi der var concurrence med de mange uddannede regimentschirurger. Antallet af mestre var [2]):

1727	1743	1756	1759	1760—61	1762	1763—65	1766	1767
20	20	19	17	18	17	18	17	18

Der blev i 1765 solgt et amt i Antonistræde, og prisen var 700 rdl.; det solgtes af *Martin Christopher Pavonarius* til *Jørgen Severin Rohde*, men da denne døde d. 15 septbr. 1765 (kun 32 år gammel), solgtes det atter for samme sum til *Rasmus Andersen Thoning* [3]). Den samme sum fik *David Spierling* i 1768 for sit amt, og det er vel rimeligt, at 700 rdl. har været den sædvanlige pris dengang. Hertil kom så 600 rdl. i afgifter ved indtrædelse i

---

[1]) I Collegium medicums møde var et andragende fra *Eding* for 17/5 1751, om han måtte blive examineret af det medicinske facultet, ti da han havde »sisteret sig til *examine* hos Directeur-General *S. Crüger*, han ved uformodentlige Quæstioner, som han dog alligevel maatte tilstaae at høre til *examine Chirurgico* var bleven confunderet.« Han håbede, at facultetet vilde være mere upartisk. Andragendet afsloges.

[2]) *Statstidender:* 1760 p. 6 og p. 92; 1761 p. 92; 1763 p. 5 og p. 93; 1764 p. 94; 1765 p. 101; 1768; *Adresseavis* 30/3 1767. En frimester *Johan Michael Kock* nævnes 1766.

[3]) *Adresseavisen* 22/4, 18/9 og 18/10 1765.

lauget. I 1763 døde i *Bergen* en regimentsfeltskær *Nass*, der efterlod sig et amt, hvoraf der måtte være 7 (i 1767 var der kun 5 mestre [1]), i 1765 var der 7 [2]). Amtet averteredes til salg, og der findes i avertissementet et par ret oplysende bemærkninger om barberernes forhold til deres kunder: »I hvilken Anledning tiener til Efterretning, at dette Stads-Chirurgie og Barbeer-Amt, som for en 15de Aar siden skal have kostet den afdøde Regiments-Feltskiær selv over 800 Rdlr. for nærværende Tiid skal være et af de bedste Amter her i Byen, og nu iblant andet dertil skal findes circa 160 sufficante (!) og raisonable Skiære-Giæster, eller Kundens, hvilkes aarlig yddende Barbeer-Løn sig til 260 Rdlr. beløber [3]).« — Stadschirurgen i Randers *Andreas Kaarsberg* havde gennemsnitlig af byens distrikt tjent 300 rdl. årlig [4]).

Af den samtidige amtsmester *Reiser* får man nogle ganske gode oplysninger, som i hovedtrækkene i alt fald vistnok er pålidelige. Han fortæller således, at amtsprivilegiet ligefrem kunde benyttes som værdipapir, i det hans moder på det lånte 400 rdl. cour., da hun skulde genopbygge sit hus efter ildebranden 1728 [5]). Han siger udtrykkelig, at det var moderen, der optog lånet, skøndt stedfaderen *Johann v. Aspern*, en farbroder til livlægen *M. V. v. Aspern*, levede men var apoplektisk, og det har vel derfor været hende, der ledede forretningen. Efter *v. Asperns* død 1735 vedblev moderen at beholde amtet, til sønnen, der 1736 havde taget sin »Feldsker-Svenns *examen* og blev *Studiosus chirurgiæ*,« samtidig med hendes død 1751 tog sin chirurgiske examen og derefter overtog det. Det var altså svendene, der besørgede forretningen for hende, og han fortæller da også om, hvorledes den ældste svend og »tilligemed *Patienter*-Svenn,« den senere landphysicus i Christianssand *Friederich von Zee* i 1729 blev hentet til en patient [6]), og han selv blev 1749 efter ildebranden i Rådhusstræde hentet til forskellige patienter, som han årelod [7]).

---

1) *Statstidender* 1768 p. 12.

2) *Adr. Avis* 19/2 1766.

3) *Berl. tid.* 1763.

4) *Adresseavisen* 16/5 1764. Bekendtgørelse om salg af hans efterladte amt, *såfremt kongen tillader salget.*

5) *Carl Friederich Reiser: Historiske beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgterlige store ildebrand 1728 osv. 1784 p. 92.*

6) *Carl Friederich Reiser: Liv, Levnets og Forfølgelses-Historie* 1786 p. 73.

7) do. p. 104—105.

Når svendene således uden mester kunde praktisere, er det ikke så underligt, at de også af og til søgte at skaffe sig selv en lille indtægt ved privat praxis, hvorpå *Reiser* også fortæller et exempel[1]).

Mellem de amtschirurger, *Reiser* særlig omtaler, er »doctor« *Hess* (han titulerer dem alle doctor) den betydeligste. Han var en bekendt chirurg, der boede i Klædeboderne, og var endog chirurgisk forfatter, idet han havde construeret og beskrevet en slynge til at udtage stenen ved stenoperationer[2]). Han »var en Mand af store Midler saa at hans Renter og stoere Indtægter med Fortienester vel beløb sig i det mindste hver Aar, over 1600 Rigsdaler«[3]). Ved ildebranden 1728 gik der ild i huset »og alle hans heele *Anatomi*ske-Kunstkammer med alle skiønne og meget rare beenrade af Mennisker eller *Sceletons*, saa og mange prægtige og meget rare *Chirurgi*ske-*Instrumenter* baade af Sølv, Guld og staal, alt dette forgig«[4]).

Et lille begreb om barbersvendenes og de *chirurgiske studerendes udseende og liv* får man af følgende beskrivelse af *Ferd. Martini:* »Schön für Kenner war der Anblick, unter dem Schwarme der Zuhörer in unserer Schule eine Menge Jünglinge zu sehen mit einem Buckel vornen an der linken Seite der Brust vom Schwalle des Barbierbeckens und der Servietten, und mit dicken Hüften vom Schwalle durch Scheermesser und die Wasserflasche! Schön war der Anblick, wenn man in den Präparationsstunden etliche Barbierbecken in den Fenstern des Hörsaales unserer Schule liegen, und sehr viele Hände bey den Leichnahmen arbeiten sah! Doch schöner noch war es, dass unser Lehrer nie sagte, der Aufzug sey unanständig für seine Schule. Das würde uns kein bedocterter Lehrer und kein Student in seiner Schule zugestanden haben. Aber wir achteten auch nicht auf Doctor und Student, mit denen wir in keiner Verbindung standen, als nur durch unseren Willen — — — — Wenn wir so des Abends müde und matt von Barbieren und Laufen, oder die bey den Regimentern und Divisionen standen, vom Krankenbesuchen in unserm so genannten Kruge saszen, und unser Butterbrodt und

---

[1]) do. p. 112—114.

[2]) *Heuermann* (*Chir.* II p. 166—167) fandt den ikke hensigtsmæssig.

[3]) *Ildebrandshistorien* p. 29—30.

[4]) do. p. 41.

Glas Bier vor uns hatten, so waren unsere Gespräche weiser, als in diesen empirischen Zeiten das Gespräch in einer Doctorsocietät nur seyn kann, wo man Krankheitsgeschichten und Curen nach empirischen Dünkel und neue Medicamente und Recepte beschwäzzet; denn, wir sprachen von Wissenschaften und den Gründen der Kunst, und unsere Versammlungen waren sittsam und anständig [1]). Ich erinnere nicht, dass je einer von den Gesellen bey den Divisionen oder Regimentern in dieser Versammlung, die nur ein Schenkengelag war, eine Cur erzehlt hätte, obgleich doch fast immer von der Arztneykunst gesprochen wurde [2]).

For at praktisere som læge skulde man være doctor medicinæ, men dels fandtes der endel læger, der var doctores ved fremmede universiteter, og dels fandtes der endel danske, der aldrig tog doctorgraden, men dog praktiserede. Disse læger kaldtes undertiden ligesom de chirurger, der havde taget den medicinske tillægsexamen, licentiati medicinæ. Nogen licentiatgrad i medicinen fandtes ikke ved universitetet således som ved flere udenlandske. Blandt læger, der ikke havde taget doctorgraden, kan nævnes *Joh. And. v. Osten, Theodor Holm* senere adlet under navnet *Holmskjold* og *Biarno Paulsen. Jørgen Høeg* og *Claus Pedersen Ellius* skal heller ikke have været doctores. Da de 3 sidste var landphysici, og *Holm* en tid læge og professor i Sorø, fremgår deraf, at embeder endog blev givne til licentiati. At de kaldtes licentiati fremgår f. ex. af en skifteindkaldelse fra *universitetet* (dat. 7/8 1767): Siden næstafvigte påske er efterskrevne 4 personer, som sorterer under det kongelige universitets jurisdiction, her udi staden ved døden afgangne, nemlig: 1) hr. licentiatus medicinæ *Johannes Andreas v. Osten* [3]) osv. Under visse forhold kunde man endogså blive examineret forat erhverve licents til at praktisere [4]). Således meddeler en

---

[1]) *Martini* sigter vistnok her til, at *Tode* på forskellig måde hånede chirurger i sit chirurgiske selskab og bl. a. fik lokket gamle *Reiser* derop for at holde foredrag, hvorpå *Tode* endog lod *Reisers* meddelelser trykke i *Medicinisch-chirurgiske Bibl.* VI 1779, p. 244—49.

[2]) *Ferd. Martini: An den Herrn Professor Tode* 1784 p. 51—52.

[3]) *Berl. tid.* extraord. avert. 14/8 1767.

[4]) *Matzen (Kbhvns. universitets retshistorie 1479—1879* II p. 182) har ikke fundet noget bevis herpå.

C. Madsen i et langt avertissement, hvorved han falbyder nogle medicamenter, at han er examineret 1757 i *Buchwalds* hus og måtte fremstille nogle og tyve medicamenter. Han fik derefter attest af facultetet og kgl. bevilling »som Medicus at praktisere og udgive mine egne præparerede Medicamenter«[1]). Det er utvivlsomt den *Christopher Madsen*, der omtales i Collegium medicums forhandlingsprotokol ($^{22}/_{4}$ 1758), og hvem det anbefales at give tilladelse til at praktisere et eller andet sted i Norge, hvor der ingen apotheker eller læge var. Hans avertissement er imidlertid dateret København (hvor han logerede hos rokkedrejeren i Skidenstræde), så enten har han fået bevilling til at praktisere i almindelighed, eller også har han selv tilladt sig at udvide bevillingen. Han er vistnok identisk med en practicus, der senere kalder sig *C. M. Lindemann*[2]). Flere andre omtales, således *Peder Ebbesen*, der efter kgl. allernåd. dispensation blev examineret på dansk for at erholde tilladelse til at praktisere i medicinen[3]).

Udenfor København fandtes flere *læreanstalter*, som jeg kort skal omtale Der var således *universitetet i Kiel*, der dog ikke hørte under den danske krone, men ejedes af Holsten-Gottorperne. *Katharina d. 2den* af Rusland gjorde som Formynderske for sin søn Poul, der var holsten-gottorpsk Hertug, adskilligt for at forbedre universitetet, men det ligger udenfor mit æmne, der er kun en bestemmelse, der særlig vedkommer de danske undersåtter. Der udgaves nemlig d. 1. febr. 1768 en kgl. forordning for hertugdømmet Holsten, herskabet Pinneberg, grevskabet Rantzau og staden Altona, om at de kgl. undersåtter, som vilde studere, skulde i 2 år opholde sig ved Christian Albrechts akademiet i Kiel, »eller og forsage alt Haab til Befordring i Hs. Msts. Hertugdomme enten til civil eller gejstlige Embeder«[4]).

I *Altona* oprettedes 1739 et *gymnasium*, hvor *Georg Chr. Maternus de Cilano* ansattes som prof. phys. et med., og 1740 indrettedes derefter et *collegium anatomicum*, for hvilket *de Cilano*

---

[1]) *Berl. tid.* $^{26}/_{9}$ 1768 tillæg og mange andre steder.

[2]) *Adr. avis* $^{3}/_{10}$ 1769. *Ingerslev* l. c. II. p. 609.

[3]) *Adr. avis* $^{27}/_{10}$ 1760.

[4]) *Berl. tid.* $^{29}/_{2}$ 1768. $^{1}/_{10}$ 1768 indviedes en ny universitetsbygning med theatrum anatomicum osv. *Berl. tid.* $^{30}/_{12}$ 1768 Smlgn. *Matzen: Kbhvns. universitets retshistorie* I p. 53.

var director [1]), og hvor *Alexander Mischel* og derefter dr. *Heinrich Friderich Petersen* [2]) var demonstrator ordinarius i anatomi og chirurgi. Den 30. juli 1756 [3]) fik chirurgen *Johann Georg Nessler* denne stilling, medens physicus *Johann Friderich Struensee* [4]) senere blev director. Ved collegium anatomicum var der desuden, i alt fald i begyndelsen, ansat en prosector og en subprosector.

Flere steder træffer man læger og chirurger, der underviser eller demonstrerer anatomi og operationer i de byer, hvor de er bosatte, og det navnlig i de fjærnere liggende byer. Således underviste i *Bergen* dr. *Johan Gottfried Erichsen* en tid de chirurger, der ikke var examinerede i København. I *Throndhjem*, hvor der på denne tid fandtes to dygtige chirurger, hvoraf jeg senere kommer til at omtale den betydelige *Georg Ulrich Wasmuth*, benyttede regimentsfeltskær *Rosum* sig af Lejligheden, da en person havde hængt sig, til at erhverve tilladelse til at åbne et theatrum anatomicum, som det så storartet hedder, på rådhussalen, og der læste han offentlig i mange fornemme liebhaberes overværelse et par timer om dagen i 8 dage over anatomi og chirurgi og viste med stor færdighed trepanationer og amputationer [5]). Dette gentoges måske aldrig senere, men det viser dog, at der mellem de på Theatrum anatomico-chirurgicum oplærte chirurger var nogle, der havde interesse for deres studium og de øvelser, de havde givet sig af med i deres studeretid.

I *Frederik den 5tes* tid skete der en stor mængde forbedringer i medicinalforholdene, og der indrettedes mange nye anstalter. Der kom nyt liv i undervisningen på universitetet, som jeg skal vise, og der optrådte efterhånden flere betydelige mænd. Nogle af de vigtigste forbedringer og indretninger skal jeg omtale lidt nærmere.

Den 31. marts 1757 åbnedes *Frederiks hospital*, der hurtig

---

[1]) *Nachricht die Stadt Altona betreffend* i *Schleswig-Holsteinische Anz.* 1758 p. 686.

[2]) *Petersen* holdt foruden sine offentlige forelæsninger også privatcursus. (*Copenhagener Deutsche Post-Zeitungen* (Berl. tid.) 22/4 1754.)

[3]) *Statstid.* 1756.

[4]) *Statskalenderen.*

[5]) *Berl. tid.* 26/10 1764. — 4/6 1755 besluttede colleg. med. at afslå et andragende fra chirurgen *Johan Jacobsen* i Roskilde om at måtte holde anatomiske demonstrationer, særligt for latinskolens disciple. (*Colleg. med.'s forhdlgs. protokol*).

blev stærkt søgt[1]), så at det i reglen var overfyldt, og folk prøvede at skaffe patienter, navnlig tjenestefolk, optagne trods pladsmanglen ved at køre dem hen i nærheden af hospitalet og lægge dem på gaden eller i nærliggende huse, så at hospitalet på grund af deres elendige tilstand blev nødt til at optage dem. Dette gik så vidt, at der måtte udstedes kgl. reskript om forholdsregler herimod (reskr. 30/11 1764, jfr. magistratsplacat 5/12 1764[2]). — *Det frie jordemoderhus*[3]), der fra 1750—1759 var i Gothersgade og derefter flyttedes til Frederiks hospital, hører også med til de nye anstalter, og det skænkedes som bekendt 1761 til det medicinske facultet. I provinserne var der endel physici[4]), der underviste jordemødrene, men i 1765 oprettedes der endnu et par *jordemoderskoler i Hertugdømmerne*[5]) (som hverken *Ingerslev* eller *Stadfeldt* omtaler, da de kun behandler forholdene i Kongeriget): »for at afvende al den Skade og Uheld, som hidindtil er tilføjet Hs.

---

[1]) I det første år skal 1200 patienter være helbredte her (*L. A. Gebhardi: Kongeriget Danmarks historie* VI 1798 p. 143. Der behandledes årlig 1200—1500 patienter i hospitalet: i 1764 f. ex. 1479 (*Berl. tid.* 4/1 1765), i 1766: 1494 (do. 2/1 1767), i 1767: 1364 (do. 1/1 1768), i 1768: 1253 (do. 2/1 1769), og fra åbningsdagen 31/3 1757 til kongens død 14/1 1766 optoges 10796 syge, udskreves 9453 som raske (*Referat af Wiwets tale: »En fuldkommen taksigelse for en fuldkommen velgærning af kong Fr. V.«, Dänisches Journal* I 1767 p. 292—293).

[2]) Hyrekudske og alle, der er behjælpelige med at påtvinge Frederiks hospital patienter, skal bøde 2—20 Rdl.; men i mangel af betaling at tilfinde dem at undgjælde på kroppen, enten ved at bære spanske kappe, stå i gab-stok eller deslige, om det er gemene arbejds- og tjenestetyende, eller nogle dages fængsel på vand og brød efter forordn. af 6 Dcbr. 1743, om det er uformuende borgere eller andre sådanne folk. *Adr. avis & Berl. tid.* 10/12 1764.

[3]) I 1767 fødtes her 311 børn: 156 drenge og 155 piger; fra stiftelsens begyndelse 4/8 1750 (*Stadfeldt* angiver, at den første patient modtoges 11/7 1750 — *Københavns fødselsstiftelse som humanitets og undervisningsanstalt, 1787—1887, med en indledning om fødselshjælpens udvikling i Danmark.* Universitetsprogr. ved reformationsfesten 1887 p. 17) til udgangen af 1767 fødtes ialt 5166 børn: 2621 drenge og 2545 piger foruden dødfødte. Af disse vidstes 2884 (1523 drenge og 1361 piger) ved udgangen af 1767 at være døde. På stiftelsens bekostning underholdtes 460 børn, der var udsatte hos plejemødre (*Berl. tid.* 6/5 1768). Fra 25/10—31/12 1759 *døbtes* 60, i 1760: 287, i 1761: 278, i 1762: 268, i 1763: 245, i 1764: 295 og i 1765: 292 (*Adr. avis* 1/6 1766) i 1768: 285 (*do.* 3/1 1769).

[4]) *Wichmand* i *Aalborg* underviste og examinerede i september 1769 6 jordemødre og holdt igen sine »grundige Forelæsninger« og examinerede 3 jordemødre i november s. a. (*Berl. tid.* 3/11 1769 og 25/12 1769).

[5]) *Berl. tid.* 27/5 1765.

Majestæts tro Undersåtter ved uerfarne Jordemødres Uvidenhed, såvel på Mødrene som på Børnene.«

Den ene skole kom til at ligge i *Flensborg*, den anden i *Altona*, og til lærere og forstandere for skolerne valgtes det første sted stads- og landphysicus dr. *Georg Daniel Bössel*, der allerede i 1753 havde udgivet en jordemoderbog [1]); i Altona blev skolen forestået af demonstrator ved collegium anatomicum *Nessler*, der var en af *Simon Crügers* elever og den 16. marts 1756 var examineret af jordemodercommissionen og befunden dygtig som fødselshjælper [2]).

For *Københavns fattigvæsens* vedkommende er der også nogle forandringer, der bør erindres. Således indrettedes der »*i det næst ved Vartov Hospitals Kirke udi Vandkonsten værende Sygehus*« *sygestuer til 20 fattige* helbredelige syge af Københavns borgerskab alene, og denne bestemmelse trådte i kraft d. 31. marts 1763. Forretningsgangen for indlæggelsen var den, at patienterne hos hospitalets chirurg *Chr. Johan Berger* fik en sygeseddel, hvormed de henvendte sig til hospitalets forstander [3]). Men samme år blev det endvidere bestemt, at der skulde ansættes en chirurg ved hvert af fattigvæsenets hospitaler d. e. lemmestiftelser, nemlig en for Brøndstrædets og Abel Cathrines hospital, en for Stokhusets hospital eller Pesthuset, der lå udenfor Vesterport, en for Børnehuset, en for Vartov hospital og en for almisselemmerne i byen udenfor hospitalerne [4]). Disse chirurger skulde i udvortes tilfælde holde sig til generaldirektøren *Wilhelm Hennings*, i indvortes sygdomme til de to læger *Friis Rottbøll* og Hofmedicus *Clausen* [5]).

I 1766—1768 [6]) byggedes *Almindeligt hospital* i stedet for

---

[1]) Denne første af *Bøssels* bøger findes kun i dansk oversættelse på bibliothekerne, hvorimod der findes 4 andre udgaver på tysk *(Bibliotheca Danica)*. Biografi af *Bøssel* og anmeldelse af første udgave findes i *Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den Königl. Dän. Reichen und Ländern.* II 1756 p. 599.

[2]) *Stadfeldt* l. c. p. 9.

[3]) *Berl. tid.* 21/3 1763.

[4]) Dette er vel begyndelsen til vor nuværende communelægeinstitution.

[5]) *Berl. tid.* 26/12 1763.

[6]) *Oversigt over Almindeligt hospital med filialer* Udg. af Kbhvns magistrat i anledning af industriudstillingen 1888 — *Joh. Chr. W. Wendt: Almindeligt hospital i København., dets indretning og forfatning, pengevæsen, legater, historie etc.* Kbhvn. 1833. — Grundstenen lagdes 24/7 1766.

Brondstrædets hospital eller Sjæleboderne og De Fattiges Conventhus eller Silkehuset, og i 1769 indviedes kapellet med stor stads af biskop *Harboe*. De gamle anstalter stilledes til salg [1]), og de var vist også i slet forfatning. Vejen til Pesthuset var f. ex. således, at det fortælles, at der gærne hvert år druknede nogle lemmer på vejen fra byen derud [2]). Da Christians plejehus trådte i virksomhed (se senere), købte fattigvæsenet Ladegården for 22100 rdl. cour. af landetaten, og hertil flyttedes da Pesthuset eller St. Hans hospital og Claudi Rossets stiftelse [3]).

Af det foregående fremgår, hvor betydelig omsorgen for de fattige syge gik frem i denne periode, og hvor udmærkede de nye hospitaler var, ses bedst deraf, at der gik omtrent 100 år, inden København igen fik et stort nyt hospital (bortset fra at St. Hans hospital flyttedes til Bistrup gods), medens befolkningen imidlertid blev 3 gange så stor.

Men endnu må jeg omtale *kvaksalverne*, der spillede en stor rolle i denne tid. Lægerne klagede og regnede chirurgerne med til kvaksalverne, da de ikke måtte anvende indvortes medikamenter: uden hvis vunddrik for fald, stikken, huggen af bartskerne indgives; chirurgerne klagede også over kvaksalverne og forsvarede sig mod lægerne, hvilket blandt andet førte til den

---

1) Auktionsavertissementerne indeholder beskrivelser af de store bygninger. *Adr. avis* 8/2 1769 og 7/3 1769. Silkehuset solgtes for 5000 rdl.

2) Den sidste 8/3 1769. *Adr. avis* 10/3 1769.

3) *C. A. Gad: Sanct Hans hospital og Claudi Rossets stiftelse.* Kbhvn. 1866 p. 5. Når *Gad* angiver, at fattigvæsenet købte Ladegården 1768, er det forsåvidt rigtigt, som auctionen holdtes 16/11 1768, men salget approberedes 24/1 1769, og afleveringen fandt sted 27/1 1769 *(Christians plejehus's arkiv).* Først 6/10 1769 fandt flytningen sted *(Adr. avis* 4/10 1769*). Jensen (Bidstrupgårds helbredelses- og plejeanstalt for sindssyge, Bibl. f. læger* 1844 I p. 330) siger, at Pesthuset flyttedes til en ny bygning, men dermed menes vist ikke, at bygningerne var nyopførte. — I 1768 indlagdes på Pesthuset 140 personer, udgik 35 og døde 53. Ved nytår 1769 fandtes der 163 personer: »nemlig Galne og aldeles fra Forstanden 4; Taabelige og Vanvittige 37; Krøblinge 17; med Apoplexie (Slag) beladte 15; med Saltflod i Ansigtet, paa Benene og andre Steder paa Legemet som ulægelige 16; Svindsottige og med tærende Syge 17; med Kræft beladte 2; Contract. 1; for Alderdom og anden Skrøbelighed sengeliggende 44; og for andre Aarsager her indsatte 10 Personer« (*Berl. tid.* 16/1 1769). Betegnende for behandlingen af sindssyge er følgende: »Da Studiosus *Urban Reindorff* som formedelst Mangel paa Forstanden, mange Aar har været arresteret paa Fæstningen Christiansø og forpleget af Hs. Kongel. Maj.'s Particulier-Cassa, ved Døden er afgangen, saa indkaldes« . . . (*Berl. tid.* 20/5 1763.)

bekendte fejde mellem dr. *Botticher* og barbererne i 1735[1]). En vistnok mindre bekendt klage er fra 1771 af *Buchhave*[2]), som ivrer imod dem, men måske en af de skarpeste udtalelser hidrører fra *Heuermann*, der gengiver en sygehistorie efter et engelsk tidsskrift og ledsager den med følgende: »Dieser merkwürdige Vorfall kann, auszer, dasz er die Tugend der Fieberrinde entdecket, zu noch einer anderen wichtigen Absicht dienen. Er zeiget in einem recht schrecklichen Beispiel die äusserste Thorheit und Gefahr dererjenigen, welche Arzeneien verschlucken, die von den nahmlosen und unvissenden Betrügern verkaufet werden, welche, wie *Schakespear* sagt, nicht allein mehr Menschen tödten, als die Diebe bestehlen, sondern beides Geld und Leben rauben. Ich rede von denen Mördern, welchen, da man durch eine unbegreifliche Nachläszigkeit den Schaden, welchen sie verursachen, nicht sehen will, man nicht allein erlaubet, über die Gesetze hinwegzugehen, sondern auch hochobrigkeitliche Freibriefe giebt, Gift für baar Geld zu verkaufen. Indessen hat das Publicum nicht allein das Vermögen ohne richterlichen Beistand diesem Uebel zu steuren, sondern wird es auch wirklich und kräftig thun, wenn dieses Beispiel die Leute künftig abschrecken wird, die so genannten Arcana der Hausirer und Quacksalber, ich sage der pöbelhaftesten, dümmsten und schädlichsten von allen Menschen zu verschlingen«[3]).

Ifølge barberlavets protokoller har særlig nogle badere søgt at gribe ind i barberernes rettigheder. Det oplyses, at der for ildebranden 1728 var to, i 1747 ikke mindre end fem badere, og mod barberlavets protest gaves der bevilling til endnu en. Det fremhæves stærkt, at baderne intet har med barbererne at gøre, så *Ingerslevs* antagelse[4]), at det på denne tid var barberer, der var bademænd, er urigtig. *Van Deurs's* formodning[5]), at badstuer helt afskaffedes 1711, efter at de var blevne lukkede under pesten, er heller ikke rigtig, medens det er muligt, at han har ret i, at dampbadene

---

[1]) *Herholdt & Mansa: Samlinger til den danske medicinalhistorie.* Kbh. 1835.
[2]) *Orthophili tanker over lægevidenskabens nærværende tilstand og nødvendige forbedring i Dannemark og Norge skrevne den 19. october 1771.* Kbhvn. 1771.
[3]) *Heuermann: Vermischte Bemerkungen* I 1765 p. 155–56.
[4]) l. c. I p. 53.
[5]) *van Deurs: Anmeldelse af Colds disputats i Bibl. f. læger* jan. 1859 p. 207.

var afskaffede, og at der kun benyttedes lunkne og varme svovl- og krydderbade [1]).

Det var sikkert meget almindeligt, at præsterne praktiserede; det lå nær, at bønderne søgte til dem, da der var så få læger. *Heuermann* fortæller, da han et sted omtaler husråd og sympathikure, om en bonde på Amager, der for sin sygdom *lod hente* en recept hos sin præst og i stedet for at få medicin på apotheket tog recepten ind — og kom sig [2]). Men langt senere, i 1791, finder *Tode* sig foranlediget til at skrive en artikel »Om velærværdige Fuskere« [3]), medens han et andet sted, hvor han gærne vil gøre sig behagelig for præsterne, for at de skal subscribere på hans blad, siger: »disse Artikler kunne især Landmandens Læger, de Herrer Præster paa Landet, føre sig til Nytte« [4]).

I almindelighed var kvaksalverne uvidende omrejsende operatører [5]), der skulde tjene deres brød på en eller anden måde og ikke tog det så nøje med patienterne. De almindeligste operationer var brok- sten- og øjenoperationer, som læger og chirurger som oftest ikke befattede sig med, og disse var derfor utvivlsomt selv for en stor del skyld i det blomstrende kvaksalveri. Af oculister kom der i begyndelsen af halvtredserne flere meget berømte her til landet, og da det indtryk, man får af dem, er væsentligt forskelligt fra det, man plejer at få af kvaksalverne, og da den modtagelse, de fik, vistnok var ganske exceptionel, skal jeg nærmere omtale dem i afsnittet om ophthalmologien i Danmark på denne tid.

Foruden operatører var der også andre kvaksalvere, der, ligesom det nu gøres, averterede deres vidunderlige lægemidler; således træffes navnlig ofte avertissementer fra *Johann Nicolaus Møller* i Hamborg, der anbefaler en »Unguentum sympatheticum Herniæ eller en sympathetisk Broksalve, hvorved i en kort Tid alle Slags

---

1) *Medicinalhistoriske optegnelser*, manuskript i Ny kgl. saml. 429 h Fol.

2) *Vermischte Bemerk.* I p. 25.

3) *Tode: Medicinalblade* 1791 nr. 16, p. 217—225.

4) *Tode: Sundhedsblade* 1785 p. 41.

5) 25/7 1765 udstedte det Oldenburgske regeringscancelli en advarsel mod en røverbande på 400 jøder og 200 kristne, der nærmede sig grænsen. De drog om som bissekræmmere, operatører, spillere osv. for at se lejlighed til at stjæle. Det forbydes denne bande at komme ind i landet *Berl. tid.* 19/7 1765. Skrækken har vel nok fået cancelliet til at overdrive!

Brok paa et Menneskes Legeme kan blive cureret, som: Net-, Tarm-, Vind-, Vand-, Kød- og Navle-Brok. Avertissementet er meget langt og ender med: Den til Curen udfordrende Portion Unguenti, som i en liden hvid Stenflaske er forseiglet, koster 6 Rdl. Hamb. Courant. Der følger alle Tider et Instrument med til samme Brug«. — Senere får samme mand travlt med at anbefale en té, der hjælper mod en mærkelig mængde sygdomme og fås for den billige pris af 6 rdl. for 1 ℔! — En kgl. priviligeret tandlæge *Scarpeta* boende i Laxegade i »Det hvide Lam«, hvor det kgl. danske våben hænger ud over døren, averterer også om nogle udmærkede medikamenter, som han nummererer fra 1—12. Nr. 9 f. ex. er en vellugtende hovedpude for alle kolde flod, hovedpine og svindel, styrker tillige ufejlbarlig hukommelsen; nr. 10 er en balsom at smøre navlen med på små børn, som plages af orme, osv. — Selv en standsperson som kammerrådinde *Pauli* i Dyrkøb var eneforhandler af et arkanum og averterede livligt. Endogså en så anset og dygtig chirurg som *David Spierling*, Frederiks hospitals første overchirurg, gav sig af med at gøre reklame for et »Feberpulver«, som kostede meget, men efter hans forsikring også havde storartet virkning [1]).

Et ganske fortrinligt exempel på, i hvilket omfang publikum benyttede kvaksalvere, er en regning fra overformynderiet i et skifte 1718 [2]): Betalt dr. *Laub* for hans opvartning i barnets svaghed 2 rdl. 4 mk. Til mr. *Beckman* for en del medikamenter og opvartning 2 rdl. En anden barber 1 rdl. 2 mk. Til stadsbøddelen ligeså for opvartning og medikamenter 5 rdl. 2 mk. Til en kone, som og gjorde opvartning ved barnet og for brugte medikamenter 2 rdl. 92 sk. Endnu betalt til en student, som ligeledes påtog sig at kurere barnet, 5 rdl. Betalt apotheker *Becker* for medikamenter 4 rdl. 6 sk.!

Når man så tidt træffer på klager over kvaksalveri og ser så mange exempler derpå, kan man ikke tænke sig andet, end at loven ikke blev overholdt for denne forbrydelses vedkommende, ti det var ikke, fordi straffen for kvaksalveri var for ringe, at det kunde blomstre i den grad. Den 4. november 1735 udgik en

[1]) Se *Adr. avis* 10/6 1768.
[2]) *O. Nielsen: København på Holbergs tid*, p. 334.

kgl. befaling (offentliggjort af magistraten i København 9. november 1735 og gentagen 24. october 1768) af følgende indhold: »Vores allernaadigste Villie og Befaling er, at, hvilke uberettigede Personer, som efter foregaaende Advarsel ved Placater lade sig finde at antage nogen Cuur, skulle første Gang betale til Ligedeeling imellem Convent-Husets Fattige og Politie-Cassen 8 Rigsdaler, skeer det anden Gang, da dobbelt, nemlig 16 Rigsdaler, og antreffes slig een tredie Gang, da at bøde 50 Rigsdaler, eller i Mangel af Betaling, at arbeyde et halv Aar udi Skub-Karren i Citadellet, og de som betiene sig af slige Folk ligeledes at bøde hver Gang 4 Rigsdaler derfor; saa skal og alle de, som sig med utilladelig Barberen lade finde, betale hver Gang i Straf 2 Rigsdaler, og de som ikke formaae at afdrage Pengene, straffes paa Kroppen, hvad enten han er Civil eller Militair. Og bevilge vi derhos allernaadigst, at Politie-Kammeret skal i forberørte Maade være *Forum Competens*, saavel til Vidner at afhøre, som Sagerne at paadømme, i alle de Sager Barbeer-Amtet kunde finde sig foraarsagede, enten imod Fuskere, eller imod de som sig af Fuskere maatte lade betiene, at udføre; dog ville vi herhos allernaadigst, at de Militaire kan betiene deres, og at Regiments-Feltskiærerne beholder det, hvad de har haft hidindtil« [1]).

---

[1]) *Berl. tid.* 28/10 1768.

II. Biographi.

Georg Heuermann [1]) er født 1722 eller 1723 [2]) i Oldesloe i Holsten, ældste søn af rådmand og borger *Jürgen Heuermann* († 29. aug. 1778, 79 år gammel [3]) og dennes første hustru *Maria Goden* († 12. april 1764, 74 år gammel [3]). »Han blev flittig holdt til Skole, saasom Forældrene havde destineret ham til at blive ved Bogen, som man siger, var og saa vidt kommen, at han skulde skikkes til Universitetet; men at det dengang ikke skeede, forvoldte hans extraordinaire Lyst til Chirurgien« [4]). Efter at have gennemgået et cursum scholasticum hos *B. Spindler* og dennes efterfølger rector *Adam Friderich Bezold (Petzold)* lagde han sig efter chirurgien og kom 1743 til København [5]). Det synes som om *Heuermann* har lært chirurgi hos en barber i Oldesloe eller

---

[1]) Han kaldes *Georg, George* eller *Jürgen; Heuermann, Hoyermann, Høyermann, Häuermann* foruden flere helt forkerte stavemåder.

[2]) *Universitetets matrikul: 1723 (Kirkebogen existerer ikke);* 1722 angives som hans fødselsår mange steder således i *Worms* og *Nyerup & Krafts lexiconer* og derefter i *Gurlts* biographier i *Allgem. deutsche Biographie XII.* p. 324 og i *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völcker* III p. 188—189; ligeledes i *Nord. conversationslexicon* 3. udg. I *van Deurs's Personalhistoriske samlinger* (Ny kgl. saml. 351 octav) findes meget lidt om *Heuermann*. — *Heuermann* er altså født samtidig med en mængde andre begavede danske og norske (smlgn. *E. Holm: Kongemagt, folk og borgerlig frihed* 1883 p. 26).

[3]) *Kirkebøgerne* i Oldesloe. Jeg skylder hr. landråd *v. Harbous* henvendelse til hr. pastor *Beetz* udskrifterne heraf.

[4]) »*Lærde tidender*« (Kbhvnske nye tidender om lærde og curieuse sager) 1750 p. 226. Lidt forkortet oversættelse af biographien i promotionsprogrammet.

[5]) *Universitetets matrikul.* — *Ingerslev* har fejlagtigt 1747.

måske hos *Zacharias Vogel* i Lübeck, hvilket sidste dog ikke er sandsynligt, skøndt enkelte bemærkninger af ham måske kunde tyde derpå. I Københavns barberlavs protokoller har jeg ikke kunnet finde ham, men den vigtigste af dem er gået tabt. I alt fald har han lært chirurgi, før han studerede på Theatrum anatomico-chirurgicum, ti i den ovenfor nævnte biografi i »Lærde tidender« står der: »Efterat have lært Chirurgien blev han antagen som Chirurgus i det Høygrævelige Danneskiold-Laurvigske Hotel, hvor han imidlertid ingen Leylighed forsømte, under Hr. Justitz-Raad *Crüger*, General-Directeur af Chirurgien, at giøre god Fremgang saavel *in Anatomicis* som *Chirurgicis*«. Efter *Ingerslev*[1]) skal han også have været chirurg hos en af Hertugerne af Brunsvig. Han afsluttede sine studier ved Theatrum anatomico-chirurgicum i 1746, da han indstillede sig til chirurgisk examen 24. aug. 1746 og endnu fortsatte examen 19. october 1746[2]), hvilken dag han rimeligvis fuldendte den.

Meget snart efter har *Heuermann* vendt sig til universitetet, muligvis som assistent hos *Buchwald* efter dennes rekvisition hos *Simon Crüger* (s. ovenfor p. 4). Ved universitetet blev han immatrikuleret 30. sptbr. 1748, og »efterat han saavel publice som privatim havde nydt Hr. Justitz-Raad og Prof. *von Buchwalds* Underviisning samt seet sig flittig om i de til Læge-Kunsten henhørende Bøger, blev han agtet værdig, baade at betiene Syge, og at docere Anatomica og Physiologica. Hvilket han saa vel forrettede, og med lige Flid saae sig om i de øvrige Deele, at han med Berømmelse stod sit Examen ved det Medicinske Facultet, og derpaa formedelst sin lærde Inaugural-Disputaz *de lingva humana* banede sig Vey til den Medicinske Doctor-Grad«. At denne meddelelse er korrekt, og at han navnlig må have deltaget i undervisningen, før han blev doctor, fremgår også af fortalen til hans disputats[3]), som han forsvarede 21. octbr. 1749, hvorefter han sammen med *Licht* og *Wichmand* creeredes til doctor 30. octbr. 1749 ved universitets-jubilæet i anledning af det Oldenburgske kongehuses

---

[1]) l. c. II p. 423.

[2]) *Theatrum anatomico-chirurgicums examensprotokoller* på universitetsbibliotheket (ved dr. *Mynster*.)

[3]) *Georgius Heuermannus: De lingua humana* 1749. Findes på det store kgl. bibliothek, ikke på universitetsbibliotheket.

300 års regering: — »*per hujus enim excellentis viri [Buchwald] gratiam ac favorem factum est, ut mihi opportunitas non defuerit ex ipsis cadaveribus corporis humani Structuram accuratiori studio addiscendi & defectum exercitationum anatomicarum domesticarum explendi, quia mihi cadavera humana dissecare aliisque eorum structuram demonstrare permisit*«. Han bekræfter ligeledes dette i et af sine skrifter, der bragtes i handelen på påskemessen 1755: »Die anatomische Abhandlungen stammen fast alle von mir selbsten her, und selbig habe anitzo schon in mehr denn 6 Jahren andern öffentlich vorgetragen und an vielen Cadaveribus gezeiget«[1].

Ved reskript af 25. april 1750[2]) blev der dels givet et rejsestipendium til en botaniker til en rejse til Sverige »forat freqventere *Linnæum* til Upsal«, og dette stipendium tildeltes den daværende alumnus på Borchs collegium *Jørgen Tycho Holm*, og dels blev det bestemt, at der »maa continueres med at betale aarlig 100 Rdl. til en Prosector ved Anatomien at holde«, og til Prosector udnævntes da *Heuermann*[3]), hvorfor han også på titelbladet til første bind af sin physiologi, der udkom 1751, kalder sig prosector. Da der står i reskriptet, at der må continueres med at betale 100 rdl. til en prosector, synes det, som om denne også tidligere har fået samme løn.

---

[1]) *Physiologie IV* p. 511.

[2]) *Rasmus Nyerup: Historisk-statistisk skildring af tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere tider.* Bd. III, 2 halvpart: *Københavns universitets annaler fra reformationstiden af til 1805*, p. 313—314 og 342—344.

[3]) Der er angående dette punkt forskellige fejltagelser hos forskellige forfattere. *Ingerslev* angiver rigtigt et sted, at *Heuermann* blev prosector 1750, men et andet sted, at det var 1752 (åbenbart en trykfejl); *Panum* (l. c. p. 90—91) siger 1752 formodentlig vildledet af trykfejlen hos *Ingerslev*. *Riegels (Forsøg til chirurgiens historie* p. 134 og *De fatis faustis et infaustis chirurgiæ* p. 420) angiver rigtigt 1750, men han beråber sig på *Henrik Beckman (Communitatis Regiæ Havniensis Historia* p. 90), der skriver: *Cum B. J. Buchwald indicasset, in Theatro anatomico multum desiderari prosectorem, & ex artis medicæ usibus fore, si studiosus, qvi arti medicæ & botanicæ operam dederat, apud exteros studia sua accuratius excolere posset, & eo magis, qvod a longo jam tempore nulli studioso medicinæ peregre proficisci licuisset, ex fundo Communitatis »stipendium itinerarium 100 Imp. in mercedem prosectoris anatomici legatum est« (1750 d. 25 Apr.).* Det er tydeligt, at *Beckman* her sammenblander *Holms* rejse og *Heuermanns* ansættelse. — *Schumacher (Descriptio Musei Anthropologici universitatis Havn.* 1828 p. XV), der selv blev prosector 1778 hos *Rottbøll*, ved allerede ikke, om *Buchwald* fik nogen prosector. — Hvorlænge *Heuermann* var prosector, ved jeg ikke, men i 3. bind af physiologien (1753) kalder han sig ikke mere derfor.

Tilføjelser P. 31.

Som prosector og senere som vicar for *Buchwald* har *Heuermann* spillet en meget betydelig rolle, *idet han har været den virkelige docent ved universitetet i anatomi og physiologi og senere i chirurgi*[1]. Af *Heuermanns* bøger fremgår det, at han har holdt forelæsninger omtrent fra 1748 til 1758[2], og derpå har han atter, da han kom hjem igen fra Holsten, hvor han var som læge ved de militære sygehuse fra 1758—1763 (se nedenfor), holdt forelæsninger, hvad jeg senere skal godtgøre. Forelæsningerne omfattede som sagt anatomi, physiologi og chirurgi. Hvorledes og hvad han har doceret, får man et udmærket billede af ved at læse hans bøger, ti han siger selv: »Die Schreibart ist, wie ich in meinen Collegiis zu reden gewonet; denn ich dictire meine Ge-

---

[1] *Badens* fremstilling (*Udsigt over Chirurgiens Tilstand i Danmark fra Københavns Universitets Reform i Aaret 1539, til det chirurgiske Akademis Oprettelse i Aaret 1785. — Kbhvn. 1822 p. 28*), at der efter 1736 ikke sås dissectioner ved universitetet før 1765 eller 1766, da *Rottbøll* kom hjem fra sin rejse (*Rottbøll* kom hjem 1761), er unøjagtig ligesom *Ingerslevs* og *Panums*. *Ingerslev* giver en temmelig bedrøvelig skildring af, hvad der dengang doceredes i det medicinske facultet af *Lodberg Friis* og *Buchwald*, og om *Heuermann* siger han (l. c. II, p. 389), at han 1760 udnævntes til prof. med. extraord., »og det hedder nu temmelig almindeligt, at han docerede anatomi ved universitetet; men dette synes dog lidet troligt; ti i lectionskatalogerne findes ingensomhelst antydning dertil«. — *Panum* (l. c. p. 91) siger efter at have omtalt, at *Heuermann* var ansat som prosector, (den eneste bemærkning han har om *Heuermann*): »men virksomheden i det 1740 på universitetet kummerligt nok indrettede lokale synes ganske at have været standset, og *Buchwald* indskrænkede sig til at annoncere i lectionskataloget, at han vilde docere anatomien »*data occasione*«; men lejligheden synes at have været meget sjælden, da *Baden* fortæller, at de studerende opfordrede *Kratzenstein* til at holde private anatomiske demonstrationer«. — Unøjagtigt er det ligeledes, når det i et lille program af *Mansa*, udgivet ved reformationsfesten 1836 af *Philiatrien* (*Med hvilke følelser seer den danske læge reformationsfesten i møde?* p. 24) hedder: »Allerede siden *Heuermanns* og *Friis Rottbølls* ansættelse ved universitetet (1760 og 1763 [unøjagtigt]) var det anatomiske studium påny opvågnet«. — *Riegels* er den, der kommer sandheden nærmest, når han siger (*Forsøg til chirurgiens historie* p. 135, smlg. *De fatis faustis et infaustis chirurgiæ* p. 421: »Anatomien læste da *Heuermann*, der selv havde lært den hos Chirurgerne«; derimod er det ikke ganske korrekt, når han siger umiddelbart før: »fra 36—50 blev Anatomien ventelig lært alene hos Chirurgerne«. — *Van Deurs* (*Medicinalhistorie* — Manuskr. i Ny kgl. saml. 429 h Fol.) siger kun: »*Heuermann* holdt alt anatomiske forelæsninger 1753« rimeligvis efter *Badens: Kong Frederik V.'s Regieringsårbog p. 117.*

[2] *Kratzenstein* anmelder forelæsninger over physiologi fra 1758—1761 og ligeledes over chirurgi, d. e. i den tid *Heuermann* var i Holsten. *Buchwald* anmelder ikke forelæsninger over chirurgi efter 1754, da *Heuermann* havde overtaget dem.

dancken einem andern; ich sehe dasselbe nachhero noch einmal durch, und mache hin und wieder Zusätze: auf diese Art habe bishero alle meine Bücher verfertiget, dahero kein Wunder, dasz nicht hin und wieder Ausdrücke vorfallen sollten, welche nach der stärckesten Censur nicht allemal Stich hielten« [1]).

Efter en enkelt kilde synes det, som om *Heuermann* har været den eneste docent i alle medicinske fag. Hans elev *Ferd. Martini*, der sikkert har sat stor pris på *Heuermann*, skøndt han hadede lægerne, siger i den store fejde mod *Callisen* i et brev til *Tode*: »Wegen derjenigen Todten aber, die Sie auf mich hetzen wollen, dürfen Sie nur die Lebendigen fragen: und Sie werden erfahren, dasz der eine in 14 und der andere in 9 Jahren kein Collegium gelesen hatte, als sie gezwungen wurden, *Heuermann* für sich lesen zu lassen. Ueberhaupt wäre die Geschichte ganz eine Lügenpredigt, wenn sie nur das Lob der Todten enthielte« [2]). Et andet sted siger *Martini* [3]): »In meiner Jugend war es anders. Die beyden besoldeten Professores, *Buchwald* und *Lodberg*, welche öffentlich und frey für jedermann hätten lesen sollen, lasen gar nicht: und als sie endlich nach vielen Jahren gezwungen wurden, etwas zu thun, trugen sie es *Heuermann* einem Renegaten [4]) auf, für sie zu lesen: der Student ging frey hin, und der Wundarztneybeflissene muste bezahlen« [5]).

En ting endnu tyder på, at *Heuermann* foruden anatomi,

---

[1]) Fortale til 3. del af *chirurgien* 1757.

[2]) *Ferd. Martini: An den Herrn Professor Tode*, p. 8—9.

[3]) *Ferd. Martini: Betrachtungen in der Lehre von den Kopfwunden* Bd. V, 1784. Vorrede p. XLI.

[4]) Renegat kalder han en chirurg, der bliver doctor.

[5]) *Martini*, der ingenlunde, som *Buntzen (Chirurgien i Danmark i midten af forrige århundrede p. 42—43)* siger, var en i alle henseender ubetydelig person men tværtimod foruden *Callisen, Chr. Berger* og *Kölpin* måske den eneste belæste chirurg i Danmark på den tid, har fået ord for at være upålidelig, vistnok fordi han var den, der begyndte fejden mod *Callisen* i 1784—1785, og da *Callisen* for efterverdenen hidtil er kommen til at stå som en, der på lumpen måde var overfalden, lå det nær at sætte *Martini* i klasse med hans allierede den berygtede historieskriver *Riegels*. *Martinis* fejl var vist den, at han var alt for hidsig, han var begejstret for den anstalt, hvor han var uddannet, og han hadede og foragtede lægerne. I stridens hede blev han ensidig, overdrev og sagde adskilligt, som han ikke kunde stå ved, og som han selv indrømmer var overilet; men *Callisen* står næppe fuldt så uangribelig i denne sag, som man har troet. Den Callisenske fejde trænger vistnok i høj grad til en fornyet undersøgelse. *Haller* kalder træffende *Martini: vir excitati ingenii, sibique credentis.*

physiologi og chirurgi også har doceret pathologi og therapi. Han siger nemlig: »Da aber die Betrachtung des Pulses, nur in so ferne zur *Physiologie* gehörig ist, als er bey einem gesunden Cörper wahrgenommen wird, (dessen widernatürliche Beschaffenheit und Anzeigung aber man zur *Semiotica* rechnet): so wird man mir es nicht ungütig nehmen können, wenn ich, um diese gar grosse Weitläuftigkeit zu vermeiden, meine geehrten Leser dahin verweise, und desselben Betrachtung gegenwärtig endige. Zeit und Gelegenheit sind die Umstände, welche machen werden, dasz ich auch hievon eine Probe darlegen werde«[1]. Da *Heuermanns* bøger er hans forelæsninger, vilde han næppe tænke på at skrive en sådan lærebog, når han ikke docerede faget; men på den anden side skal jeg senere citere en ansøgning fra ham, hvoraf følger, at han vistnok kun har doceret anatomi (physiologi) og chirurgi.

Men endnu et fag har *Heuermann* doceret, ganske vist ikke som fag men lejlighedvis, nemlig *pathologisk anatomi*, idet han ved sine forelæsninger demonstrerede og forklarede de abnormiteter, der fandtes ved det benyttede cadaver[2]. Dette fremgår bl. a. af, at han ved beskrivelsen af et mærkeligt fund siger: »Bei der Oeffnung und den Vorlesungen fand den Magen ziemlich zusammengezogen, die Leber ragete zwei quer Finger breit vor dem Rande der Rippen hervor«[3] osv., hvorpå hele legemet gennemgås. — Men han gik endnu videre, i alt fald medens han var i Holsten, ti han lod chirurgerne gøre sectionen, medens han selv så til og examinerede. Dette fremgår bl. a. af følgende stykke: »Allein, zum Erstaunen der Wundärzte wurde das ganze Gehirn, so viel man mit den Augen gewahr werden konnte, noch gut angetroffen, deswegen er auch bis zur letzten Stunde noch wohl denken und empfinden konnte. Wie man aber das kleine Gehirn ausgenommen, so zeigte sich an dem groszen Loche des Hinterhauptsgebeins, wenn man den Kopf zur Seite bog, eine

---

1) *Physiologie* I p. 349.

2) *Panum* (*Vort medicinske facultets oprindelse og barndom* p. 11) siger, at *F. L. Bang* hos os indførte pathologisk-anatomiske obductioner i slutningen af århundredet, — *Heuermann* gjorde så vidt muligt altid section, hvad der fremgår af mangfoldige steder hos ham.

3) *Vermischte Bemerkungen* I p. 285.

widernatürliche Erhebung, die aber wieder verschwand, wenn man den Kopf gerade hielt. — Keiner von den Zugegenseienden *konnte mir sagen,* was dieses eigentlich vor ein Theil wäre, wie ich aber dieselbe befühlte, so konnte ich gleich gewahr werden, dasz es der zahnförmige Fortsatz der ersten Halswirbel war. — Ich nahm deswegen *selbst* ein Scalpel, öfnete die harte Hirnhaut, die hierüber noch ganz war, und da drang der entblöszete und von seinen Bändern gelösete Zahnfortsatz gleich hervor, ... *Ich liesz* hierauf nach auszen die aüszeren Theile des Halses zertrennen« [1]) . . . . .

Jeg må endnu tilføje, at *Heuermann* i sin chirurgi ofrer den *retsmedicinske* side af sagen en del opmærksomhed, og jeg skal senere vise, hvorledes han tog sine elever med til sine operationer, — altså rimeligvis også efter evne gav *klinisk* undervisning.

Sikkert er det altså, at *Heuermann* som prosector og vicar *docerede anatomi, physiologi, chirurgi med tilhørende retsmedicin og lejlighedsvis pathologisk anatomi,* derimod er det tvivlsomt, om han også har doceret medicin. Muligt er det, at han er den eneste docent til 1758, da han rejser bort, og *Kratzenstein* frivilligt tager en del af arbejdet på sig.

Men, kunde man indvende, det trænger til et endnu bedre bevis, at *Heuermann* har doceret. I lectionskatalogerne nævnes hans navn aldrig, og man må derfor vide, om det virkelig lod sig gøre for professorerne at lade andre læse for sig. Herom får man tydelig oplysning af prokansler *Pontoppidans* indberetning for året 1760—1761[2]). Denne meget interessante beretning begynder med at meddele, at det desværre ikke er så godt med undervisningen ved universitetet, som det burde være, og at det ikke har været prokansleren muligt hidtil at få det forbedret, som han havde håbet: Da nu dette mit håb i adskillige ting slår fejl, så understår jeg mig ikke heller længere at lægge skjul på sandheden for Deres Kongel. Majestæts øjne, men må rent ud, efter samvittighed, bekende, at ikke alle professores efterleve fundatsen osv. Heraf fremgår, at man ikke må lægge vægt på hans tid-

---

[1]) *Vermischte Bemerkungen* II p. 216. Den meddelte sygehistorie og section minder meget om *B. L. F. Bang's: Karies i Os occipitis og Halshvirvlerne. Hosp. tid.* 2 R. I 1874, p. 497—502.

[2]) *L. Engelstoft: Universitets og Skoleannaler for 1813* p. 161—178.

ligere indberetninger, medens denne kommer sandheden nærmere, skøndt han måske dog ikke maler det så sort, som det virkelig var. Jeg må erindre om, at beretningen gælder om årene 1760—61, efter at *Heuermann* er rejst til Holsten, i den periode (fra 1758), da *Kratzenstein* frivillig overtog en del af de forelæsninger, *Heuermann* havde besørget, og den oftere citerede passus af denne beretning: De tvende *medici* hindres gemenlig ved *praxin medicam* og ved egen slet helbred, hvorimod professor *Kratzenstein*, som *extraordinarius*, forretter det meste — stemmer derfor godt med, hvad jeg ovenfor har meddelt.

Der er dog endnu et par sætninger, jeg må fremhæve. Efterat *Pontoppidan* har gennemgået alle faculteterne, siger han: Følgeligen ses, at af så mange *corporibus academicis* ikke flere end som halvparten på nærværende tid kunde siges at være i deres fulde activitet. Resten sker *per vicarios ordinariorum et per extraordinarios*, som nyde intet af universitetet. — Dette bekræfter *Martinis* ovenfor citerede udtalelse, og denne bestyrkes vel også ved, at *Tode* i sit svar til *Martini* ikke vil ind på denne side af sagen, men siger, at det må facultetet svare på — »men see om de giorde!«[1]) — og fremkommer med bemærkninger om, at selv om det var sandt, måtte *Martini* skamme sig ved at komme offentligt frem dermed. Det er vel således tilstrækkeligt godtgjort, at der læstes ved vicarer, og at *Heuermann* har været vicar, skal jeg senere levere et sikkert bevis for i en ansøgning fra ham.

Når *Riegels* fortæller[2]): »saaledes lærte nu den store *Crüger*, hjulpet af sin Søn, af *Heusinger*, *Wohlert*, *Heuermann*, *Berger* Anatomien hos os, og fra 1736 til 1759 kom da Anatomien og Chirurgien i Flor hos os« —, kunde der heri måske ligge en antydning af, at *Heuermann* også har doceret på Theatrum anatomico-chirurgicum. Den eneste bekræftelse, jeg har fundet herpå, er følgende lille notits: »Le Théatre Anatomique sous la direction de Mr. *Kruger*, continue ses opérations. Le Doct. *Hevermann* y a demontré ce mois, le corps d'un enfant«[3]). Men en anden samtidig meddelelse i Berlingske tidende[4]), giver måske forklaring derpå: »Ved nuværende bequemme Aarets Tid og

---

[1]) *Tode i Kritik og Antikritik* 1789 p. 175.

[2]) *Riegels: Forsøg til chirurgiens historie* p. 134.

[3]) *Mercure Danois* Mars 1753, p. 131.

[4]) *Berlingske tidende* 1753 nr. 6.

Veyrligt, bliver Anatomien ved begge Theatris med stor Flid dreven: da ey allene Hr. Justitz-Raad *Krüger* har et Qvinde-Cadaver; men ogsaa ved Academiet haves et Mands-Cadaver, hvorpaa Parrenes Beskaffenhed bliver paa det nøyeste viist. Paa det sidste Sted har ogsaa Hr. D. *Heuermann*, som holder de sædvanlige collegia anatomica, fremviist et Misfoster, som for nogle Uger siden er født her i Staden, paa hvilket begge Øynene vare sammengroede i eet; og laae der, som Næsen pleyer at være. Næsen derimod hængde som et Neb ned over Øynene, og Indvoldene vare gandske forvendte, saasom det, der gemeenligen pleyer at ligge paa den høyre Side, fandtes paa den venstre etc. For denne besynderlige Beskaffenheds Skyld torde velbemeldte Hr. Doctor vel med det første selv udgive en nøyere Beskrivelse derover«[1]). Muligt er det, at *Heuermann* har demonstreret dette misfoster på Theatrum-anatomico-chirurgicum, men det er dog vist næppe rimeligt, ti *Heuermanns* forelæsninger på universitetet besøgtes meget af chirurgerne, hvilket fremgår af mangfoldige steder i hans bøger, idet han angiver, at de og de medicinere, i reglen kun et par, og de og de chirurger var tilstede. Om antallet af sine tilhørere udtaler han sig ofte mere ubestemt, idet han siger, at hans forelæsninger har vundet meget bifald, men mange steder siger han, hvormange der har været tilstede, ja engang fortæller han endog, at han har demonstreret et tilfælde af hydrothorax for mere end 60 tilhørere[2]), hvoraf nødvendigvis fremgår, at der må have været mange chirurger tilstede, ti medicinere var der kun meget få af, og det stemmer også med *Martinis* ovenfor nævnte udtalelser[3]).

---

[1]) Beskrivelse af denne cyclop med situs inversus viscerum og andre mærkeligheder findes i *Heuermanns Vermischte Bemerkungen* etc. I 1765 p. 313—322 med tegning. Af *Anker Ankersen* findes 1724 to disputatser *de monstro cyclopico* fra Borchs collegium ligeledes med tegning. Begge cycloper er fødte i Nyboder den ene 1753 (*Heuermann* siger selv fejlagtig 1754), den anden efter *Ankersen* 1718, men 1708 skal dette misfoster allerede være kommet på Borchs collegium (*H. Olrik: Borchs collegiums historie. Festskrift i anledning af Borchs collegiums 200 års jubilæum* p. 33). — I 1756 skal der i Viborg være født et cyclopisk bukkekid (*Berl. tid.* 23/4 1756).

[2]) *Chir. II* p. 271.

[3]) I 1755 opgiver *Lodberg Friis* og *Buchwald*, at der kun var 4 medicinske studenter, men på *Buchwalds* anatomiske forelæsninger indfandt sig dog en del chirurger. (*Matzen: Kbhvns universitets retshistorie* I p. 164 anm.). Officielt var det naturligvis Buchwald, der holdt forelæsningerne!

J. G. Licht Læge ved Sökadetterne 24/8 1758. Heuermann havde söget om at beholde Stillingen og lade en stud. med. eller Feltskær besörge Tjenesten i hans Fraværelse, men da han „ikke alene har negligeret sin Tilsyn, men endog vegret sig ved at opvarte de af Cadetterne, som logerer udenfor Academiet" og da han heller ikke havde grejeret, hvem der skulde vikariere indstiller Admiralitetet, at Licht udnævnes.

Prot. o. de fra Söet. Krigskanc. Skyp kgl. Resol. Nr. 90 (Caröe)

15/11 1752 „D. Heuermands Supplique til Kongen, om at nyde noget af Universitetet for hans Umage ved Prosectionen, blev sendt til facultatis Medicæ Erklæring."

Acta consistorii 1748–1772 P. 92. *) se omstaaende S. 32

7/4 1755. 4) Magistratens Brev af 12 Martii 1755 om Dr. Rudolphi og Dr. Hoyermans vedkommende Prinzesse-Styr blev resolveret at skulde sendes til deres Erklæring / do. P. 157.

3
30/4 1755 7) Dr. Hoyermans og Dr. Rudolphi Erklæringer bleve indsente og resolveretes at de skall sendes Magistraten, med Beretning at Consistorium ey vel kand skiönne at de kand betale mere end de selv have tilbudt.

do. P. 162.

Sagen forholder sig sikkert således, at chirurgerne på en måde havde erobret universitetet. På Theatrum anatomico-chirurgicum læste *Simon Crüger*, på universitetet *Heuermann*, og deres tilhørere var de samme, — talrige chirurger, få medicinere, — ti at også medicinerne hørte *Crüger*, fremgår af fleres udtalelser i programmerne ved deres doctorpromotioner. *Crüger* og *Heuermann* arbejdede således sammen, at de ligefrem dannede en skole. *Callisen* siger i sin biografi ved doctorpromotionen: *Quotidianis præterea cadaverum dissectionibus ac instructissimis prælectionibus Clariss. Henningsenii in amphitheatro anatomico chirurgico institutis, principia anatomica ac chirurgica e schola Crugeriana & Heuermanniana accepta amplius excolere non sine successu studui.* Forholdet mellem *Crüger* og *Heuermann* synes at have været godt, i alt fald omtaler denne gentagne gange hin som »meinen sehr werten Freund und Gönner«[1]) og som »den sehr fleissigen — meinen gewesenen getreuen Præceptore«[2]) etc.

I 1752 søgte *Heuermann* sammen med amtschirurgen *Athon Georg Muxoll* plads som chirurg ved De Fattiges Væsen. *Voltelin* ønskede at trække sig tilbage, og i stedet for skulde der ansættes to chirurger. Sagen var for i collegium medicums møde 26. maj 1752[3]), men »herved erindrede Hr. Justitz-Raad *Crüger*, at De Fattiges Væsen her i Staden var en Stiftelse Byens Fattige alene angaaende, og Amtschirurgi maatte svare ald Stadens Last og Tynge«, og derfor burde kun amtsmestre eller sådanne, der vilde købe et amt, antages. Dette blev bifaldet. *Buchwald* foreslog da, at der tillige skulde ansættes en læge, og det bifaldtes også. Der blev desangående afsendt en skrivelse 31. maj 1752, men da søgte 3 doctores: *Jens Bing* d. yngre ~~(der fik pladsen)~~ *Wichmand* og *Heuermann*, og 2 amtschirurger: *Muxoll* og *Saur*. — Medens det ikke lykkedes *Heuermann* at opnå dette embede, blev han efter *Bings* død[4]) 4. juli 1754 læge for søkadetterne.

Heuermann har været et meget flittigt menneske, der har læst overordentlig meget og med rette fortjener betegnelsen »der

---

[1]) *Phys. IV* p. 424.
[2]) *Phys. I* p. 545.
[3]) *Collegiets forhandlingsprotokol.*
[4]) *Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den Koniglich Dänischen Reichen u. Ländern.* II 1756 p. 85.

gelehrte *Heuermann*« [1]). I begyndelsen har han vel ikke haft meget andet end sin virksomhed som prosector, men han har sikkert snart erhvervet sig en betydelig praxis, og han har desuden været en meget benyttet assistent ved operationer, da han fortæller om en stor mængde, som han har overværet. At han var en anset læge fremgår af, at han i 1753 eller 1754 kaldtes til Bornholm [2]) i anledning af stiftamtmand grev *Reventlaus* sygdom. Han havde samtidig lejlighed til at behandle mere end 50 feberpatienter der på øen, da der ikke var nogen »rechtschaffener« læge, chirurg eller apotheker [3]). At hans praxis var stor, og at han underviste meget, fremgår af en udtalelse af ham fra 1756 eller 1757: »Wer über die Helfte am Tage mit Besuchung von Patienten drei bis vier Stunden aber fast täglich mit besonderen Unterweisungen zubringen soll, dem verbleibet nur wenig Zeit zum̄ Schreiben übrig« [4]).

Fra 1754 kalder han sig i flere af bøgerne for medicinæ et *philosophiæ* doctor, hvilket f. ex. også findes på det her i bogen gengivne portræt, men jeg kan ikke tro, at han har taget nogen philosophisk doctorgrad, dels fordi jeg ikke har kunnet finde noget derom, dels fordi jeg har truffet flere læger [5]), der kaldes med. et phil. dr., og endelig er det vel ikke rimeligt, at han skulde have taget den philosophiske doctorgrad efter den medicinske. Hvorledes det i virkeligheden forholder sig, ser jeg mig ikke istand til at afgøre, men som en mulighed tror jeg dog at burde erindre om *Ole Worms* kamp 1617—1618 om decanatet i det philosophiske facultet, idet han, der kun var dr. med. men professor i det philosophiske facultet, påstod, at den medicinske doctorgrad i sig indesluttede den philosophiske [6]). *Worm* blev

---

[1]) *Georg Fischer: Chirurgie vor 100 Jahren* p. 296. *Fischer* må have lånt udtrykket andetsteds fra, ti han kender åbenbart ikke selv *Heuermanns* bøger.

[2]) I 1765 var han i begyndelsen af februar et par dage i Helsingør formodentlig også i praxis, da han næppe på den tid af året vilde rejse for sin fornøjelses skyld. (*Adr. avis* 4/2 og 8/2 1765 under: Udpasserede).

[3]) *Vermischte Bemerk.* I 1765 p. 21—22.

[4]) *Chir. III* fortale — « og Hr. Doct. *Heuermann* viser som sædvanlig, 5 Gange om Ugen paa Academiet Parternes Structur og nogle besynderlige Operationer paa et Qvinde-Cadaver.« *Berl. tid.* 8/4 1754

[5]) F. ex. *Bøtticher* (*Lærde tidender* 1755 p. 375) og *Kratzenstein*. men den sidste har måske som physiker taget en grad.

[6]) *D. Olai Wormii et ad eum Doctorum Virorum Epistolæ* XXX—XXXV.

Consistoriums Copibog 1749–1759. Nr. 162. P. 249.

memorial fra Doct Medicinæ Georg Heuerman til hands Kongl. Maytt. aul: at nyde nogle hundrede Rdr af Communitets overflödige Penger, til de 100 rd hand i nogen tiid har nödt som antagen Prosector i Anatom:; eller og at nyde en Bestill: som Demonstrateur og Lehrer i Anatom: og Chirurg:, og siden ved forefaldende Vacance, at blive Professor Medicinæ. Derpaa blev af Consistorio og Facult: medica givet følgende

allerunderdanigste Erklæring.

Hvad Facultas Medica imod Supplicant: allerunderdanigste Ansögning haver at erindre, maatte det allernaadigst behage deres Kongl: Maytt. af hosfölgende deres allerunderdanigste Erklæring at erfahre, hvorhos Facultas Theologica paa det Kongl. Communitets Vegne tillige allernaad. declarerer, at ligesom Communitetet lang fra ikke haver noget til overflod formeenelig det paa nogen tiid har været bebyrdet med adskillige extra Ordin: udgyfter, saa er og Supplic. Begiering i alle maader uden for og imod de allernaadigste Fundatzer og Fundatorum udtrykkelige Byende.

Kbhvn. dend 15 decbr 1752

Allerunderdanigst

Rector og Professores

Allerunderdanigst Erklæring.

Supplicanten har for 3 Aar siden erlanget gradum Doctoris in Medicina herved Universitetet som hans da formedelst hans hands Fliid og övelse in Anatomicis et Chirurgicis blev formerelt, da hand ellers in reliqvis Scientiis ad artem medicam pertinentibus ikkuns war maadelig verseret, mens under löfte og derpaa grundet haab at hand deri efter haanden alt meere og meere skulle söge at habilitere sig, blev antaget. Denne hands Dexterité in re anatomica har og anledigt mig Büchwald at andtage hans til Prosector herved Academiet som og saaledes ved de fleeste Academier er brugeligt, for i mit forfald eller under hovende forretninger at forrette Sectiones anatomicas, naar i Vinter Maanederne

nogle saadanne kunde forefalde. Og at dette hands arbeide ikke skulle være ubelønnet, er hand ved min allerunderdanigste Forestilling af Communitetets Indkomster tillagt et aarligt Salarium af 100 rd, som for den derved havende møye vel kand passere; da i fald dette Embede for den Summa, skulde falde hand for Besværligt, lættelig en anden bliver at finde, som paa samme Conditioner vil tage sig det an. Denne hands øvelse i at forrette sectiones anatomicas er vel roes værd, men kand dog icke meritere saa stoer en Belønning som i hand allerunderdanigste Memorial er giordt ansøgning om, idet at hand eendeel (1) beraaber sig paa sine udgivne skrifter, endeel forlanger at blive tillagt nogle hundrede Rdr af Academiets overflødige Penge, siden søger at blive Constitueret som ordentlig Demonstrateur og Lærer i Anatomien og Chirurgien og endelig ved forefaldende Vacance at træde i en af Professorum Medicinæ Stæd, som da bemerkes det samme som at blive Professor Medicinæ Designatus; Men der fattes meget i at hand Capacité in rebus Medicis er saa moden at hand med nogen føye kand forvente en saadan ansøgning allernaadigst accorderet: Thi 1) Er hands udgivne Physiologie icke af den vigtighed at derved noget nyt af Importance er bragt for lyset, mens er mesten Samling af andre lærde Mands Physiologiske Skrifter, som vel kand have sin nytte for Barbereer Geseller, der icke selv forstaaer det Latinske Sprog, men for Studiosis Medicinæ, som selv kand eftersøge Fontes og forstaaer Sproget, er den icke af nogen Betydenhed. — 2) Viides icke at der er nogen overflødige Penge ved Academiet, eller og ved Communitetet, hvoraf de forlangte nogle hundrede Rigsdaler kunde tages, om hvilket sidste S: V: Facultas Theol. best kand vidne som deraf ifølge allernaadigst Kongl. Ordre har tilstaaet de hidindtil nydte 100 rd, Mens ventelig icke finder Communitetets Cassa i den tilstand, at deraf kand sammes meere: Thi ved Academiets Cassa er intet tilovers, da den snarere i visse Omstændigheder fattes, end at den har overskud eller da man mi neppe kand faae over 4 pcto rente. 3) at hand ansøger om at blive ordentlig Demonstrateur og Lærer ved Academiet i Anatomien og Chirurgien, er en temmelig dristig

vel decanus, men først efter at der var gjort indstilling om dispensation for ham til kansleren[1]), medens svaret fra universitetet i Basel, hvor han var creeret, og hvortil han havde appelleret, desværre ikke er opbevaret. Begge de to medicinske professorer, der forsvarede ham, nemlig *Thomas Fincke* og *Caspar Bartholin*, kaldes med. & phil. doctor[2]), men *Caspar Bartholin* havde i alt fald taget magistergraden i philosophi, så man tør måske ikke slutte noget deraf.

Det er ret mærkeligt, at det lader til, at *Heuermann* aldrig har været udenlands, i alt fald kan det kun have været en ganske kort tid, og han har næppe på en sådan rejse fået doctorgraden i philosophi. Den eneste periode, hvor jeg ikke kan følge ham, er fra slutningen af 1746, da han havde taget sin chirurgiske examen, til 1748, i hvilken tid han dog vist har været prosector hos *Buchwald*. Muligt var det imidlertid, at han har været udenlands på den tid, men derimod taler forskelligt. For det første havde han sikkert nævnet det i sin biographi ved doctorpromotionen, da det altid var skik og brug at nævne de fremmede berømte mænd, man havde hørt. For det andet omtaler han i sine værker intetsteds, at han har været på en længere rejse, den eneste mere fremragende fremmede chirurg, han har set operere, synes at være *Zacharias Vogel* i Lybæk, men det kan have været på en rejse til eller fra Oldesloe. For det tredje tror jeg, at man kan være sikker på, at den mand, han først vilde søge til i udlandet, var *Haller*, idet han tydeligt viser sig som ivrig tilhænger af denne, men han siger udtrykkeligt selv, at han ikke har havt den lykke, som han tidligere havde ønsket, at nyde *Hallers* personlige undervisning[3]). — Når derimod *Zinn*[4]) næsten hvergang han citerer ham, hvad han gør meget tidt, kalder ham *discipulus Albini*, kunde det tyde på, at *Heuermann* havde studeret hos *Albinus* i Leyden[5]), men i så tilfælde vilde *Heuermann* sikkert

---

[1]) *Holger Fr. Rørdam: Københavns universitets historie fra 1537 til 1621.* III. Kbhvn. 1873—1877 p. 202—203.

[2]) *Cold: Lægevæsenet og lægerne under Christian IV's regering (1588—1648).* Disp. Kbhvn. 1858, p. 48 anm. 6, p. 50 anm. 2.

[3]) Tilegnelsen i 4. bind af *Physiologien.*

[4]) *Johannes Gottfried Zinn: Descriptio anatomica oculi humani iconibus illustrata*, Gøttingen 1755.

[5]) *Heuermanns* navn findes ikke i *Album studiosorum Academiæ Lugduno Batavæ 1575—1875.* Hagæ Comitum 1875.

et eller andet sted have nævnet ham som sin lærer, hvad han ikke gør. — Jeg tror således, at man tør slutte, at *Henermann aldrig har studeret udenlands, men at han har hele sin uddannelse fra Danmark.*

På titelbladet til anden del af chirurgien (1756) skriver han sig endvidere som Mitglied der Römisch-Kaiserlichen Gesellschaft der Naturforscher og hertil føjes endnu etc. i tredje del af chirurgien. Det omtalte selskab må vistnok være det berømte Leopoldinske academi, hvoraf flere danske læger var medlemmer, men det har ikke været mig muligt at finde hans navn i de lister over nye og afdøde medlemmer, der findes i selskabets acta [1]), ligeså lidt som jeg har fundet nogen afhandling af ham her.

De bøger, som *Henermann* i dette tidsrum af sit liv har udgivet, og som jeg udførligt skal omtale i de følgende afsnit, er foruden hans disputats 1) *de lingua humana* 1749:

2) *Physiologie* i 4 bind [2]) (8vo Copenhagen & Leipzig 1751, 1752, 1753 og 1755) på over 3000 sider foruden fortaler, registre, kobbere osv., og

3) *Abhandlungen der vornemsten chirurgischen Operationen am menschlichen Cörper* i 3 bind [3]) (8vo Copenhagen & Leipzig 1754, 1756 og 1757) på omtrent 1800 sider. Denne udmærkede bog blev den mest benyttede chirurgi blandt Tysklands chirurger, hvilket bl. a. fremgår af, — hvad man hidtil ikke har lagt mærke til, — at der er adskillige udgaver. Jeg selv ejer af første bind 2 udgaver (1754 og 1773), af andet bind 2 udgaver (begge 1756) og af tredje en udgave fra 1783. Efter hvad andre forfattere opgiver, findes første bind også fra 1756, andet fra 1757 og tredje fra 1773 (*Daremberg*) og første desuden fra 1778 (*Chelius*). Hvis dette er rigtigt, må der altså sandsynligvis være udkommet: første bind 1754, andet bind 1756 og desuden første og andet samme år, I—III 1757, atter 1773, 1778 og 1783. Muligvis er ikke hele værket men kun enkelte udsolgte bind optrykte i nogle af disse år. Måske findes der flere udgaver mellem 1757 og 1773, men dem kender jeg intet til. Disse senere udgaver, der er optryk af de første men lette at kende fra hinanden på typer osv.,

---

[1]) Jeg har gennemgået: *Acta Academiæ C. L. Naturæ Curiosorum Ephemerides IX—X* og *Nova Acta* osv. I—V.

[2]) De 3 bind kostede, da de udkom, 19 ℔.

[3]) 2. bind kostede 1 rdl.

Begiering, da jeg, Buchwald, Jure Officii hidindtil har elet og endnu er det i den første neml: i anatomien, og i Chirurgien er Constitueret en Directeur General som derudi fører Directionen. 4) til at blive Professor Medicinæ Designatus kand af ovenskrevne sluttes, at hand langt fra icke besidder capacité nok, foruden at hand i det Latinske Sprog, icke en gang har den færdighed, at hand der i ret kand explicere sig, følgelig kand vi da icke billige eller recommendere hands ansøgning, som strækker sig videre end hand er i stand til at præstere, da vi i øvrige finder ham vel nok skicket til det ham hidindtil anbetroede Embede i at forrette sectiones anatomicas, naar hand fremdeeles med samme Flid vil blive ved at forrette sine partes og excolere sine Studia. Khvn den 23 Nov. 1752
B. J. v. Buchwald, C. Lodberg Friis.

Circulare 1750–1758

P.193 Hermed sendes 1) Ampliss. Facultatis Medicæ erklæring paa Doctor Heinemanns Tydske memorial til Kongen. Erklæringen er efter min Tanke gandske god. Hvad der kand legges til, for at præcavere at icke communitetet oftere skal blive bebyrdet med slige udgifter, bliver vel taget i agt af S. V.[a] Facultati Theolog: . . . Kbh. 24/11, 1752
Kofod Ancher

[a Summa Venerabilis]

P.194.
1) Ved Facultatis Medicæ Erklæring haver jeg aldeeles intet at erindre, men bør alcene tillegge (at Communitetet hverken paa denne Tid kand taale, ey heller nogen Tid bør bebyrdes med, slige Udgifter, som D. Heinemann vil have det betynget med.) Thi a) er det meget langt fra, at Communitetet er kommen i saa florissant en Tilstand, eller at de Kræfter som det havde for Branden Ao 1728, ved hvilken og alleene forvoldtes at dets anseelige Capitaler gik bort paa Bygninger, men med saadan Gield maatte contraheres, som det ikke kun for kort Tid siden er kommen ud af. b) Da Communitetet mi intet eyer uden det der til de nødlidende Studenteres underholdning er givet og funderet, saa er det dog i den lange Tid ved Sædskillige Leyligheder skeet, at det P.195 imod den høyst priiselige Fundatoris Kong Frid. den 2dens intention, samt det Ao 1683 allernaadigst udgivne Høystpriiselige Reglement, at

anseelige Udgifter ere Communitetet paabyrdede, blant
hvilke og saa er det hundrede Rigsd.r, som efter Kongl. aller-
naadigst Befaling udgives aarligen til Supplicanten Heiemann,
efterdi Facultatis theologicae eenstemmige Erklæring ey formaa-
ede at afværge saadant onus fra den Kongl. Almisse. c) Det er
ventelig, ikke mindre Samtlige Herrer Collegis, med Facultati theo-
logicae og Proposito Communitatis Regiae, alt for bekiendt, hvor
kummerligt det er for vores fattige Studentere, at de have saa meget
seen og uvis adgang til Communitetets beneficium, thi ikkun
ganske faae, aarligen kunde antages, da saa meget mange ydmygere
trænge dertil: Samt at baade de mange uhjulpnes Velferd derover
periclitere, og studia forsinkes og hindres derved. Og Gud veed best
hvor mangen een af dem, som nu blive til lidet eller intet, maatte
have blevet til en ypperlig Lærd og Kirken samt Federne-landet
særdeeles nyttig Mand, om hand i Tide var ved Communitetet
greben under Armene. d) Communitetet haver nyeligen hafft en
ganske anseelig Udgift ved den til Hendes May.ts vores Allernaa-
digste Dronnings Indtog bekostede Æreport. e) Det har og hafft den
Vanlykke, at i Septembri 3de Bøndergaarde med den heele Aarets
Høst, som allereede var indavlet, reent afbrændte i Tiømlund, samt
desforuden Smeddehuuset, Smidden, og 3de andre Communi-
tetets Huuse, hvilket og starkt vil gravere Communitetet. f) Com-
munitetet er efter Fundatzens udtrykkelige Ord besynderligen
for den Aarsags Skyld stiftet og funderet, at Guds Ord og det hellige
Evangelii ministerium kand forfremmes. 400 Rdl in specie
skulle vel aarligen efter samme Fundatz af Soer, Antvorskov
og Ringsted-Closteres Forstandere fournetes til 4re habile Stu-
denteres Underholdning paa fremmede Universiteter, men efter en
Anordning af Ao 1600 skulle samme 400 Rdl Sp. betales af Rente-
Cammeret, hvilket continuerede indtil de troubles Tider circa
medium seculi superioris, hvorefter det haver cesseret, omend-
skiønt derom endog for faa Aar siden er giort underdanigst forestil-
ling. Hvor hellig den Glorværdigste Fundator ville have det con-
serveret til de fattige Eleemosynariorum underholdning, som
dem gaves (da alt det øvrige, de 400 Rdl-Sp. alene undtagen, gives
til T. 96 fattige Studenteres underholdning her ved Universitetet) det
sige Fundatzens ord: „ Denne Fundatz udi alle sine Ord, Punc-
ter og articler, som den i alle Maader udviser og indeholder bepligte
vi Friderich den Anden Danmarkes, Norges etc. Konning etc. Os ved

har bevirket, at *Heuermanns* iagttagelser af og til citeres som fra 1778 osv., skøndt de er meget ældre.

Både physiologien og chirurgien er skrevne på tysk, der jo for en stor del var talesproget på den tid og navnlig mellem chirurgerne; således er som sagt barberlavets protokoller førte på tysk, kun udadgående skrivelser er på dansk, hvorimod collegium medicums protokol er ført på dansk fra 1747. *Heuermann* kunde ikke godt vælge andre sprog end latin eller tysk, men da han væsentligst docerede for chirurgerne, var han nødt til at vælge tysk, der sikkert også faldt ham langt lettere. Det forekommer mig at være uberettiget, som *N. M. Petersen*[1]) og *Gosch*[2]) gør, at regne *Heuermann* for en indvandret Tysker, ti han er født i Holsten under det danske herredømme. Men under alle omstændigheder er *Heuermann* dansk læge, og har han ikke været udenlands, må han have fået hele sin uddannelse i Danmark, og han er da mere dansk læge end nogen af sine samtidige.

Da *Heuermann* var den egentlige docent i anatomi og chirurgi, må alle læger og chirurger fra denne tid være hans elever. Det viser sig da også, at hans navn findes i alle de biografier, jeg kender fra denne tid Dette gælder således *Callisen*, *Carl Jensenius*, *Chr. Carl Kramer*, *Johan Chr. Lange*, *Marcus Mackeprang*, *Chr. Elovius Mangor*, *Joh. Carl Chr. Pape*, *Chr. Friis Rottbøll*, *Fr. Seidelin*, *Chr. Levin Wernecke* og *Joris White*. For andre doctores fra denne tid har programmerne ved doctorpromotionerne ikke været mig tilgængelige[3]), men der kan vel ikke være tvivl om, at de alle har hørt *Heuermanns* forelæsninger. *Johannes Capito* angiver, at han i Holsten har arbejdet på hospitalerne under *Heuermann*. Af chirurger er hans bekendteste elever *Ferdinand Martini* og *Bodendick*, men jeg kommer i det følgende til at nævne mange andre, der tildels blev ret bekendte. Han nævner ved flere af sine operationer navnene på dem, der har assisteret ham, og de, som han særlig benyttede til sine første kataraktextraktioner (se nedenfor), og som vel hørte til de dygtigste, fulgte ham som subchirurger til Holsten, da han blev hospitalsmedicus der.

---

[1]) *N. M. Petersen: Bidrag til den danske literaturhistorie* V, p. 45.

[2]) *C. C. A. Gosch: Udsigt over Danmarks zoologiske literatur* II 1873 p. 316.

[3]) For *Werneckes* og *Whites* vedkommende kender jeg kun udtog af programmerne i *Lærde tidender* 1760.

Det synes dog, som om det ikke kunde glemmes, at *Heuermann* havde været chirurg først, ti det er meget påfaldende, at ikke han men en af hans elever, *Jensenius*, bliver medicus på Frederiks hospital ved dets åbning; men dette kunde måske ligge i, at *Heuermann* selv ikke ønskede nogen stilling som medicus men vilde være chirurg, og overchirurgpladsen kunde han, der var doctor, ikke let få; i alt fald kan man ikke fortænke chirurgerne i, at de ønskede at bevare pladsen for sig. Men endnu mere påfaldende er det, at en anden elev, *Chr. Friis Rottbøll*[1]), der blev doctor i marts 1755, allerede halvandet år efter (20. august 1756) udnævntes til professor medicinæ designatus, medens *Heuermann*, der havde holdt forelæsninger i mange år, ikke fandtes værdig til denne æresbevisning. *Rottbøll* kom ikke engang til at docere strax efter sin udnævnelse, der forøvrigt kun var en æresbevisning og et løfte om et embede, ti han rejste kort efter udenlands og kom ikke hjem før 1761.

Urimeligt er det vel ikke, at *Heuermann* har følt sig skuffet og tilsidesat ved *Rottbølls* udnævnelse til professor designatus. og dette har måske været en medvirkende årsag til, at han i 1758 tog til hæren i Holsten som medicus og overchirurg ved felthospitalerne.

Såsnart det var bestemt, at der skulde trækkes tropper sammen i Holsten[2]) i anledning af Syvårskrigen og uenigheder med den holsten-gottorpske hertug (senere Peter III af Rusland)

---

[1]) *Rottbøll* havde gjort sig bekendt ved sin opposition ved *Oeders* disputats (*De irritabilitate* Hafn. 1752). I sin egen disputats på Ehlers collegium (*De motus muscularis causis* Hafn. 1752) kritiserede han derefter stærkt *Oeder*. Det er ret mærkeligt, at *Rottbøll*, der tog theologisk attestats 1752 og først derefter skal være begyndt at studere medicin, kunde optræde som opponent, men forklaringen ligger vist i, at *Rottbøll*, der var blandt *Heuermanns* tilhørere, lige må have hørt dennes forelæsninger om muskelirritabiliteten, idet dette æmne omtales i 3. bind af physiologien, der udkom 1753. Til nærmere belysning af *Rottbølls* opposition vilde en omhyggelig sammenligning mellem hans disputats (hvori *Heuermanns* navn forøvrigt *ikke* findes) og den nævnte physiologi vistnok være af interesse.

[2]) De følgende oplysninger er — forsåvidt ingen anden kilde er angiven — med Krigsministeriets tilladelse samlede i dets arkiv dels i en protokol indeholdende notitser om troppesamlingerne i Holsten 1758—1763, dels i registraturen over kgl. ordrer og resolutioner til landetatens generalcommissariat, dels i en pakke indeholdende instruxer for stabsmedicus, stabschirurg, feltapotheker, inspektor for hospitalerne og reglement for disse (Lægearkiv B. f. 1).

befaledes det 7. juni 1758, at der skulde oprettes to *hospitaler*[1]) indrettede såvidt muligt efter Frederiks hospital. Det ene skulde ligge i Kellinghusen, midt i Holsten, og skulde kunne optage 300 syge, det andet skulde ligge i Fockbek i Slesvig tæt ved Rendsborg og have plads til 200. Til inspektør (Ober-Aufseher) udnævntes kar. kaptain *Hoffman* med 40 rdl. månedlig gage, til medici og chirurgi dr. *Heuermann* og regimentsfeltskær *Hennings* med 50 rdl. månedlig gage uden heste eller karle. Desuden ansattes 4 underchirurger: *Hempel*, *v. Bergen*, *Hering* og *Ferd. Martini* hver med 20 rdl. månedlig gage, og på det store hospital 6, på det lille 4 svende eller som de senere kaldtes: studiosi chirurgiæ med 9 rdl. månedlig. Til sygepasningen antoges 6 kvinder, og der kommanderedes 6—8 af mandskabet dertil[2]).

Til stabschirurg udnævntes (1. juli 1758) regimentsfeltskær ved Oldenburgske gevorbne regiment til hest *Flohr* med 36 rdl. månedlig gage, 4 heste og 2 karle; men denne udnævnelse bevirkede, at den til subchirurg udnævnte *v. Bergen* istedet for blev regimentsfeltskær ved Oldenburgske regiment til hest (26. juli 1758), og da *Hering* døde, måtte der udnævnes to nye subchirurger, hvortil valgtes to chirurgiske kandidater: *Johan Peter Wolhat* og *Andreas Nicolaisen* (16. aug. 1758). Endelig blev det bestemt (17. aug. 1758), at *Heuermann* og *Hennings* skulde bytte lasaret, således at den sidste kom til Kellinghusen med *Wolhat* og *Nicolaisen* som subchirurger, medens *Heuermann* kom til Fockbek med *Hempel* og *Martini*[3]) som subchirurger. En lille forbedring i deres stilling fik *Hennings* og *Heuermann* i september, idet de hver fik 2 heste og en karl.

For apothekervæsenets vedkommende bestemtes det (7. juli 1758), at feltapotheker *Becker* skulde have 600 rdl. til feltapotheket.

---

[1]) *Vaupell* (*Den dansk-norske hærs historie* II p. 77) siger, at der oprettedes 2 felthospitaler i Kellinghusen hvert på 500 senge; men det er sikkert ikke rigtigt.

[2]) Stabslæge prof. *Müller* opgiver, at før 1808 havde man ikke haft felthospitaler under én overlæge, men at hver afdelings syge behandledes for sig. (*Bidrag til kundskab om Københavns garnisons hospitals historie. Bibl. f. læger* 1847. II, p. 415).

[3]) *Martini* har leveret ikke så ringe casuistik fra Fockbek især i: *1. & 2. Dutzend Beobachtungen, welche das Hirn betreffen.* Kopenh. 1767—68, i *Noten ohne Text für d. Wundartz* og i *Chirurgische Streitschriften.*

Regimentsfeltskærerne ved infanteriet fik 130 rdl., ved cavalleriet 80 rdl. til at fylde medicinalkasserne. — Værdien af medikamenter i den medicinalkasse, som livgardens 1. bataillon fik med, opgjordes til 239 rdl. 3 ℔ 4 β [1]).

Den 16. august 1758 udstedtes der instruktion for stabsmedicus og stabschirurg, inspektør og feltapotheker samt reglement for felthospitalerne.

Af disse instruktioner og reglementer [2]), der giver mange gode oplysninger om forholdene, skal jeg gengive det vigtigste. For stabsmedicus og stabschirurg er instruxen i alt væsentligt ens [3]).

Stabsmedicus har sin post ved generalstaben; mindst hver 6. uge skal han visitere feltapotheket og skal dertil tilkalde stabschirurgen, hospitalsmedici og overchirurger (for så vidt disse sidste har tid). Hvis der er noget i vejen, skal han først selv påtale det, og hvis det ikke hjælper, klage til den kommanderende general. Når armeen kamperer, skal han med stabschirurgen visitere regimenternes medicinalkasser og efterse, at alt til pasning af de syge og sårede ved regimenterne er i orden. Han skal også sammen med stabschirurgen hver 6. uge eller efter den kommanderende generals befaling oftere visitere felthospitalerne og aftale med hospitalsmedicus og overchirurg, hvad der efter omstændighederne kunde tjene til de syges og såredes endnu bedre pleje og kur, men det skal gøres på den måde, at der kun tages hensyn til patienternes velvære, og at kongens tjeneste befordres derved, men der må ikke fremkaldes chicaner eller unødvendige vidtløftigheder. For at der kan etableres fuldstændig harmoni i alt, hvad der vedkommer medicinalvæsenet ved hæren, skal stabsmedicus, stabschirurgen, hospitalsmedici og overchirurger flittigt korrespondere med hverandre og så vidt muligt også holde mundtlige konferencer.

---

[1]) *Theatrum anatomico-chirurgicums arkiv.*

[2]) *Lægearkiv* B. f. 1 (*Krigsministeriets arkiv.*)

[3]) Instruxerne i arkivet for stabsmedicus og stabschirurgus er ikke skrevne med samme hånd. — Chirurgerne måtte ikke bære felttegn, lader det til:

Som Auditeurer og Chirurgi ey skal være
Blant dem, som Fienden slaaer, saa maa de ikke bære
Det Tegn en Officer i Kaarden bære maa,
De skal med Pennen kun og med Lancetten slaae.
(*Wivet: Den danske Mercurius*) 1754 p. 6.

or Christelig Troe og Kongelige Love udi alle Maader fast og u-brö-
ligen at holde. Bedendes og formanendes alle vore Efterkommere
Kongerne udi Danmark, at de forneevnte Fundatz udi lige maade
at vedligeholde, ikke giorendes herudi forhindring eller forvandling
i nogen Maade, ey heller tilstedendes nogen anden noget derud-
inden at forandre, saa fremt de ikke derved ville imod dennem
opvække Guds Evige Hevn og Vrede. — " f) Guds og vor Frelseres
Ord: Jeg var hungrig &c&c. Matth. 25, 35-46 og: Hvo som ledske
een af disse smaae ikkun med en Drik kold Vand, i en Discipels Navn,
Sandelig, sandelig jeg siger eder, hand skal ikke miste sin Løn Matth.
10, 42 maae vel gielde saa meget, at enhver, som kand noget, heller
søger at det til de fattige, og til fattige discipler, der opdrages til Guds
Ords og det hellige Evangelii forplantelse, givne, meget meere bliver
dem til saa stor soulagement, som allermeest skee kand, end at
han paa nogen maade ville være aarsag til, at det dem skiænkede,
skulle dem fravendes og til anden Brug forvendes. Det er derfor
meget vel, at Magnificus Rector og Illustris Facultas Medica
ønsker Communitetet forskaanet for den intenderede u-taalelige
Byrde, og jeg tvivler ikke at jo samtlige allerhöystærede Herrer
Collegæ ønske med mig, at hvad Communitetet haver, maae
til de fattige Studenteres underholdning anvendes, at de kunde
soulageres det allermeeste mueligt er, og Studia, samt Kirkens og
Rigernes Gavn derved, efter Fundatzens helligste Forskrift, for-
fremmes. Kbhvn. 24/11 1752 P. Holmius.

P. 197.
1) Er ieg af lige tanker med Hr. Dr. Holm, vel fornöyed med Facult:
Medic: erklæring og önsker et Tillæg, der forklarer (a) Communi-
tetets tilstand, som ey taaler nogen saadan Byrde (b) hensigten
af dets Stiftelse, hvorimod udgift til slig, som D. Heiermann be-
giærer, er gandske stridigt. Kbh. 24/11 1752 P. K. Goirke.

1) Erkiender jeg med fornöyelse de gode Herrers applausum
Kbh. 25/11 1752 B. v Buchwald

(Lodberg Friis, Holberg, Horrebow og Münther underskriver Buchwalds
Udtalelse (om de andre to Sager)).

P. 198. Andersen samstemmer, og Kall, Möllmann og Stampe
skriver „ad (83) consentio".

Der blev temmelig sikkert ikke udnævnt nogen stabsmedicus, så at hans forretninger vel er tilfaldne stabschirurgen, der som nævnt hed *Flohr*.

Inspektøren (Ober-Aufseher) kapt. *Hoffman* får også sin særlige instrux. Han har bl. a. befalingen over de syge og reconvalescenterne, idet kongen har den tiltro til ham, at han er en forstandig og kristelig officer med sand menneskekærlighed. Hvis sygepasserne forser sig, skal han straffe dem, men hvis der er noget i vejen med reconvalescenterne, skal han sammen med lægen overveje, hvilke tvangsmidler man kan bruge mod sådanne »unartige Leute«. Han skal påse, at alt, hvad der leveres, er godt, at de syge har gode senge, bliver plejet godt, ugentligt forsynes med rent tøj og renses for utøj, at stuerne ofte bliver røgede og udluftede. Hver lørdag skal han fra lægen have 3 lister, fra økonom og læge (attesteret af hospitalsskriveren) ligeledes 3 lister over de syge, hvoraf en strax skal sendes til den kommanderende general, en til krigscancelliet og en til feltcommissariatet.

I *feltapothekerens* instrux er der intet andet interessant, end at han skal betale en bøde på 50 rdl., hvis han trakterer ved visitatserne, hvilket vistnok kunde være nødvendigt, hvis *Holberg* og *Wadskiær* har ret. *Holberg* lader Gilbert i *Gert Westphaler* sige:

Hør I vel, Karle! seer nu vel til, at alting er curiøsk, til Doctorerne kommer. Apotheket skal visiteres i Eftermiddag. Jeg mener dog, at naar Gyldenvandet og Aqvaviterne ere gode, saa spør de ikke meget efter andet. Doctor Herman har udi 10 Aar aldrig examineret mit Apothek anderledes. Det eneste, han spør mig om, er dette: Haben sie gut Salvolatile itzund? Das müssen wir probiren, ihr Herren Collegæ! Naar saa 7 à 8te Bouteller Rhinsk Viin er tømmet, saa er Visitatzen giort [1]).

Wadskiær siger i et bryllupsvers til en apotheker i Aalborg (1743) det samme [2]):

Hvad er et Apothek med alle sine Krukker . .

— — — — — — — — — — — — — —

[1]) *L. Holberg: Gert Westphaler i en akt.* Scen. 6. Liebenbergs udg. I, p. 250. (Akt II, 2 i Gert W. i 5 akter).

[2]) *Herlauf: Antegnelser* osv. p. 92—93.

Saalænge som det for en Apotheker sukker?

— — — — — — — — — — — — —

— Hvo skal Docterne betiene og tractere
med Salvolatile paa deres Visitatz?
Thi derpaa er det just man prøve skal og kiende,
hvormeget eller lidt et Apothek formaar:
Staaer Samme dennem an, har Visitatzen Ende,
De uden Omsvøb strax til Hovedsagen gaaer.
Naar de en halv Snees Glas har savolatileret
I Anders Hegelunds den allerbedste Viin,
Skiøndt intet andet Glas Revuen har passeret,
Saa heder det: Ihr habt ein schönes Officin!

Reglementet for felthospitalerne er meget vidtløftigt og omfatter 13 kapitler. I det første er der regler for indlæggelse af patienter. Dertil hører en tydeligt skreven sygeseddel fra chefen eller kaptainen indeholdende for- og efternavn, alder, fødested og indlæggelsesdag. Kun under større slag falder denne bestemmelse bort, men i så tilfælde skal en officer fra hvert regiment eller korps en af de første dage derefter på hospitalet undersøge, hvem der er indlagt, og sørge for, at sygesedlerne hurtigst muligt bringes i orden. Den syge føres først til inspektøren, hvor alt føres til protokols, og han afleverer sit tøj. Hospitalsskriveren melder hans ankomst til den vagthavende stud. chirurgiæ, der strax melder den til overlægen og anviser patienten kvarter og seng. Uhelbredelige og epileptikere må ikke blive på hospitalet men skal sendes til Krigshospitalets Ladegård ved København. Veneriske patienter og ligeledes andre, der kan smitte, fjærnes fra de øvrige.

Andet kapitel giver regler for aflevering og afhentning af syge og tredje om fordelingen af dem i logementerne. De hårdest sårede og syge skal hver have sin seng og have det bedste sengetøj. Hovedenden af sengen skal stå mod væggen, forat man kan komme til fra tre sider. Imellem sengene skal der være 1 1/2 alen. Så vidt pladsen tillader det, skal sårede skilles fra syge. Reconvalescenterne skilles fra de syge, de skal ligge 2—3 i en seng af sammenslåede brædder med brede stråsække, hovedpøller, lagener og overtæpper.

I fjerde kapitel er der regler for økonomen eller spisemesteren. De to første paragrafer handler om inventaret, som alt er under-

August Tuxen har gjort mig opmærksom
paa, at der fra Simon Krüger ligger forslag til
lægfelttjeneste i Oversekretærens indkomne
brev 1739 littra C. — bör engang sammenlignes
med det her gengivne reglement.

lagt ham. Den 3. paragraf siger, at alt suppekød, hvad enten det er oxe-, kalve- eller lammekød, skal være ganske frisk slagtet af middelgamle dyr af den bedste slags, der kan fås. Før det må kommes i gryder og sættes over ilden, skal det efter at være godt afskyllet i vand for insekter, hvoraf der i almindelighed findes mange i hospitaler, inspiceres af inspektør, overlæge, underchirurg eller en candidatus chirurgiæ. Hvis det ikke erklæres godt, skal økonomen skaffe noget andet, som også skal inspiceres. Skulde det heller ikke da være af bedre sort eller forsvarligt, skal det igen strax kasseres og gives til de fattige, og der skal købes noget godt på økonomens regning. I bøde betaler økonomen uden hensyn til kvantiteten af det slette kød første gang 10 rdl., anden gang 20 rdl., tredje gang kasseres han uden håb om nogensinde mere at komme i kongens tjeneste. Brødet skal være af bedste slags mel, vel bagt og ikke brændt, øllet vel kogt, klart og ikke surt, byg- og havregrød til spise af bedste sort, smørret friskt og godt. Extraforplejningen skal ligeledes være af bedste sort. Den, der har inspiceret kødet, skal være tilstede i køkkenet ved anretningen for at påse, at alt er godt efter mål og vægt og anretningen god. Der anrettes klokken 11 og 6 efter ringning med klokken [1]). En af økonomens folk følger med ved stuegangen forat notere extraforplejningen.

Femte kapitel handler om præsten, sjette om medicus og overchirurg, der er én person på felthospitalet, og som jeg for kortheds skyld derfor kalder overlægen. Han skal formiddag og eftermiddag besøge de syge til bestemt tid og oftere, hvis det er nødvendigt. Underchirurger og studiosi chirurgiæ skal følge og assistere overlægen ved stuegangen. Studenterne skal give patienterne medicin i overlægens nærværelse, forat medikamenternes virkninger nøjagtigere kan bedømmes, og det også kan forhindres, at de anvendes på anden måde end til de syges gavn. Medikamenter, der er ordinerede på anden tid, skal også gives patienterne af underchirurger eller studiosi chirurgiæ. Er medikamenterne ikke gode, må de under hård straf ikke modtages i sygehuset, men skal strax tilbagesendes af overlægen. Sker det anden gang,

[1]) Médecin og chirurgien en chef i Algier var forpligtede til at indfinde sig i køkkenet for at inspicere maden ved frokost og middag (kl. 10 og 4) (*C. Lanng: Militærhospitalerne i Algerien. Bibl. f. læger* 1847 II, p. 285).

skal der klages til inspektøren, der strax skal lade klagen gå videre. Overchirurgen er i hospitalet chef for chirurgien og forretter selv alle operationer af betydning, dog skal han, når en eventuel operation lader befrygte et tvivlsomt udfald, og tiden tillader det, i mangel af passende konsultanter ved hospitalet, betjene sig af de mest erfarne practici ved armeen som konsultanter [1]). Han forbinder uden for den til forbinding fastsatte tid de hårdt sårede eller andre syge, opererer, så ofte han finder det nødvendigt, og påser, at ingen forbinding i hospitalet åbnes, før apparatet til forbinding er færdigt og ved hånden, forat såret ikke skal udsættes for »Impression der Luft«. Lapis infernalis og andre caustica må kun anvendes af overlægen eller i hans fraværelse af subchirurgen, aldrig af studiosi chirurgiæ. Han skal endelig have tilsyn med maden og klage, hvis der er noget i vejen; ligeledes hvis sygepasserne trods hans advarsel forser sig, »doch müssen keine Chikanen, Has oder Bitterkeit darunter melirt seyn.«

I syvende kapitel omtales underchirurgerne. Der blev foreløbig ansat to på hvert hospital, men hvis der kommer mange sårede, skal det tages under overvejelse at ansætte flere, så at der kan være en underchirurg for hver 30 sårede eller endogså en for et endnu mindre tal, hvis der er mange hårdt sårede. Underchirurgerne hjælper overlægen med alt og gør de operationer og lægger de forbindinger, der pålægges dem. I overlægens fraværelse fungerer den ældste underchirurg som overlæge. De skiftes hver 4. uge til at tage hele forbindingsapparatet i forvaring, og de er ansvarlige for det. Ugentlig skiftes de til at have inspektion med maden og skal være i de syges logis, når maden gives dem. Når der er hårdt sårede, skal underchirurgen en gang om natten se til dem for at lette deres smerter og for at påse, at den vagthavende studiosus chirurgiæ er tilstede, og at sygepasseren ligeledes er tilstede og passer sine ting.

Om studiosi chirurgiæ eller svendene handler ottende kapitel.

---

[1]) Lignende bestemmelser gjaldt for alle chirurger i alt fald efter 1736, og det er derfor fuldstændig uberettiget at slutte af instruxen for overchirurgen på Frederiks hospital, at *Spierling* var en lidet anset operatør (*Buntzen* l. c. p. 35) — der er derimod andre grunde til at antage, at han ikke var en stor *videnskabsmand* (se senere).

Der skal være 1 for 50 syge. De er skiftevis vagthavende, modtager patienten, noterer, men tydeligt, på en klade for- og efternavn, sygdom eller sår, regiment eller korps, og denne optegnelse gives tillige med mundtlig rapport til overlægen hver aften. Om morgenen giver han rapport til overlægen om, hvad der er sket om natten, men er der noget farligt på færde, skal det strax meldes til overlægen og må ikke opsættes til næste dag. Han skal i hospitalet føre et ordentligt liv og vise de syge sand menneskekærlighed i alle forhold. Hvis han er forsømmelig, mister han første gang en halv måneds gage, anden gang en hel måneds gage, tredje gang kasseres han som et ubrugeligt og uforbederligt menneske, der ikke senere kan ansættes.

I niende kapitel omtales sygepasserne, og 2. paragraf er meget karakteristisk: Sygepasseren skal flittigt og tro passe de syge og sårede og opføre sig beskedent imod dem, føre et nøgternt og anstændigt liv i hospitalet, ikke fravende de syge noget af deres spise, eller hvad der ellers tilhører dem [1]), og aldeles ikke sælge sin egen kost hverken i eller udenfor hospitalet. — Forlader han hospitalet uden tilladelse, eller træffes han fuld i hospitalet, skal han strax i arrest og mister første gang 2 lønninger, anden gang udvises han af hospitalet. Da disse sygepassere er kommanderede fra armeen, skal der på hospitalets regning leveres enhver 2 linnede kitler og en nathue, forat monduren under deres tjeneste på hospitalet kan skånes.

For at vedligeholde renligheden i de syges og säredes logementer i hospitalet og forat bestride vasken, antager økonomen så mange sunde og stærke gifte kvinder, som overlægen anser nødvendigt. De indlogeres for sig selv, og bliver de syge, forplejes de som syge i hospitalet.

I tiende capitel gives forskrifter for renligheden i hospitalet. Inden der indlægges patienter i logementerne, må disse overalt vel renses for alle urenligheder, betrækket på væggene aftages, og der skal hvert år males og overstryges; endvidere skal der indrettes lufthuller, hvor det bedst kan gøres, og dørene og vinduerne bringes og holdes i god stand. Der må, hvor det kan

---

[1]) Den 25/10 1768 kom der bekendtgørelse fra Frederiks hospital om, at patienter burde aflevere alle deres kostbarheder til hospitalsskriveren, da de ellers måtte tage skade for hjemgæld, i fald noget blev forkommet. *Adr. avis* 28/10 1768.

undgås, ikke findes priveter på stuerne; der skal daglig fejes ud omkring og under sengene og stænkes med eddike [1]) imellem dem. Hver morgen, en time før stuegangen, skal natstole, urin- og spyttekopper af konerne udbringes og vel renses, af sygepasserne ryges med enebær, gulvet skal bestrøes med sand og oversprænges med eddike, og dette kan efter lægens forgodtbefindende gentages 3 gange dagligt, og desuden skal der gøres brug af hede sten, der overgydes med eddike. Skulde en meget svag eller hårdt såret få utøj, skal han ofte kæmmes af konerne og renses for alle urenligheder. Patienterne skal forsynes med rene skjorter og lagener, eftersom de trænger dertil, og er der ikke nok tøj, skal der anskaffes mere. Det er under hård straf forbudt at tørre vådt tøj i sygestuerne. Priveterne på og ved hospitalerne skal til visse tider, under alle omstændigheder kun om natten, så ofte det er nødvendigt, renses.

I ellevte kapitel bestemmes, at den første i hver måned skal inspektøren, overlægen, præsten, økonomen og skriveren holde møde og aftale, om der kan gøres noget yderligere for de syge. Alt skal føres til protokols af skriveren. — Bliver candidati chirurgiæ syge, beholder de deres gage og får forplejning som andre syge. — Dør en syg, må han ikke udtages af sengen, før overlægen véd det, derpå skal han flyttes til de dødes sal eller apartement, men først begraves 24 timer efter døden. Overlægen har lov til i et dertil særligt indrettet rum at secere folk, der er døde af særlige sygdomme eller sår, og skal notere det særlige, han finder, i den journal, som han skal føre over sygdomme og sår. — Der er dernæst bestemmelser om begravelse, forsigtighed med ild, om udfærdigelse af lister og lignende. Der må mellem de syge ikke tåles banden eller sværgen, kortspil, tærningspil, drukkenskab, larm eller uro. Den, der overtræder disse bestemmelser, straffes strax, eller hvis han ikke kan tåle det, når han er kommen til sin afdeling. — De raske udskrives af lægen tirsdag og fredag og forlader derefter hospitalet onsdag og lørdag.

Man kan ikke nægte, at dette reglement er fortrinligt, — men hvormeget af det er overholdt? — Det er vel sandsynligt, at

---

[1]) Eddike til luftforbedring brugtes i de engelske lasareter her 1807. (*Ludv. Jacobsen: Efterretninger om medicinalvæsenet ved den engelske armé i Sjælland, samlede i october 1807. Bibl. f. læger* I. 1809 p. 53).

Crüger og *Heuermann* har haft del i dets udarbejdelse. *Hennings* har derimod vistnok været i udlandet på denne tid[1]).

Navnlig mellem de norske tropper var der megen sygdom og især dysenteri, som var medbragt fra København, og det bestemtes derfor (19. october 1758), at *Heuermann* skulde rejse rundt og undersøge sygdommen, og han fik herfor et tillæg af 1 rdl. daglig.

I 1759 forbedredes lønningsvilkårene noget, idet det bestemtes (9. maj), at læger og chirurger og senere alle betjente skulde have deres fulde gage udbetalt månedsvis[2]), og (12. december) at studiosi chirurgiæ skulde have 1 rdl. tillæg, så at de fik 10 rdl. månedligt. I august fik subchirurgerne *Hempel* og *Nicolaisen* lov til at rejse til den franske armé for at studere og fik til denne rejse 30 rdl. til henrejsen og lige så meget til hjemrejsen samt lov til at beholde deres gage og til at få 3 måneders lønning i forskud. I november fik de yderligere 100 rdl. tilsammen og i october 1760 hver 80 rdl., hvorpå de kom hjem, medens *Wolhat* ved nytår 1761 fik lov til at rejse på samme betingelser[3]).

Den 4. juli 1759 sendte *Heuermann* til landetat general comissariatet en ansøgning, der er meget vigtig til belysning af forskellige forhold, og som jeg derfor må gengive ordret (med udeladelse af over- og underskrifter). Den er dateret Fockbek og de hospitalsforhold, den omhandler, refererer sig altså til denne by.

»Ich habe anitzo hieselbst fast ein Jar zugebracht in der Hofnung bald wieder in Coppenhagen zu sein.

Ich habe auch wärender Zeit die allermeisten Patienten von den Hospitälern gehabt; und da meine Kranke in 34 Häusern durch einem einer Viertelmeile langem Dorfe sich zertheilet befinden, unstreitig auch die meiste Mühe von allen Officianten bei den Hospitälern; besonders aber deswegen, weil alle Krancke vom Stall.

---

1) *Ingerslev l. c.* II p. 456.

2) Angående gageforhold henvises til *P. F. Rist: Fra støvlet-tiden* p. 99 o. flg.

3) I 1757 havde *Martini* været i Preussen, ti *Simon Crüger* foreslog da, at 3 chirurger skulde rejse: *Joachim Mester* til Frankrig, *Daniel Hering* (formodentlig den ovenfor p. 37 nævnte *Hering*) og *Ferdinand Martini* til Preussen. Iflg. skrivelse fra overkrigssekretær grev *Ahlefeldt* af 5. marts 1757 bevilgedes 200 rdl. til den første, 150 rdl. til hver af de andre årligt. Hver af dem forpligtede sig skriftligt til mindst hver tredje måned at sende beretning til *Simon Crüger*. (*Theatr. anatomico-chirurgicums arkiv*).

Art. — Etat, die keinen chirurgum haben, bei mir sich Raths erholet und noch immerhin zu mich kommen.

Keiner aber von allen Hospitalsofficianten hat dem Ansehen nach so vieles wie ich verlaszen: denn eine gute einträgliche Praxis; ein nicht minder sehr favorables und auch einträgliches Vicariat[1]) bei der academie in der anatomia und chirurgia, die järliche Bedienung der See Cadetten, und den Zuwachs in meiner Praxis habe zugleich nebst vielen angenehmen Stunden die in meiner Bibliothec und unter guten Freunden zuzubringen pflegte, aufgeopfert um Ihro Königl. Mayest. meinem allergnädigst. Erb-Könige und Herrn zu Dienste zu sein und zu Allerhöchst Droselben Nutzen meine Bemühungen gantz untertänigst und getreulichst anzuwenden.

Dem ongeachtet aber so finde, dasz von allen Oberofficianten bei den Hospitälern auf schlechteste in der Folge mich zu befürchten:

Denn d'Hrr Capitain *Hoffman* und der Stabs Chirurgus *Flohr* behalten ihre Gage auch nach Endigung dieses Feldzuges. d'Hrr *Henningsen* ist Professor geworden und hat one dem Hospital in Coppenhagen d'Hrr. Justice-Rath *Crügers* Stelle zu vermuten; ich aber kann mir auf nichts anders, als auf dem gäntzlichem Verlust meiner gehabten Praxis und Vicariatio pp. Rechnung machen.

In diesen so critisch vor mir anscheinenden Umständen nun ist es, Hoch- und Wohlgeborene Herren pp., dass Höchst und Hochdieselbe ich gantz untertänig ersuche es bei Ihro Königl. Mayest. dahin zu bringen, dasz eben wie d'Hrr. Capit. *Hoffman* und Stabs-Chirurg *Flohr* meine Gage zu sammen bis zu anderwärtigem besseren emploi behalten möge.

Ja vorangefürtes läszet mich glauben, dasz schriftliche Versicherungen deswegen erhalte.«

Denne ansøgning blev af landetat general commissariatet under 11. august s. a. indsendt til overkrigssekretær generallieutenant grev *Ahlefeldt* med anbefaling, da billighed talte for, at han behandledes på samme måde som de to andre [2]).

---

[1]) »Der Student ging frey hin, und der Wundarztneybeflissene muste bezahlen« (*Martini*) s. o. p. 26.

[2]) *Krigscancell. Refererede Sager* 22. aug. 1759 nr. 39. Jeg skylder min svoger kapt. *H. W. Harboe* dette for mig vigtige document.

Fra Krigsministeriets arkiv kender jeg svaret på denne ansøgning, ti der findes der uddrag af en skrivelse af 27. august 1759 fra nævnte grev *Ahlefeldt*: Dasz Sr. Königl. Mayestät dasjenige, was das General Commissariat wegen des Hospitals Medici Doctor *Heuermanns* unterm 11ten dieses, an Sr. Hochgräfl. Excellence, gelangen laszen, allerunterthänigst vorgetragen worden, worauf allerhöchst Dieselben desfals in Gnaden sich herausgelassen hätten, dasz besagter Doctor *Heuermann*, wenn er sich fernerhin wie bishero geschehen, fleiszig und mit Sorgfalt derer Krancken annehme, sich allemahl Königl. Gnade gewärtigen und versichert halten könne.

Den 16. maj 1760[1]) blev *Hennings* generaldirektør for chirurgien, og han forlod derfor Holsten og rejste til København[2]). Den 16. juli 1760 (skrivelsen til generalcommissariatet om *Hennings's* udnævnelse er først dateret 9. juli 1760) forflyttedes *Heuermann* til Kellinghusen, og regimentsfeltskær *Joachim Hæsemann* af Dronningens Livregiment ansattes som chirurg og medicus i Fockbek. *Hæsemann* havde været i Glückstadt, hvor han foruden sit embede som regimentsfeltskær tillige fra 30. maj 1759 havde haft tilsynet med slaverne, da det efter dr. *Ludvig Hansens* død 1758, bestemtes, at der ikke mere skulde være garnisonsmedicus i Glückstadt.

Den 19. september 1760 udnævntes *Georg Heuermann* til *professor medicinæ designatus*[3]) ved Københavns universitet, uden at der i bestallingen tales om oprykningsretten. Dette er måske årsagen til, at *Heuermann* snart nævnes som prof. designatus, snart som extraordinarius. *Matzen*[4]) omtaler, at det philosophiske facultet vægrede sig ved at anerkende *J. H. Schlegel* som andet end prof. extraordinarius, da oprykningsretten ikke var omtalt i hans kaldsbrev; men det må have været kongens mening, at han skulde betragtes som prof. designatus og ikke som extraordinarius, da

---

[1]) *Statstidender* 1760 p. 42.

[2]) Jeg har ikke fundet noget spor til, at han allerede 1759 (*Ingerslev* l. c. II p. 456) skal have forladt Kellinghusen, i alt fald er der ikke ansat nogen overlæge i stedet for ham før i 1760.

[3]) *Bestallingen. Sjællandske åbne breve* 19. septbr. 1760 nr. 450 (rigsarkivet) — Bestallingen findes ikke i consistoriums kopibog som andre professorers.

[4]) l. c. II p. 20.

han trods facultetets modstand netop et år efter *Heuermanns* udnævnelse fik et nyt kaldsbrev, hvor oprykningsretten udtrykkeligt var hjemlet. I consistoriums kopibøger fra 1759—1768 har jeg ikke fundet noget om *Heuermanns* udnævnelse til professor, og jeg har heller ikke set, at der noget sted har været discussion om, hvorvidt han skulde opfattes som designatus eller extraordinarius. At der imidlertid har været tvivl om dette punkt, får man bestemt indtryk af ved at se, hvad han kaldes i samtidige mere eller mindre officielle kilder: I Berlingske tidende, hvor udnævnelsen forøvrigt først findes 14. aug. 1761, og derefter i Statstidender står der, at feltmedicus *Heuermann* udnævnes til prof. *designatus*. I Statskalenderen er der stor forvirring: for 1761—1763 står *Heuermann* således under det medicinske facultet som M. D. & Prof. designatus, men desuden står han under professores extraordinarii: Herr *Georg Heuermann* Prof. med. design. u. Feld-Medicus. For 1764—1766 findes *Heuermann* kun som prof. designatus under facultetet ikke mellem extraordinarii, og for 1767 og 1768 findes han ikke under facultetet men kun mellem extraordinarii oder characterisirte Professores som M. D. & P. — *Rottbøll* står kun under facultetet, *Wandeler* og *Hennings* kun mellem extraordinarii. *Rottbøll*, *Wandeler* og *Heuermann* er prof. med., *Hennings* prof. anatomiæ et chirurgiæ extraordinarius.

I det følgende år blev *Heuermann* en tid overlæge over begge hospitaler, idet *Hæsemann* døde 20. februar 1761 [1]), og *Heuermann* fik da ordre til at forestå såvel hospitalet i Kellinghusen som det i Fockbek, indtil der blev udnævnt en ny overlæge det sidstnævnte sted. Dette skete 18. marts, da stabschirurg ved Livregimentet Dragoner *Joachim Friderich Fiedler* ansattes. Han var 10. december 1759 benådet med stabschirurgs karakter [2]). Ved særlig bevilling fik *Heuermann* gage for den tid (21. febr.—17. marts 1761), han havde fungeret som overlæge i Fockbek, og det blev derefter bestemt (15. maj 1761), at den vicarierende i lignende tilfælde altid skulde have gagen for den tid, han havde vicarieret.

---

[1]) *Hæsemann* døde af hidsig flodfeber efter foregående koldfeber, *Heuermann* selv havde intermitterende supraorbitalneuralgi (*Vermischte Bemerk.* I. p. 00 og 38).
[2]) *Statstid.* 1759 p. 76.

I løbet af 1761 skete nogle forandringer mellem chirurgerne, idet flere blev befordrede, deriblandt *Hempel* og *Nicolaisen*, hvilken sidste 2. december blev regimentsfeltskær ved Livregimentet tilfods, og i stedet for dem blev cand. chir. *Wilhelm Heuermann*, en broder til *Georg Heuermann*, og *Christian Martin Winckler* subchirurger i Kellinghusen. Den 5. april 1762 blev *Ferdinand Martini* udnævnt til regimentsfeltskær ved husarerne.

Den 5. maj 1762 oprettedes efter indstilling af grev *St. Germain* et lasaret til i Föhrenbüttel, der lå mere bekvemt til at optage endel af de syge, der så senere kunde evacueres til Kellinghusen. *Georg Heuermann* fik (medens han beholdt sin stilling i Kellinghusen) overopsynet over dette hospital med 100 syge, og der ansattes en subchirurg *Christian Henrich Gefhorn* og en stud. chirurgiæ, *Johan Nicolaus Voigt*. Den 30. juni 1762 bestemtes det, at der skulde oprettes et hospital ambulant, og at stabschirurgen[1]) skulde gøre tjeneste ved dette hospital og som chirurgien major d'armée og stabsmedicus som medecin major. Der forlangtes 4 chirurger til dette hospital, og dertil bestemtes de 4 feltskærere fra de inddragne 4 grenaderbatailloner. Generalcommissariatet skulde opfordre *Hennings* til selv at komme over til armeen med charge som chirurgien major consultant. Men *Hennings* kunde naturligvis ikke undværes ved theatrum anatomico-chirurgicum, og 13. juli 1762 fritoges han da også for den tiltænkte stilling.

Den truende krig blev ikke til noget, og opløsningen af hæren gik rask for sig. Der var jævnlig sket en del forandringer ved hospitalerne. Således var *Winckler* bleven regimentsfeltskær ved Slesvigske Nationalregiment, og i stedet for ham blev dr. *Støhr* subchirurg i Kellinghusen, *Wilhelm Heuermann* blev regimentsfeltskær ved Slesvig-Holstenske Nationalregiment (16. juni 1762), og det bestemtes senere (15. octbr. 1762), at *Winckler* skulde gå af som regimentsfeltskær, medens *Wilhelm Heuermann* skulde blive stående til tjeneste, til bataillonen (regimentet omdannedes til en bataillon) gik til Norge.

Georg Heuermann kom vistnok ikke tilbage til København

---

[1]) Stabschirurg *Flohr* døde i 1761 og derefter udnævntes regimentsfeltskær ved 1. Fynske regiment til hest *Lorentz Andersen* til stabschirurg 14/10 1761.

Stabschirurgerne var dog mere end chirurger ved generalstaben, idet de (se p: 38) skulde inspicere. (HWHarbou)

Georg Heinemann«, må det være en fejlskrift for *Georg Heuermann*, men stabslæge eller rettere stabsmedicus har han som sagt ikke været. Tale om stabslæge i den moderne forstand af dette ord kan man heller ikke godt og opstille en, om end ufuldstændig liste over stabslæger for de sidste 200 år, som *Vaupell* gør det[1]), forekommer mig aldeles umuligt. Ganske vist fik *Heuermann*, da han var kommen til København, en stilling, der i flere henseender minder om stabslægens, idet han blev den medicinale embedsmand, som militæretaten rådspurgte under særlige forhold, som jeg strax nærmere skal omtale; men på de fleste områder har han ikke haft en stabslæges forretninger. Således var det f. ex. ikke ham men generaldirektøren for chirurgien, der forespurgtes angående besættelse af militære embeder. Som stabschirurger dvs. chirurger ved generalstaben har jeg under cantonnementet i Holsten og mobiliseringen i 1762 allerede nævnet *Flohr* og *Lorentz Andersen*.

Da hæren opløstes, anbragtes en del af lægerne i andre stillinger, og *Heuermann* blev 5. januar 1763 udnævnt til medicus ved Krigshospitalets Ladegård og Det militære plejehus, hvilken plads var bleven ledig ved *Johan Gottfried Lichts* død 28. december 1762. Han skulde have samme gage som sin forgænger men fik desuden, til han kunde blive bedre employeret, en ventepenge på 200 rdl. årligt[2]). I *Heuermanns* udnævnelse findes imidlertid en bemærkning, som ser lidt aparte ud. Det hedder nemlig, at han forpligtes til »bey allen vorfallenden schweren medicinischen Curen oder Einrichtungen beym Militair-Etat zu compariren und behülflich zu seyn.« Meningen med denne bestemmelse var vistnok, at *Heuermann* skulde være behjælpelig med indretningen af det påtænkte Frederiks plejehus, der skulde afløse Ladegården og Det militære plejehus, der lå i St. Pedersstræde og var indrettet for soldaterbørn.

Fra denne tid existerer en beskrivelse af Ladegården hidrørende fra anstaltens præst[3]). Herefter var Ladegården 1733[4])

---

[1]) p. 534.

[2]) Stabschirurg *Fiedler* fik 19. fbr. 1763 en ventepenge på 400 rdl.

[3]) *Hofmans fundatser* X 1765 p. 224—225.

[4]) Hospitalet åbnedes 1/7 1733 (*Ladegårdens kirkebog* i Krigsministeriets arkiv). Når *O. Nielsen* (*Kbhvn. på Holbergs tid* p. 265) siger, at Ladegården 1724 var Krigshospital, er det vist ikke i samme forstand som efter 1733. Iflg. en skrivelse

indrettet til hospital (lemmestiftelse) for alle slags både civile og militære fattige; men senere blev det således forandret, at der blev dels et hospital[1]) dels et tugthus for betlere af militæretaten, så at der indlagdes mænd, kvinder og børn snart frivilligt, snart af de fattiges fogder[2]). Der var derfor intet bestemt antal lemmer, men det varierede mellem 200 og 500. Efter en anden samtidig kilde[3]) var der plads til 360 lemmer[4]). — Bygningerne var efter præstens beretning temmelig nye, da de var opbyggede af grundmur 1748—1755. Der fandtes 4 længer en østre, vestre, søndre og nordre, hvoraf de to første hver var 150 alen lange, de to andre 69 alen lange[5]). Desuden fandtes der mellem de lange længer en tværbygning, hvori kirken lå, og hvorved der dannedes en forgård med betjentenes værelser og en baggård, der var til lemmerne, og her havde feltskæreren tillige sine værelser.

Jeg skal kortelig omtale de dele af bygningerne, der var indrettede til brug for læger og patienter. Feltskæreren havde en god lejlighed: To etfags værelser med paneler og vindovne, en tofags stue betrukken med voxdug[6]) og forsynet med bi-

---

fra kommandanten i 1768 (*kommandantskabets kopibog*) benyttedes Ladegården i krigstid til hospital for sårede, for kontagiøse sygdomme og, som det synes, særligt for syphilitiske (smlgn. *Mansa: Pesten i Helsingør og Kbh. 1710 & 1711* p. 28 anm.). Skøndt de bestemmelser, hvorefter Ladegården indrettedes til lemmestiftelse ikke har været mig tilgængelige, har jeg fundet adskilligt, der tyder på, at 1733 er rigtigt.

[1]) De syge soldater forplejedes i fredstid ved afdelingerne; således måtte man skaffe plads til syge udenfor portene i vinteren 1762—1763, da tropperne kom hjem fra Holsten (*Adresseavisen* 4/2 1763).

[2]) *Resol.* 17/4 1764: Ladegården tilflugtssted for soldaterenker og børn. *Commissariatsskrivelse* 3/11 1764 at uformuende soldater kunde indlægges af regimenterne. — Angående tiggeriets udbredelse blandt soldater se f. ex. *Rist: Fra støvlettiden* p. 137.

[3]) *E. Pontoppidan: Den danske Atlas* II 1764 p. 117.

[4]) *Wandeler* taler om plads til 600 syge og mere. (*Diss. inaug. de insign. emendatione praxeos medicæ in Nosocomiis invenienda.* Havn. 1746 p. 15).

[5]) Dette stemmer ikke med fremstillingen i Hofmans fundatser, men jeg har disse tal og den følgende beskrivelse fra to inventarielister, der optoges, da Ladegården afleveredes til Christians plejehus, og da den afleveredes til fattigvæsenet (*Christians plejehus's arkiv*). Bygningernes størrelse findes forøvrigt lidt forskelligt opførte i de to lister.

[6]) Det var ikke ualmindeligt at betrække væggene med voxdug, således i Holbergs bibliothek i hans professorresidens (sml. *O. Nielsen: København på Holbergs tid* p. 12 og 87).

læggerovn. Disse værelser vendte mod blegdammen. Til gården lå et etfags køkken og en forstue, hvorfra der var dør til mellembygningens port. Fra forstuen førte en trappe på 14 trin op på loftet, hvor der var to fag. — *Heuermann* boede der ikke, ti han indlogerede sig i Snaregade [1]), da han kom hjem, derimod havde han en feltskærersvend på Ladegården, hvilket fremgår af, at der i 1767 flyttede en sådan, *Peter Weding*, der lønnedes af *Heuermann* fra Ladegården til Christians plejehus.

Sygestuerne lå dels i nordre dels i vestre længe stødende op til sygestuegangen, hvor der fandtes et fag vinduer med jærnstænger [2]). I nordre længe lå to »Salivations-Stuer«, hver med to fag vinduer, bilæggerovn, dør med klinke og i den ene 7, i den anden 6 senge. I vestre længe lå to sygestuer hver med to fag vinduer, dør med klinke og 7 senge. De opvarmedes ved en jærnvindovn, der stod i skillerummet. Endelig var der et privet med to fag vinduer med jærnstænger, en dør til marken med lås og nøgle og en anden dør med klinke ud til gangen, hvorfra der også fandtes en dobbel dør med klinke til gården.

Det interessanteste ved bygningen er ubetinget de senere så berygtede indretninger for sindssyge. I vestre længe fandtes to etfags kamre, et til marken og et til gården. For vinduerne var der jærnstænger, i døren en jærnrist og udenfor en jærnstang, desuden nøgle og lås. I hvert kammer fandtes en seng. Imellem kamrene var der en vindovn med trommel og rør. Disse rum har åbenbart været for forholdsvis rolige patienter, medens de mere urolige indespærredes i de såkaldte dårekister, der fandtes udenfor søndre længe. Her lå et grundmuret hus c. 9 alen på hver side afdelt til fire lige store dårekister. De to havde hver et fag vinduer, en fast seng og natstol og en dør med lås

---

[1]) Som exempel på, hvorledes lægerne averterede, kan følgende tjene: »Da man erfarer, at adskillige haver været forlegne for at vide, hvor Hr. Professor og Doctor *Heuermann* logerer, saa haver man hermed vildet bekiendtgiøre, at han er logerende i Snarregaden hos Brygger Hr. *Bager*.« (*Adresseavisen* 1/6 1763).

[2]) Ladegården var omgiven af volde og grave, og 21/10 1733 bestemtes det, at vagthuset på Nørrebro mellem Peblinge- og Sortedamssøen måtte flyttes til Ladegården. Der afgaves en betydelig vagt af garnisonen (om vinteren, når der var is på gravene, betydelig forstærket) — der fandtes således (iflg. *Kbhvns. kommandantskabs adjudants roster* 1755), om sommeren 1 underofficer og 10 mand, om vinteren 2 underofficerer og 18 mand.

og nøgle. I de andre to var der jærnrist i døren, brix og fast natstol samt skodder og tværstænger for dørene. Her har altså i disse ikke været vinduer — og ovn er der slet ikke tale om! Udenom det grundmurede hus var et plankeværk, c. 10 alen på hver led med døre, låse og nøgler.

Ved dette grundmurede hus havde der været to gamle dårekister af brædder, men dem havde spisemesteren fået lov at benytte til staldrum. — Der fandtes endnu tre dårekister i et hus, i hvis ene ende var staldrum til to heste og en ko for præsten og til to køer for feltskæreren. Beskrivelsen er kort: »Udi samme Bygning befindes 3de Daarekister med 3de Dørre og Jern-Skudder, samt Jern-Rist og Tvær-Stænger over samme, udi hver en Britsche og en fast Nat-Stoel, om samme Daarekister er et Plankeværk 11½ Alen langt samt en Dør med Laas og Nøgle.« Denne bygning har vel ikke været grundmuret.

Jeg skal endnu anføre, hvad der fandtes af løst inventar: 1 decoctumkedel på 12 potter, en kobberkedel på 5 potter og en kobberkasserolle med låg; et medicamentskab med to låse og nøgler, et tinbæger, en jærntrefod, 39 fjerdyner og ligeså mange puder: Om disse sengklæder bemærkes, at de var i meget slet stand, da de for største delen var brugte til folk i salivationskur eller med smitsomme sygdomme. — Alt flyttedes med til Christians plejehus.

Under chirurgiske instrumenter er opført: 1 stor sprøjte, 1 mindre do, 1 tandtang. 1 skålvægt til at veje medicamenter på, 3 metalvægte på resp. 4 lod, 2 lod og ½ lod. — Lægen må altså have holdt sig selv med instrumenter.

Hvor mange lemmer, der har været på Ladegården 1763—1766, ved jeg ikke, men der døde 1763: 102[1]), 1764: 100[2]), 1765: 38[3]), hvoraf man vel tør slutte, at der har været betydeligt arbejde for en læge. Fra *Heuermann* findes et par attester, hvoraf den ene (13. aug. 1767) er værd at anføre: »Nach Verlangen habe hiedurch zu *attestiren* nicht ermangeln können, dass des schon beabschiedigten *Füsiliers Conrad Heidelbachs* aufgebrachte

---

[1]) *Statstid.* 1763 p. 95—96.
[2]) *do.* 1764 p. 95.
[3]) *do.* 1765 p. 104.

Tochter *Anna Elisabet* von 11. Jahren, durch unreine Begattung von der *venus* Seuche starck *inficiret* und one einer dazu diensamen Heilart nicht zu *restituiren.*« Der blev dog ikke noget af at helbrede hende — 22. august kom der resolution efter indstilling af direktøren, at hun strax skulde hjemsendes til faderen!

Skøndt bygningerne var temmelig nye, var de dog dårlige, og der udarbejdedes derfor et forslag til forandring. Den 15. maj 1765 kom der kgl. resolution angående Frederiks plejehus, en resolution der i alt bekræftede den indstilling, der var gjort få dage før. Denne indstilling[1]) går ud på, at Ladegården skal sælges, »weil ohnehin ihre Bau-Art und Einrichtung schlecht ist.« Til den nye anstalt købtes en gård i Store Kongensgade (hvortil senere Opfostringshuset flyttedes fra Christianshavn), og der bestemtes 50000 rdl. til køb og indretning[2]). Imellem bestemmelserne findes, at der for børnene skal være undervisningsstuer, og desuden »Wären darin abgesonderte und bequeme Kranken- und Siechstuben, wie auch solche Gelegenheiten einzurichten, wo, erforderlichen Fals, Züchtlinge und Wahnwitzige eingesperret werden konnten.« Det sidste blev dog ikke tilfældet, idet der 28. november 1767 sluttedes aftale med fattigvæsenet om, at sindssyge skulde sendes til St. Hans hospital. Betalingen for personen fastsattes til 3 ℔ om ugen foruden klæder.

De bestemmelser, der blev fastslåede angående sygeplejen, var: 1) At sygestuerne skulde være isolerede, forat de ikke skulde inficere den øvrige del af bygningen, 2) at der skulde være sygestuer for hvert køn. 3) at der skulde være særlige sygeplejersker efter patienternes antal, og 4) at *Heuermann*, der skulde antages til læge, daglig skulde besøge de syge og anskaffe de nødvendige medicamenter for det ham tillagte salarium.

Det er efter denne sidste bestemmelse og den ovenfor nævnte udnævnelse i høj grad sandsynligt, at det er *Heuermann*, der har indrettet sygehuset, ti der byggedes et særligt lille sygehus på en etage med kælder under. Det stod ved en lille mellembygning

---

[1]) *Christians plejehus's arkiv*, findes også trykt i *[Pflueg]: Underretning om det til gamle Soldaters, Soldater-Enkers, samt fader- og moder-løse Soldater-Børns Pleje og Opdragelse allernådigst oprettede Christians Plejehus i København, hvorved Stiftelsens Bygninger og deres Indretninger i 6 Kaabere forestilles.* Kbh. 1773.

[2]) Der anvendtes mellem 49000 og 50000 rdl.

(en korridor) i forbindelse med den nordre af plejehusets sidebygninger og lå længst tilbage på ejendommens grund ud mod en have, der hørte til Frederiks hospital. Når man fra denne mellembygning kom ind i sygehuset, hvis ene længdeside må have ligget mod nordost, den anden mod sydvest, kom man gennem en gang til en korridor, der lå på langs midt i bygningen. På venstre hånd fandtes to sygestuer, hvoraf den første må have været til mænd, den anden til kvinder. Den første var en 4 fags stue, den anden havde 5 fag mod nordost og 2 fag mod sydost. Sengene stod efter tegningen tæt til hinanden: den enes hovedende ved den andens fodende langs de lange vægge, på den ene side altså under vinduerne, hvis tegningen er rigtig, og desuden fandtes der to rækker senge, to og to tæt ved siden af hinanden midt på gulvet. I den største stue var der 23 senge. Fra de længst fra hinanden liggende hjørner af disse stuer gik der små korridorer ud til klosetterne, der var anbragte i særlige huse [1]. — På højre side af midterkorridoren lå først et etfags og et tofags værelse til feltskærersvenden, ved siden deraf et etfags sygeværelse, derpå en trappe ned til indgangsdøren fra gården og på den anden side af den en tofags sygestue og endelig for enden af korridoren en større sygestue med to fag vinduer mod sydvest og to fag mod sydost. — Da de syges forplejning var som de sundes, skulde de, der var oven senge, komme tilbords med de øvrige lemmer, men de, der var sengeliggende, fik maden tilbragt i sygestuen og den kost, som lægen ordinerede.

Heuermanns gage fastsattes til 300 rdl. Den 19. september 1765 bestemtes det, at *Heuermann* fra stabschirurg *Andersens* dødsdag årligt skulde have 400 rdl., men han skulde så, foruden sin stilling som medicus ved Frederiks plejehus, tillige være læge for slaverne [2].

---

[1]) Dette er hverken tilfældet på det noget tidligere byggede Frederiks hospital eller det noget senere byggede Almindeligt hospital, hvor de indrettedes i en slags skabe på sygestuerne.

[2]) Af *kommandantskabets kopibog* fremgår, at chirurgen *Schmidt* 1764 havde 60 rdl. om året for at behandle slaverne og forsyne dem med medicamenter (*skrivelse* 16/3 1764). Der fandtes da i Kastellet 107 slaver (*skr.* 29/3 1764). *Schmidt* vilde imidlertid have 4 sk. lybsk månedlig for hver slave, men gik dog ind på at nøjes med 3 sk. (*skr.* 4/4 1764). Formodentlig har man ikke villet gå ind herpå, men har ansat *Andersen* i stedet for. 3 sk. lybsk om måneden vilde for 100 slaver være 120 rdl. om året, medens *Heuermann* altså fik 100 rdl.

Han beholdt disse stillinger til sin død, hvorpå han efterfulgtes af *David Spierling*, der tidligere havde været den første overchirurg på Frederiks hospital. *Spierling* beholdt ligeledes stillingen til sin død 17. eller 18. januar 1777 [1]).

Den 12. september 1765 flyttedes 20 børn fra plejehuset i St. Pedersstræde ud til Frederiks plejehus. Børnene har åbenbart ikke været synderligt godt passede, før de kom derud, ti i Frederiks plejehus's regnskaber findes følgende bemærkning: »Für Reinigung der Kinder war vor dem eine so genannte Kämm-Frau wöchentlich gehalten und bezahlet worden, und die Kinder waren doch mit Ungeziefer und Krätze bei ihrer Anherokunft scheusslich behaftet [2]); Hieselbst sind sie aber angehalten, sich unter einander und zwar die grösseren die kleineren zu helfen und rein zu halten, welches auch gutes Nutzen geschaffet hat, und hiezu ist nötig gewesen, folgendes zu kaufen.« Der følger derpå regnskab for de anskaffede kamme, børster og anisolje [3]).

I lang tid gik arbejdet i stå ved kongens død, men pludseligt tog man fat igen, og 12—14. november 1767 flyttedes de 189 lemmer fra Ladegården ud på Christians plejehus, som det nu kom til at hedde efter den nye konge [4]).

I 1765 indkom	»	mænd,	»	koner,	11	drenge,	9	piger	=	20
I 1767 (fra $^{12}/_{11}$)	76	—	68	—	53	—	39	-	=	236
I 1768 —	88	—	38	—	39	—	49	-	=	214
I 1767 døde	4	—	3	—	2	—	1	-	=	10
I 1768 —	28	—	15	—	13	—	15	-	=	71

Der blev nu spørgsmål om, hvad der skulde gøres med Ladegården, og rygtet sagde snart, at man havde i sinde at sælge

---

1) *Christians plejehus's arkiv, Adr. avis* $^{20}/_{1}$ *1777.* — *Ingerslev* II p. 457 angiver fejlagtigt *Spierlings* dødsår til 1766.

2) Selv på Landkadetakademiet var tilstanden dog ikke bedre på den tid (*Rist: Fra Støvlet-Tiden* p. 71).

3) Der købtes skolebøger: 3 stk. A B C bøger, 3 små catechismer, 1 stor tysk og 1 dansk do. Hvert barns forplejning og kost beregnedes 1765—1766 til $1\frac{97615321}{144130896}$ skill. lybsk daglig og til 12 rdl. $36\frac{29260853}{144130896}$ årligt!!

4) 1775 flyttedes Christians plejehus til kasernen i Sølvgade og 1785 til Eckernførde (*I. S. N. Panum: Beschreib. des Königl. Christians Pflegehauses bei Eckernförde* osv. Schleswig 1833). Iflg. Reser. $^{15}/_{3}$ 1854 nedlagdes det. — *Rist* (*Fra Støvlettiden* p. 210) har ved en fejltagelse: Christians plejehus, senere Frederiks plejehus.

den. Dette gav kommandanten grev *Ahlefeldt* anledning til at sende en lang skrivelse[1]) til generalitets og commissariatscollegiet, hvori han siger, at Ladegården er uundværlig som hospital i krigstid, således som jeg ovenfor har nævnet, men desuden var den et nødvendigt led i Københavns befæstning, idet fjenden under en belejring, når han havde besat Ladegården, vilde være istand til i løbet af et par timer at afskære hele byens vandforsyning.

Det synes imidlertid ikke, at man har taget meget hensyn til hans forestilling, ti Ladegården stilledes som omtalt (se p. 17) til auction og købtes af Københavns kommune, der hertil flyttede Pesthuset eller St. Hans hospital og den dermed forbundne Claudi Rossets stiftelse.

Da *Heuermann* var kommen tilbage til København, begyndte han igen at docere. Der foreligger herfor et sikkert vidnesbyrd fra den senere livchirurg *Johan Christian Bodendick*, der i nogle optegnelser fortæller om sit forhold til *Heuermann:* at hans fader bestemte sig »til at overgive mig til Professor *Heuermanns* Vejledelse, ledsaget af hans agtbare Slægts Anbefaling, og denne Anmodnings Umage nød jeg i anatomicis 1756 dybttaknemmelig. — — — Til Kiøbenhavn kom jeg 1760 tilbage, og gik i 1761 igien til Holstein, til en norsk Grenadeer-Bataillon, som selvstændig, med Gage og Emolumenter som Regimentschirurg. Efter dets Afskedigelse 1762 studerede jeg i 2 Aar, især som Prosector under den mig kiære nævnte liberale Professor *Heuermann*, forat præparere til hans holdende Forelæsninger«[2]).

Hvor *Heuermann* holdt sine forelæsninger, og hvorfra han fik cadavere, ved jeg ikke, ligesom det er mærkeligt, at jeg ikke har fundet, at nogen af dem, der er creerede til doctores på denne tid, omtaler at have hørt ham, men alle biografier af doctores har ikke været mig tilgængelige. Der findes i collegium medicums protokol under 7. december 1763 følgende: »Erklæring angaaende Professor *Heuermanns* Ansøgning til H. K. Majestæt om at maatte erholde Cadavera fra Børne og Rasphuset til offentlige Forelæs-

---

[1]) *Kopibog* 18/1 1768.

[2]) *Kiøbenhavns nyeste Skilderi XLVI* 1826 nr. 84 p. 1329 anm.

ninger og Demonstrationer, og at han maatte holde samme paa Academiets Theatro anatomico. I anledning af de derover indhentede Erklæringer fra Prof. *Rottbøll* og *Hennings* og de deri anbragte Grunde blev erklæret, at dette Petitum ikke kunde accorderes Prof. *Heuermann.*« — At *Rottboll* og *Hennings* har frarådet at lade ham få cadavere er let forståeligt, da de vist havde brug for alle dem, de kunde få, men det er lidt vanskeligt rigtigt at forstå, hvorledes det hænger sammen med *Heuermanns* forelæsninger i dette tidsrum. Da denne erklæring fra collegium medicum er fra slutningen af 1763, er der en mulighed for, at *Heuermann* atter har læst for *Buchwald*, der døde 20. august 1763 [1]), og efter dennes død har søgt om at fortsætte sine forelæsninger. Men det er lidt besynderligt, hvorfor *Rottbøll* forespørges, ti han var fra 1762 vicar for *Lodberg Friis* og ikke for *Buchwald*, i alt fald ikke officielt. — Muligvis har kongen trods collegiets erklæring givet *Heuermann* tilladelsen, muligvis har han fået cadavere andet steds fra f. ex. fra Ladegården og slaverne, og det er jo også muligt, at han har doceret udenfor universitetet f. ex. i sit hjem [2]). Hvorledes det altså hænger sammen med hans forelæsninger i denne periode, ved jeg ikke, men sikkert er det, at han har holdt forelæsninger i alt fald til en tid muligvis dog kun for chirurgerne.

Han benyttede desuden sin tid til at udgive 2 bind *Vermischte Bemerkungen und Untersuchungen der ausübenden Arzeneiwissenschaft* [3]) (Kopenhagen und Leipzig 1765 og 1767) tildels indeholdende beretninger om en del febre, der herskede mellem de 5000 patienter, han havde haft under behandling i Holsten, dels andre interessante afhandlinger. Et større afsnit handler om dysenteri [4]), som han iagttog dels i København og dels ovre i Hertugdømmerne,

---

[1]) *Berl. tid.* 22/8 1763. *Ingerslev* har 21/8 1763.

[2]) I juni 1768 købte *Heuermann* for 7900 rdl. en storartet ejendom på Nørregade i stervboet efter den engelske gesandt. Der var i hovedbygningen 14—15 værelser med køkken i kælderen; der var staldrum til 7 heste osv. (Avert. i *Adr. avis* 6/6 1768). Før den tid boede han på hjørnet af Højbrostræde og gl. Strand. I mange måneder har han ikke boet i sit eget sted.

[3]) I. bind kostede 5 ℞ — Avert. i *Adresseavisen* 17/6 1765.

[4]) Smlg. *M. Salomonsen: Udsigt over Københavns epidemier i den sidste halvdel af det attende århundrede.* Disp. Kbhvn. 1854 — *Salomonsen* har ikke kunnet finde oplysninger om epidemien 1763 (p. 52).

hvor den grasserede stærkt. Han giver lister over de syge indeholdende patienternes navn, alder, regiment, sygdom, ind- og udskrivning, og tilsidst summerede op. Der meddeles flere sectionsresultater. Hvor farlige de smitsomme sygdomme mellem de norske tropper har været, fremgår af, at der blev truffet extraordinære desinfectionsforholdsregler her i byen[1]). Magistraten lod nemlig udgive en placat af 6. maj 1763: . . . »hvori samtlige Stadens Indvaanere, som have, eller have haft, nogle af de norske Tropper i Qvarteer, alvorligen blive advarede, at de lade Værelserne, hvori de have lagt, reengiøre, kalke og hvitte, Senge-Stederne vaske og reengiøre, og Senge-Klæderne reense paa den Maade som anordned er at skee udi de Ovne som dertil oprettes paa Tømmer-Pladserne, hvilket sidste skal skee uden nogen Bekostning for Eyeren, allene at de, naar de derom blive advarede, aflevere Seng-Klæderne til Reensning, og derpaa til Kiendetegn, at enhver kan bekomme sit igien, tegne Husets No., da de, som ey lader Klæderne fremkomme til Reensning maa vente at blive straffede. Alle og Enhver, som forhen have haft Soldater i Qvarteer, blive og herved advarede, at de inden fire Dage fra Dato til Qvarterets Rodemestere levere tilforladelig Efterretning, hvor mange Mand der i hvert Huus var i Qvarteer Sommeren 1758 førend Tropperne til Holsten afmarcherede, saavelsom derefter til Datum. De af Indvaanerne, som have haft de norske Tropper i Qvarteer, ville indlevere Regning, hvad Qvarteerpengene beløbe fra den Dag Mandskabet er bortkommen, til den Dag Klæderne ere blevne reensede, da der skal blive sørget for at de kan faa Betaling for den Tiid de saaledes ey maa bruge deres Senge-Klæder, dog med Vilkaar at de igien indtage Soldater udi Qvarteer« [2]).

---

[1]) I 1766 grasserede en blodgangsepidemi i Kbhvn., hvoraf 446 døde i dette år (*Adr. avis* 28/1 1767), og det er ganske interessant at se, hvilke forholdsregler man tog mod en sådan epidemi. 11/8 1766 udkom politiplacat, hvorved salg af umoden frugt og af blommer overhovedet forbødes, og 15/8 1766 meddelte stadsphysicus *Wandeler*, at på ethvert apothek »kand faaes en Lattværg imod samme Sygdom, naar den nylig har viist sig, til Kiøbs for 8 Sk., naar det er til et voxent Menneske, og for 4 Sk., naar det er et Barn under 10 Aar; denne Lattværg stryge ud paa et Stykke Skind 2 Haand bredt og langt, og bindes fast paa Navlen, hvor det maa ligge stadigt 2 à 3 Dage, da Patienten faaer Lindring og befries for alle slette Følger« osv. (*Adr. avis* 15/8 og 18/8 1766). Naturligvis averteredes en del arkana mod sygdommen. Andre forholdsregler, end de her nævnte, kender jeg ikke.

[2]) *Statstidende* 1763 p. 34. — *Berl. tid.* nr. 36. 6/5 1763.

— Som fortsættelse kom en ny placat af 18. maj: »at de af Indvaanerne, som have haft de norske Tropper i Qvarteer, blive herved tilkiendegivet, at den ved Placat af 6. May sistleden ommældte Senge-Klæders Reensning, tager sin Begyndelse nestkommende Fredag [20/5]; thi haver enhver uvegerlig at aflevere Klæderne, naar de ved Vogne, i Følge af Rodemesterne blive afhentede, da Rodemesterne tillige efterseer om Værelserne ere blevne kalkede og hvittede. De, som ey endnu have ladet udlevere Halmen til at brændes, blive og advarede at levere samme, da Enhver, uden Betaling skal blive i sit Huus leveret 2 Lispund Halm til hver Seng. Skulle Nogen, imod Formodning, findes modtvillige, maae de vente, ikke allene at blive straffede, men endog at Klæderne dem ved Tvangsmidler blive fratagne, forat reenses paa den anordnede Maade«[1]).

De afhandlinger i *Vermischte Bemerkungen*, som handler om ophthalmologi, skal jeg senere udførligt omtale, men *Heuermanns* medicinske afhandlinger forekommer mig, med undtagelse af afhandlingen om dysenteri, ikke at være af stor betydning. Foruden en del casuistiske meddelelser og beskrivelser af nogle misfostre findes en større afhandling om syphilis. *Kurt Sprengel* fremhæver om *Heuermann*, at han er den første, der anbefaler at anvende arsenik i forbindelse med alkalier[2]), således som det nu er så almindeligt, og fremhæver ligeledes hans udtalelser om sublimat ved syphilis[3]) og colchicum ved vattersot[4]).

En væsentlig grund til, at *Heuermann* udgav disse bøger, var vistnok den, at der af acta medica kun udkom et bind[5]), og han

---

[1]) *Statstid.* 1763 p. 34. — *Berl. tid.* nr. 40. 20/5 1763. Placat af 30/5 1763: »De af Indvaanerne, som ville lade deres Senge-Klæder rense paa samme Maade, som det er skeed med de Klæder hvorpaa de Norske Troupper have lagt, ville selv lade deres Klæder henbringe paa Tømmer-Pladsen, da de der uden nogen Bekostning skal blive rensede i denne Uge.« (*Adresseavis* 30/5 1763. — Der står, men sikkert fejlagtigt: placat af 30/3 1763).

[2]) *Kurt Sprengel: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde* V Halle 1803 p. 398.

[3]) *do.* p. 404—405.

[4]) *do.* p. 362.

[5]) Motto til andet bind af *Vermischte Bemerk.* er: *Tandem bona causa triumphat.*

søgte derfor også at samle meddelelser fra andre læger og chirurger. At han valgte det tyske sprog fremfor latinen er rimeligt, da han derved lettere kunde få chirurgiske meddelelser, som han satte mest pris på. Første bind indeholder kun meddelelser af ham, men i andet bind findes foruden nogle af ham selv, en afhandling af den omtalte dr. *Stöhr* i Kellinghusen om en ecchinococcus hepatis udtømt gennem rectum og en hel række casuistiske meddelelser for største delen fra Frederiks hospital[1]) af *Spierling*, de fleste uden at have større interesse[2]). *Heuermann* begik, sikkert bona fide, den uforsigtighed i fortalen at sige, hvilke afhandlinger han skyldte *Spierling* og hvilken *Stöhr*, i stedet for at sætte deres navne ved de afhandlinger, de havde skrevet. Følgen blev, at den overfladiske *Tode*, således som jeg senere skal omtale, sigtede *Heuermann* for at have »geborgt« fra *Spierling*, noget *Heuermann* ikke havde kunnet stå sig ved at gøre, ti selv om *Spierling* ikke har været ganske ubetydelig, — ti så havde han vel ikke fået den stilling, han fik, — kunde han rigtignok skrive mærkværdigt kritikløst, hvorpå findes exempel i Lærde tidender 1763.

Heuermann meddeler forøvrigt, at han har det meste materiale til to nye bind færdigt, og lover deri bl. a. at meddele en del af de 200 sectioner, han har gjort, et for den tid vistnok meget betydeligt tal.

Det var ikke alene for lægevidenskaben men også for naturhistorie, at *Heuermann* havde interesse, og han ejede således en betydelig samling af forsteninger og en smuk samling af muslinger og snegle, af så stor betydning, at den nævnes i *Regenfusz's* storartede pragtværk[3]) imellem de betydeligste i København. Disse samlinger tilligemed hans anatomiske præparater solgtes ved auction efter hans død og ligeledes hans bogsamling, der omfattede medicin, chirurgi og naturvidenskaber[4]). I anledning af

---

[1]) De første medicinske meddelelser fra Frederiks hospital af *Jensenius* findes i *Mercure Danois* som månedlige meddelelser om de forekommende sygdomme ledsagede af meteorologiske oplysninger: *Etat de l'air et des maladies à Copenhague* 1758 og 1759.

[2]) Den interessanteste har jeg haft lejlighed til at meddele i *Ugeskrift for læger* 4 R XXI 1890 nr. 6 p. 94—96.

[3]) *Franz Michael Regenfusz: Auserlesene Schnecken, Muscheln, und andere Schalthiere* Tome I 1758 p. XII.

[4]) *Adr. avis* 10/3 1769.

Auktionskataloget over H.'s Bibl. med Titel: Catalogus Libro-
rum Bibliotheca Georgii Heuermanni, Professoris et Doctoris
Medicinæ Hafniensis, præcipue ad Historiam Naturalem, Mine-
ralogiam, Botanicam, Zoologiam, Anatomiam, Chymiam, Medici-
nam, Chirurgiam, Materiam medicam, et Medicinam Foren-
sem spectantium, Variarum Linguarum, Maximam partem
bene compactorum, qvi, D. 18. et seqventibus Aprilis An.
MDCCLXIX. Publica Auctionis lege venum dabuntur Hafniæ
in Ædibus P. Defuncti. Paa Nørre-Gade. — Hafniæ, Literis
Nicolai Mølleri, Reg. Maj. Typographi. Aulici. (Universitetsbibl.)

Kataloget er i Oktav, 208 Sider. 202 Numre Fol., 1020
Kvart, 2000 Oktaver, men talrige Skrifter ere indbundne i
[illegible] Bind, hvorved Antallet vistnok flere Gange fordobles. — Af Folio
findes c. 140 Bd. medicinsk naturvidenskabelig Literatur, Resten af
[illegible] Beskaffenhed navnlig historisk Lit. Der saavel dansk (Hvitfeld,
[illegible], Meursius osv.) som Oldtidens Tacitus, Herodot, Thucydid osv. Desuden en
[illegible] philosophiske Verker, Deriblandt bl. a. Xenophon, Baco, Seneca,
Aristoteles, Swedenborg, Plutarch o. fl. Jøderne synes særlig at
have interesseret ham. Der findes Josephus' Historie, Roberti Flud
Fluctibus: Philosophia Mosaica og et Par andre Bøger om den jødiske
Historie. Endvidere Kirkehistorie

Idet hele findes c. 160 Bind Historie, 72 Bind Theologi, hvoribland
en stor Mængde pietistiske Skrifter. Æsthetik over 100 Bd. næsten udelukk-
ende fransk og noget tysk, engelsk, latin og især italiensk — muligvis har Enken
beholdt Resten, medens hun ikke har kunnet læse fransk. Af Philosophi
findes over 100 Bind hvori er repræsenteret Cicero, Xenophon, Aristoteles,
Seneca, Baco, Descartes Boyle, Newton, Swedenborg, Pascal, Wolff,
Malebranche, Condillac, Thom a Kempis, Leibnitz, Voltaire og Rousseau
o. osv.

⌈ 14. August 1744 (Caroe efter Kirkebogen)
↔ d. (Caroe)
Gustvieier var en af Kbhs. største Købmand.

1/10 1777 Rectors Circ. af 18/9 1777 c) Rentekammerets Forespörgsel om Fru Prof. Heuermanns Tilstand.

Acta consistorii 1772–1788 P. 503.

30/6 1780 b) Fru Heuermand svares at efter Universitetets Forfatning den for Consistorialium Enker udsatte Enke Pension x) hende ej kan tilfalde; men at hun med Tiiden kan giöre sig Haab om nogen Understyttelse efter en eller anden Professoris, som administrerer nogle Enke-Legata, deres Tilbud og efter Omstændighederne.

do. P. 608.

x) Fru Buchwald död kort efter, idet hendes Enkepension ved Brevet 5/8 1780 tildeltes Fru Horrebow.

do. P. 614.

auctionen måtte en anden, der holdtes hos universitetets bibliothekar [1]) opsættes. *Heuermanns* bogsamling er vistnok væsentligst gået til udlandet i alt fald er den neppe på vore bibliotheker, da jeg aldrig har truffet nogen bog med hans mærke i den betydelige mængde literatur, jeg har gennemgået.

Den 5. december 1764 viedes han i Petri kirke til *Maria Dorothea Gustmeier*, der var født 1745. Hendes fader, der havde været købmand men var død, var ~~vistnok~~ *Carl Hieronymus Gustmeier*, der 3. october 1742 havde ægtet *Catharina Sprick* født *Scharff (Scharffin)* [2]). I sit ægteskab havde *Heuermann* to sønner og en datter.

Allerede 6. december 1768 døde *Georg Heuermann* kun 45 år gammel af »Inflammations Fieber« [3]) og blev 10. december begraven på St. Petri kirkegård bag kapellet tæt ved porten fra »Urtegården« til Larslejsstræde. Der findes ingen sten over graven.

Hans enke, der af consistorium efter sin ansøgning indstilledes til at hensidde i uskiftet bo, da det formodedes, at boets forfatning var slet, medens hendes moder var meget rig [4]), levede i mange år, blev 24. april 1809 priorinde i det Harboeske fruekloster, døde 13. december 1811, 68 år gammel, og begravedes 18. december ved siden af sin mand. Hun fik iflg. ordre af 12. maj 1779 i årlig pension 50 rdl. af krigshospitalskassen [5]).

Heuermanns ældste søn *Carl Georg* blev født i København 26. october 1765, kom 8. august 1775 i skole på Herlufsholm [6]), hvorfra han blev student 1782 (laud.), tog 22. juli 1783 philoso-

---

[1]) *Berl. tid.* 1769.

[2]) *St. Petri kirkes copulations register.* Jeg skylder hr. cand. phil. *L. Bobé* denne oplysning.

[3]) *St. Petri kirkes dødsregister. Heuermanns* alder angives her og i aviserne til 46 år, hvilket vel er årsagen til, at hans fødsel oftest angives til 1722. Han sélv opgiver 1723 *(universitetets matrikul).* — Kommandantskabet melder hans død i en skr. til generalitets og commissariatscoll. 8/12 1768 *(kopibog).* Det opgives fejlagtigt, at han er død 3/12, men der oplyses tillige, at der er megen sygdom mellem slaverne (omtr. 1/4 af alle), medens der i andre skr. kun omtales få som syge, ja i en skr. af 25/1 1764 oplyses, at de anatomiske theatre længe ingen cadavere havde fået fra Stokhuset, da ingen slave var død siden 17/5 1763. — Muligvis er *Heuermann* smittet på Stokhuset.

[4]) *Consistoriums circulærer* og *acta.* (18/1 1769).

[5]) *General Roulle over Krigshospitalskassens Pensionister.*

[6]) *A. Leth & G. L. Wad: Meddelelser om dimitterede fra Herlufsholm fra skolens stiftelse 1565—1875.* Næstved 1875.

phisk, 7. december 1785 philologisk examen begge med laud.[1]) og studerede derpå chirurgi. Den 11. december 1786 blev han alumnus på Borchs collegium[2]). Den 21.—25. october 1790 tog han chirurgisk examen ved Chirurgisk akademi med 2. karakter, og det er rimeligvis ham, der var reservechirurg ved akademiet fra 1786—1789. Det er ligeledes rimeligvis ham, *Tode*[3]) tænker på, når han i en fortegnelse over læger og chirurger i København siger: »*Heuermann* (ein Däne) Reservechirurgus bey der Academie und Gehülfe am Friederichs Hospitale.« Han afskedigedes på grund af svaghed (brækket ben) 27. maj 1789[4]). Han var også marinelæge, ti i *Andreas Lunds* biografi ved doctorpromotionen står der: »*Anno ætatis XIVto artibus humanioribus operam nouare incepi, duce Carolo Georgio Heuermanno. cujus testimonio anno 1789 in Universitatem demissus. — — Mortuo chirurgo primi manipuli nautici Heuermanno anno 1791. rectore meo privato et amieo*« — —. *Carl Georg Heuermann* døde 11. october 1791[5]) i København og begravedes ved siden af sin fader.

Han har skrevet to små disputatser: *Speciminis de Absorptione vasisque lymphaticis pars prima, quam in societate philiatrica Præside Johanne Clemente Tode die XIII Februaris MDCCLXXXVIII defendet C. G. H.*, hvori findes et tilfælde af død på grund af sectionsinfection fra et puerperallig — og: *De vasis lymphaticis pars secunda pro stipendio Collegii Medicei publico examini submittit C. G. H., in collegii auditorio Die 25. Junii 1789*.

Georg Heuermanns datter *Catharine Marie* fødtes 8. maj 1767[6]), ; hun var den eneste af børnene, der overlevede moderen,

[1]) *F. E. Hundrup: Biografiske efterretninger om de candidater som ved Kbhvns Universitet have underkastet sig philologisk embedsexamen.* 1849.

[2]) *Hans Olrik: Borchs kollegiums historie* — Festskrift ved kollegiets 200 års jubilæum p. 171.

[3]) *Tode: Arzneikundige Annalen* Hft. 9 1790 p. 65.

[4]) Alle de personalhistoriske oplysninger om *Heuermanns* familje, som findes i det følgende, skylder jeg, hvor ingen anden kilde er citeret, dr. *Mynsters* velvilje.

[5]) »Det har behaget Gud den 11. October ved Døden at bortkalde min Søn *Carl Georg Heuermann*, Studiosus Medicinæ, i sit Alders 26 Aar, efter 19 Ugers langvarig Sygdom, hvilket jeg bekiendtgiør mine nærværende og fraværende Venner og Paarørende; forsikret om enhvers Deeltagelse i denne min haarde Skiæbne frabeder jeg mig al Condolation. *Maria Dorothea Heuermann*, fød *Gusmeyer*.« (*Adr. avis* 18/10 1791).

[6]) *St. Petri kirkes dåbs protokoller.* For *Detlef Emanuel* er fødselsdagen ikke opgivet.

Ditlev Heuermann maa være fremmedet 1778, til 1808 kan hans mødrenearv udbetales uden kaution. Fru H. har sin broder konsul Gustmeyers kaution for de renter, hendes datter maatte oppebære indtil 1808. Danske Kanc. suppl. prot. 1794 nr. 1170.

Detleff H. var i Vestindien. I 1752 ell. 1753 søgte han om Monopol paa et Sukkerraffinaderi paa de dansk-vestindiske Øer. Kuriøst nok har Ansøgningen först været underskrevet Georg H., men Georg er raderet ud og der er skrevet Detleff i Stedet for. Det ligner ikke G. H.'s Haandskrift, men muligvis har Faderen skrevet B-g i Direktion underskrevet med sit eget Navn. Der er ingen Dato el. Aarstal men paa Omslaget i Guineisk-vestind. Kompagnis indkomne Breve 1753 (Rigsark

og som hendes eneste arving overtog boet uden skifterettens mellemkomst [1]). Hun var ugift. — Om den anden søn *Detlef Emanuel* ved jeg intet andet, end at han er døbt 24. april 1768.

Endnu skal jeg tilføje et par ord om *Heuermanns* nærmeste slægt, idet hans dygtighed og carriere bevirkede, at der kom flere chirurger i familjen. Han har vistnok haft mange søskende, hvoraf jeg kun kender nogle.

Den ældste broder *Wilhelm* har jeg tidligere omtalt som subchirurg i Kellinghusen og senere regimentsfeltskær, og jeg kommer til at nævne ham endnu engang. Jeg ved intet om hans skæbne, efter at regimentet var kommet til Norge [2]), og han må være død før 1778, da han ved faderens død ikke nævnes i kirkebogen, medens hans levende helbrødre nævnes. Rimeligvis er han allerede død før juli 1766, da en halvbroder af ham kaldes *Wilhelm*.

En anden broder hed *Marcus Henrich* og examineredes 27. april 1758 ved theatrum anatomico-chirurgicum som overmester i flåden. Den 8. november 1758 immatrikuleredes han ved universitetet, og han sagdes da at gå i sit 23. år [3]). Det berettes om ham, at han først skal have været reservechirurg, derpå en tid regimentsfeltskær, men han afgik fra denne stilling ved regimentets reduction, hvorpå han atter 19. april 1768 blev reservechirurg ved theatrum-anatomico-chirurgicum; fra 1767—1771 var han tillige underchirurg ved Frederiks hospital [4]), og det er ham, som *Winsløw* betegner som sin egentlige lærer fremfor *Callisen* [5]). Der omtales en chirurg *Heuermann* i København i 1778 og i 1785, og det er rimeligvis *Marcus*. Endeligt døde han 20. october 1790 i København. Han angives da at være 50 år gammel og kaldes »forhen Chirurgus« [6]).

To andre helbrødre har der måske været: den ene *Detlef*, der var rejst til Indien, var sikkert en broder, den anden *Johan*

---

[1]) Brev i *Københavns skifterets arkiv* dateret 14/12 1811 (ved kapt. *H. W. Harbou*)

[2]) 1764—1765 opføres han endnu som regimentsfeltskær ved regimentet, men derefter inddroges det.

[3]) Universitetets matrikul.

[4]) *Ingerslev* (l. c. II p. 625 og registeret) synes at sammenblande ham med *Georg Heuermann*.

[5]) *Riegels: Svar til Callisen.* 1785.

[6]) *Adresseavis* 25/10 1790.

Adolph, der 25. october 1762 [1]) beskikkedes til amtsførster i amtet Pløen er måske en broder.

Den 12. april 1764 døde disse brødres moder *Maria Goden*, og året efter giftede faderen sig igen med *Abel Dorothea Krohn (Cronen)*, der var født 1745, og døde 21. Marts 1802, og med hende havde han 4 sønner, hvoraf den ene *Wilhelm Hinrich Heuermann* født 3. juli 1766 døde ved ulykkestilfælde [2]) 22. december 1779. Om de to brødre ved jeg kun, at den ene hed *Benjamin*, men den fjerde *Johann Hinrich* blev kompagnichirurg ved Oldenborgske infanteriregiment, 31. juli 1810 konstitueret underchirurg ved samme regiments 4. bataillon, og skal være død 1814 [3]) som bataillonschirurg ved militærhospitalet i Rendsborg. Han var gift med *Caroline Joachime Niemann*, der døde 6. Marts 1839 og med hvem han, medens han var i Oldesloe 1800—1809, havde 5 børn [4]), hvoraf den ene må være en *F. C. Heuermann*, der født 1804 i Oldesloe studerede fra 1823—1825 ved chirurgisk academi uden at tage examen.

C. 1790 skal der være død en stud. med. *Henrik Heuermann* i København. Om den *Heuermann* [5]) der 1790 disputerede »de scabiei natura« i Halle, hører med til slægten, ved jeg ikke, der findes ingen nærmere oplysninger om ham hos *Callisen*.

---

[1]) *Statstidende* 1762 p. 82.

[2]) »*Wilhelm Hinrich Heuermann* in Oldesloh, des verstorbenen Herrn Rathsverwandten *Jürgen Heuermann* in Oldesloh und *Abel Dorothea geb. Cronen* ehelicher Sohn, alt 13 Jahr 5 Monat. NB. Dieser Knabe, welcher von Jugend auf sehr muthwillig und wild gewesen, wolte am 20. Decbr. über das eröfnete *Nickelsche* Begräbnisz in der Kirche springen, wurde zu wiederholtenmalen von andern sittlichen Kindern gewarnt, wolte aber nicht hören, wagte den Sprung und fiel in das Begräbnisz hinein und starb am 3ten Tage darauf (22. Decbr.) an einer inwendigen laesion.« *Dødsregistret i Oldesloe.*

[3]) Hans enke fik i pension 6 rdl. årligt fra 12/7 1816 (kgl. ordre 12/12 1820) hvilket kunde tyde på, at hendes mand først var død 1816. Fra 1/1 1828 fik hun 18 rdl i tillæg. Pensionen udbetaltes i Segeberg. *General-Roulle over Krigshospitalskassens pensionister.*

[4]) *Kirkebogen i Oldesloe.*

[5]) *Ad. Callisen: Medicinisches Schriftsteller-Lexikon.*

Jürgen Heuermann

Rådmand i Oldesloe.

† 29/8 1778, 79 år gammel.

g. 1) c. 1722 med *Maria Goden* † 12/4 1764, 74 år gammel; 2) 1765 med *Abel Dorothea Krohn* † 21/3 1802, 57 år gammel.

Georg (1)
Prof. et dr. med.
f. 1723 † 6/12 1768
g. 5/12 1764 *Maria Dorothea Gustmeier*
† 13/12 1811, 68 år gl.

Wilhelm (1)
chirurg
† 1765—66?

Marcus Henrich (1)
chirurg
† 20/10 1790.

Detlef (1)
i Indien.

Johan Adolf (1) (?)
Amtsførster

Wilhelm Hinrich (2)
f. 3/7 1766
† 22/12 1779.

Benjamin (2)
levede 1802.

Johan Hinrich (2)
chirurg
† c. 1814,
g. *Caroline Joachime Niemann.*
† 6/3 1839.

En søn (2)

Children of Georg:

Carl Georg
chirurg
f. 26/10 1765.
† 11/10 1791.

Catharine Marie
f. 8/5 1767
levede ug. 1811.

Detlef Emanuel
døbt 24/4 1768

Children of Johan Hinrich:

F. C. Heuermann, desuden mindst 4 børn.
f. 1804
stud. chir. 1823—25.

III. Physiologi, pathologisk anatomi og chirurgi.

Midten af forrige århundrede er et vendepunkt i physiologiens historie, idet *Hallers* epokegørende arbejder fremkommer på denne tid. I 1757 begyndte hans store værk: *Elementa physiologiæ corporis humani* at udkomme, men han havde allerede tidligere offentliggjort flere afhandlinger. *Heuermann* havde strax optaget hans ideer og ved talrige experimenter søgt at bekræfte dem. Da sidste del af *Heuermanns* physiologi udkom 1755, er det forsåvidt rigtigt, at *Choulant*[1]) regner ham til tiden før *Haller*, men det er forsåvidt urigtigt, som *Heuermann* viser sig som en ivrig tilhænger af *Hallers* opdagelser, selv om han ikke på alle punkter fuldstændigt slutter sig til ham. At hans physiologi fremkom netop ved et vendepunkt, måtte nødvendigvis gøre det vanskeligt for den at slå igennem og navnligt at bevare sin stilling som god lærebog, og det er derfor et bevis på, hvor godt *Heuermann* havde forstået at optage og bearbejde de nye opdagelser, at hans lærebog i Tyskland endnu ind i firserne anbefaledes som lærebog for de studerende ved siden af *Hallers*.

Når *Heuermann* tog fat på at udarbejde en lærebog i physiologi, havde han gode forudsætninger i flere retninger, blandt andet i physiologiens historie, hvorfor man også overalt finder fremstillinger af tidligere opdagelser og andres meninger, som han omhyggeligt undersøger og kritiserer.

---

[1]) *L. Choulant: Tafeln zur Geschichte der Medizin nach der Ordnung ihrer Doctrinen.* Leipz. 1822.

Selv angiver han væsentligst to grunde til fremkomsten af sin physiologi. Den ene, at han ved sine forelæsninger havde fulgt en anden plan end den, der almindeligt fulgtes, og derfor behøvede hans elever en bog; den anden, at der fandtes så få tyske lærebøger, og af dem var ingen tilfredsstillende. Dette sidste punkt er forsåvidt vigtigt, som det åbenbart er *Heuermanns* mening, at det navnligt er for de ulærde, han skriver, dvs. det er for chirurgerne. Selv chirurg har han utvivlsomt følt vanskelighederne ved at studere fremmede forfattere, og han har sikkert måttet ofre megen tid på at lære sprog, og netop derfor har han aller bedst følt, til hvor stor nytte en tysk lærebog vilde være, og hvor værdifuldt et hjælpemiddel den kunde blive til at forbedre chirurgernes uddannelse.

Physiologien er som nævnet et stort værk i 4 bind, men det er også mere end en physiologi, det er tillige en anatomi, forsåvidt som der ved hvert afsnit først findes en anatomisk beskrivelse af de dele, hvis physiologi skal afhandles. Han viser sig her i besiddelse af store kundskaber i anatomi, noget han også flere steder gør sig til af. Desværre udkom aldrig den anatomi, som han siger var så godt som færdig, og som omhandlede de dele, som han ikke kom til at behandle i physiologien, således den specielle osteologi, angiologi osv.

Hans fremstilling er i det hele livlig, der findes ofte sygehistorier dels refererede efter andre forfattere dels fra egen praxis, ofte findes små anekdoter og fortællinger om berømte mænd. Han har selv gjort en meget stor mængde forsøg, og navnligt har han gjort en stor mængde vivisectioner. I det hele står physiologien os dog temmeligt fjærn, langt fjærnere end chirurgien, men man har dog fornøjelse af at læse forskellige afsnit og beretning om adskillige vivisectioner, der tildels har givet meget overraskende resultater. Men i endnu en henseende er det som sagt en god håndbog: man kan i den finde en samlet fremstilling af en stor mængde forfatteres meninger om de aller fleste physiologiske spørgsmål.

Jeg skal indskrænke mig til udførligere at gengive et par steder af physiologien, og jeg har da udvalgt først og fremmest det sted, der af alle historikere fremhæves, fordi *Heuermann* her optræder som en af *Hallers* første støtter, og jeg har dernæst valgt et sted, hvor han kommer ind på et æmne, der fornyligt

har været underkastet en fortrinlig behandling herhjemme, nemlig sindsbevægelsernes physiologi. Desuden er der et par andre punkter, jeg skal skænke en ganske kort omtale.

En af *Hallers* vigtigste opdagelser var den, at *dura mater, sener og lignende væv er følesløse,* og *Heuermanns* undersøgelser herom nævnes altid blandt de første, der bekræftede denne opdagelse[1]. Han kommer mange steder i sine værker ind på dette punkt, og da det, som jeg senere skal vise, spiller en stor rolle i hans chirurgiske opfattelse, skal jeg gengive et af de vigtigste stykker, der handler om hans undersøgelser af dura mater, og som tillige viser, hvorledes han experimenterer med dyr, gør sine iagttagelser hos patienter og forstår at drage sig dem til nytte. Jeg skal gengive det ordret på tysk for samtidigt strax at give et exempel på hans noget aparte stil og skrivemåde.

§ 417[2]. Ausser dem angeführten Nutzen von denen Häuten des Gehirns aber haben nach dem Herrn *Bagliv* sehr viele Artzeney-Gelehrte annoch dafür gehalten, dasz dieselbe die vornehmsten Theile wären, wovon nicht nur alle Häute, sondern auch die Empfindung des Gehirns und derer Nerven entstünden; dasz das Bein-Häutgen eine Abstammung von der äusseren Blatte der harten Hirnhaut sey, habe wahrscheinlicher Weise erwiesen § 392. Allein, dasz deswegen hievon alle übrige Häute ihren Ursprung nehmen solten, kann man mit keinen vernünftigen Gründen darthun: denn wie will man den Hertz-Beutel, das Darm-Fell, die Häute der Gedärme etc. hievon herleiten? Man suchet zwar mit dem Auge ein Exempel anzuführen, dasz dessen Häute von den Häuten der Nerven, so von den Häuten des Gehirns entstehen, ihren Ursprung nehmen sollen; Allein bey der Beschreibung der Augen werde ich zeigen: dass diese Meynung keinen Grund habe. Was den zweyten Nutzen anbetrift, so sucht man selbigen nicht nur durch Versuche, sondern auch durch die Anatomie und

---

[1]) *Haller* selv omtaler *Heuermanns* physiologiske arbejder på flere steder i sit *Bibliotheca anatomica*, vidtløftigt p. 437—38, hvor han bl. a. siger: »Sæpe, quod mihi honori duco, mecum sentit.« Et andet sted (p. 567) nævner han en hel mængde, der har støttet ham i det omtalte spørgsmål: »Pleraque diximus, Experimenta *Zinnii*, *Zimmermanni*, *Oederi*, *Castelli*, *Walsdorfii*, *Heuermanni*, hæc ex Cl. Viri physiologia sumpta, & ex operationibus chirurgicis, porro« — — (12 navne uden tilføjelser).

[2]) Physiologie II p. 211.

Krankheiten des Haupts darzuthun; durch die Versuche des Herrn *Baglivii* und *Pacchionis*, will man z. E. bemercket haben: dasz, wenn man einem Thiere das Rückenmarck und Gehirn entblöset, und auf die Häute desselben alsdenn starcke Spiritus gegossen, oder auch mit einem scharfen Instrument geprickelt habe, solches nicht nur heftig geschrien, sondern sich auch gewaltig gedrehet habe, und zuletzt mit Convulsionibus ergriffen worden sey. Allein diesem könnte man entgegen setzen: dasz eben so berühmte Männer gleichfalls bemercket, dasz dieses nicht erfolget, wie man bey Herr *Ridleu*[1]), *Drelincourt*, *Petit*, und vornehmlich bey Herr *Zinn*, vorfindet. Ja Herr *Petit*, der mit einem Hammer den Kopf eines Hundes solchergestalt geschlagen, dasz die Splitter von Knochen, die harte Hirnhaut vielerwerts gestochen, hat gleichwohl nicht gesehen, dasz hierauf solten übele Zufälle erfolget seyn, und eben dieses hat auch Herr D. *Zinn* nicht bemercket, da er sie gestochen und zerschnitten; ich habe dieses bey Katzen und Hunden ebenermassen in Gegenwart verschiedener meiner Zuhörer untersuchet, und sie nicht nur gestochen, geschnitten, sondern auch mit Scheide-Wasser begossen, dabey aber gar keine grosse Veränderungen an denen Thieren wahrgenommen. Einem Menschen, dem durch eine Kugel beym Kegel-Schieben das Stirn-Bein zerworffen worden, und wobey der gröszte Theil desselben verlohren gegangen, dasz man auf der einen Seite nicht nur die harte Hirnhaut, sondern auf der andern selbst das blose Marck sehen und befühlen könnte, habe zu dem Ende, die harte Hirnhaut ofte mit einem Instrument berühret, um zu vernehmen, ob keine Empfindung entstünde, dabey aber gleichwohl der Patient gantz stille hielte, sich auch über nichts beklagte, wenn ich etwas starck ein ziemlich spitziges Instrument auf derselben hin und her bewegte, aus welchen allem denn einiger maszen erhellet, dass die Versuche des Herrn *Baglivii* vielleicht nicht so accurat aufgezeichnet, und dieselbe ein vieles von ihrer Wahrscheinlichkeit verlieren. Eben so ergehet es aber auch mit dem Beweisz, den sie aus der Anatomie von den Nerven der Häute des Gehirns herleiten wollen, denn die sie angegeben, sind nicht einmal zugegen §. 413. dahero sie also auch

---

[1]) *Ridley.*

keine Empfindung verursachen können. Ueberdem so beweisen auch überaus viele Versuche, dasz die Empfindungen nicht durch die Häute der Nerven, sondern durch eine sehr dünne Feuchtigkeit bis zu dem Gehirne fortgepflantzet werde, welche man den Nerven-Saft betitult, und dasz der medullöse Theil des Gehirns und der Nerven hiezu am meisten aufgelegt sey, wie ich nachgehends mit mehrerem beweisen werde, dahero ist dieses ebenermassen kein Beweisz von irgend einiger Erheblichkeit, und eben so ist es auch mit dem beschaffen, den man von denen Kranckheiten des Haupts genommen; . . .«

Han kommer i sin chirurgi tilbage til det samme æmne, da han taler om hovedsår. Han siger der[1]), at man ved trepanation ofte har åbnet dura mater uden at bemærke særlige tilfælde. Han har selv i vinteren 1756 altså c. 5 år efter ovenstående forsøg, viviseceret mere end ti hunde, og han har aldrig set farlige tilfælde ved at stikke gennem dura, medens han fremkaldte trækninger eller skrig, når han berørte hjærnen. Han omtaler derefter en mængde forsøg med læsion af forskellige steder af hjærnen så vel hos disse hunde som om sommeren samme år på nogle og tyve høns og nogle kalkuner. Han tilføjer tilsidst: »Aus diesem allem vermeine mit Gewiszheit zu urteilen, dasz die Häute des Gehirns nicht so empfindlich, und ihre Verletzung bei weiten nicht so gefärlich als wie man vorgegeben, doch kann ich anitzo dieselbe nicht für gantz unempfindlich ausgeben, weil ich hiemit merere Versuche angestellet, und bei einigen Hunden bemercket, dasz sie ein Geschrei von sich gegeben, und sich gezogen, wenn dieselbe in dem Umkreisz eines geborten Loches von der Hirnschale losgerissen, und mit einem Instrument zertrennet.«

Det andet sted, jeg vil referere, har jeg valgt, fordi det er ganske interessant til sammenligning med prof. *Langes*[2]) udmærkede bog om samme æmne. *Heuermann* beskæftiger sig temmeligt vidtløftigt med *sindsbevægelsernes physiologi*, og efter *Hallers* udtalelse synes hans opfattelse for den tid at være ret ejendommelig. I høj grad springer hans mangelfulde kund-

---

[1]) Chirurgie III p. 130.

[2]) *C. Lange: Om sindsbevægelser.* Kbh. 1885.

skab til det vasomotoriske nervesystem i øjnene, men ikke desto mindre synes han at være ganske godt på sporet.

Efter at have talt om smerte, siger han[1]), at angst ligeledes er en smertefuld fornemmelse, der som oftest frembringes af en stase eller ophobning af blod i lungerne, eller ved en spasmotisk sammentrækning af disse dele, hvorved blodets frie løb gennem lungernes kar forhindres, hvorfor man må søge grunden til angsten i legemet. Men i modsætning hertil er der også andre forestillinger, hvis årsag fornemmelig har sit sæde i sjælen, fordi de, så vidt vi kan indse, umuligt kunne frembringes ved legemets egenskaber. Hertil regner han glæde, sorg, skræk osv. Han gennemgår derefter de forskellige symptomer, der findes ved sindsbevægelserne. Ved glæde iagttager man f. ex., hvorledes næsten alle legemets functioner udføres bedre. Ti når glæden kun er mådeholden, så befordres ikke blot perspirationen, men også musklernes bevægelser bliver lettere og stærkere; øjnene bliver klarere, ansigtets muskler gør sådanne bevægelser, at de tydeligt viser, hvad der går for sig i sindet. Bliver glæden stærkere, optræder alle symptomerne i forøget grad, og man begynder ofte at slå armene over hinanden, at le og springe. Men er glæden for stor, så opstår undertiden heraf en så stærk udvidning og banken af hjærtet, at man ofte kan høre det, ja tidt udvides hjærtet så stærkt, at det ikke igen kan trække sig sammen, og døden indtræder da hurtigt.

På denne måde fortsætter han beskrivelsen af sindsbevægelserne og kommer derpå med forklaringen[2]): Man kan let tænke sig, at man i høj grad har brudt hovedet for at finde ud af, hvorledes alt dette kan udøves i legemet ved sindsbevægelserne, men da naturen heller ikke her gør noget spring, men så vidt muligt vælger sig den nærmeste vej, og alle forandringer i legemet fornemmeligt frembringes ved nerverne, fordi disse indeholder i sig grund til bevægelser og fornemmelser, så kan man også her med god grund slutte, at det er nervernes indvirkning på karrene, som er årsagen. Fra anatomien er det bekendt, at nerverne hist og her omgiver karrene. Han nævner som exempler, hvorledes nervus intercostalis (d. e. sympaticus) omspinder carotis, hvorledes

---

[1]) Physiologie III p. 35.
[2]) p. 41.

plexus axillaris omgiver arteria axillaris osv. osv.; de øvrige store puls- og blodårer, der går til milten, maven, nettet, nyrer, tarme osv. er ikke undtagne derfra, ja det er troligt, at dette også er tilfældet ved de fineste kar, således som man tildels ser det ved skræk, ti den blege farve, som herved ofte strax viser sig, kan ikke godt forklares på anden måde, end ved at nerverne fremkalder en sammentrækning af hudens kar og derved driver blodet til de indre organer. Da dette nu må anses for sandsynligt, kan man ligeledes let forklare de øvrige forandringer ved sindsbevægelserne; ti det er kun nødvendigt, at nerverne ved opståelsen af den ene eller anden affect forårsager en større eller mindre sammentrækning i de dele, i hvilke der følger forandringer. Da han imidlertid ikke kender noget nærmere til de vasomotoriske bevægelser, bliver hans forklaringer selvfølgeligt ikke meget tilfredsstillende i de specielle tilfælde.

Der er mange andre punkter, som det kunde være interessant at fremdrage. Således giver han ved beskrivelsen af *blodets kredsløb* en længere historisk oversigt og hævder bestemt for *Harvey* æren for denne opdagelse. Da en dansk anmelder fremhæver dette, synes det, som om det herhjemme har været antaget, at *Harvey* ikke burde have æren herfor. I den lille physiologi, som *Detharding*[1]) har skrevet, findes der intet herom. Derimod synes anledningen til *Heuermanns* bemærkninger at være *Stahls* fremstilling, således som den findes i *Junckers* physiologi[2]), en bog, som sandsynligvis har været meget benyttet her i landet i den af pietismen stærkt påvirkede lægestand. *Haller*[3]) går senere også vidtløftigt ind på det samme punkt og hævder ligeledes *Harveys* betydning.

Iblandt de ting, der fortjener at fremhæves, er hans beskrivelse af *synkningsmekanismen*[4]). Man læser den 60 sider lange beskrivelse af svælgets anatomi, hans mening om måden, hvorpå synkningen går for sig, og hans kritik af andre forfatteres

---

[1]) *Georg Dethardíng: Fundamenta physiologica.* Hafn. 1735.

[2]) *Johannes Juncker: Conspectus Physiologiæ Medicæ et Hygieines in forma tabularum repræsentatus et ad dogmata Stahliana potissimum adornatus.* Halle 1735 p. 189—190.

[3]) *Haller: Bibliotheca anatomica* II p. 209 ref. af hans *Elementa phys.*

[4]) Phys. III Cap. 33 p. 364—425.

Tuberculum Heuermanni kaldes en del af lobus quadratus cerebelli. Carl Lange fortalte, at Ibsen plejede at sige, at det var opkaldt efter en dansk anatom (Lange var examineret i det til examen og fik fra men kunde ~~da~~ nu ikke huske bestemt, hvad det var.)

Sigismund Jacobson giver følgende Udskrift efter et Collegiehefte efter Ibsens Forelæsninger:

„Øverste Flade af cerebellum gaar skraat venfra nedad ud mod Siden saa at vermis superior ligger højere end Hemisphæren. Vi bemærke her tre Lapper: 1) Ved forreste Rand en lille Lap ala lobuli centralis; 2) bag den en stor Lap hen til sulcus superior; den er firkantet: lobul. quadratus; 3) mellem sulcus sup. og sulc. horizontal.: en halvmaaneformig Lap, lob. semilunaris superficialis superior. Den Del af lob. quadratus, som strækker sig ned paa nederste Flade kaldes <u>Tuberculum Heuermanni</u>.

Paa nederste Flade ligeledes Furer og Ophøjninger. Her findes lob. semilunaris superf. inf., lob. cuneiformis med lob. gracilis; indad mod vermis ligger Tonsilla Malacarni s. tuberculum Tarini, endelig flocculus nervi pneumogastrici s. Tuberculum Soemmeringii.

fremstillinger med fornøjelse, skøndt man ikke finder andet deri, end hvad man nutildags finder i ganske korte træk i enhver physiologi som noget selvfølgeligt; men *Heuermanns* fremstilling får så meget større betydning, som han er den, der først har givet den moderne forklaring. *Ewald* siger i alt fald, at denne indtil den nyeste tid almindeligt adopterede anskuelse »geht wesentlich auf *Magendie*, streng genommen auf den im vorigen Jahrhundert lebenden Physiologen und Arzt *Heuermann* zurück, und ist seit dem mit geringen Modificationen von allen Autoren adoptirt worden« [1]).

Der er sikkert mange punkter, hvor *Heuermann* har ydet noget betydeligt i physiologien, men dette er forhåbentligt tilstrækkeligt til at vise, at det lønner sig at slå efter i hans bog, når man vil vide noget om tidligere forskeres mening om et eller andet æmne; men da jeg tror, at de allerfleste bedre vil kunne forstå hans betydning efter hans fremstilling af chirurgiske æmner end af physiologiske, da chirurgiens historie er mere kendt end physiologiens, skal jeg ikke opholde mig mere ved physiologien, som jeg dog for synets vedkommende senere kommer tilbage til, men gå over til chirurgien, idet jeg dog først korteligt skal omtale nogle af *Heuermanns pathologisk anatomiske afhandlinger*.

Spredt omkring i alle hans bøger findes en betydelig mængde beskrivelser af sectioner, som han har gjort, men særligt i hans sidste bog: *Vermischte Bemerkungen* findes en del større pathologisk anatomiske afhandlinger, som han for største delen havde bestemt for *acta medica continuata*, men da disse acta som omtalt aldrig udkom, lod han dem fremkomme på tysk i sin egen bog, der er en slags acta medica med bidrag fra andre forfattere. Afhandlingerne er af meget forskellig slags tildels af betydelig interesse. Han lovede i de følgende bind af *Vermischte Bemerkungen*, som desværre på grund af hans tidlige død aldrig udkom, at give flere udvalgte sectionsresultater af de mere end 200 sectioner, han havde gjort.

---

[1]) *Ewald: Klinik der Verdauungskrankheiten* I. Berlin 1890 p. 64. Jeg skylder docent, dr. *C. J. Salomonsen* dette citat.

Først og fremmest er der en del *misfostre*, som han beskriver og afbilder. Det første tilfælde er en spina bifida. Han fortæller, at han var tilkaldt for at se en bader forrette operationen, men studsede, da han hørte, at man vilde åbne svulsten, og frarådede det indstændigt, da døden, efter hvad han vidste, da plejede at indtræde efter to til tre dage. Barnet blev ikke opereret men døde et fjerdingår efter, og han fik derpå lov til at åbne svulsten og undersøge den. Efter beskrivelsen følger en del bemærkninger med forsøg på at forklare årsagen til denne fejl. Han tror, at man hyppigere træffer denne lidelse i den nyere tid end tidligere, fordi kvinderne fører et mere stillesiddende liv, og at snørliv, hvorved underlivet sammenpresses, let kan give anledning til et abnormt leje af foetus. Hvorledes han forklarer, at dette abnorme leje kan give anledning til spina bifida, skal jeg dog ikke her komme nærmere ind på. — Derefter følger en særdeles god og vidtløftig beskrivelse af den ovenfor omtalte cyclop, en beskrivelse som *Haller* roser som meget omhyggelig. Foruden cyclopi var der situs inversus viscerum abdominis og abnormiteter ved genitalia.

I andet bind beskriver og afbilder han en voxen kvindelig hermaphrodit, som midt i halvtredserne havde ladet sig se for penge i København, og desuden beskriver han to mandlige hermaphroditer, brødre fra Næsby ved Sorø. Men hvad der særligt har overrasket ham derved, og hvad han ikke har set omtalt ved nogen anden hermaphrodit, der er beskreven, er, at denne misdannelse i lange tider jævnligt var forekommen i moderens slægt. Hun havde selv en broder, der var hermaphrodit, og så langt tilbage hun havde hørt slægten omtale, havde der i hver generation været sådanne impotente hermaphroditer. Denne oplysning giver naturligvis *Heuermann* meget at tænke på, og han knytter derfor også hertil endel bemærkninger om sin opfattelse af forplantningen, hvorom han forøvrigt har et langt kapitel i sin physiologi. — Endeligt beskriver og afbilder han i første del af physiologien et par misfostre i resp. 4. og 5. måned, hvoraf det første manglede hoved, arme og de fleste af underlivsorganerne foruden forskellige andre organer.

Blandt de *pathologisk-anatomiske sectioner* er der flere, som han afhandler meget vidtløftigt. Han har således en beskrivelse af en 60 årig kvinde, som havde tilbragt sit halve liv i sengen.

Chirurg! (Bölling sen.)

Der fandtes, foruden en stor pleuritis med infiltrationer i lungen, dilatation af venstre hjærtekammer og aorta thoracica, der var 2 gange så vid som normalt. Denne dilatation skyldtes en meget betydelig arteriosklerose, der strakte sig igennem hele aorta abdominalis, der kun var halvt så vid som normalt, og helt ned til arteria poplitea. I de andre arterier var der kun hist og her arteriosklerose. Af anatomiske abnormiteter fandtes desuden: ingen arteria anonyma, men derimod 4 grene opad fra aorta, og 2 arteriæ renales sinistræ. Musklerne på arme og ben var for største delen sammenvoxede, og underextremiteternes knogler vejede knapt en tredjedel så meget som naturlige knogler, og den ydre faste substans var meget tynd. Han knytter en del bemærkninger hertil og omtaler navnligt, at ligesom man her fandt en dilatation af venstre hjærtekammer, fordi der var abnorm stor modstand i aorta, således finder man en dilatation af højre hjærtekammer, når modstanden i lungerne er for stor.

Endvidere giver han en vidtløftig beskrivelse af en ecchinococcus hepatis, som han fandt ved en legal section i Holsten. Der fandtes en stor masse blærer, hvis opståelse han søger i en stase i de med klapper og folder forsynede lymphekar, i modsætning til *Malpighi* og *Boerhaave*, der forklarede dem som følge af en stase i de follicler, hvoraf acini efter deres mening var sammensat. *Heuermann* benægter disse folliclers existens men angiver tillige at have set en lignende cystedannelse i sinus maxillaris, — hvilket dog efter hans egen beskrivelse er meget tvivlsomt.

Vidtløftigt beskriver han også et tilfælde af hydronephrose, af en stor peripleuritisk absces og flere andre, hvoriblandt et, som jeg korteligt har omtalt ovenfor (p. 27—28), er en sygehistorie og section ved et tilfælde af caries i halshvirvelsøjlen og i høj grad ligner et sådant tilfælde meddelt 1874 af *B. Bang*[1]: Patienten havde i nogle måneder før indlæggelsen i hospitalet i Kellinghusen lidt af febris tertiana, og han vedblev med denne feber på hospitalet, da man før *Heuermanns* ansættelse der ikke brugte chinin, hvad han er meget misfornøjet med. Der fandtes på den ene hånd en absces, som endnu ikke var perforeret, men dog var blød at føle på og ikke smertefuld. Han kunde ikke be-

---

[1]) *B. L. F. Bang: Karies i Os occipitis og Halshvirvlerne.* Hosp. tid. 2 R. I 1874 p. 497—502.

væge hovedet i forskellige retninger men dog holde det lige, når det først var bragt i denne stilling. Bøjede han blot hovedet lidt til siden, tabte han strax herredømmet over det og fik de voldsomste smerter i øverste del af ryggen, hvorfor han også var nødt til ved bevægelser af hovedet at støtte det med begge hænder, forat det ikke skulde komme ud af sin ligevægt. I begyndelsen troede *Heuermann*, at det var en slags lamhed af halsmusklerne, han havde for sig, forårsaget af feberen, men alt, hvad han gjorde, hjalp intet. Feberen fik han bugt med, men hovedet var lige vanskeligt at holde i ligevægt. Da svulsten på hånden ved omslag var bleven blødere, lod han den incidere efter 8 ugers forløb. Af den dannede åbning udtømtes sejg, hvidlig, tyk materie, som allerede havde angrebet knoglerne, hvad man ganske tydeligt kunde føle med en sonde. Han tvivlede ikke blot om helingen af denne absces men formodede strax, at der kunde være en ganske lignende proces, som man dog ikke kunde iagttage udvendigt fra, i halshvirvelsøjlen. Efter at *Heuermann* havde haft ham under behandling i 3 måneder, døde han af diarrhoe. — Ved sectionen fandtes caries i 4 af håndens knogler, betydelig forstørrelse af mesenterialglandlerne, hist og her adhærencer mellem pleurabladene, men ellers intet væsentligt abnormt i thorax og abdomen. Han gennemgår alle organerne og har endogså undersøgt ductus thoracicus. Endvidere fandtes caries i de 4 øverste halshvirvler med løsning af ligamenterne ved dens epistrophei, således at denne sås prominere i foramen magnum, efter at hjærnen var fjærnet. Han slutter med følgende bemærkninger: Dette er nu atter et exempel, der viser, at de virkelige sygdomsårsager undertiden er meget vanskelige at indse selv for en i anatomien øvet, medens andre næsten aldrig erkender dem, og for det andet, at den allerbedste læge, ligeså lidt som jeg, vilde have kunnet udrette noget derved, men for det tredje, hvor nødvendig og nyttig den ligamentøse fastgørelse af dens epistrophei er såvel for at holde hovedet oppe som ved bevægelser af det, og dette er en omstændighed, som anatomen, så vidt mig bekendt, næsten aldrig berører[1]).

---

[1]) *Vermischte Bemerkungen* II 1767 p. 213—217.

Chirurgien, eller som dens navn er: *Abhandlungen der vornemsten chirurgischen Operationen am menschlichen Cörper*, er ligesom physiologien skreven på tysk og en gengivelse af hans forelæsninger ved universitetet. Der foreligger 3 bind [1]), hvoraf de første er temmeligt store, det tredje betydeligt mindre, og mere er aldrig udkommet, men man ser af indledningen til tredje bind, at han har haft i sinde at udgive endnu et fjerde. Han skriver nemlig: »Denn ob ich gleich anfänglich gedacht, mit diesem Teile zu schliessen: So bemerckete bei genauer Durchsehung, dasz die im vierten Bande vorkommende Abhandelungen, von vielen die von den Operationen überhaupt geschrieben, gar zu kurtz übergangen worden;«

»Da aber alle Abhandelungen darinnen wichtig, und es einem jungen Wund-Artzte ja auch Medicus nicht allemal gelegen, eine gantze Bibliothec und alle Autores anzuschaffen, die besonders von dieser oder jener Kranckheit geschrieben: So habe ich mich bemühet diesen Mangel zu ersetzen, und alles Nützliche kürtzlich in diesem Buche zusammen zu fassen, was der Fleisz der Frantzosen, Engeländer, Holländer, Italiener und Teutschen &c. zum Teil in der Chirurgie an des Tages Licht gestellet.«

»Allein auch hiebey habe ich mich bemühet eine kluge Wahl zu treffen, wozu mir meine eigene Erfarung und die genaue Einsicht, welche in Erkenntnis der Teile eines Menschen besitze, nicht wenige Anleitung gegeben.«

»Alle harte, grausame und ungeschickte Arten zu operiren, habe dahero fast durchgehends mit schwartzen Farben abgemalet, und die leichtesten Manieren im Operiren gemeiniglich erwälet. Die vornemsten Operationen aber auch selbsten an lebendigen ausgeübet, und an todten Cörpern alle Winter meinen Zuhörern alhie auf der Academie gezeiget, um mich desto genauer durch meine eigene Erfarung zu belehren.«

»Bei lebendigen Thieren habe oft Versuche in Gegenwart verschiedener meiner Zuhörer angestellet, und fast nichts so gemachet, dasz nicht drei bis vier Zeugen davon aufzuweisen im Stande wäre.«

Blandt de ting, der skulde have været behandlede i fjerde

---

[1]) Om de forskellige udgaver se ovenfor p. 34.

bind, nævner han vanskelige fødsler: »Die Erfarung hat überdem auch hierinne vieles besser geleret, als wie ich es bei andern vorgefunden. — —«

At fjerde bind aldrig udkom skyldes utvivlsomt den omstændighed, at han drog med hæren til Holsten, og i de følgende 4—5 år var alt for optagen til at få tid til at skrive.

Han begynder chirurgien med at omtale chirurgiske operationer i almindelighed og går derefter over til *sår i almindelighed.* Af dette sidste afsnit er det nødvendigt at betragte hans udtalelser om sår af nerverne lidt nærmere, da hans teori om faren ved sår eventuelt operationssår støtter sig hertil, med andre ord, ligesom det vilde være umuligt at forstå nutidens chirurger uden at tage hensyn til den herskende mikrobeteori, således vilde man ikke kunne forstå *Heuermann* uden at kende den *teori*, han fulgte.

Overskærer man en nerve, bliver de dele, den forsyner, lamme såvel i motorisk som i sensitiv henseende. Undertiden taber den lamme dels naturlige varme sig også, den bliver kold og tør, ja ofte dør den fuldstændigt bort. Aarsagen hertil kan man let forstå, når man betænker, at ved musklernes virkning bliver blodets løb i blodårerne meget påskyndet og forøget. Når musklerne nu ved overskæring af nerverne bliver lamme, ophører også deres indvirkning på blodets bevægelse i blodårerne, det begynder derfor at løbe langsommere, og da pulsårernes blod som følge heraf ikke kan udtømmes i blodårerne, begynder det også i pulsårerne at bevæge sig langsommere og at standse, især da pulsårernes følelse og bevægelse også lammes, når nerven overskæres. Når dette har varet i nogen tid, standser blodet fuldstændigt i blodårerne, igennem pulsårerne strømmer der endnu lidt blod til, hvorved kan opstå ikke blot phlegmone (heisser Brand) men også gangræn (kalter Brand). Han slutter derfor, at der ikke er synderlig fare ved sår i væv, der er nervefattige, dvs. farligheden kommer til at stå i direkte forhold til smertefuldheden.

Betydningen af denne teori for *Heuermann* viser sig strax efter, når han taler om sår i tendines og ligamenter. Før ham har de fleste ment, at sår i dem var meget farlige, men det tror *Heuermann* ikke på, da disse væv er nervefattige. Han nævner nogle få forfattere, der har iagttaget, at disse væv er smertefri,

7/3 1758 var der klaget over en Jordemoder Judithe Spierlings.
Det oplystes, at hun har kaldt Heuermann til, men han var
syg og afsendte sin Broder Marcus H. og Schröder (begge Kirurger).
Siden kom G. H. til og ham lykkedes det at exartikulere den
udfaldne Arm, vende og fremtrække.

Jordemoderkomm.'s Ark. (se Noter: Jordemoderskoler & Væsen
Bl. 34)

og vi har allerede set ovenfor, at hans experimenter og undersøgelser viser det samme. Han tilføjer en sygehistorie, som jeg korteligt skal referere.

En ældre kvinde havde i nogle år lidt af svulst og heftig smerte i det højre knæ, så at hun ikke kunde få ro om natten, og så at hun blev stærkt afmagret. Da hverken indre eller ydre midler hjalp, tillod hun *Heuermann* at gøre arthrotomi[1]). Han gjorde en incision på siden af knæet, og patienten følte smerter ved snittet i huden; han løsnede derefter ligamenterne, og da patienten sagde, at hun næsten ikke mærkede smerter derved, blev han dristigere og åbnede kapselen ved et snit af sin bistouri. Der udtømtes en del vædske, såret blev derefter forbundet, og 3 uger efter var hun rask uden smerter og med bevægeligt knæ. Senere føjer han til: De vanskeligheder, som man undertiden har iagttaget ved heling af ledsår, kan meget godt hidledes fra synovien, som ved luftens tilgang ligesom æggehvide kan blive rådden og skarp og derved istand til at modsætte sig helingen.

Det var den gang almindeligt at *forbinde* med salver, men heraf er *Heuermann* ingen ven. Ved sår i sener og bånd anbefaler han hellere spirituøse midler, da salverne hjælper til at befordre suppurationen, hvad der ikke passer ved disse væv, hvorimod spirituosa modsætter sig forrådnelse og suppuration. Ved friske sår benytter han sig af tørt charpi[2]), ti det er et godt absorberende middel, det stiller en ringe blødning, befordrer i nogle tilfælde suppurationen og frembringer ikke de samme ubehageligheder som salverne. Men vil man benytte salve, kan man lægge den uden på charpiet, strøgen på et andet stykke, ti så forhindrer den luftens adgang og en altfor stor tilstrømning

---

[1]) *Heuermann* kendte godt gonorrhoisk arthroitis (*Vermischte Bemerk.* I p 63 og *Martini: Streitschriften*); der omtales her et tilfælde, som *Heuermann* selv beskriver (*Verm. Bemerk.* II p. 18), og hvor *Martini* fik lov til at gøre arthrotomi, da en sådan operation ikke var farlig. Hverken *Brandes* (*De Rheumatismo gonorrhoico in universum et de forma ejus acuta* 1848) eller *Haslund* (*gonorréisk rhevmatisme og pyarthrus gonorrhoicus* Ugeskr. f. læger 1880) eller *Bornemann* (*Studier over den gonorrhoiske rheumatisme* 1887) ved noget herom, ligesålidt som *Kragelund* (*Studier over ledmusenes pathol. anatomi og phatogenese* 1886) ved, at *Martini* omtaler sine og *Heuermanns* erfaringer om ledmus (*Martini*: *Streitschriften* og *Noten ohne Text für den Wundarzt*).

[2]) *Chir.* Bd. I p. 131.

af materien. Udfyldningen af såret med charpi må overalt være egal og lige stærk for at helingen kan gå regelmæssigt for sig.

I hele chirurgien, ti det er en chirurgi, da der ikke alene afhandles operationer, men også de sygdomme, hvorfor operationerne skal gøres, finder man en stor mængde casuistik, der dels skyldes ham selv dels andre forfattere, og bogen er derfor meget underholdende. Når jeg skal vælge at gennemgå et par afsnit af den lidt vidtløftigere, tror jeg, at kapitlerne om nogle af operationerne på underlivet, om hernier og stensnit egner sig bedst dertil, og hertil skal jeg knytte nogle bemærkninger om nogle andre afsnit, medens jeg selvfølgeligt må forbigå en mængde interessante ting.

Før han afhandler operationerne på underlivet, gennemgår han vidtløftigt *bugsår* [1]). Han omtaler de perforerende og de ikke perforerende, advarer mod at stille for god prognose for de sidste, da der kan danne sig store extraperitonæale abscesser eller hernier ved dem. De perforerende er meget farligere, især når viscera er læderede; dødelige er som oftest sår i mellemgulvet, maven, leveren, milten og de store kar, men alle store mave- og tarmsår er dog ikke dødelige, som *Hippokrates* og *Celsus* mente. Han nævner en betydelig mængde exempler på disse læsioner væsentligst sygehistorier offentliggjorte forskellige steder. Er der faldet viscera frem gennem såret, reponeres de, og såret forbindes eventuelt efter anvendelse af sutur. Er såret gået gennem rectus abdominis, må man være forsigtig, da der er en mulighed for, at det udvendige sår kan hele, selv om såret i bageste rectusskede ikke er lægt, og derved kan give anledning til hernier. Man skal derfor altid dilatere det udvendige sår og forene det indvendige så godt som muligt. Det, han særligt søger at vise, er, at vel er bugsårene farlige, men der er dog en betydelig mængde tilfælde bekendte, hvor udfaldet har været godt.

Han vender sig derefter til *operationerne*, »*die an dem Unterleibe angestellet werden, um fremde Cörper aus demselben heraus zu schaffen und einige widernatürliche Beschaffenheiten der Teile im Unterleibe aus dem Wege zu raümen*« [2]). Til de første (fremmede

---

[1]) *Chir.* I kap. 3, p. 233—331.
[2]) *Chir.* I kap. 4, p. 331—386.

legemer) regner han dels nedslugte sager, dels pus ved absces-dannelser, til de sidste regner han volvulus.

Det sker ikke så sjældent, at der ved betændelser i leveren, milten, krøset og i omfanget af bughulen, opstår abscesser i bindevævet over og under navlen, omkring nyrerne eller i bækkenet ved blæren eller endetarmen, og disse abscesser ligner i mange henseender dem, man træffer i brysthulen og udenfor lungehinden [1]), og derfor kan de behandles med incision ligesom disse. Det er ganske vist, at sådanne operationer sjældent foretages og så godt som ikke omtales af dem, der særligt har skrevet om operationer, men dette finder han er urigtigt. — Man må først og fremmest blive på det rene med, hvor abscessen har sit sæde, og han advarer blandt andet mod at forvexle den fremhvælving, som musculi recti danner, med svulsten ved en absces. En sådan kan findes på forskellige steder; udgår den fra leveren eller milten, findes den i reglen i nærheden af disse organer. Han har således set nogle ved leveren indeholdende over en pot stinkende, tyk materie indesluttet af en tyk membran, og i et lig var der betydelig destruction af vena cava og leveren, og dog havde patienten kunnet gå omkring, spise og drikke til 8 dage før sin død. — Såsnart man er på det rene med, at der er pus, må man gøre incision, ti gør man ikke det, får man større destructioner, sænkningsabscesser, fistler osv. Ganske vist har man set materien resorberes, men det er ligeså sikkert, at det i mange tilfælde ikke sker. Inden han opererer, lægger han blødgørende omslag på, når den udvendige svulst endnu er hård. Selve operationen gøres ved hjælp af en incisionslancette eller en bistouri, idet man stikker kniven ind efter at have fattet svulsten med den anden hånd og stikker så langt, indtil der viser sig pus ved siden af kniven; derefter dilaterer man såret indefra udadtil, indtil åbningen er tilstrækkeligt stor. Da bugmusklerne krydses, kan man ikke tage hensyn til fibrenes forløb. Kommer der ikke strax pus, skal man ikke blive forskrækket, ti når blot incisionen er tilstrækkeligt dyb, kommer puset nok frem, når man lægger patienten på incisionsåbningen. Han nævner et exempel herpå af *la Motte* og et, som han selv har set hos en 30-årig kvinde, hvor der ikke strax

---

[1]) *Chir.* II p. 251—255 beretter han en sygehistorie, hvori der omtales en enorm absces (uden på pleura), som han inciderede.

kom pus, men da man lagde bind fast om underlivet og lagde hende på den syge side, kom der en betydelig mængde pus efter 12 timers forløb. Man har tilrådet forskellige indsprøjtninger, når puset er udtømt, men det fraråder han, da vædsken blot vil komme til at virke som fremmed legeme, hvis såret når ind i abdomen. Han anbefaler derimod en simpel forbinding. Kun hvor materien er meget sejg, skarp eller tynd, kan man betjene sig af milde, fortyndende midler til indsprøjtning, men så må man søge at skaffe vædsken ud igen, eventuelt ved dertil indrettede sprøjter. Hvis puset har sænket sig langt, må der gøres contraåbning og anlægges comprimerende forbinding. — På denne måde må man helbrede abscesser, som opstår efter en betændelse af leverens ydre flade og udadtil viser en tydelig svulst. Således må man også behandle de abscesser, der skyldes nåle, orme og ophobning af hår under huden, således som det er iagttaget af forskellige bl. a. af *Haller* og *Petersen*[1]); ligeledes de abscesser, der skyldes stene mellem huden og underlivets muskler, noget han anfører, da han selv har set sådanne i skeden om rectus abdominis.

Mere indgående behandler han derpå abscesser, der skyldes *galdeblærens* udspiling og sammenvoxning med bugvæggen. Aarsagen må som oftest søges i galdestenene, der i reglen, på grund af at de stadigt er omgivne med galde, er gulgrønlige og bitre, og brænder meget let, hvad han gentagne gange har iagttaget. Undertiden udtømmes de i tarmen, således som det netop kort før var beskrevet af Københavns stadsphysicus *Peter Rudolph Wandeler*[2]), der fortæller om en patient, hos hvem der afgik to galdesten per rectum. *Heuermann* tilføjer, at *Petit* og andre har gjort lignende iagttagelser. Undertiden indkiles de, og

---

[1]) *Heuermann* siger ikke, hvilken dr. *Petersen* han sigter til, men han tænker rimeligvis på physicus i Altona *Heinr. Frid. Petersen*, men i så fald tager han fejl, idet *Petersen* har skrevet en afhandling: *Historia & cura herniæ cruralis* i *Prodromus prævertens continuata acta medica Havniensia* (Havniæ 1753), i samme værk findes beskrivelse og afbildning af en dermoidcyste indeholdende hår og tænder dog ikke af *Petersen* men af *Wilhelmus Hannæus*, dr. med., physicus på Lolland: *Casus singularis de miris abdominis contentis* p. 98—106 og tavle 3.

[2]) *Peter Rudolph Wandeler: Observatio de calculis vesicæ felleæ*, P. 124—126 *Prodromus prævertens continuata acta medica Havn.*

han udvikler de tilfælde, der da kan indtræde, men så kort som muligt for at komme til udspilingen af galdeblæren og da navnligt til de tilfælde, hvor der kommer abscesdannelse. Først forsøger man varme omslag, åreladning, clysterer, men hjælper det ikke, må man operere. Man kan slutte, at galdeblæren er fastvoxen til bugvæggen, når der tidligere har været tegn på betændelse i den, når der er ødematøs svulst og rødme, endvidere når man efter at have lagt patienten på venstre side ikke kan forskyde galdeblæren. Hvis der ingen sammenvoxning har fundet sted, må man ikke operere, ti udtømmes galden i abdomen, er det meget farligt. Han råder til, ikke at anvende troicart men bistouri ved åbningen, da man ved førstnævnte instrument ikke er så sikker på, hvad man træffer og ikke kan udtømme stenene. Han har åbenbart selv ikke set denne operation, men derimod har han nogle gange ved sectioner set galdeblæren sammenvoxen med tyktarmen, og han mener da, at stenene må antages udtømte ved perforation ind i tarmen. Han citerer et tilfælde af *Petit*, hvor det gik patienten på denne måde, og flere andre sygehistorier meddeles for at vise, at galdeblæren kan voxe fast til bugvæggen, og stenene udtømmes gennem denne.

Den næste operation, han kommer til, er *gastrotomien*. Han refererer her udførligt de den gang udførte operationer: den første af *Daniel Schwabe* 1635 [1]), den anden af *Hubner* i Rastenburg og den tredje af *Florian Mathis*, livchirurg hos den tyske kejser. Der er kun tale om at gøre gastrotomi for at fjærne fremmede legemer: mavefistel tænker man jo først langt senere på at anlægge. Som regel vil man ikke tænke på operationen, uden at man så tydeligt ved, hvor det fremmede legeme er, at man kan skære lige ind på det; men *Heuermann*, der skal demonstrere operationen på cadaver, må give regler for en sådan operation. Han råder da til at lade patienten nyde nogen suppe, for at ventriklen tildels kan være fyldt, idet han dog advarer mod at fylde den for meget. Når man skal gøre operationen uden at kunne føle det fremmede

---

[1]) *Heuermann* fortæller, at mandens portræt og den fjærnede kniv opbevares Kønigsberg, og derfra er de måske senere komne til Leyden, hvor *Halbertsma* har vist *Hyrtl* dem (*Hyrtl: Hdbch. d. topograph. Anatomie.* 6. Auflage, Wien 1871 I. p. 724). Årstal opgiver *Heuermann* ikke, men jeg har det fra *Bardelebens Lehrb. d. Chirurgie u. Operationslehre* 7. udg. Berlin 1875. III p. 541.

legeme, må man gøre sin incision under randen af curvaturen ved siden af musculus rectus abdominis, ti her støder de følesløse, aponeurotiske dele af de brede bugmuskler sammen, stedet er også noget tyndere, og man træffer der ikke så store kar og ikke så mange muskelfibre og nerver. Man må gøre snittet langs fibrene en smule skråt og så stort, at det fremmede legeme let kan fjærnes [1]). Man gør snittet gennem huden og bugmusklerne med en bistouri, og kan man så i ventriklen føle det fremmede legeme, skærer man sig ind på det med samme kniv; kan man ikke føle det, hvis det f. ex. ligger tranverselt, råder han til at punktere ventriklen med en troicart, i hvis rør der er en fure, og derefter, når ventriklen er tømt, med en bistouri dilatere såret i maven, idet kniven ledes i mørets fure. Kan man ikke nå det fremmede legeme med en finger, må man udtage det med en korntang. Såret behandles som bugsår (der lægges ikke sutur i ventriklen), diæten er meget vigtig, patienten må helst intet nyde i de første to dage, medens man imidlertid må give nærende clysterer.

Det kan også være andre ting end knive, der er slugte, men man skal betænke sig vel, inden man gør gastrotomi, ti man har mange exempler på, at fremmede legemer udskilles per rectum, og han nævner en hel del bl. a. et beskrevet af *Ole Worm*, der fortæller om en dreng, som, medens han spillede på fløjte, fik et slag på siden af hovedet af en kammerat og derved sank fløjten, som atter afgik tredje dag.

På grund af fremmede legemer må man også undertiden gøre *enterotomi*. Stedet er afhængigt af det fremmede legemes sæde, tarmen åbnes ligeoverfor krøset. Undertiden kan det fremmede legeme findes i et hernie, og det kan da være nødvendigt at fjærne det, når man ikke kan reponere herniet på grund af det fremmede legeme, men disse tilfælde kommer han tilbage til ved hernierne.

Den følgende paragraf handler om *indvendinger mod disse operationer*, og jeg skal gengive den ordret: »Die Einwürfe, welche

---

[1]) *Fenger* har åbenbart ikke kendt *Heuermanns* udtalelser, da han gjorde sine undersøgelser over, hvor snittet bedst kunde gøres (*Hospitalsmeddelelser* Bd. VI 1853 p. 429—432).

man gegen diese Operationes machen könnte, dasz selbige gar zu grausam und empfindlich wären, auch nicht so leicht geheilet werden könnten, wie diejenigen Verwundungen, welche durch die Natur hervorgebracht worden, weil erstere gantz schleunig erfolgeten, letztere aber nur nach und [nach] entstünden, mithin die Teile hiebey nicht so viel auszustehen hätten. Diese Einwürfe sind von keiner Erheblichkeit, denn ist es nicht besser ein Löchlein in den Magen und Gedärme zu schneiden, als den Patienten gäntzlich crepiren zu sehen? so macht man bey einem Steinschnitte, mit einem glücklichen Ausgange der Heilung, nicht eben so grosse Wunden? und zeigen nicht die frischen Verletzungen an diesen Teilen die Möglichkeit genugsam an? Wenn man dieses bedencket, so wird man selbige in einigen Fällen gar nicht zu scheuen haben, sondern man kann sie mit eben der Dreistigkeit ausüben, womit man verschiedene bekannte zu verrichten pfleget, allein auch hiebey muss man die Umstände wol erwegen, welche ein Operateur nicht nur selbst besitzen, sondern in der Operation beobachten soll, weil man hiebey keine gantz eigentliche und in allen Fällen geltende Regeln vorschreiben kann, sondern das meiste auf dem Judicio und Verstand des Operateurs selbsten beruhet«.

Derefter omtaler han *fremmede legemer i rectum*, der i reglen kan udtrækkes ved en tang eller lignende instrument, og han fortæller her en sygehistorie, som jeg skal referere, da den er omtalt af prof. *Studsgaard*[1]) i hans bekendte interessante meddelelse om fjærnelse af et champignonsglas fra S. Romanum ved laparo-enterotomi: En bornholmsk bonde, der var meget medtagen af diarrhoe, tog en stor sten, der var noget tilspidset i den ene ende men temmelig tyk i den anden og omtrent så stor som en god hånd; denne sten førte han op i rectum i den mening derved at kunne standse diarrhoen noget, men faldt under dette forsøg ned på sædet, og stenen forsvandt ind i rectum. Han forsøgte gentagne gange at fatte den med fingrene og trække den ud, men hans anstrængelser var forgæves, og han måtte

---

[1]) *C. Studsgaard: Corp. alienum (champignons-glas) i S. Romanum extraheret ved laparo-enterotomi — Helbredelse.* Hosp. tid. 2 R. V. nr. 30, 1878. p. 467. Et mærkeligt tilfælde af corp. alien., der, som det synes, uddroges gennem foramina ischiadica af *Wahlberg* i Umeå, er refereret i Bibl. f. læger 1830. IV p. 298—300.

søge hjælp hos den stedlige chirurg. Denne forsøgte at drage stenen ud med en tang, men første gang sønderbrødes instrumentet. Han lod derpå lave en anden tang, der i sin forreste del var noget længere og tillige noget mere bøjet, forøvrigt temmeligt grovt lavet, i det væsentlige lignende en tang, som man brugte den ved stenoperationer. Med dette instrument blev stenen ikke uden smærter og læsion af sphincter ani med magt udtrukken, og patienten snart helbredet ved indgnidning med olje. — Chirurgen hed *Frantz Dyhr*, men stenen kan ikke, som der står skrevet på den (den findes på pathologisk anatomisk museum), være extraheret i 1756, da *Heuermanns* bog udkom i 1754, og det er højst usandsynligt, at der i løbet af få år skulde være indtruffet to sådanne tilfælde på Bornholm. *Heuermann* slutter meddelelsen med en noget utydelig bemærkning, hvis mening dog vistnok er, at han er i besiddelse af stenen, og det ligger vel da nær at tænke på, at han har erhvervet den under sit besøg på Bornholm 1753 eller 1754, og muligvis har skænket den til samlingen i 1756, og af en fejltagelse er dette årstal skrevet derpå (håndskriften er ikke *Heuermanns*). — I lignende tilfælde tilråder han indsprøjtninger af olje før extractionen. Han omtaler, at det fremmede legeme kan glide så højt op, at man ikke kan nå det, og man må da forholde sig som ved fremmede legemer i halsen. Der må vel efter det foregående i sådanne tilfælde, når man tydeligt kan føle dets sæde, kunne blive tale om laparoenterotomi, men han nævner det ikke udtrykkeligt.

Efter at have refereret et par fremmede sygehistorier om incisioner ved blodudtrædninger i underlivet og efter at have føjet nogle bemærkninger hertil, omtaler han et tilfælde af *luftansamling i underlivet*, og skøndt han mener, at sådanne vindsvulster ikke uden grund er regnede ind under de opdigtede sygdomme, anfører han et exempel på, at de dog kan findes. Da han ikke anfører nogen kilde, er tilfældet formodentligt forekommet her i landet, og er forsåvidt interessant, som han omtaler som noget meget naturligt, at en af chirurgerne havde lidt for meget i hovedet. Patienten var en soldat, der i et tordenvejr var slået bevidstløs til jorden; rundt omkring i huden fandtes ecchymoser, og underlivet var meget stærkt udspilet, da han blev betroet til lasaretchirurgerne. Disse vilde scarificere ham, men da den, der vilde udføre operationen, »den Kopf mit Geträncke gar zu sehr

beschweret, so fiel er auf den Patienten nieder, und das Schermesser drang zur Seiten ein wenig niedriger wie der Nabel, durch die Bauchmusculn bis in den Unterleib hinein,« hvorpå der trængte en mængde stinkende luft ud, og patienten begyndte at trække vejret. Kort efter faldt han hen i sin forrige tilstand, men da man nu af dette uventede tilfælde havde set, at åbningen af underlivet ikke skadede ham, dilaterede man den, hvorpå der atter udtømtes en del luft. Ovenfor navlen vedblev der at holde sig en stærk udspiling, hvorfor der gjordes incision her ligeledes med udtømmelse af stinkende luft, og derefter kunde patienten atter trække vejret; han kom til sig selv igen og kom sig lidt efter lidt fuldstændigt. — Han anbefaler ved sådanne operationer hellere at bruge bistouri end troicart, som han overhovedet ikke ikke er nogen ven af.

Han slutter kapitlet om operationer på underlivet — ascites får et eget kapitel — med at omtale *volvulus* og *intussusception*, hvilken sidste han anser for den hyppigste. Han giver først en beskrivelse af symptomerne og anbefaler derefter, før man tænker på operation, at anvende gentagne åreladninger, lavementer hver time, måske anvendelse af metallisk kviksølv og desuden så vidt muligt fuldstændig afholdenhed fra mad og drikke i nogle dage. Undertiden er laxantia i små doser per os, i store doser i lavement nyttige, således som han nogle gange har iagttaget. Hjælper alt dette ikke, bør man skride til operation [1]). Stedet, hvor operationen skal gøres, må man søge at bestemme dels deraf, at tarmen ovenover volvulus er udspilet, neden under sammenfalden, dels efter ømheden. Har man fundet stedet, gør man en laparotomi, så lille som muligt — han mener endog, at et snit på 2—3 fingersbredder undertiden er tilstrækkeligt — trækker tarmen frem og ophæver volvulus eller intussusceptionen og sænker derefter tarmen ind igen, hvis den ikke er gangræneret, ti i så fald må man enten resecere eller danne en anus præternaturalis. Han har ikke selv gjort operationen, men havde

---

[1]) *J. D. Herholdt* (*Wahrnehmung einer tödlichen Darmineinanderschiebung* (*introsusceptio*) *bei einem kleinen Kinde*. I *Pfaffs* og *Scheels Nord. Arch. f. Naturkunde* II. 3. p. 604—29 (efter *Rafns* bibl.)) kender ikke *Heuermanns* chirurgi men fremkommer med forslag om laparotomi som noget nyt. Derimod kendte *Herholdt* physiologien.

nylig seceret en smuk comtesse, der var død af en miskendt intussusception, hvor tarmen intet havde lidt. Han giver en længere beskrivelse af sectionsresultatet og slutter med: det fremgår altså heraf, at denne patient ved rigtig behandling eller i det mindste ved operation kunde være bleven fuldstændigt helbredet.

Afsnittet om *hernier*, der også findes i første del, skal jeg ikke gennemgå fuldstændigt men kun fremdrage nogle af de væsentligste punkter. Efter at have omtalt hernier i almindelighed og symptomerne, som de kan fremkalde, går han vidtløftigt ind på lejet[1]), når man skal gøre taxis, og beskriver denne operation. Han omtaler forskellige midler, åreladning, omslag osv., der kan hjælpe til, og går derpå over til at tale om herniotomi ved incarceration. Når patienten er kraftig og i det hele sund, er herniotomien ikke så farlig, men kan meget lettere overstås end store læsioner på hovedet f. ex. At operationen ofte får et uheldigt udfald kan ikke tilskrives denne, men beror i reglen på, at man har opsat den for længe, så at der allerede findes heftig betændelse, sammenvoxninger, gangræn osv.

Men når der nu allerede er tegn på gangræn i brokket, skal man så også foretage operation? »Ich beantworte dieses mit einem rotunden Ja«! ti man har ved bugsår mange exempler på, at man lykkeligt har fjærnet gangrænerede dele af fremfaldne tarme. Ja ved brok har man forskellige exempler på, at hele stykker har skilt sig fra det sunde, og at de to tarmender er voxede sammen og fasthæftede til den åbning, hvorigennem tarmen er trådt ud. Foruden tilfælde fra literaturen, som han henviser til, anfører han en sygehistorie: En 10 års dreng havde et hernia umbilicalis med ileussymptomer. Forældrene var fattige og ikke istand til strax at tilkalde den stedlige chirurg; da han endeligt kom til, blev svulsten åbnet, hvorpå der udtømtes ikke blot en mængde stinkende pus men tillige viste sig et stykke af omentet og jejunum, der imidlertid ikke var til at kende. Det blev derfor fjærnet og almindelig forbinding anlagt. Patienten, der var meget

---

[1]) P. 677 siger han, at repositionen ofte går let, »wenn man den Patienten im Bette nach vorne auf die Knie ein wenig tief mit dem Kopfe überliegen lässet,« og han meddeler derefter et tilfælde, hvor repositionen efter mange forgæves forsøg på sædvanlig måde lykkedes i denne stilling.

svag, rettede sig derefter lidt, smerterne aftog, den næring, han tog til sig, udtømtes i de første dage gennem såret, hvorfor man ofte måtte forbinde ham; han fik derfor kun lov til at nyde nogle flydende sager, indtil disse efter 10—12 dages forløb ikke mere passerede såret. Efter 5 uger var han næsten fuldstændigt helbredet.

Af de særlige broktilfælde omtaler han først *ingvinalhernierne* og kommer her ind på *radikaloperationer*. Man har af methoder benyttet 1) castration, 2) caustica, 3) point d'or og 4) suture royale. Der kan kun være tale om den sidste, som han beskriver, og derpå omtaler han, at *Sharp* tilråder den, »wenn man bey Verfertigung der Nat an der Verlängerung des Darmfells nur an beyden Seiten ein gutes Teil von der Haut mit fassete, die Nadel aber transversell von der einen Seite der Haut durch sie und der Verlängerung vom Darmfell, bis zu der anderen hindurch brächte, und sie also gäntzlich von der Oeffnung der Bauchmusculn an bis nach unten zusammen nähete, dabey man denn die öberste Portion von der Verlängerung, welche sich überhalb der Sutur befinden, mit einer Schere wegschneiden könnte, weil dieses die Vereyterung der Wunde befördern hülfe.« *Sharp* har imidlertid ikke haft lejlighed til at gøre operationen, medens *Heuermann* har gjort den på en 13-årig dreng. Såret helede godt, og der dannede sig et smukt og fast ar, der strax syntes at være tilstrækkeligt stærkt til at hindre et nyt fremfald, og da han for en sikkerheds skyld lod drengen bære brokbånd i nogen tid, forsvandt arret næsten ganske. Da man omsider mente, at brokbåndet kunde undværes, fik drengen, der var noget vild, imidlertid snart sit hernie igen, og det blev siden holdt inde med bracherium. Da denne methode altså ikke er tilstrækkelig, tilråder han en anden, som han vidtløftigt beskriver, men som jeg her ikke skal gengive. Den ligner en del *Ravatons* methode, men vas deferens udsættes ikke for fare, og han tilråder at scarificere brokporten. Han har selv vistnok aldrig haft lejlighed til at prøve sin methode.

Ved incarcerationstilfælde må man ikke opsætte *herniotomien* for længe. Når det er tarmbrok bør den ikke gøres senere end 24 timer efter incarcerationen, hvorimod man ved et omenthernie undertiden kan vente i nogle dage. Opsættelsen er farligst hos unge individer.

Jeg skal endnu af det lange afsnit om brok kun fremhæve nogle sjældne former, til hvis beskrivelse *Heuermann* har givet værdifulde bidrag der bl. a. viser, hvor opmærksom en iagttager han har været. Således omtaler han omhyggeligt *hernia obturatoria.* Den første, der har givet en udførligere beskrivelse af dette hernie, er ifølge *Grünfeld*[1]) *Garengeot,* og det er derfor ikke så underligt, at *Heuermann* har haft sin opmærksomhed henvendt derpå, da *Garengeots* og *le Drans* bøger var de mest benyttede lærebøger her i landet, medens *Heuermann* studerede. *Heuermann* fandt et sådant hernie ved sectionen af en kvinde, men jeg skal angående det nærmere henvise til *Grünfelds* udmærkede bog[2]).

Det næste sjældne hernie, han omtaler, er *hernie med ventriklen som indhold.* Han siger, at dette hernie bør omtales særligt, da symptomerne er anderledes end ved andre, og operation ikke godt kan finde sted. Kun få år iforvejen har man rigtigt erkendt dem, og de er kun yderst sjældent iagttagne. Han havde imidlertid netop en patient under behandling, som tilsyneladende havde et sådant brok. Det var en dame på 36—37 år, der 5 gange havde født, men ved den sidste fødsel ved en stærk brækning fik en svulst under processus ensiformis på venstre side af linea alba. I begyndelsen tog man ingen notits af den, men da den lidt efter lidt voxede og især var tydelig, når maven var fyldt af spise og drikke, begyndte den at volde smerte og tilbøjelighed til brækning, som hun kun kunde forhindre ved at lægge sig på ryggen og trykke på stedet med begge hænder. Efter omtrent 30 ugers forløb fik hun brækning, og svulsten blev derefter stadigt tilstede, medens den tidligere forsvandt om natten. *Heuermann* tilkaldtes og opfordredes til at ordinere noget til at styrke den fordærvede mave, men han gav sig til at examinere, og da han hørte noget om en svulst, undersøgte han og fandt snart, at det var et hernie, som han næste dag reponerede. Patienten befandt sig derefter fuldstændigt vel, og herniet holdtes med lethed inde ved at bracherium. — Det er vel ikke

---

[1]) *Fr. Grünfeld: Om hernia foraminis ovalis.* Disp. Kbhvn. 1883.

[2]) Den *Martini*, som *Grünfeld* nævner p. 15, som den første, der foreslår laparotomi ved hernia obturatoria for ad denne vej at hæve incarcerationen, og som han ikke har kunnet finde noget nærmere om, er den oftere omtalte *Ferd. Martini* (*Chirurgische Streitschriften* osv. p. 64—66).

usandsynligt, at det virkeligt har været ventriklen, der fandtes i herniet.

Han kommer derpå til *hernia vaginalis*, der dengang kun var iagttaget få gange. Han meddeler et tilfælde af *Garengeot* og derefter et, han selv har haft under behandling. Det var en postmesters hustru, der consulerede ham for en stærk icterus. Hun var omtrent 36 år, havde født 4 gange, de 2 sidste gange havde fødselen været temmelig svær. Underlivet var altid så opsvulmet, at man let kunde antage hende for gravid. Desuden klagede hun over en betydelig prolapsus uteri, som var hende så besværlig, at hun ikke kunde gå men måtte holde sengen. Han undersøgte hende derpå nøje og bemærkede på venstre side en svulst, der var noget større end et hønseæg, fyldte næsten hele vagina og ragede lidt frem udenfor; det voldte derfor nogen smerte at indføre venstre hånds fingre. Han berørte strax den bløde og eftergivelige svulst på den måde, som han plejede at benytte, når han vilde reponere et hernie. Svulsten blev lidt mindre, patienten mærkede med det samme en rumlen i underlivet, og han kunde uhindret nå orificium uteri, som fandtes på sin naturlige plads; han følte også tarmanslag. Herniet blev reponeret, han anlagde et rundt pessarium, og patienten blev atter istand til at besørge sit arbejde.

Endeligt slutter han med at omtale *indvendige hernier* og *incarcerationer*. To gange har han ved sectioner fundet *hernia diaphragmatica* [1]), hvor ventriklen var incarcereret i den musculøse del af diaphragma. Broksæk fandtes, og lungen på den side nedadtil var stærkt »verdorben«.

En gang fandt han et stykke af *ileum indeklemt i krøset*. Omtrent en alen af tarmen var trængt igjennem fra højre til venstre side, krøset var noget tykkere end sædvanligt og dannede en særlig ring om tarmene. Det så ud, som om stedet var dannet således af naturen, ti der var ikke spor af sår eller betændelse i krøset. Tarmen var rød, oppustet, karrene fyldte.

I andet bind giver han en vidtløftig fremstilling af *stenoperationer* [2]) hos mænd, med beskrivelse af alle benyttede methoder.

---

[1]) *A. Hertz* (*Om hernia diaphragmatica.* Bibl. f. læger 1890 p. 352—53) kender ikke disse tilfælde men kun 4 andre langt nyere. *Heuermann* p. 624 citerer også et tilfælde af *Bartholin*.

[2]) *Chir.* II kap. 13 p. 52—173.

Han foretrækker ubetinget selv *sectio alta*. Efterat have gennemgået de forskellige operationer, kritiseret dem og forsvaret sectio alta, resumerer han[1]) sine bemærkninger. Han siger, at han næppe havde vovet operationen, hvis han ikke havde set, at mange døde ved de almindelige operationer, og at adskillige af dem, der erklæredes for helbredte, viste sig at have fistler eller incontinents. Desuden havde han fundet ved mere end 10 operationer på cadaver, at det var en let operation, ja så let, at han trøster sig til at bevise, at enhver, der har nogen øvelse i at secere, kan gøre den næsten lige så let som udtrækning af en tand, når han kun en gang har set den blive gjort. For det andet er den ikke så smertefuld, som de øvrige methoder, og feber, betændelse o.s.v. mindre, fordi der ikke overskæres større nervegrene. For det tredje er det lettere at få stenen ud; for det tjerde kan man ved en finger i anus skyde stenen helt hen til såret og er sikker på at finde den, hvad der ikke altid er tilfældet ellers, i alt fald var det hændet en temmeligt øvet chirurg, der opererede en invalid i Kastellet, at stenen ikke blev funden, patienten døde, og der fandtes da ved sectionen en løstliggende, hønseægstor sten. *Peter Franco* i Lausanne, der 1560 udførte det første sectio alta, gjorde det kun, fordi han ikke kunde få stenen fjærnet ved *Celsus*'s methode. For det femte behøver man ikke at binde sin patient, og endelig for det sjette læderer man ikke vesiculæ seminales, prostata, arteria ischio-cavernosa o.s.v., hvad der let kan ske ved perinealsnittet. — Kun ved små stene går han ind på at bruge perinealsnit, og han anbefaler selv en modification, der skal lædere mindre end de almindelige, men i en senere afhandling holder han på sectio alta i alle tilfælde[2]).

Af hans statistiske oplysninger er det værd at mærke, at operationen før *Heuermanns* tid er udført to gange her i København af regimentschirurg *Hempel*, der gjorde den efter en læges råd. Desværre nævner han ikke lægens navn. *Heuermann* har set begge *Hempels* patienter, der var fuldstændigt raske.

---

[1]) p. 162—65.

[2]) Det er således ikke blot *Frère Come* og *Souberbielle*, der har gjort sectio alta til hovedmethode. Se *Iversen: Om litotomi hos manden, særligt sectio alta*. Hosp. tid. 2 R. VI. 1879 p. 999. En mere indgående sammenligning mellem disse to udmærkede danske chirurgers forsvar for sectio alta vilde forøvrigt være meget interessant, men vilde føre for vidt her.

Efter al sandsynlighed har *Heuermann* selv kun en eneste gang haft lejlighed til at gjøre stensnit, og han anvendte da, i overensstemmelse med hvad han lærte, sectio alta. Det var hos en 12-årig dreng, der i 8 år havde lidt af stensmerter. Han gjorde operationen 1755 i løbet af 5—6 minuter, og 4 uger efter var drengen fuldstændigt rask. Her som ved adskillige operationer var en del af hans tilhørere tilstede ved operationen, han angiver 16 foruden nogle gode venner.

I sin chirurgi angiver han, at denne sygehistorie vidtløftigt er meddelt i *Acta medica Hauniensia continuata*, men dette er ikke tilfældet, og hermed hænger det således sammen. Til det i 1740 oprettede collegium medicum indsendte han sin afhandling, for at den kunde blive optagen i *Acta medica Hauniensia continuata*, og ifølge collegiets protokoller, der heldigvis existerer, medens arkivet er gået tabt ved ildebrand, kom *Heuermanns* afhandling om *lithotomia alti apparatus* for ved mødet 26. marts 1755. Først oplæstes og bedømtes nogle andre indsendte observationer, men da man så kom til *Heuermanns* afhandling, var man åbenbart ked af det, thi »denne Afhandling blev for sin Vidtløftigheds Skyld ikke oplæst, men det blev resolveret, at Author anmodes om selv at forkorte den«. *Heuermann* fik den altså tilbage og har formodentligt ikke villet indlade sig på at forandre den, og forøvrigt udkom ikke flere bind af acta medica continuata. I stedet for fremkom den senere på tysk under titel: »Bemerkung von einem durch den obern Blasenschnitt oder *epicystotomia seu Sectione hypogastrica* glücklich geheilten zwöltjährigen Knaben am Blasensteine«[1]). Til denne sidste afhandling slutter sig en anden sygehistorie, ifølge hvilken han, kort tid efter at have gjort det omtalte stensnit, af regimentschirurg *Schenk* og den ovenfor omtalte *Hempel* kaldtes til et 2-års barn, som de anså for redningsløst fortabt. *Heuermann* kom der alene, kunde ingen nærmere oplysninger få, diagnosticerede en urinretention og en begrænset gangræn på penis. Blæren var meget stærkt udspilet, hvorfor han med en spids bistouri punkterede den over symphysen. Urinen sprøjtede ham helt op på brystet, han førte en finger ind i blæren, følte en sten i urethras munding, men han kunde ikke få den ud, den flyttede sig kun nærmere hen til

---

[1]) *Heuermann: Vermischte Bemerkungen etc.* Bd. II. 1767 p. 105—123.

det gangrænerede sted, hvor den udskiltes den femte dag. Drengen var rask i løbet af 14 dage.

Han slutter denne meddelelse med en meget karakteristisk udtalelse: »Dieses Exempel würde ich nicht angeführet haben, wenn es nicht zugleich als ein Beweis des vorigen dienete, und auch zu erkennen gäbe, dasz oft sehr gute Männer alle Hoffnung bei Patienten aufgeben, die durch einen beherzten Mann annoch beim Leben erhalten werden können. Das Vergnügen, welches einem ieden Menschenfreund aber auch hieraus entstehen musz, wenn man einem von braven Männern verlassenen Patienten geholfen, war das einzige, das mir vor meine Kosten und Mühwaltung nicht beraubet werden konnte, und doch hinreichend genug war, mich völlig zufrieden zu stellen. Ja ich würde keine Mittel ersparen, wenn ich mehrere dergleichen auszuüben von andern Gelegenheit bekäme, die bei ereignenden Fällen etwa nicht Zeit oder Geneigtheit dazu hätten. Doch wünsche ich in Absicht meiner Mitbürger, dasz sich dieses nur auf das seltenste ereignen möge« [1]).

Hempels og *Heuermanns* stenoperationer ved sectio alta skal ikke være gjentagne i hundrede år her i landet. I alt fald havde *P. Bramsen* [2]) ikke kunnet finde nogen nyere meddelelse, da han i 1852 beskrev et tilfælde af blæresten hos en 11-årig dreng, hvor der forøvrigt ikke blev opereret. *Bramsen* er en af de eneste læger, — maaske den eneste foruden *M. Salomonsen* og *Grünfeld* — der i den nyere danske literatur citerer *Heuermann.*

Der er endnu et par punkter af chirurgien, som jeg kort skal omtale, inden jeg slutter dette afsnit.

Det havde vakt en del opsigt, at *Georg Detharding* sen., senere professor ved Københavns universitet, havde foreslået at gøre tracheotomi hos druknede, idet han mente, at årsagen til døden ved drukning var, at epiglottis lukkede for larynx [3]). Når *Heuermann* udtaler sig herimod, havde han så meget mere grund

---

[1]) *Vermischte Bemerk.* II. p. 126.

[2]) *P. Bramsen*: *Et tilfælde af sten i blæren, urinlederne og nyren, med nogle bemærkninger om sectio alta.* Hospitalsmeddelelser V. 1852 p. 279—293.

[3]) *Georg Detharding*: *De Methodo subveniendi submersis per Laryngotomiam.* Rostock 1714 (Brev til *Schroeckius* ikke disp.).

dertil, som *Lodberg Friis*[1]) havde gentaget *Dethardings* råd. *Heuermann* siger[2]) efter at have fortalt, at »ein hiesiger berühmter Medicus, nemlich der Herr Professor *Georg Detharding*«, havde gjort dette forslag: »doch scheinen diesem berühmten Manne einige Umstände unbekannt gewesen zu seyn, welche man fast bey den meisten Ersoffenen bemercket, und die meinen Gedancken zu Folge, diese Operation hiebey gantz unwürcksam machen.« Han indrømmer, at det er rigtigt, som *Detharding* havde sagt, at maven og lungerne hos druknede i reglen ikke indeholder vand, men som oftest findes luftrør og de større luftrørsgrene fyldte med skum, der undertiden endog trænger ud gennem munden, og han tror, at dette skum vil forhindre luftens adgang såvel gennem munden som gennem tracheotomisåret. Han anfører derpå to sectioner, han har gjort, og i det ene tilfælde gjorde han bronchotomi, men trods forskellige bevægelser kom der intet vand ud af såret, men vel af munden, og skummet lod sig ikke fjærne gjennem såret. Han mener selv, at den virkelige grund til døden ikke er andet end berøvelse af luften til åndedrættet og en herpå følgende stase af blodet, der ved sit tryk på hjærnenerverne bevirker bevidstløshed, krampetrækninger og tilsidst døden, hvorfor næsten alle sådanne personer dør som af et slag. Det vigtigste middel bliver derfor for ham åreladning på vena jugularis, og dernæst kan man ty til forskellige irritantia. *Louis* havde anbefalet åbning af brystrummet, men ingen andre havde sluttet sig hertil. Han bemærker dog, at da en af hans elever gjorde denne operation på en af de druknede, som han har omtalt, udtømtes der en del vand af såret, og skulde det vise sig oftere at være tilfældet, kunde man jo gærne forsøge denne operation, når man havde prøvet de andre midler uden held, »weil man einen Erstorbenen hierdurch das Leben nicht benehmen«! — I slutningen af århundredet kommer dette spørgsmål atter op, da man vil oprette selskabet til druknedes redning, og det kommer til ret talrige indlæg, hvor *Herholdt* citerer *Heuermanns* physiologi, men ingen synes at kende hans chirurgi.

---

[1]) *Lodberg Friis*: *Pertractatio de convenientibus methodis tractandi dubie mortuos. Prodromus præv. act. med. Havn.* 1753. På dansk i *Adresseavis* maj 1764.

[2]) *Chir.* II. p. 370 o. flg.

I 3. bind findes et større afsnit om *sår på hovedet*, et æmne som dengang hørte til chirurgernes yndlingsæmner, og som i den danske literatur er behandlet af adskillige i slutningen af forrige århundrede, således, foruden af *Heuermann*, af *Ferd. Martini* i et værk på 6 bind, af *Kolpin* og af *Callisen*. Jeg skal ikke gå nærmere ind på hans meninger, da det vilde føre alt for vidt, når man skulde sammenligne dem med de andre forfatteres, jeg vil kun meddele nogle enkelte sygehistorier, han nævner her fra landet, væsentligst fordi han omtaler en del danske chirurger, som han synes at anse for dygtige.

Han omtaler[1]) den tidligere nævnte Amagerbonde, der ved keglespil ramtes af kuglen i panden, hvorved hud og pandeben knustes »ja selbst einige Løffel voll vom Gehirn herausfiel«. Trods denne betydelige læsion kom han sig, giftede sig og døde endeligt af en anden sygdom, nogle år før *Heuermann* skrev sin bog. — Hr. *Gambst*[2]) »ein sehr erfarner Chirurgus« havde sammen med hr. *Lapis* helbredet en vintapperdreng, som var falden ned fra tredje stokværk, da han for sin fornøjelse lod sig hejse op ved en vinde. Han fik en splintring af issebenet, således som man ser det ved en ituslagen vindusrude. Der trængte hjærnemasse ud, og man fjærnede med fingrene mere end en skefuld. Bensplinterne lå tæt til hinanden i situs, så der blev ikke trepaneret, men kun anlagt simpel forbinding, anvendt åreladning og lignende, og efter 8 måneders forløb var han rask og levede endnu i det mindste 12 år efter. — I et andet tilfælde, som behandledes af regimentsfeltskær *Sivers*, blev en tambour ved sprængning af en krudtkasse ramt i baghovedet. Man måtte fjærne et stykke ben og en del hjærnevæv, men han kom sig dog »dergestalt, dasz ich noch neulich mit Vergnügen gesehen, wie er die Trommel geschlagen.« — I et tredje tilfælde havde *Wohlert* helbredet en mand med en stor fractur af craniet. — Endeligt meddeler han et tilfælde, som var behandlet af chirurgerne *Wulf*, *Pavonarius* og *Schultze*: patienten var falden af en hest og havde fået en fractur af pande- og isseben. Såret blev dilateret og nogle

---

[1]) *Chir.* III. p. 137.

[2]) Der står *Hambst*, men skal sikkert stå *Gambst*, da han (p. 206) fortæller, at »der zuvorgelobte Herr *Gambst*« havde helbredet en patient, hvis Achillessene var overskåren.

gjort om morgenen kl. 9. Polypen var hård og fast, gennemvævet med mange kar, udvendigt omgiven med en fast membran. Hos den anden patient, en daglejer, var polypen blød, lettere at fjærne, og blødningen ikke så hæftig[1]).

Et temmeligt langt kapitel handler om *tandsygdomme*, og jeg skal her kun omtale, at efter *Sprengel*[2]) er *Heuermann* den første, der udtaler, at der ikke behøves nogen forberedelseskur, inden man trækker en tand ud. —

Af *ørepolyper* har han set en hos en bornholmsk skippers søn, hvor polypen ragede næsten en fingersbred ud af højre øregang, hvorfra var meget rigeligt udflod. Polypen var rødlig og hård at føle på. Han forsøgte ætsmidler, tørrende pulvere og mercur indvendigt, men da intet hjalp, foreslog han operation, der ikke blev tilladt[3]).

Af kapitlet om *øresygdomme* må jeg referere det stykke, der handler om otitis media, da jeg senere kommer til at nævne det: Bliver man imidlertid kaldet for sent til den slags patienter, kan der ved en sådan betændelse dannes pus, men det sker ikke uden de voldsomste smerter; ti patienterne har, hvad han ikke en men mange gange har set, nogle dage før der dannes pus, så voldsomme smerter, at de langt overgår de stærkeste tandsmerter, forårsager søvnløse nætter og fremkalder en brænden i den halve side af ansigtet, ja feber. — Når denne byld tager overhånd, så ødelægger den trommehinden og de små øreknogler, thi dem har han set udtømmes med materien, og hørelsen taber sig derpå; ja ofte angribes endog tindingebenet, og der kommer caries, hvorved han næsten altid har iagttaget, at materien bliver hindret i at løbe ud af øret. — Hos en skrædder havde han iagttaget, at puset tilsidst begav sig ind i hulhederne i processus mastoideus og skaffede sig en udgang bag øret, hvor der dannedes en fistel, som ikke vilde hele trods anvendelse af salivationskur, rensende udsprøjtninger og den omhyggeligste forbinding. Han havde lidt heraf i nogle år, og når den ydre åbning lukkede sig, flod materien mere end almindeligt ud gennem øret. Når man sprøjtede gennem åbningen bag øret, løb den indsprøjtede vædske enten gennem tuba Eustachii ned i munden eller også gennem den

---

[1]) *Chir.* III. p. 28.
[2]) *Sprengel: Geschichte der Chirurgie* II p. 323.
[3]) *Chir.* III. p. 31—32.

ydre øregang ud af øret, hvoraf man kunde slutte, at den ydre fistel ikke alene havde forbindelse med hulhederne i processus mastoideus men også med cavum tympani, og at trommehinden måtte være perforeret, ti ellers kunde den indsprøjtede vædske ikke udtømmes dels udadtil gennem øret dels indadtil gennem munden. — »Dieses angefürte Exempel ist eines der allerschlechtesten Ohren-Geschwüre, denn hiebei kann man keine volkommene Heilung nach innen erwarten, weil der zitzenförmige Fortsatz zu locker und zu schwammigt, und die Materie sich gar leichte hierinnen aufhalten kann. Die Verderbung des Trommel-Häutleins kann man auch nicht wieder ersetzen: Alles dasjenige demnach, welches man in diesem Zustande zu tun vermag, wäre durch eine Erweiterung der Fistel hinter dem Ohre den Ausflusz der Materie zu befördern, mit dem Perforativ—Trepan aber kleine Einborungen zu machen, damit aus den Gefässen der Fächergen und Häute derselben, die Ersetzung und Anwachsung um so viel leichter erfolgen möge: Denn so könnte die äussere Oeffnung eher verwachsen«[1].

Man må erindre, at denne beskrivelse er fremkommen en del tid, før trepanation af processus mastoideus begyndte at blive benyttet som operation mod døvhed af *Petit* og *Jasser*, en operation der som bekendt i længere tid fuldstændigt blev fordømt efter *Johan Just v. Bergers* død 1791[2].

---

[1]) *Chir.* III. p. 191—193.

[2]) Smlg. *Schwartze: Die operative Eröffnung des Warzenfortsatzes* og *Wilhelm Meyer: Der »Fall Berger«*. Sect. d'otologie du congr. internat. à Copenhague 1884.

IV. Ophthalmologi

Før *Heuermanns* tid er der her i Danmark næppe tale om nogen videnskabelig ophthalmologi, der findes væsentligst kun spredte afhandlinger og bemærkninger, som jeg ved en anden lejlighed skal komme lidt ind på, da der derimellem er enkelte ting af interesse. Ikke blot de lærde læger, men også chirurgerne var for fine til at give sig af med ophthalmologien, der næsten udelukkende var i hænderne på omrejsende, fuldstændigt udannede folk. Disse »Oculister, Brok- og Stensnidere« rejste gærne om på markederne og bekendtgjorde deres dygtighed på fuldstændig gøglermaner tidt ved en medfølgende trompeter. *Häser*[1]) fortæller, at før *Bartisch* (1535—c. 1606) var ophthalmologien i hænderne på uvidende barberer og landstrygende stærstikkere, blandt hvilke i alt fald de ringeste i Tyskland på åben gade behandlede enhver »blind« for en ringe løn (3, 6 til højst 12 Groschen) og med instrumenter, som selv *Bartisch* kaldte plumpe, for derpå at overlade de syge til deres skæbne. *Bartisch*, der var »Schnitt-Wundarzt und Hof-Oculist« i Dresden udtaler: Oculisten skal blandt andet »mit der Leibartzney guten Bescheid wissen, das Barbierer- oder zum wenigsten das Bader-Handwerk gelernt haben. Derwegen dienen und gehören die durchaus gar nicht darzu, die da von Pfluge, Flegel vnd Mistwagen, oder andern Handwercken

---

[1]) *Häser: Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten.* 3. Bearb. Jena 1881—82. Bd. II. p. 201—202.

im Alter darzu kommen vnd sich begeben, wie denn jetziger zeit derselben am meisten sein[1]).«

Duddell fortæller en illustrerende anekdote: Da der blev spurgt en engelsk oculist, hvordan han bar sig ad med at kende øjets forskellige sygdomme, lød svaret: »that he undertook all; if his operation succeeded, so much the better, if not the patients could be but blind or in danger of being so as they were before«[2]). *Heuermann* fortæller efter *Freytag*, at da der blev spurgt en operatør, »wenn er das Staarstechen gelernet,« svarede han: »es wäre zu derjenigen Zeit geschehen, nachdem er schon so viele Augen ausgestochen gehabt, als er in seinem Hute einzufassen vermögend wäre«[3]).

At forholdene har været væsentligst de samme hos os fremgår navnligt af forskellige bestemmelser, således af Edictum Christiani IV. de Medicis, Pharmacopæis et Chirurgis af 9. november 1629 og ganske på samme måde lyder § 4 i Forordningen om medicis og apothekere af Christian den femte af 4. december 1672: Ingen uden promoti medici som før er meldet, må tilstedes medicamenta indvortes at exhibere eller foreskrive; alle andre være sig apothekere, bartskere, chymister, oculister, broksnidere, kvaksalvere, empirici i hvad navn de have kan, mænd eller kvinder skal sig derfra entholde, uden hvis vund-drik for fald, stikken, huggen af bartskerne indgives, og skal da, såvelsom i andre udvortes farlige skader, medicus, om han tilstede er, consuleres, såfremt bartskerne ikke selv, for hvis inconvenientier derefter kommer, vil svare[4]).

Det bekendteste exempel på en her i landet huserende operatør er den i *Holbergs* komedier nævnte *Salomon von Qvoten*, fra hvem der bl. a. findes en ansøgning, der giver interessante oplysninger om disse operatørers optræden og flakken rundt i landet. Han siger, at siden kongen 31. jan. 1716 havde licentieret ham at bo og lade sig bruge som operatør, oculist og broksnider i København, havde han levet i det håb, at magistraten også i

---

[1]) *Häser* l. c.

[2]) *Benedict Duddell: A Treatise of the Diseases of the Horny-Coat of the Eye, and the Various Kinds of Cataracts.* London 1729. Fortale p. VII—VIII.

[3]) *Heuermann: Chirurgie* I. p. 3.

[4]) *C. P. N. Petersen: Den danske medicinallovgivning.* Kbh. 1833 p. 2.

andre købstæder skulde have den godhed for ham »som en Underdaner og Nedsat« at assistere ham mod fremmede empiricos og oculister, »som fordrister sig at rejse omkring udi Kongeriget og paa et offentligt Theater deres Medicin og Varer tilkøbs udraabe«. Det er imidlertid ikke så vel, ti magistraten i Randers har tilladt en anden operatør »mig til største Præjudice og Skade udi min Profession og Næring at opsætte sit Theatrum offentlig paa Randers Torv, der sine Medicamenter at sælge ved Komediespil og Pikkelherings Pudser« og derved fortrykke og forhindre ham »ved sine falske Vare som han gøjler den enfoldig Almue paa,« uden at han giver kongen skat. *v. Qvoten* må derfor forfølge denne operatør med retssager, men det går ikke godt, ti såsnart en retssag er anlagt et sted, rejser manden væk og er ikke til at få fat i. Han søger derfor om kgl. privilegium på, at det ikke tillades nogen fremmed oculist, empiricus eller broksnider at opsætte sit theatrum i nogen by, hvor han er tilstede, sig frembyder og sin kunst »paa nogen Gebræklig kan bevise, med mindre den fremmede jo kan overbevise mig, at han sin Kunst med Blinde og Gebræklige bedre end jeg forstaar og kan sin Kur forrette.« Han slutter med en hentydning til, at hvis han fik dette privilegium, vilde mange spioner blive holdte ude af landet[1]). Fra 1728 findes der en skrivelse fra magistraten til rentekammeret om ham, der ikke er meget smigrende: »Den Person ved Navn *Salomon von Qvoten*, som skal have brugt adskillige Underfundigheder paa Møens Land ved at tilsige Folk Kur og Hjælp for Svagheder, derforuden ladet sig betale endel Penge og dog ikke desto mindre uden at hjælpe dem hemmelig med sin Svite rejst der ud af Landet, har nu ladet sig finde her i Staden, thi har vi ladet ham paagribe og indsætte i Stadens Arresthus«[2]).

Imellem chirurgerne har der dog været operatører, der har givet sig af med øjenoperationer, således fortæller *Heuermann*, at *Henning Ditlev Clausen* havde behandlet en mand med ophthalmoxysis (se nedenfor), og han omtaler chirurgen *Schnell* som en

---

[1]) *O. Nielsen: København på Holbergs tid* p. 244—45.

[2]) do. pag. 246. Nærmere om *von Qvoten* se *Nielsen* l. c. p. 243—247 og *E. C. Werlauf: Historiske antegnelser til Ludvig Holbergs 18 første lystspil.* 1858 p. 218. 472—477, 483—489.

dygtig øjenlæge i København, men af større interesse er dog følgende meddelelse fra Trondhjem: »*Georg Ulrich Wasmuth*, Regimentschirurgus ved det andet Throndhiemske National-Infanteri-Regiment, efter at han paa allerunderdanigst Ansøgning havde erholdt Kongel. allernaadigst Tilladelse til at sælge sin hafte Stads-Chirurgie-Tieneste i Trundhiem, har begivet sig derfra Byen, og boer nu i Ørchedalen paa Gaarden Echli, hvor han imodtager Patienter, af hvad Sort de maa være, og kand enhver blive logeret og forfleget efter Stand og Vilkaar, de Formuende for Betaling, og de Fattige gratis; desuden opvarter han fraværende Patienter. Ved forefalden Leylighed har han opereret *Cataractæ*, (eller Stær kaldet) paa 8te Personer, hvoraf de 2 ere saa lykkelige, at de formedelst Briller eller et Microscopium kand see og læse Skrift, disse ere Jens Olsen Bronstad fra Lensvigen og Stadsbyens Menighed, og Andreas Aasta fra Hevna. De andre sex maa lade sig nøye med Gang-Syn«[1]. — Det synes, som om dette er den første antydning til en virkelig stationær klinik i Danmark og Norge, hvor der særligt gøres øjenoperationer.

Som regel var det endnu længe efter *Heuermanns* tid omrejsende oculister, der gjorde øjenoperationerne, hvilket bl. a. fremgår af, at *Tode* i 1780 siger i anledning af den første discisio cataractæ, der er udført her i landet (af *H. Callisen*): »Altsaa have vi her et herligt Bevis, hvor lidet vore Blinde og Blindfødte behøve at længes efter de omflakkende Øjenoperateurer«[2].

Af omrejsende oculister får Skandinavien i *Heuermanns* tid besøg af nogle ganske særligt berømte, der fortjener en vidtløftig omtale, da de har stor betydning for den skandinaviske ophthalmologi. Der er mellem disse oculister nogle, der behandledes på en ganske anden måde end de almindelige kvaksalvere, og som er store modsætninger f. ex. til *v. Qvoten*. Jeg kender flere fra denne tid, men om 4—5 af dem er der ikke meget at sige[3]. Den første af de mere bekendte, der omtales, er doctor og pro-

---

[1]) *Berl. tid.* 28/10 1763.

[2]) *Sundhedstidende* III. 5/7 1780.

[3]) Oculist *von Baader* f. ex. var i Bergen i nogen tid, men forlod byen uden at have efterladt mindste frugt af sin virksomhed, som der siges. *Adr. avis* 11/6 1766.

fessor *Hilmer*, hvis ankomst allerede anmeldes i 1749[1]; han synes dog først at være kommen hertil i 1762 men omtales ikke synderligt her, medens han i Sverige nævnes blandt de dygtige operatører. Han kom senere igjen til Danmark.

Langt interessantere er en mand, der kaldte sig *Cyrus* Jeg kender intet til hans virksomhed udenfor Skandinavien, undtagen at det fortælles, at han medførte ypperlige testimonia om lykkelige øjenkure fra det preussiske collegium medicum & sanitatis i Breslau og fra det medicinske facultet ved universitetet i Prag. — Han passerede gennem Hamborg 11. juli 1750 og kom til København 23. Juli. Han holdt sig loven efterrettelig, ti det første, han gjorde, var at melde sin ankomst for collegium medicum. Han tog ind i den såkaldte Tojons gård på Østergade, og der meldte sig strax en del øjenpatienter hos ham. Reklame skulde der naturligvis gøres, og det skete dels gennem lovtaler i aviserne dels på den elegante måde, at han inviterede adskillige høje herrer og andre personer af distinction til at overvære operationerne. Fattige behandledes gratis, og det er ganske sikkert ikke en talemåde men virkeligt: både han og de følgende oculister behandlede overalt, hvor de kom, fattige gratis. Fredag 31. juli, 8 dage efter at han var kommen, opererede han for første gang i sit logis på Østergade. Operationen fandt sted om formiddagen i overværelse af adskillige høje herrer, de fleste medlemmer af collegium medicum og det medicinske facultet og desuden en hel mængde tilskuere. Han opererede adskillige, hvoriblandt nogle på 70—80 år, som »i 8—10 Aar havde savnet deres Syn og Øyens Lys, hvilket skeede med saa lykkelig Succes, at de inden faa Minutters Forløb saa sig begavede med deres Syn igjen.« Den næste dag, lørdag, opererede han igjen, og de ordinære operationer bestemtes til at foregå hver mandag, onsdag og fredag kl. 10 formiddag. Han vilde opholde sig 3 uger i byen.

Tre dage efter, om mandagen, skrives i Berlingske tidende, der er kilden til alle mine oplysninger om disse oculister: »Den berømte Hr. *Cyrus* har saavel i Løverdags som i Dag fortsat sine lykkelige Operationer. Den habile Oculistes Logis er en Samlings-Plads for Personer af alle Slags Stænder, der have Skade paa

[1]) *Berl. tid.* 11/4 1749. *Hilmer* omtales nærmere af *Georg Fischer: Chirurgie vor 100 Jahren.* p. 56—57.

Øynene, og som fra alle Kanter af denne Stad og Egn stimles til ham, for at søge Raad og Hielp, siden man nu har seet saa mange Prøver paa hans Habilitet, der overgaaer alt det, som Rygtet havde udbredet om hans Kunst, førend han kom personlig til Danmark. Man admirerer fornemmelig udi hans Person den sande Character af en Viismand, som hverken fordølger sin Konst, eller misunder nogen at profitere af ham, men ved alle sine Operationer giver tillige de tydeligste Demonstrationer, og viser, paa hvad Grund alting af ham foretages. Alle Operationer, som han hidindtil har gjort, ere skeede gratis og uden Vederlag, og da de Fattige have banet ham Veyen til de Formuendes Tillid, saa tør nu Ingen mere tvivle, at finde udi Øyen-Svagheder all den Hielp hos ham, som menneskelig Habilitet under Guds Velsignelse kand bringe til Veye«.

Den næste meddelelse, der findes om ham, kommer to uger senere, da en udenlandsk avisskriver har revet ned på *Cyrus*, og han tages i forsvar af Berlingske tidende, og derpå kommer atter et par uger efter en meddelelse om, at han 6. september vil rejse til Stockholm, men han kommer dog ikke afsted før en eller to dage senere, og grunden dertil er så interessant, at jeg skal gengive hele meddelelsen derom. Den viser i høj grad, at *Cyrus* ikke kan regnes til de almindelige omstrejfende oculister.

»Det er allerede bekiendt, at den ofte med Berømmelse ommeldte Hr. *Cyrus*, som ved sin ypperlige Videnskab har indlagt sig saa stor Ære her i Staden, havde berammet Gaars-Dagen til sin Afreyse til Stockholm; men deres Trang, som endda vare hans Hjælp behøvende, har opholdt ham et Par Dage længere, da han imidlertid i de sidste Dage af forrige Uge allerede har giort sin Afskeeds-Compliment hos Personer af Distinction og Qvalitet, som deels have været admirerende Tilskuere af hans lykkelige Operationer, deels ellers beæret ham med deres Omgiængelse. Hans kloge Conduite, hans habile Haand, og den Hielp, han uden Egennytte har beviist saa mange Mennesker, har bragt ham en almindelig Høytagtelse til Veye. Den Tieneste, han havde beviist Publico ved at hielpe saa mange Fattige for Intet og uden noget Vederlag, udfordrede en publiqve Erkiendtlighed, og samme har ikke manqveret, saasom Høy- og Velædle Magistraten i denne Kongel. Residentz-Stad har derpaa viist en offentlig Prøve. Dette illustre Collegium, som veed at skattere

Meriter efter deres Værdi, fremsendte til velbemeldte Hr. *Cyrus* i Løverdags en Present, bestaaende af en Guld-Pocal paa det prægtigste udarbejdet, hvorved Hs. Excell., Hr. Geheimeraad og udnævnt Vice-Stadtholder i Kongeriget Norge, som hidtil værende Ober-Præsident i denne Hovedstad, med samtlige Høy- og Velædle Magistratens respective Lemmer, gave Hr. *Cyrus* deres Erkiendtlighed og Bevaagenhed tilkiende i en Skrivelse, udstæd fra Københavns Raadstue under 2. September, hvoraf best kand dømmes saa vel om denne kostbare Present, som om dette høye Collegii Sentiment. Indholdet er Ord fra Ord følgende:

Ædle Hr. *Cyrus!*

Da man har fornummet, at Han, imidlertid Han haver opholdt sig her i Staden, ved sine lykkelige Operationer paa en Deel, deels aldeeles blinde, og deels paa Øynene beskadigede Mennesker, næst den Allerhøyeste GUDS Bistand, haver forhiulpen mange, baade uden og inden Byes, som sig til Ham have adresseret, til deres Syn, og af egen Godhed, uden Betaling, giort Operation paa de Fattige; Saa have vi, som denne Stads Ober-Præsident, Borgemestere og Raad, ikke villet efterlade, derfore til Hannem at aflegge vores Taksigelse og tillige herhos fremsende et Guld Begger af 32 og en sextendedeel Lods Vægt, med Stadens Vaaben paa emailleret, hvilket Guld-Begger, Han vilde antage, ikke som en fuldkommen Belønning, for Hans imod de Fattige blinde Mennesker beviiste Tieneste, men til een nogenledes Erkiendtlighed, og Afmindelse fra denne Kongelige Residentz-Stad. Vi forblive etc. — Heraf sees allerede iblant andet Værdiet af denne genereuse Present, hvis Kostbarheed forøges ved det ulignelige Arbeyde, hvorpaa Kunstnerens Haand sandelig ingen Fliid har sparet. Pocalen selv er ottekantet, paa det smukkeste i Løvværk uddreven, og med et forhøyet Laag af samme Arbeyde. Vaabenet som findes derpaa, præsenterer sig paa et emailleret Skildt med sine adskillige Couleurer, ligesom denne Kongel. Residentz-Stad dermed af Høysalig Kong Friderich den Tredie af Høysalig Ihukommelse er gratificeret. Den heele Forræring er et værdigt Mynster for andre store Stæder, at skiønne paa saa habile en Mands Meriter, og er tilligemed det kraftigste Middel, at giøre hans Calumnianter skamrøde. I Dag har Hr. *Cyrus* mundtlig aflagt sin underdanige og allerydmygste Taksigelse for heele Magistraten udi dette Høye Collegii Forsamling

paa Raadstuen, og giver sig nu uden videre Ophold paa Reysen til Sverrig«[1]).

Den 15. september kommer *Cyrus* til Stockholm og begynder at operere 8 dage efter, han får ypperlige vidnesbyrd fra collegium medicum og magistraten, besøger forskellige byer, hvoriblandt Gøteborg, og kommer over Helsingør 19. marts 1751, tilbage til København, hvor han bliver til slutningen af april, da han rejser til Norge. Ved hans afrejse får man atter et bevis på, at han ikke betragtes som almindelig kvaksalver, ti »af hans bekiendte ypperlige Øyen-Volatile er imidlertid atter en frisk Qvantitet given i Commission hos Hr. Hof-Chirurg *Wohlert.*«

I Norge går det *Cyrus* på lignende måde som her i Danmark, allevegne er man begejstret over ham. Fra Throndhjem findes et brev dat. 13. Juli 1751, som viser, hvorledes man har hædret ham der. Jeg skal også gengive det som bevis på, at det ikke alene er i København, man har giort stads af ham.

»Den navnkundige Chirurgus og Oculist, Herr *Cyrus*, som har opholdt sig her i 7 Uger, og i den Tiid viist saadanne Prøver paa sin Habilitet, som Ingen tilforn haver seet, agter i Morgen at reyse herfra til Bergen. Vores respective Øvrighed har agtet det for billigt, at vise en offentlig Prøve paa, at man ogsaa her i Staden veed at skiønne paa Meriter. Til den Ende blev velbemeldte Herr *Cyrus* for 4 Uger siden inviteret, at indfinde sig paa Raadstuen, hvor Herr Stifts-Befalingsmand *von Rantzow*, og hele Magistraten, under Præsidio af Hr. Justitz-Raad *Krogh*, vare forsamlede. Velbemeldte Herr Justitz-Raad Præsident *Krogh* holdt paa den hele Forsamlings Vegne en Tale til ham, hvori han takkede Hr. *Cyrus* for den Umag, han havde paataget sig, at giøre saa lang og besværlig en Reyse, samt at han uden nogen Betaling af egen Menneskekiærlighed havde hiulpet saa mange fattige blinde Mennesker af begge Kiøn til deres Syn igien; bedende han vilde til et Erkiendtligheds-Tegn tage imod en Present, bestaaende af en aflang ottekantet Guld-Tabattiere af 10 Lod, 3 Qvint. Vægt, som blev ham tilsendt tilligemed følgende Skrivelse:

Ædle Sr. *Cyrus!*

Herhos tilsendes Ham den Gulddaase, vægtig 10 Lod 3 Quint

---

[1]) *Berl. tid.* 7/9 1750.

med Throndhiems Vaaben paa, som, udi Høy-Velbaarne Herr Stifts-Befalingsmand *Friderich Rantzows* Overværelse, af Os, denne Byes Præsident, Borgemestere og Raad og paa denne Byes Vegne den 14. Junii sidstleden, her paa Raadstuen blev offereret Ham, og nu er bleven færdig, til et lidet, men dog mere velment Taknemmeligheds-Tegn, saa vel som til en Erindring af Throndhiem, for den anselige Hjelp, Han, ved Hans Operationer, her har udviist mod saa mange blinde samt ellers paa Øynene svage Mennisker, og blant dem mod de Fattige uden Betaling, som sig hos Ham, her af Byen og udenfor, fra Stiftet, har anmeldt, og har staaet til at curere. Ønskende Ham fremdeles den Allerhøyestes Bistand i saadan priselig Gierning! til Hielp for fleere, som mangler Deres Syn, hvor Han maatte komme. Forønskende Ham og en lykkelig Reyse, med forblivende Ædle Sr. *Cyrus* Hans tienstberedvilligste Tienere. [Navne]. Throndhiems Raadstue den 13. Julii. Anno 1751.

Paa Laaget af bemeldte Tabattiere præsenterer sig i en Rose Throndhiems Vaaben, med Inscription: Insigne Civitatis Nidrosiensis. Den er af det fineste Guld paa det netteste udarbeydet, og kand passere for et Mester-Stykke. Hr. *Cyrus* aflagde ey alleene strax sin Taksigelse for saadan ham beviiste Ære; men har ogsaa siden giort det samme saavel hos Høybemeldte Hr. Stifts-Befalingsmand samt hos samtlige Magistrats-Personerne, hver især. Nu er han occuperet med at tage Afskeed hos alle Personer af Distinction; og bliver geleydet med Tusinde Velsignelses-Ønsker af dem, der ved hans Habilitet ved Guds Velsignelse ere restituerede« [1]).

Over Bergen rejste *Cyrus* til Christiania, hvor han ankom 11. september, og hvor han blev en måned. Atter her roses han for sin godhed mod fattige og får af en fornem dame derfor et kostbart engelsk guldur. Fra Christiania rejste han over Fladstrand og kom til Aarhus 17. october og blev her til 9. november, da han rejste videre sydpå. Fra Vejle kommer den sidste beretning, som sædvanligt indeholdende ros over hans godhed mod de fattige og her særligt mod »en fattig blind Kone udi sin høye Alder, der for 9 Aar siden var bleven blind og nu findes gandske restitueret af sin Blindhed, og dette gratis, skiøndt

[1]) *Berl. tid.* 6/8 1751.

Adskillige tilbød ham Betaling for hans Umag. Han er derfor særdeles at berømme, og ønskes megen Lykke til alt sit Foretagende, allerhelst for det han ikke foretager sig noget, uden han ved Guds Bistand kand see, at der er Hielp at vente.«

I 1751 og 1752 fik Danmark og Sverige endvidere besøg af den tids berømteste øjenlæge, Englænderen *John Taylor*. Denne mand forstod endnu bedre end *Cyrus* at gøre reklame for sig. Han var født 13. october 1708 og var en tid oculist og chirurg i Norwich [1]) og udgav som sådan sin bekendteste bog: *An Account of the Mechanism of the Eye*, der senere oversattes på forskellige sprog. Han begav sig dog snart på rejser og flakkede om i en stor del af verden, de fleste steder under uhyre tilløb af patienter, som han behandlede for store honorarer. Han var en elegant mand [2]), der altid optrådte med stor pragt, og forstod at blive hofoculist så godt som alle steder. Kun i Berlin gik det ham ikke godt, han fik ikke lov til at blive i byen men måtte forlade landet, men også dette uheld gjorde han til reklamenummer. Han vakte selvfølgeligt stor modstand blandt adskillige læger, og der blev skrevet meget mod ham, men der kan vist dog ikke være tvivl om, at han var en dygtig mand. Blandt de historier, der særligt droges frem mod ham som bevis på hans pengegridskhed, er der en, som angik en dansk mand, men som forekommer mig at stille patienten i et ikke meget gunstigere lys end operatøren. Da det er en dansk apotheker, der er helten, skal jeg kort gengive historien.

Apotheker G. i København, hvormed kun kan være ment *August Gynther* på Løveapotheket, havde fået stær på begge øjne, og blev opereret på det ene, som det synes her i København. Operationen mislykkedes imidlertid, og han besluttede da at rejse til *Taylor*, som var i Tyskland på den tid. *Taylor* lovede at operere ham, så at han skulde blive istand til at læse den fineste skrift. Da han så, at *Gynther* havde et guldrepeterur, 100 ducater species værd, fik *Taylor* ham til at love sig det, og for en sikkerheds skyld bemægtigede han sig det strax. Desuden

---

[1]) *Duddell: A Treatise of the Diseases of the Horny-Coat of the Eye.* London 1729. Fortalen.

[2]) Den beskrivelse, der findes af ham i *Lærde tidender* (1751, p. 218–219) er en oversættelse af en tysk, som man træffer mange steder.

skulde *Taylor* have 100 dukater for operationen. *Gynther* blev opereret, men han blev kun istand til at se større genstande; *Taylor* opgav ham dog ikke endnu, men anvendte simer, arteriotomier osv. Blandt andet lagde han sime i conjunctiva på det andet øje. *Gynther* blev nu rådet til ikke mere at give sig af med *Taylor*, han skaffede sig af med simen og rejste pludseligt bort en dag, medens *Taylor* var til taffels hos en fyrste. Da *Taylor* fik det at vide, sprang han op fra bordet, fór til postmesteren og fik vogn og rejste til Leipzig, hvortil man sagde, at *Gynther* var rejst, medens han var tagen til Halle. *Taylor* sendte derpå den ene regning efter den anden efter apothekeren. *Gynther* skriver i et brev dat. København 12. juni 1750, at han ikke godt kan skælne tingene fra hverandre, og at han har sendt forskellige skrifter, der var udkomne mod *Taylor*, til denne og tilføjer: »Mögte er dadurch abgehalten werden, noch mehrere Leute unglücklich zu machen« [1]).

På vejen til København blev *Taylor* kaldet til det holsten-augustenborgske hof, hvor han helbredte prinsesse Sophie, og han blev derfor strax hof-oculist. Få dage efter at være kommen til København kom han til hoffet på Fredensborg, hvor han fremviste sine instrumenter, holdt forelæsninger, opholdt sig gentagne gange flere dage i træk, tog patienter med ud og opererede dem i hoffets påsyn. Den 30. juli 1751 udnævntes han af kongen personlig til hofoculist og fik store foræringer så vel af kongen som dronningen. I byen gjorde han som *Cyrus*, inviterede folk til at se sine operationer og holdt forelæsninger, ti han var en virkeligt studeret mand, der havde haft mænd som *Boerhaave*, *Ruysch*, *Albinus* til lærere. Han hentedes til Gisselfeldt og opererede grevinde *Ahlefeldt* på begge øjne, så at hun fik sit syn så fuldkomment igen, at hun samme dag kunde læse i bøger — og der sendtes strax en »Expresser« med budskab derom til hoffet.

Den 4. september 1751 rejste han til Sverige, hvor han fik »magnifiqve Foræringer« af kongen og skal være bleven hofoculist. Den 30. januar 1752

»Hr. Ridder *Taylor*, som har aabnet manges Øye,
Er kommen ind igien, vil mangen Blind fornøye,

[1]) *D. C. E. Eschenbachs gegründeter Bericht von dem Erfolg der Operationen des Englischen Okulisten, Ritter Taylors in verschiedenen Städten Teutschlandes, besonders in Rostock.* Rostock 1752. p. 165—169.

Jo fleere Øyen han gir Lys, jo mildere
Seer alle Folk ham an, som hielper dem at see«[1]).

Endeligt forlod han København igen 12. februar 1752, rejste over Gisselfeldt og Sønderborg til Rusland, hvor han heller ikke slog sig til ro. Jeg ved ikke, hvornår han døde, da året opgives forskelligt til 1760[2]), 1767[3]) og 6. juni 1772[4]). Dette sidste tal opgives af *Stricker*, der har skrevet en interessant afhandling om *Taylor*, men hvori der findes forskellige unøjagtigheder. Således fortæller han, at *Taylor* var her i landet 1753, hvilket ikke er rigtigt. Det angives endvidere, at forskellige af *Taylors* bøger er oversatte på dansk, således siger *Stricker*, at *the Mechanism of the Eye* 1753 er udkommen på dansk i København, og *Reuss*[5]) siger efter *Creutzenfeldt* at *Taylors: Beschreibung verschiedener Zufälle der Augen, und wie sie zu curiren* er udkommen på dansk i København 1752, men det er næppe rigtigt. På bibliothekerne findes disse udgaver ikke, og jeg har intetsteds set dem anmeldte eller averterede.

Af andre oculister på denne tid nævnes *Thouron*, der tidligere havde rejst med *Taylor*. Han optrådte i Helsingør i september 1751, hvor han fik attest fra byens magistrat. Derpå rejste han til København, var i november i Viborg, hvor han bl. a. lykkeligt skal have opereret en 32-årig pige med congenit katarakt, hvorfor han fik attestatum af øvrigheden. Fra Tønder, hvor han var i februar 1752, findes en korrespondance, der er illustrerende for den måde, hvorpå kvaksalverne i almindelighed bar sig ad: »Han berømmes ogsaa især, at han aldrig tager Penge forud, og ikke reyser fra Stedet, førend hans under Hænder

[1]) *Den danske Mercurius efter Bordings Maade skreven ved F. W. Wivet.* Januar 1752.

[2]) *Hirsch: Geschichte d. Ophthalmologie* p. 324.

[3]) *Biograph. Lexikon der hervorragenden Aerzte.*

[4]) *W. Stricker: Der Ritter Taylor. Ein Beitrag zur Geschichte der Augenheilk. vor hundert Jahren* i *v. Walther & v. Ammon: Journal d. Chirurgie u. Augenheilk.* Neue Folge II 1843 p. 265—288 og 411—447. Om *Taylor* i Holland tilføjer *G. Vrolik: Etwas Näheres über John Taylor* sammesteds III p. 216—219.

[5]) Tilføjelse til hans udgave (1783) af *Mauchharts Oratio publica in D. D. Tayloris, Angli, merita.* Mai 1750 i *Reuss: Disp. selectæ. Tubing* p. 391.

havende Patienter ere fuldkommelig restituerede. Fra Tønder rejste han til Flensborg, Slesvig og Kiel.

Det lader til at have været ret almindeligt, at embedslæger og magistrat gav oculisterne attester. Således gav *Heinrich Friedr. Petersen* i Altona, som jeg tidligere har omtalt, *Taylor* en attest[1]), og det berettes ligeledes, at »ridder«[2]) *Taddini*, der i 1759 optrådte som oculist og operatør i Aabenrå, Haderslev, Fredericia og Horsens, medbragte attester fra disse stæders magistrat og physicus[3]). Samme *Taddini* har just ikke været synderligt heldig, ti 7. december 1759 måtte han møde i consistorii sal for hele collegium medicum med nogle fattige, han havde helbredet, og adskillige misfornøjede, der forud havde givet anseligt salarium uden at være curerede. Der indgaves betænkning herom til magistraten 24. december 1759[4]).

Heuermann fortæller selv gentagne gange, at han havde overværet de omrejsende oculisters og operatørers operationer, og han har åbenbart lært en del af dem, i reglen dog at man ikke skulde bære sig ad som de. At han har overværet så bekendte oculisters operationer som *Cyrus's* og *Taylors* er derfor ganske rimeligt, og han bekræfter det da også, idet han anerkender deres store operative færdighed, men da resultaterne efter hans mening selv i så dygtige operatørers hænder ikke var slet så gode, som han kunde ønske, og som aviserne lader formode,

---

[1]) *[Taylor:] Extrait d'un livre, qui a pour titre les Sentimens des Têtes Couronnées et Universités de l'Europe* osv. [Rostock 1751].

[2]) Man kender følgende gamle reklameplakat, der viser, at riddertitlen var en gammel pynt for oculister. »De Cyrurgico et Oculista in Lypezk [Leipzig]. Anno Domini 1470 in mense Octobris. — Wyssentlich sey mennigklichen, dass herkommen ist ein bewerter Meyster, genannt Herr *Johann von Tokenburgh*, ritter der keyserlichen Majestaet und des heyligen römischen Richs und ist auch des durchleuchtigen fürsten und herren, her Mathias Konigks czu hungarn Wuntarzt gewest etzlich Jar an den genanthen Koenigk er dan seyn Meysterschaft hat nemlichen eynen pheyl von ihme brocht hot, den er mer den IIII jar yn seynen rugk getraghen auch verpflichtet gegn seyne koeniglichen Majestaet, wo er om nit hülffe mit seyner Kunst wollt er her seyn houpt verlisenn vnd durch sulche Konst, dy her an ym beweiset hot, hat her ym czu ritter gemacht.« (*J. C. K. . . n: Interessante Anecdoten und Biographien berühmter Aerzte zur Belehrung und Unterhaltung.* Eisenberg 1824 p. 191).

[3]) *Berl. tid.* 13/7 1759.

[4]) *Colleg. medicums protokol.*

greb han med glæde til andre operationsmethoder, så snart han havde lejlighed dertil. Dette gælder navnligt for kataraktoperationernes vedkommende, som det vil fremgå af det følgende.

Det er ikke tilfældigt eller blot for curiositetens skyld, at jeg så vidtløftigt har omtalt *Cyrus's* og *Taylors* ophold i Danmark, men det er sket, fordi det åbenbart *skyldes disse to fremmede, at ophthalmologien bliver dyrket af betydelige mænd i Skandinavien.* Der kan næppe være tvivl om, at *Heuermann* får sin interesse for denne specialitet vakt ved at se deres operationer, og ligesom han er en tilstrækkeligt uafhængig og »liberal« mand, som en af hans elever kalder ham, til at sætte sig ud over de fornemme lægers foragt for oculister, således går det også i Sverige, som jeg andetsteds skal vise: de første betydelige ophthalmologer mellem de svenske læger, *Wahlbom* og *Acrel*, fremhæver også, at de har overværet disse oculisters operationer. Og når dette er tilfældet, skylder man at give dem en vidtløftig omtale.

Da *Heuermann* først selv havde fået interesse for ophthalmologien, måtte det i overensstemmelse med hele hans tankegang være ham magtpåliggende, at det ikke overlodès til de omrejsende udannede oculister at være de eneste ophthalmologer, men at denne specialitet derimod optoges af de bedre uddannede læger og chirurger, der havde ganske andre forudsætninger til at tilegne sig forståelsen af øjensygdommene. Det er derfor ganske naturligt, at et stort afsnit af hans chirurgi omfatter ophthalmologi.

Heuermann er sikkert den første her i landet, der udførligt behandler øjensygdomme i større skrifter, og han er sikkert den første, der holder systematiske forelæsninger over ophthalmologi. Øjets anatomi er naturligvis tidligere behandlet herhjemme, således af *Thomas Bartholin*, men jeg har da i alt fald hidtil ikke fundet noget spor til en behandling af ophthalmologien før *Heuermann;* det er heller ikke sandsynligt, at der her i Danmark tidligere har været videnskabelige ophthalmologer, da lægerne fandt det under deres værdighed at give sig af med øjensygdomme. Jeg tror altså at turde hævde, at *Georg Heuermann er Danmarks første videnskabelige ophthalmolog og første docent i ophthalmologi.*

I andet bind af hans physiologi findes der ikke mindre end 230 sider, der handler om øjet og synet. Den største del deraf

er anatomi, hvori han på mange punkter præsterede virkeligt gode ting, hvad man bedst får indtryk af ved at læse *Zinns*[1]) berømte klassiske værk om øjets anatomi, hvori *Heuermanns* navn forekommer mangfoldige gange, men disse anatomiske undersøgelser turde have mindre interesse for vor tid, og jeg skal derfor kun omtale nogle af dem. I den physiologiske del følger han mest *Porterfield* men er her som altid selvstændig i mange punkter. I chirurgien ofrer han 274 sider på øjensygdomme og følger her også de bedste forfattere på den tid, således *Mauchart* og *Woolhouse*, men han har også her sine egne meninger, og han ser strax betydningen af *Daviels* extraktionsmethode ved stær og omtaler den vidtløftigt. Endeligt viser han sig i sit sidste værk: *Vermischte Bemerkungen* som den fuldt ud selvstændige og betydelige ophthalmolog.

Der er selvfølgeligt mange ting, som man finder i høj grad naive, ligesom meget af det, der fremkommer nu, vil forekomme naivt om 130 år, men gennemgående bliver man overrasket over alt, hvad man vidste dengang, og forbavset over, hvor tidt spørgsmål, der kommer op nu, tidligere er behandlede. Det vil være alt for vidtløftigt at gennemgå hele physiologien, men der er en del punkter, som jeg skal fremdrage og særligt sådanne, der også har sin interesse nutildags, idet jeg tror, at de færreste er på det rene med, hvad man vidste på den tid.

Således omtaler *Heuermann*[2]) *Mery's* forsøg (1704) på *ophthalmoskopi*, idet denne påviste, at man kunde se øjengrunden hos en kat, når man dykkede den ned under vand, og *de la Hire's* forklaring deraf (1709). Der er i begyndelsen af 1889 mindet om dette forsøg i anledning af et foredrag[3]) af *Bellarminoff* i Berl. med. Gesellschaft 28. november 1888, hvori han anbefalede at lægge en plan-paralel glasplade på hornhinden, hvorved øjengrunden bliver synlig, da der breder sig en dråbe vædske mellem hornhinden

---

[1]) *Johannes Gottfried Zinn: Descriptio anatomica oculi humani iconibus illustrata.* Gøttingen 1755.

[2]) *Physiologie* II, p. 829.

[3]) *Demonstration einer neuen Art d. ophthalmoskopischen Untersuchung.* Berl. med. Wochenschr. 1888 nr. 48, aftrykt i Centralbl. f. prakt. Augenheilk. XII 1888 p. 362—63.

og glasset, — hvorved øjet altså ses under vand. *Hirschberg*, *Schweigger*. *Schmidt-Rimpler* og *Coccius* gjorde opmærksom på, at denne methode er alt andet end ny [1]).

Under sin omtale af *hornhindens bygning*, hvor *Heuermann* bl. a. gør opmærksom på, at de forskellige lag ikke ligger uden på hinanden som i et løg, men at navnligt, de dybere står i ret fast forbindelse indbyrdes ved små fibre, anfører han følgende: *Nicolaus Steno*, *Hovius*, *Winsløw*, *Mauchart* og nogle andre har påstået, at der i hornhinden findes en del små porer, hvorigennem vandvædsken ikke blot ved sygdomme men også i et sundt øje kan fordampe og blive udtrykket; *Petit* har ligeledes iagttaget, hvorledes en vædske kan optages igennnem dem, og at hornhinden derved kan svulme op, og da øjet også ved fordampning af vædskerne falder sammen, når man lader det tørre, har man næppe grund til at tvivle om tilstedeværelsen af disse porer, »jedoch sind sie nicht so leichte, als wie man vorgegeben, wahrzunehmen.« Man kommer herved til at tænke på den meget livlige discussion, som 90 år senere fremkaldtes ved *Heinrich Lehmanns* i flere henseender interessante undersøgelser om vandvædsken[2]), en discussion, som jeg forhåbentligt ad åre skal komme tilbage til.

Øjets refraktion er temmeligt vidtløftigt afhandlet, og jeg skal udførligt gengive, hvad der findes derom, da det er interessant at se, hvormeget man vidste på den tid: Det fremgår altså heraf, at alle øjets vædsker tilligemed hornhinden bryder de skråt indfaldende stråler mere og mere og nærmer dem henimod focus og tilsidst samler dem ganske nær ved hverandre på nethinden; når dette sker, ser man de ydre genstande tydeligt, og omvendt ser man dem kun ganske utydeligt, når billedstrålerne ikke bringes til at mødes i et lille punkt på nethinden, således som man ser det hos kort- og langsynede personer (myopes og presbytæ): ti hos kortsynede personer, hvor hornhinden eller krystallinsen som oftest er altfor krummede eller også for langt fjærnede fra nethinden, brydes strålerne fra genstandene altfor stærkt, brændpunktet falder da ikke netop på nethinden, men noget foran

---

[1]) *Se Centralbl. f. prakt. Augenheilk.* dcbr. 1888 og jan. 1889.

[2]) *Ugeskrift for læger* 1842—46, disputats og flere andre steder. I *Lehmanns* disputats findes et citat efter *Zinn* med *Heuermanns* navn, men uden at *Lehmann* har vidst, at *Heuermann* var dansk.

samme, og da de nu bag focus igen spredes og viger fra hverandre, så bliver billedet af genstandene ikke dannet på et lille punkt, men danner ligesom en plet, som kun ganske utydeligt gengiver billedet. Derfor er sådanne personer, når de vil se tydeligt, nødte til at holde det, de vil se, meget nær til øjnene, forat strålerne fra de genstande, som de vil se, kan blive des mere spredte, så at de kan danne et brændpunkt ikke foran men på nethinden. Netop af den grund trykker de også undertiden øjeæblet udad og driver dets vædsker mere fortil, hvorved hornhinden bliver fladere, og de bliver istand til at se ganske godt; forøvrigt ser de ikke gærne de folk, som de taler med, lige i øjnene, fordi de ikke godt kan se ansigtstrækkene, men mere har opmærksomheden rettet på talen; når de læser, holder de gærne bogen hen til siden, for at lyset kan falde så meget bedre på den; de læser også hellere en lille skrift end en stor, da en sådan ikke trætter deres øjne så meget [1]); endvidere har de en større pupil og kan derfor også som oftest se godt ved et svagt lys som f. ex. måneskin, fordi flere lysstråler hos dem falder ind i øjnene. Men alt dette plejer at tabe sig med årene, fordi vandvædsken, der holder hornhinden udspilet, efterhånden svinder, og krystallinsen også indtørres og bliver fladere, hvorfor de da får et bedre syn. Med de langsynede derimod forholder det sig ganske anderledes; ti hos sådanne personer er hornhinden eller linsen alt for flad og for nær ved øjets nethinde, hvorfor lysstrålerne fra genstandene rammer den, førend de endnu tilbørligt er forenede i et brændpunkt. Derfor bliver billedet for dem også utydeligt, og sådanne personer er derfor tvungne til at fjærne de genstande, de vil se tydeligt, nogle fod fra øjet, forat strålernes brændpunkt ikke skal falde bagved men på nethinden [2]). Disse personer bruger mere lys for at kunne se end de forrige, og det bliver næsten altid værre for dem med årene, fordi vandvædsken, som hvælver hornhinden og holder den udspilet, tørrer mere og mere ind, hvorfor hornhinden bliver fladere og fladere og kommer endnu nærmere til nethinden, og lys-

---

[1]) Endnu *Donders* siger (*Die Anomalien d. Refract. u. Acommodation* 2. Abdr. Wien 1888 p. 341): Es ist meist ein kleines Object, welches der Myop scharf sehen will.

[2]) Han henviser angående de nærmere oplysninger til *Porterfield*.

strålerne derfor ved syn i almindelig afstand altid spredte rammer nethinden. Nogle har man ganske vist, der er blevne helbredte og senere har kunnet læse uden briller, men hos disse må der også være indtrådt forandringer: ti enten må øjets vædsker være forøgede, eller også må øjenmusklerne ved at trykke stærkere på øjeæblet have forlænget det, så at hornhinden er bleven mere fjærnet fra nethinden, ti ellers vilde det have været absolut umuligt. Da nu convexe glas og briller bryder lysstrålerne stærkere og bringer dem sammen i et nærmere punkt, medens hulslebne glas spreder dem, så indser man, hvorfor langsynede personer med god nytte betjener sig af de første, medens de sidste er gode for kortsynede. Vilde man tvivle om alt dette, så behøver man kun at undersøge i camera obscura og nøje betragte billederne, ti herved vil man iagttage, hvorledes de billeder, som ved at falde igennem en convex linse ses tydeligt i to fods afstand fra linsen, bliver utydelige, når papiret, hvorpå de er fremstillede, fjærnes nogle fod fra eller nærmes til linsen, ti i første tilfælde dannes focus langt foran papiret, i sidste bag det. Men herefter kunde man vel spørge om, hvor langt hornhinden skal være fjærnet fra nethinden, når man skal se godt og hverken være kort- eller langsynet? Spørgsmålet er ikke så let at svare på, fordi beskaffenheden af de andre øjenvædsker også bidrager noget hertil. Men når øjet hos et voxent menneske fra hornhinden til synsnerven har et gennemsnit af 11½ linje, Parisermål, og øjets andre dele har en passende størrelse, structur, figur og consistens, hvorom der allerede i det foregående er sagt nok, så synes øjet at være indrettet til et godt syn [1]). På en af tavlerne findes en afbildning af, hvorledes strålerne samles foran eller bagved nethinden efter dennes afstand fra hornhinden.

Han kommer tilbage til det samme æmne i chirurgien, og det forekommer mig efter den måde, han omtaler de langsynede, at han aner, at der er forskel på fjærnsynethed hos unge og gamle. Efterat have omtalt myopien skriver han:

»§ 624 [2]) Die langsichtigen (Presbyteri) können keine Sache, so genau in der Nähe, wie in der Ferne warnemen, weil bey

---

[1]) *Phys.* II p. 961—965.
[2]) *Chir.* II p. 542—543.

inen die Hornhaut gar zu platt, und die Augen überhaupt in irer gantzen Länge gar zu sehr vermindert worden. Dahero sich just das Gegenteil mit inen, wie bey den kurtzsichtigen, ereignet«.

»Erhaben geschliffene Gläser kommen deswegen inen sehr wol zu statten, dabey überdem der Gebrauch Nervenstärkender Artzeneymittel überaus dienlich, weil man hiedurch die verhinderte Würckung der Teile ofte ein wenig wieder vermehren kann.«

»Bey Alten pfleget dieses wegen Mangel der Feuchtigkeiten &c. die meiste Zeit ein gemeiner Fehler zu seyn, welcher eben deswegen fast gar nicht zu curiren.«

At *Heuermann* opfatter langsynetheden som en refraktionsanomali, kan der ikke være tvivl om; at han ikke opfatter presbyopien som en accommodationsanomali er ganske naturligt, når man kender den accommodationsteori, han følger (se nedenfor).

Man skal langt ind i det 19. århundrede for at finde en så god beskrivelse af refraktionen i de ophthalmologiske lærebøger, hvor der kun er tale om for flad cornea som årsag til fjærnsynetheden.

Hvor fik man briller i København? Var der nogen, der forhandlede sådanne genstande? Ja, fra 1753 kender jeg følgende avertissement: »Hos *Johan Friederich Wahl*, boende hos sin Fader, Kunst-Forvalteren, ved Nye-børs, ere adskill. optiske Instrumenter at bekomme, nemlig: Glar-øyen eller Briller saa vel for dem der ikke godt kan see nær ved, som langt fra, Læse-Glas, saa og Microscopia for Kunstnere og Haandverks Folk, ved subtilt Arbeyd at bruge. Adskillige slags Perspectiver, Microscopia simplicia og composita, saa og det saa kaldede Microscopium solare, Camera obscura, baade til Forlystelse, saa og til at aftegne noget efter levende Skikkelse, tillige med en Machine til rigtigen at aftegne saa vel Kobberstykker som Malinger, udi smaat, uden stor Umag, baade ved Dagens Lys og ved Aftens Tid at bruge. Laterna Magica, med og uden Billeder, saa og med rørlige Figurer; hvilket Liebhaberne til tienstlig Efterretning hermed bliver bekiendtgiordt«[1]). Rimeligvis har man vel i reglen købt briller hos omrejsende handlende, men der findes forøvrigt flere optiske instrumentmagere, der averterer, henimod slutningen af den periode, jeg omtaler. —

---

[1]) *Berl. tid.* 23/4 1753.

I 1754 fik mechanicus *Kopel Enoch Simon*, — der forøvrigt logerede i de 3 Hjorter paa Vestergade og havde inventeret et nyt Slags Helbreds-Baand, som var meget commode for dem, der have adskillig Slags Skade« — kgl. privilegium for sig og interessenter til i 10 år at anlægge og drive en slibemølle for allehånde optiske glas og stene. Han forstod at dele avertissementet i flere stykker, således at det gik igennem flere numre af Berlingske tidende. Da det er ganske pudsigt, skal jeg gengive, hvad der angår briller: »Samme bestaaer af 72 adskillige Verker, som efter alphabetisk Orden ere følgende: A. 24 Verker, forfærdige hver Dag 100 Dosin Brille-Glas. B. 8 dito for unge Mennesker. C. 8 dito huul slæbne, som have et kort Syn, Gichter kaldede. D. 4 dito til Brænde-Glas, store og smaa. . . F. 1 Platteverk til Brillers Indfatning, med den Omskrift: Kongel. Dansk Fabr. i Kiøbenhavn. . . . O. 1 Verk til Perspectiver. P. 1 dito til Microscopier og Forstørrelsesglas. . . . U. 1 Rundere-Verk til Briller og Perspektiver. . . . Z. 9 Verker til at polere alt Glas og Staal, deels ligesom i Engelland, og deels som i Frankrige, Augsborg og Nyrnberg«. — Det er vel højst tvivlsomt, om dette storslåede foretagende nogensinde er kommet i gang, det er vel i alt fald ikke sandsynligt, at det har kunnet betale sig.

Et andet punkt, som på den tid var under discussion, er forholdene ved *accommodationen*. *Heuermann* går meget vidtløftigt ind på dette spørgsmål, anførende en stor mængde forfatteres meninger, kritiserende dem og tilsidst udviklende den mening, han slutter sig til.

Han hævder først og viser ved tegning, at accommodationen er nødvendig, da vi ellers umuligt kan se både fjærne og nære genstande tydeligt; derpå omtaler han de indvendinger, der er fremkomne[1]), og deriblandt *de la Hire's* bekendte forsøg. Dette består deri, at når man stikker flere små huller i et kort, så at deres indbyrdes afstand er mindre end pupillen, og derigennem betragter en genstand, viser den sig kun enkelt i en bestemt afstand, i alle andre afstande ser man den så mange gange, som der er huller i kortet. *De la Hire* sluttede heraf, at øjet ikke accommoderer, da det ellers måtte kunne se genstanden enkelt i

[1]) *Hallers* benægtelse af accommodationen fremkom først 7 år senere (1763) i bd. af hans physiologi.

alle afstande. Herimod anfører *Heuermann Porterfields* ræsonnement, der viser, at *de la Hire's* forsøg beror på et sansebedrag, idet man ikke bedømmer afstanden rigtigt. Endvidere indvender *de la Hire*, at der i og ved øjnene ikke findes dele, som kan frembringe forandringer, at forskellen på lysstrålernes brydning ved fjærne og nære genstande ikke er så stor, at det har noget væsentligt at sige, og endeligt søger han ved pupillens bevægelser at forklare det tydelige syn i alle afstande. Alle disse indvendinger gendriver *Heuermann* let, idet han for de to sidstes vedkommende støtter sig til sin fremstilling af lysets brydning i øjet og til forsøg med camera obscura.

Der må altså findes accommodation, men hvori består den? Nogle mener, at øjet kan forlænges og forkortes, nogle at hornhinden bliver mere eller mindre krummet, nogle at linsen ved orbiculus ciliaris kan drages fremad og tilbage, og endeligt mener nogle, at linsens form forandres. Han gennemgår derefter hver enkelt af disse meninger.

De ydre muskler kan ikke bevirke forandring af øjets form, idet hverken de skrå eller de lige muskler har kraft nok dertil, og skulde de gøre noget, måtte de trykke øjet tilbage i orbita, hvilket kun kunde bevirke, at det blev sammentrykket forfra bagtil[1]. Endvidere har man bemærket, at mennesker, der er opererede for stær, benytter to slags glas: et for afstand og et andet, stærkere, for nærhed, og endeligt findes hos fugle og hvaler ben i sclera. Han viser derefter, at *Jurins* mening, at hornhinden forandrer form, ikke er rigtig, og går derpå til linsens forandringer. Nogle mener, at linsen forandrer form, andre at den forandrer plads. Imod de førstes mening taler, at ingen endnu har kunnet påvise, at linsens fibre er muskuløse »oder auch solche Zäsergen wären, die auf eine Empfindung sich zusammenziehen könnten«, at der i linsen ikke findes et fast punkt, hvorimod fibrene kan trække sig sammen, og kapselen heller ikke kan virke som sådant, da den ikke er fasthæftet til linsesubstansen. Altså er denne mening kun en formodning, der er fuldstændigt falsk. Aarsagen til, at der findes fibre i linsen, søger han deri, at da den skal bryde lyset

---

[1]) Netop 100 år efter udtaler *Arlt* sig bestemt for forlængelsen af bulbus ved musklernes tryk (*Die Krankheiten des Auges für praktische Aerzte III* 1856 p. 207).

stærkere end de andre brydende dele, må den være af en fastere beskaffenhed, og derfor må den bestå af fibre. Nogle andre har ment, at orbiculus ciliaris kan drage linsen frem og tilbage, idet den er befæstet til den, men da dette er falskt, falder denne mening bort. Da det nu imidlertid er tydeligt efter erfaringerne ved stæroperationer, at linsen har noget med accommodationen at gøre, spørger han, men hvori ligger det da? »Dasz solches durch die haarigten Bänder[1]) geschehe, welche sich von der Horn-haut überhalb dem erhabenen Theil der gläsernen Feuchtigkeit zu der crystallenen Linse hinzu erstrecken, ist gar leicht zu erachten; denn diese haarigten Bänder sind aus fleischigten Fibern zusammen gesetzt, welche sich zusammenziehen und verkürtzen können, sie laufen überdem ein wenig gebogen über der gläsernen Feuchtigkeit fort, und befestigen sich alsdenn erstlich an der Capsul der crystallenen Linse; wenn sie dahero wircken, und sich zusammenziehen, so müssen sie nicht nur die crystallene Linse von der Nerven-Haut entfernen und näher zu der Horn-Haut führen, sondern auch den Rand der gläsernen Feuchtigkeit drücken, worauf sie gelagert sind, indem sie bey ihrer Zusammenziehung sich ebenermassen bemühen werden, eine geradere Linie zu erhalten; da sie nun ein wenig gebogen über die gläserne Feuchtigkeit fortlaufen, so drücken sie den erhobenen Rand derselbigen nach hinten; nach hinten aber kann die gläserne Feuchtigkeit nicht hinausweichen, weil sie daselbst allenthalben starck umgeben ist, dahero wird selbige nach vorne gegen der wässerrigten Feuchtigkeit hinzu weichen, indem daselbst kein so grosser Wiederstand zugegen, so bald aber dieses geschiehet, so weichet gleichfalls die crystallene Linse weiter nach der Horn-Haut hinzu und entfernet sich von der Netzförmigen, weil sie auf den vordern Theil der gläsernen Feuchtigkeit gelagert, und diese Bewegung geschiehet in solchen Fällen, wenn die Gegenstände, so man sehen will, allzu wenig[2]) entfernet, und ihre Strahlen nicht auf dem Netzförmigen Häutgen können gesammlet werden, sondern hinter demselben erst einen Focum formiren, so bald aber dieses nicht mehr

---

[1]) Fibræ s. ligamenta ciliaria. Beskrivelse findes i *Physiologie* II p. 843—845.

[2]) Der står »weit«, men det fremgår med sikkerhed af sammenhængen og det følgende, at det er en tryk- eller skrivefejl.

nöthig, so werden sie gleich wiederum schlapp, und alsdenn dringet die gläserne Feuchtigkeit, vermöge ihrer Elasticität, mit ihrem erhabenen Rande nach vorne, die Höligkeit derselbigen aber, worinnen die crystallene Feuchtigkeit gelagert, weichet in ihrer natürlichen Richtung wiederum zurücke, durch diese Bewegung ist es demnach vornemlich, wodurch man die Gegenstände in verschiedenen Entfernungen deutlich gewahr werden kann. — — — — — *Kepler* und *Plempius* haben diese Bewegung der Fibern des haarigten Bandes zwar schon eingesehen, allein mit dem Herrn *Jurin* und einige andern davor gehalten, dasz selbige die Horn-Haut zu der crystallenen Linse hinzu bewegeten, welches gleich wohl falsch, wie aus den vorangeführten hinreichend erhellet. Ob diese Fiber aber auch durch ihre Wirckung und Anstrammung die Capsul der crystallene Linse auseinander ziehen und platter machen, wie einige davor halten, solches ist nicht so deutlich darzuthun, gleichwohl aber hat der vorangeführte Nutzen seine Richtichkeit«[1]).

Han går derefter ind på accommodationssygdomme[2]) og nævner, at man kan træffe kramper og lamheder, hvorved forskellige synsbesværligheder opstår. Når man som f. ex. kobberstikkere anvender øjnene meget til nærarbejde, anstrænges de muskuløse fibre og bliver let stive, så at de ikke så let kan bevæge linsen, og følgen er nærsynethed; omvendt forholder det sig med dem, der særligt beskæftiger sig med fjærne genstande, som jægere, sømænd osv. Endeligt mener han, at der kan fremkaldes skelen, når der er krampagtig sammentrækning af accommodationsmusklen i det ene øje og ikke i det andet.

Heuermanns fremstilling af accommodationen forekommer mig god, og han har åbenbart grundigt kendskab til de talrige forfattere, der havde skrevet derom. At han omtaler accommodationslidelser som årsag til refraktionsanomalier bør særligt fremhæves, da *Hirsch*[3]) mener, at *Richter* er den første, der har gjort det.

Interessantere for os end physiologien er imidlertid hans afhandlinger om *øjensygdommene*, der indtager en betydelig del af andet bind i hans chirurgi (fra p. 411—684). Han siger selv i ind-

[1]) *Phys.* II p. 982—85.
[2]) *Phys.* II p. 988—92.
[3]) *Hirsch*, l. c. p. 339. Han kender næppe *Heuermanns* physiologi.

ledningen, at han har været nødt til at indskrænke sig til de vigtigste øjensygdomme, da pladsen ikke har tilladt ham at gennemgå dem alle, men foruden de vigtigste har han særligt udvalgt sådanne, til hvis helbredelse fordres en øvet sårlæges hånd. Han gennemgår sygdommene i cornea, iris osv. i væsentligst samme orden, hvori han har gennemgået disse dele i sin physiologi, og han henviser derfor til denne.

Han slutter sin indledning med følgende udtalelser: Endskøndt hertil fordres en særlig færdighed, lang erfaring og nøje kendskab til øjnene, må man dog beklage, at de fleste chirurger overlader disse operationer dels til markskrigere, dels til de såkaldte oculister, især da flere arter af operationerne er meget lette at gøre. I de ordinære auditorier her omtales de ofte ikke med et eneste ord, formodentligt, fordi *Garengeot* og *le Dran*, som man gennemgående plejer at følge, ikke beskriver disse sygdomme. Alt dette har så meget mere opmuntret ham til at beflitte sig på grundighed og tydelighed. —

I andet bind af chirurgien findes, før han kommer til øjensygdommene, et afsnit om simer, hvoraf jeg skal anføre, hvad han meddeler om *sime i øjet*[1]), en ganske mærkelig kur.

Simen i øjet anbringer Chinesere og Japanesere med en lige, lang, tynd og tilspidset nål, hvori er trædt en silketråd, der er snoet sammen af 2—3 andre. Denne besmøres med en sårbalsam af Betonica i stedet for hvilken æggehvide også med nytte kan bruges. Patienten præparerer man ligesom ved den forrige slags (sime i øret), og lader patientens hoved under operationen holdes fast mellem operatørens fødder, eller man anbringer ham på en særlig stol ligesom ved stærstikken og lader hans hoved holdes af en assistent — dette sidste er bedre end den første måde. Derpå stikker operatøren nålen igennem øjet fra den ydre øjenvinkel til den indre, hvorved han dog må være fjærnet 1—1½ linje fra hornhinden, for at han ikke skal lædere corpus ciliare. Øjeæblet holder han derved selv med fingrene eller med et »Augenspiegel«[2]), og da man tydeligt kan se nålen gennem pupillen, kan man ikke

---

[1]) *Chir.* II p. 394.

[2]) Et fixationsinstrument. Han afbilder på tavle VIII 5 sådanne meget klodsede instrumenter, der alle fixere bulbus ved at trykkes fast omkring den, men ikke ved at fatte slimhinden.

let fejle, når den føres igennem ved den indre øjenvinkel. Tråden trækker man omtrent en tomme langt frem ved næsen, klipper nålen af og fastgør den lange ende ved tindingen med et plaster, til man den følgende dag trækker tråden videre.

På øjet lægger man en balsam af æggehvide og allun, som man pisker sålænge, til den skummer. Denne lægger man på et sammenlagt stykke linned over øjet og befæster det med et enkelt øjen- eller circulærbind. Otte timer efter kan man forny bindet og tillige bade øjet med et badevand af »Isop, Fenchel und Serpillen-Kraut« eller også hyldeblomster kogte i vin, og man tager sig derved så godt som muligt iagt for, at man ikke uforsigtigt kommer til at trække i båndet, når man tager forbindingen af, hvorpå man tredje dag omtrent trækker simen en smule frem, og under kuren forøvrigt lader holde en nøje diæt for ikke at forøge tilfældene. Derfor må patienten ikke nyde anden spise eller drikke end suppe, mælk og blødkogte æg, hvoraf han kun må nyde en lille portion ad gangen. Indtræffer der imidlertid, trods al møje, efter operationen dog en hæftig og stikkende smerte, kan man søge at opnå en derivation ved åreladning, blodkopper på foden, armen eller især på halsen og ofte bruge den angivne salve af æggehvide. Men ifald det ikke nytter, må man fjærne snoren. Øjet kan man derefter forbinde med ungvento de tutia, blandet med gummi Arabicum, på øjenlågene kan man lægge emplastrum gryseum, rigelig åbning skaffes ved mildt afførende midler, og de indvendige midler mod betændelse benyttes, ti så plejer tilfældene at være lette at stille. — Hvor farlig nu denne operation tilsyneladende er, så nyttig er den dog ved choroiditis (»bey Anhäufung der Gefässe in dem Aderhäutgen«) og ved den sorte og begyndende grå stær, ligesom ved uklarheder i corpus vitreum og lens, men især synes den at være at rose i den tilstand af øjet, hvor synsnerven og de nerver har lidt, der begiver sig til iris, og som mest bidrager til den nødvendige udskillelse af vædskerne, og derfor ved deres svækkelse allermest giver anledning til stær og uklarhed af øjets vædsker. —

Endvidere behandler han i kapitlet om sår i ansigtet *læsioner af øjnene.* Han erindrer om, at et spidst instrument over bulbus kan trænge gennem fissura sphenoorbitalis og lædere hjærnen, og han citerer et tilfælde af *Ruysch* samt meddeler et, der var passeret her i landet: En musketer blev stukken i øjet med en kårde i

Chelidonium (Bölling sen.)

skede og døde 3—4 dage efter uventet. Ved sectionen fandtes i midterste hjærnelap dupskoen, der var bleven tilbage der, da kården blev trukken ud. Det udvendige sår var ganske lille og bulbus uskadt[1]).

Bliver øjets nerver læderede, kan der opstå ptosis, lamhed af iris, sort stær, ja undertiden lamhed af den modsatte halve side af legemet. Der er ovenikøbet offentliggjort et tilfælde, hvor også det højre øje blev blindt, skøndt kun det venstre var ramt.

Han bemærker, at øjet ved store sår i bulbus i reglen går tabt, idet dets humor aqveus, lens og corpus vitreum udtømmes, øjet falder sammen, og der kommer uheldbredelig blindhed, således som han selv nogle gange har set det. Er derimod kun cornea perforeret, udtømmes kammervandet, men såret heler let, og kammervandet reproduceres fra karrene i iris[2]). Han omtaler her ligesom et sted i physiologien den i Frederik d. 3.'s tid berømte kemiker *Burrhi (Burrus. Borro)*, som han kalder »ein ziemlich guter Chymicus im übrigen aber ein grosser Praler«. *Burrhi*[3]) påstod, at når kammervandet gik tabt, kunde det reproduceres igen, når man dryppede en dråbe quintessens af svaleurt (cheledonium), der var tilberedt på den rette chemiske måde, i øjet, og han gjorde forsøget på hunde i Amsterdam i

---

[1]) Denne slags læsioner er vistnok temmeligt sjældne (smlg. dog f. ex. *Hyrtl: Topograph. Anatomie* I p. 96); af danske kender jeg kun to sådanne tilfælde foruden det nævnte. I det ene var det læderende instrument en kridtpibe. Det er ikke offentliggjort men er omtalt på forelæsninger af generaldirektør *Chr. Fenger* og refereres af *Mansa (Om beskadigelse af hjærnens grund gennem et sår i øjenhulheden.* Hospitalsmeddelelser II 1849 p. 437—40), der har iagttaget det andet tilfælde. Det var hos en 12-årig dreng, der løb øjet mod et hornfiskehoved, som en kammerat holdt i hånden. Ved sectionen fandtes 4 afbrækkede hornagtige legemer i orbita og i craniet tildels læderende hjærnen. — Flere skudlæsioner findes omtalte i den danske literatur men alle med betydelig fractur.

[2]) I physiologien har han et længere afsnit om kilden til humor aqv. — *Zinns* undersøgelser udkom først 3 år senere.

[3]) Han giver efter *Andreas Hoyer: Kurtzgefasste Dänemarkische Geschichte* et par biografiske notitser, der dog næppe er ganske korrekte, smlg. *Holbergs Danmarks riges historie* (Holbergs udvalgte skrifter ved Rahbek. Kbh. 1812 Bd. XX p. 540—44) og den større afhandling af *E. C. Werlauff: Efterretninger om Italieneren J. F. Borros ophold ved det danske hof i årene 1667—1670.* Herholdt og Mansas samlinger p. 152—190.

overværelse af mange lærde læger. Senere viste imidlertid forskellige, at quintessensen var overflødig.

Mærkeligt nok lyder det, når han siger, at cornea kun er lidet følsom; dog har han iagttaget, at når han berører sin egen hornhinde med et stumpt instrument, bevirker det en ringe kildren, så den er ikke ganske følesløs. Men denne udtalelse bliver mindre påfaldende, når man erindrer, at *Haller* regner cornea mellem de følesløse væv.

Af øjensygdommene behandler han først *betændelserne.* Han, opramser *Saint Yves's* inddeling af øjenbetændelserne i 14 arter derefter *Taylors* i 13, *Platner* følger *Galenus, Celsus. Aetius* osv. og deler dem i 1) Taraxis, 2) Chemosis, 3) Lippitudo 4) Xyrophthalmia, 5) Sclyrophthalmia, 6) Psorophthalmia og 7) Phlegmone.

Taraxis er en ringe conjunctivitis med ringe rødme uden svulst eller smerte; når rødmen er stærkere, og der kommer svulst, så øjenlågene knapt kan bevæges, kalder man det chemosis. Herved findes i reglen heftig smerte i øjne og hoved, der er epiphora og lyssky. Lippitudo kaldes betændelsen, når der desuden kommer hudløshed af øjenlåg og kinder, når der kommer kløe i øjnene og stærk lyssky. Ved xyrophthalmia er der hverken svulst eller epiphora, der er kun ringe rødme og smerte, kløe af og til og sammenklistren om natten. Sclyrophthalmia synes nærmest at være blepharitis, og ved psorophthalmia er øjnene ikke meget betændte, dog kommer der excoriationer, der generer meget, ved øjenvinklerne. Endeligt tænkes der ved phlegmone såvel på phlegmone bulbi som på retrobulbær phlegmone. *Heuermann* er ikke fornøjet med nogen af disse inddelinger men foreslår: »1) eine feuchte und trockene; 2) eine äussere und innere; 3) eine geringe und starcke; und 4) eine eigene und zufällige Entzündung.« Smitte kender han ikke, han anser blennorrhoea neonatorum bevirket ved ubehændig berøring af barnets øje under fødselen[1]). Han omtaler temmeligt vidtløftigt ophthalmoxysis, en

---

[1]) Nogle få år efter *Heuermanns* chirurgi udkom en bog: *Den philosophiske læge* (1758) af præsten *Agerbek*, der om øjensygdomme skriver noget meget forvirret, men netop om øjensygdomme hos børn — vistnok ganske tilfældigt — synes at have haft den rigtige tanke, at de kan skyldes smitte fra moderens fødselsvej. Den første fremstilling af børns blindhed som følge af fluor albus hos moderen var dog allerede fremkommen 1750 *(Quelmalz).*

fra oldtiden stammende scarification af conjunctiva ved et særligt instrument eller ved stakken af rug eller byg, en operation der kom i mode ved *Woolhouse*.

Ved at omtale *leukom* kommer han med følgende betragtning: »Tobias, soll mit dieser Art Augenflecken begabt gewesen seyn. Allein wie die beschriebenen Umstände zeigen, so ist seine Augen-Kranckheit ein nach aussen über der durchsichtigen Hornhaut gezogenes Häutlein gewesen, welches bey dem Gebrauch der Galle des von seinem Sohn ergriffenen Fisches sich von den Augenhäuten abgesondert und abgefallen.«

Som årsager til *hornhindepletter* angiver han at have set heftige febre, trichiasis og vanskeligt tandbrud hos børn. *Tode*[1]) meddeler et tilfælde af øjenbetændelse som følge af tandbrud (han selv er ikke på det rene med, om det var et 10 eller 12-årigt barn, om det var højre eller venstre øje, der var angrebet, og det skøndt tilfældet forekom ham så vigtigt, at han meddeler det både på tysk og dansk). Han tilføjer: »Ingen Autor, saa vidt jeg veed, har anført denne Aarsag« — et af de mange exempler på, at *Tode* ikke var meget hjemme i *Heuermanns* bøger.

Det næste kapitel handler om *ulcerationer og fistler i hornhinden*. Blandt årsager nævnes tårevejslidelser. Under behandlingen omtaler han et par ganske interessante ting: Ved små stykker jærn kan man også holde en magnet hen imod øjet, idet erfaringen beviser, at man herved ofte kan få dem meget lettere ud end med en tang, således som nogle sjældne iagttagelser af *Hildanus* og *Kerckring* beviser. — Ifølge *Hirschbergs*[2]) monographi er *Fabritius Hildanus* den første, der har gjort forsøget efter sin hustrus råd, dernæst skal *Milhes* (1745) have gjort det, og derpå nævnes særligt *Morgagni* som 1779 efter et mislykket forsøg anbefaler methoden, men hverken *Kerckrings* eller *Heuermanns* anbefaling nævnes. *Tode* fortæller om en magnetextraktion foretagen »nyligen« i Paris »af en Læge«: »Vistnok er det, at man mangen Gang kunde komme nemmere til at drage Jernsplinter ud af Saar, naar man tog Magneten til Hielp, end naar man

---

[1]) *Tode: Sundhedstidende* III 1780 p. 47 og *Medicinisch-chirurgische Bibliothek* IX 1781 p. 563—64.

[2]) *Hirschberg: Der Elektromagnet in der Augenheilkunde.* Leipzig 1885.

rager i Saaret med Grandskestave og Tænger« [1]) — heller ikke han kender *Heuermanns* udtalelse herom.

Ved *hypopyon* åbner han kammeret med en stærnål, lancet eller *Daviels* myrteformige kniv. Han gør et snit fra hornhindens nedre rand opad mod centrum af omtrent en linjes længde; kan puset ikke udtømmes, dilaterer han såret lidt med en boutonneret stilet, eller holder sårrandene fra hinanden med en fin pincet. Men *Heuermann* går videre, ti senere [2]) fortæller han om, hvorledes han behandlede købmand Steege, som plejede at handle på Island. Han havde en ulceration af den slags, »welche man nach ihrer Gestalt einen Nagel am Auge zu betiteln pflegt«. Den indtog allerede største delen af cornea. Han gav ham først merkur, men »den vierten Tag ohngefähr, durchschnitt ihm diesen Flecken in die quer von dem einen Rande bis zu dem andern; die wässerichte Augenfeuchtigkeit flosz hiebei heraus, und die Hornhaut fiel ein wenig zusammen, dahero ich das Auge gleich verbinden« osv. — Dette havde nu den virkning, at pletten i tredje uge næsten var fuldstændigt fordelt, og at han med dette øje tydeligt kunde se alt skrevet og trykt. Senere har han haft 4 sådanne patienter, hos hvem denne methode også forårsagede helbredelse.

Sammenligner man dette stykke med følgende citat af en af de nyeste forfattere, vil man blive overrasket over ligheden: Fortjenesten af at have indført det virksomste middel, vi endnu kender til at standse progressionen af ulcus serpens, tilkommer dog ubetinget Sämisch. I året 1870 offentliggjorde han sin nye behandlingsmethode, der er mest beslægtet med paracentesebehandlingen i ulcerationsbunden og nærmest må betragtes som en forbedring af denne ældre operationsmethode. Det var ad rent empirisk vej, at *Sämisch* blev ledet ind på udførelsen af sin operationsmethode. Han beskriver selv, at han ved behandlingen af et ulcus serpens ikke fandt, at en i ulcerationsbunden foretagen paracentese gav et tilstrækkeligt frit udflod for hypopyet, hvorfor han bestemte sig til at dilatere paracentesesåret med en boutonneret bistouri. Af denne større incision, der i de påfølgende dage blev holdt åben, således som allerede *Saint Yves* og senere

---

[1]) *Sundhedstidende* I 1778—79 p. 38.
[2]) *Vermischte Bemerkungen* osv. Bd. I 1765 p. 274—75.

v. Gräfe havde foreslået for paracentesesårenes vedkommende, så han en påfaldende heldig indflydelse på ulcerationens forløb, hvorfor han besluttede sig til at forsøge tværspaltninger af ulcerationsbunden i dens fulde udstrækning som en almindelig behandlingsmåde.[1]) — *Sämisch* siger selv: »Diese operative Behandlungsweise des Ulcus corneæ serpens ist vom Verf. den Praktikern empfohlen[2])«.

Noget længere henne i sin bog fortæller *Axel Holmer* om, hvorledes man på *Dr. Edmund Hansens* klinik har optaget penslinger af ulcus corneæ med lapis (1—50, sjældent 1—15), og det anføres, at dette middel, der allerede er benyttet af *Guthrie*[3]) og anbefalet stærkt af *Mackenzie*, i de sidste 20—30 år næsten synes at være blevet glemt. Også her har *Heuermann* prioriteten i alt fald for *Guthrie*, ti på samme sted, hvor han omtaler spaltningerne af såret, anbefaler han ved mindre betydelige ulcerationer, ætsninger med helvedessten, som han bruger i substans, idet han pensler såret dermed, medens han holder øjenlågene fra hinanden med spærelevator (»Augenspiegel«). Han kommer derefter en simpel salve i øjet for at beskytte conjunctiva mod ætsningen. Den ringe betændelse, der let opstår, hører i reglen hurtigt op ved udskylningen af tårerne, uden at lægemiddel behøves. Han angiver med held at have benyttet det adskillige gange. Endvidere anvender han lapisstiften ved små staphylomer eller rettere irisprolapser. Som localt smertestillende middel roser han opium. I mange tilfælde af hornhindesygdomme bruger han merkur og ved vasculariserede keratiter anbefaler han at overskære karrene men beklager, at dette er vanskeligt hos små børn.

Vender vi tilbage til *Heuermanns* beskrivelse af øjensygdommene i chirurgien, kommer vi til kapitlet om *sygdomme i iris*, og han tilbagekalder her først den beskrivelse, han i physiologien har givet af de circulære og radiære muskelfibre, idet han ikke har været i stand til at påvise dem hverken i menneske- løve- eller

[1]) *Axel Holmer: Ulcus corneæ serpens (Sämisch)* Kbhvn. 1883 p. 131—132.

[2]) *Sämisch: Krankheiten der Conjunctiva, Cornea und Sklera* i Gräfe & Sämisch: Hdbch. d. gesammten Augenheilkunde IV 1876 p. 257.

[3]) *Guthrie* benyttede en salve bestående af 10 gran meget fint pulveriseret nitras argenticus, 1 drachme frisk axungia og 15 dråber solutio acetatis plumbici — salven blev naturligvis sort. Se ref. efter Lancet 1833 i *Journal for medicin og chirurgi* IV 1834 p. 227—28. — *Bibl. for læger* XVII 1829 p. 375.

oxeøjne. Han citerer ikke *Zinn*, hvis berømte bog om øjets anatomi først var udkommen året før, men *Vogel* havde i sin anmeldelse af physiologiens anden del sagt: Die fleischigten Fasern des Augensterns sind mehr erdichtet als erwiesen[1]). Det er vel sandsynligt, at *Vogel* havde sin visdom fra *Zinn*, da de begge var bosiddende i Göttingen. Hvor vanskeligt dette spørgsmål for dilatator pupillæ's vedkommende er at afgøre, får man bedst indtryk af ved at læse *Iwanoffs* bemærkninger derom[2]).

Ved tillukning af pupillen anvender han blodudtømmelser osv., men derefter kommer et stykke om *iridotomi*, som fortjener at fremhæves, idet han angiver en væsentlig forbedring af *Cheseldens* methode. Han skriver[3]):

»§ 594. Hülfe alles dieses aber nichts, so kann man endlich zu derjenigen Operation schreiten, wodurch ehemalen schon *Cheszelden* einen Knaben curiret, der in verschiedenen Jaren wegen Verwachsung des Augensterns gar nichts gesehen«[a]).

»Um diese aber wol auszuüben, so musz man seinen Patienten, eben wie beym Staarstechen, auf einen niedrigen Stuhl setzen, mit einer schmalen wolzugespitzten und auf beyden Seiten schneidenden Lancette die Hornhaut und den verwachsenen Regenbogen in der Mitte durchstechen, zu beyden Seiten aber im Stern die Oeffnung ein wenig erweitern, und ungefär eine so grosse Oeffnung machen, wie die Pupilla gemeiniglich zu seyn pfleget.«

»Man musz sich hüten, hiebey die crystallene Feuchtigkeit und die Nervenfiberchen des Regenbogens zu zertrennen, die

---

[1]) *Vogels medicinische Bibl.* II 1753 p. 842.

[2]) *Iwanoff: Mikroskopische Anatomie des Uvealtractus.* Hdbch. von Gräfe—Sämisch Bd. I p. 284—86.

[3]) *Chir.* II p. 493—495.

a) »Taylor hat dieselbige nach dem Bericht des *Ulhoorn* in Amsterdam an den Herrn *Passavant* auch verrichtet. Allein die Oeffnung eben wie einige neuere angeraten, von hinten nach vorne ausgeübet, und die Nadel eben, wie beym Staarstechen ins Auge gebracht. Da er aber hiebey die Nervos ciliares verletzet, so sind hierauf so heftige Zufälle entstanden, dasz der Patient das Auge fast gantz verloren, und der Sohn des Herrn *Heisters* hiedurch Anlasz bekommen, deswegen eine heftige Critic wider den *Taylor* zu schreiben, dabey er doch den Fehler begangen, dasz er die Zufälle von der Operation eines Staars hergeleitet, da er doch gesucht, einen verschlossenen Augenstern zu curiren.«

Oeffnung der durchsichtigen Hornhaut aber so weit, wie möglich, nach unten machen«.

»Einige haben sich zu dieser Operation einer runden, breiten Staarnadel bedienet: Allein da die runden nur eine gantz kleine Oeffnung machen, und im Erweitern die Teile zerreissen, die breiten, oder platten aber auch nicht zur gnugsamen Eröffnung hinreichend. So sehe beyde Sorten eben so wol, wie dasjenige Instrument, als unnütze an, welches der Herr *Scharp* in seinem Traite des Operations hiezu angeraten, weil man hiedurch nicht auf beyden Seiten die Erweiterung anstellen kann.«

»Nach dieser Operation musz man mit Ueberschlägen von dem Weiszen eines Eyes mit Tutia vermischt, ferner durch Aderlassen und Warmhaltung des Auges den Patienten von der Entzündung nicht nur zu befreyen trachten, sondern auch das Geblüte heraus zu bringen suchen, welches sich hiebey zuweilen in der hintern Augencammer anhäufet; im übrigen aber dem Patienten, wie bey den Wunden der Hornhaut erwänet, curiren.«

Det var på dette punkt, at min opmærksomhed først henledtes på *Heuermann*, og det var særligt følgende udtalelse af *Hirsch*[1]), der var anledningen dertil: Et af de interessanteste fremskridt i det 18. seculums ophthalmologi er opfindelsen af den kunstige pupildannelse. Ideen til denne operation er aldeles ubestridt udgået fra *Woolhouse*, idet han gav det råd ved vedvarende tilvoxning af pupillen at indføre en stærnål ligesom ved kataraktdepressionen gennem sclera og gennembore iris bagfra (han kalder operationen temmeligt uklart diæresis) og derved fremkalde en åbning. Den første, der udførte operationen på den af *Woolhouse* angivne måde, var *William Chesselden*, der i to tilfælde af pupiltillukning efter iritis, som havde udviklet sig som følge af kataraktdepression, stødte en fin, skærende nål gennem sclera, gennemborede iris bagfra og spaltede den ved et transversalsnit. *Sharp* giver en udførlig meddelelse om den *Chesseldenske* operationsmethode og anfører desuden som indication for operationen foruden pupiltillukning også synecchiæ posteriores, men forøvrigt gør han opmærksom på, at irisspalten undertiden igen lukker sig, eller at et stykke af iris ved operationen kan blive løsrevet ved

---

[1]) l. c. p. 335—36.

insertionsranden, et tilfælde der netop senere har udviklet sig til den kunstige pupildannelse per iridodialysin. Vanskeligheden ved den *Chesseldenske* operationsmethode og den dermed forbundne fare for alvorlig læsion af corpus ciliare foranledigede *Heuermann* til at gøre indstikket ikke igennem sclera men igennem cornea så nær ved den nedre rand som muligt, og han betjente sig derved af et lancetformet instrument. —

Som et supplement til denne fremstilling af *Hirsch* skal jeg tilføje følgende bemærkninger til irisoperationernes historie: *Woolhouse*[1]) foreslog operationen ved pupillartillukning, som vistnok ikke sjældent indtraf efter kataraktdepressioner, men han foreslog ligesom *Heuermann* kun at gjennemstikke og spalte exsudatmasserne i pupillen men advarede mod at lædere irisvævet. Den første, der udførte operationen, var *Wm. Chesselden* (1728), men han spaltede dristigt irisvævet. Han gjorde operationen på følgende måde: En nål eller rettere en smal kniv indførtes gennem sclerotica lidt fra cornea; den førtes derpå bagfra gennem den perifere del af iris frem i forreste kammer til noget forbi midten af denne, hvorpå æggen af nålen vendtes bagtil, og iris spaltedes, idet kniven blev trukken ud. For at vide, hvorledes denne var stillet, var skaftet halvt hvidt, halvt sort[2]).

Chesseldens elev *Samuel Sharp* har i sin berømte chirurgis første udgave (1739) et helt kapitel: »Of cutting the Iris«[3]). Det er synd at sige, at han er begejstret for operationen. Han opstiller to indicationer for den: 1) fastvoxen katarakt, 2) pupillartillukning. Man havde hidtil regnet begge disse tilfælde for uhelbredelige, men *Chesselden* havde opfundet en operation »wich may relieve in both Instances«. Han synes, efter hvad han har set, at operationen har gjort mest nytte ved fastvoxne katarakter men sandt at sige meget sjældent. »As I would not mislead any one who shall practise an Operation, not yet much known in the

---

[1]) Hans arbejde har ikke været mig tilgængeligt hidindtil. Det udkom i Paris 1711, men en vidtløftig beskrivelse, som siges at være bedre end den originale, findes i *Mancharts: Diss. de pupillæ phthisi et synizezi. Tüb. 1745.*

[2]) *Wm. Chesselden: An Explication of the Instruments used in a new Operation on the Eyes* i *Philosophical Transactions* V 1728 p. 451—452.

[3]) *Samuel Sharp; A Treatise on the Operations of Surgery.* London 1739 kap. XXIX p. 165—167.

World, I do confess, that either the danger of the Iris separating from the Ligamentum Ciliare, or of the Wound not enlarging sufficiently, do upon the whole make the event very doubtful. I once perform'd it with tolerable Succes, and a few months after the very Orifice I had made contracted, and brought on Blindness again.« Jeg har gengivet det ordret for at vise, hvor køligt han stiller sig overfor operationen; men endnu mere fremtrædende bliver dette, når man ser, hvad han siger om operation af fastvoxen katarakt nogle sider før[1]), i hvilket tilfælde iridotomien skulde være bedst. Han fraråder nemlig bestemt nogen operation, skøndt han én gang har gjort den med godt resultat, men dengang gjorde han den også kun, fordi han mente, at stæren var meget haard og adhærencen meget ubetydelig, hvad der også viste sig at være rigtigt, — og iridotomi gjorde han ikke. — I tredje udgave af hans bog er der ingen forandring, men senest i ottende (1761) (jeg kender ikke de mellemliggende), anbefaler han at gøre operationen ved at gå gennem cornea og iris på engang, og det gentages i de to følgende udgaver, men desuden tilføjer han i tiende (1782), at han af og til har gjort kataraktdepression ved små adhærencer til iris, men han omtaler det ved kataraktoperationer og ikke ved iridotomi, så jeg tror, det er berettiget at sige, at *Sharp* foreslår iridotomi ved fastvoxen stær, men han fraråder den i grunden med det samme. Æren for at foreslå og gøre iridotomi gennem cornea som methode ved fastvoxen stær og ved leukomer tilkommer Svenskeren *Johan Lorenz Odhelius*, som jeg andetsteds skal vise.

Heuermann er, såvidt vides, den første, der (1756) foreslår irisoperationer gennem cornea, og man kan give en simpel forklaring på, hvorfor det netop lå nær for *Heuermann* at gøre denne meget vigtige forbedring, og jeg skal fremhæve den, da det forekommer mig interessant, at man kan vise, at hans forslag kan opfattes som en fuldstændig logisk følge af hans chirurgiske opfattelse. Som det vil erindres (se p. 80), arbejdede *Heuermann* efter den teori, at sår i stærkt nerverige væv er farlige, da det er læsion af nerver, der gør sår farlige. Da nu corpus ciliare er meget nerverigt, kommer der ved sår i dette organ — og dette stemmer

[1]) l. c. p. 161.

jo fuldstændigt med virkeligheden, — meget let alvorlige betændelser. Derimod er cornea efter *Haller* følesløs, og skøndt *Heuermann* ikke fuldstændigt vil indrømme dette, regner han dog cornea for et temmeligt følesløst organ, og følgeligt må han nødvendigvis have anset sår i cornea for temmeligt ufarlige i forhold til sår i corpus ciliare. Det samme raisonnement har måske også medvirket til, at han foretrækker kataraktextraktion for depression.

I slutningen af det lange kapitel om sygdomme i iris, får man også at vide, hvorfra den siden 1884 meget omtalte operation *exenteratio bulbi (Gräfe)* skriver sig, og at *Heuermanns* methode at gjøre det første snit på, omtrent er som det, der bruges nu. Han siger[1]): Når hele hornhinden er angreben af svulsten, eller også når der er flere svulster og hornhinden helt fortyndet, har *Woolhouse* foreslået med en krum scalpel at spalte bulbus fra canthus internus til randen af hornhinden udadtil tværs over, derefter fra oven af nedad i et kors og derpå udtage alle øjets vædsker tilligemed retina og choroidea og ikke lade det mindste blive tilbage. . . Når lapperne af hornhinden derpå begynder at trække sig sammen, skal man med en lille pincet forsigtigt nærme dem til hverandre men derved passe godt på, at der bliver en åbning tilbage i midten, hvor såret ikke lukker sig, for at der kan være frit afløb. . . Denne operation, som først er ordentligt beskreven af *Mauchart*, har man ikke uden grund dadlet, da man ikke godt kan forstå, hvorledes øjet, når alle indre membraner og vædsker er fjærnede, igen kan fylde sig og nogenlunde få sin naturlige form igen. *Woolhouse* angiver dog, at dette kan ske, og tror, at man må anbefale operationen, fordi øjet derefter kommer til at se bedre ud og forårsager færre ubehageligheder, end når der findes en stor svulst på det, eller man indsætter et kunstigt øje eller lægger plaster på. Mener man derfor, at operationen er værd at bruge, når øjet er blevet alt for stort, så at man kan befrygte kræft i det, og smærterne desuden er meget hæftige, og patienten ikke har nogetsomhelst syn, så kan man gøre operationen enten på den angivne måde eller på følgende: Man tager en skarp lancet eller også *Daviels* myrteformige kniv,

---

[1]) *Chir.* II p. 517—520.

åbner hermed hornhinden nedadtil og dilaterer såret så meget, at man kan indbringe en krum sax, hvorpå man kan klippe hele cornea af ved at klippe først til den ene side og derpå til den anden. I en fodnote tilføjer han: Når det ikke er tilstrækkeligt at fjærne hornhinden alene, så kan man tage en del af sclerotica med og søge samtidigt at fjærne iris. — Vædskerne i øjet (hvorunder han indbefatter vandvædsken, linsen og glaslegemet) flyder herved let frem eller lader sig let tømme ud ved et tryk med fingeren, hvorpå retina, choroidea og iris plejer at gå bort af sig selv ved suppuration. — Man ser, at exenteratio bulbi ikke er nogen ny operation, hvad der også fra forskellig side blev fremhævet kort efter, at *Gräfe* foreslog den.

Det følgende kapitel handler: »*Von der Wassersucht der Augen und von der hiebey anzustellenden Durchborung (Paracenthesi)*«. Han fortæller heri efter *Mauchart*, at paracentesen skal stamme fra China, hvor en engelsk kaptain havde lært den at kende; han viste den til den engelske oculist *Turberville*, der igen lærte *Woolhouse's* fader den. Operationen gjordes med trekantet nål eller troicart, hvis canyle man lod sidde 1—2 dage. *Heuermann* anbefaler, hvor det kun drejer sig om udtømmelse af kammervandet, at anvende lancet istedet for nål, er det derimod ved sygdom i corpus vitreum er troicarten bedst.

I sin omtale af *skelen* [1]) kommer han ind på *Taylors* forslag at operere for denne fejl. Han angiver, at *Taylor* foreslog tenotomi af obliquus superior, medens *Eschenbach* [2]) siger, at han foreslog tenotomi af recti. Jeg har en stærk formodning om, at *Taylor* aldrig har gjort operationen, da den ikke omtales nærmere i de talrige skrifter af *Taylor*, som jeg har haft lejlighed til at gennemgå, idet skelen kun opføres mellem sygdomme, der kun kan helbredes ved operation, medens denne ikke nærmere omtales. Hverken *Heuermann* eller *Eschenbach* synes at have set ham gøre skeleoperation. — *Heuermann* udtaler sig mod tenotomien af obliquus superior, da han ganske rigtigt bemærker, at det i reglen ikke er denne muskel, der fremkalder skelen, og over-

---

[1]) p. 539.

[2]) Smlgn. *Hennemann: Zur Geschichte der Schiel- und Stotteroperation u. d. subcut. Durchschneidung der Rückenmuskeln* i *Walther & Ammons Journ. d. Chir. u. Augenheilk.* XXXIII 1844 p. 135 o. flg.

skærer man den, vil obliquus inferior dreje øjet til den modsatte side og bevirke en ny art af skelen; derimod er det tidt de lige muskler, der giver anledning til skelen, men deres leje er et sådant, mener han, at de ikke godt kan skæres over, og man indser derfor, at operationen i de færreste tilfælde kan være nyttig.

Det største og vigtigste afsnit i ophthalmologien handler om *stær*, og *Heuermanns* fremstilling er af ikke ringe værd. Hans samtidige i Sverige *Olof af Acrel*, der på så mange punkter ligner *Heuermann*, og ligesom denne er sit lands største chirurg, nævner ham da også mellem »Auctores classici, som något handlat om Starrstickning eller denna delen af Chirurgien«[1]. *Heuermann* følger ved stæroperationen i begyndelsen den operationsmethode, der var enerådende fra oldtiden til midt i forrige århundrede: depressionen. Denne operation findes beskreven hos *Celsus*[2], og først i begyndelsen af 18. århundrede kom der en modification, der skyldes *Franc. Pourfour de Petit* og *Ferrein*. Den gamle operation beskrives på følgende måde: Patienten sættes på en lav stol i et lyst værelse med ansigtet mod lyset, en assistent holder bagfra hovedet ubevægeligt, en anden holder hænderne. Operatøren tager plads på en højere stol tæt foran patienten og opererer venstre øje med højre hånd, højre øje med venstre hånd. Vil man operere venstre øje, holder man med venstre hånd eller et speculum (Augenspiegel se p. 125) øjenlågene fra hinanden og fixerer bulbus, med højre hånd fatter man stærnålen som en skrivepen og stikker den gennem sclerotica højst 1½ linje udenfor cornearanden udadtil. Efter den gamle operation *(Celsus)* føres nu nålen hen til øverste del af linsen, og denne trykkes ned. Efter *Petits* modification fører man nålen ind længere tilbage (2—2½ linie) og gennemskærer linsekapselens nederste og bageste del. Derpå trækker man nålen lidt tilbage, fører den til den øverste del af linsen og trykker denne nedad og bagtil ud af kapselen ned på bunden af corpus vitreum, hvor

---

1) *Skriftväxling, om alla brukeliga sätt, at operera starren på ögonen.* Stockholm 1766 p. 75.

2) *Celsus: De Medicina* Lib. VII c. VII, 14. *Becker (Pathologie u. Therapie des Linsensystems* i *Gräfe-Sämisch's* håndbog V p. 312—13) aftrykker *Celsus's* beskrivelse. En god men desværre lidt forkortet oversættelse findes hos *G. Rasch: Udvalg af de ældste klassikeres skrifter i oversættelse.* Christiania 1887 p. 77—78.

den fastholdes lidt, forat den ikke så let skal stige op igen. Endeligt trækkes nålen ud af øjet igen. — *Heuermann*, der anvender en blanding af disse to methoder, idet han væsentligst følger *Celsus* men åbner kapselen, holder bestemt på, at patienten derefter skal ligge på ryggen i et mørkt værelse og kun nyde flydende sager, og han udtaler sig mod de omrejsende oculister, som strax lader patienten bruge øjet. En bemærkning, som vistnok ikke er almindelig på den tid; er følgende: Kan man ikke så godt bruge venstre hånd som højre, kan man stille sig bag patienten og gøre operationen med højre hånd.

Resultaterne af denne operationsmethode er han ikke begejstret over, idet stæren i reglen stiger op igen. Han angiver, at af over 50 personer, på hvem *Taylor* og *Cyrus* her i København foretog depression, blev ikke 6 helbredte, fordi stæren 4—5 uger efter atter steg op, og på lignende måde er det gået ved andre operationer, han har set. Han har selv opereret 3 på denne måde, hvoraf kun en, der havde været blind i 20 år, vedblev at se. — Han omtaler et sted en traumatisk depression, han har iagttaget hos en 50-årig mand, der i 10 år havde haft stær. Patienten løb nemlig mod en dør, så at han sårede hovedet og øjet, hvorved der optrådte en betændelse, der blev ledsaget af en nedsynken af stæren lidt efter lidt, så at øjet fik sin forrige klarhed igen.

Der var imidlertid på stæroperationernes område sket det største fremskridt, der måske nogensinde er sket, idet *Daviel* i 1745 gjorde sin første kataraktextraktion. Fra 1750 gjorde han mere almindeligt brug af extraktionen, men først 1753 udkom hans offentliggørelse om den nye methode [1]). *Heuermann* beskriver *Daviels* methode i 2. bind af sin chirurgi, der udkom 1756, og som han må have skrevet før eller i 1755, ti han omtaler ikke deri, at han, som vi strax skal se, har udført operationen i 1755. *Heuermann* synes overhovedet at have været blandt de første, der efter *Daviel* har optaget og udført extraktionen [2]).

Det forekommer mig værd at give en fremstilling af den oprindelige Davielske operation, som vel næppe er så meget

---

[1]) *Becker* l. c. p. 317—318. *Heuermann* synes ikke at have kendt den første beretning om operationen i *Vermales* breve fra 1750.

[2]) Sml. *Hirsch* l. c. p. 348.

kendt, og jeg skal gengive den efter *Heuermann* så kort som muligt. Til denne beskrivelse føjer han afbildninger af de talrige instrumenter, der nu kun er af mindre interesse.

Daviel anbringer sine instrumenter på en tallerken, placerer patienten som ved depressionen og opererer således: En assistent holder patientens hoved, idet han fatter under hagen med den ene hånd, med den anden løfter øvre øjenlåg, operatøren holder selv nedre øjenlåg nede med to fingre. Derpå tager han en tilspidset nål (1), støtter albuen på sit knæ, stikker nålen ind i forreste kammer ved scleralgrænsen uden at lædere iris, og fører den frem foran pupillen, hvorpå den tages langsomt ud. Derefter tager han en boutonneret nål (2), som han fører ind, og dilaterer hornhindesåret til begge sider, hvorpå han med krumme saxe (3—4), en til hver side, dilaterer såret, til det når lidt over pupillens højde. Med en spatel (5) løfter han hornhindelappen op og inciderer linsekapselen med en lille spids og skærende nål (6). Når kapselen er gennemskåren, kan den borttages med en lille tang (7). Herefter fører man en spatel (8) ind mellem linsen og iris for derved at løse linsen helt og hjælpe den ud. Derpå lader man hornhindelappen falde og trykker let på bulbus, hvorved stæren i reglen kommer ud. Lykkes det ikke, må man hjælpe den ud med spatelen.

Heuermann beskriver derefter *Sigwarts* modifikation og flere andre, hvoraf jeg blot skal nævne, at ved *Poyet's* indskrænkedes instrumenternes tal i grunden til et, bestående af en kniv forsynet med et nåleøje lidt bag spidsen og en lang fure, hvori en tråd kunde ligge. Med kniven gjordes punktur og kontrapunktur, tråden blev trukken ud, hornhindesnittet fuldførtes, hornhindelappen løftedes lidt op ved tråden, der var bleven liggende ved lappens basis, og linsen kom i reglen frem af sig selv ved tryk på nederste sårlæbe. *La Faye* angav en krum kniv med god spids og stump ryg, som *Heuermann* anbefaler og benytter.

I et af *Heuermanns* sidste arbejder[1]) har vi en beskrivelse af 6 af de kataraktextraktioner, som han har gjort, og da det er af stor interesse at stifte bekendtskab med de første af den slags operationer, der er gjorte her i landet, og de betragtninger, *Heuer-*

[1]) *Vermischte Bemerk.* I 1765 p. 256—273. — *Hirsch* angiver: Berlin 1768 i stedet for Cph. & Leipz. 1765. Skulde der også findes flere udgaver af denne bog?

mann knyttede dertil, skal jeg gengive ordlyden af dem, da de nu er fuldstændigt forglemte. En rigtig vurdering af dem kan der først blive tale om, når man kan sammenligne dem, med hvad der forøvrigt foreligger i den skandinaviske literatur om katarakt-operationer i sidste halvdel af forrige århundrede eller strængt taget endogså et par decennier ind i dette århundrede. Dette vilde føre alt for vidt her, da netop dette æmne har beskæftiget forskellige af Skandinaviens betydeligste chirurger, og jeg har derfor valgt her uden commentar at gengive hans beretninger, medens jeg i en kommende afhandling skal behandle katarakt-operationernes historie i Skandinavien i sidste halvdel af forrige århundrede.

Det har åbenbart den gang vakt en del opsigt, at *Heuermann* gjorde extraktion, hvilket bl. a. fremgår af det tredje tilfælde og af følgende notits: »Der Herr Dokt. *Heuermann*, der der gelehrten Welt aus verschiedenen nützlichen Schriften bekannt ist, verrichtet seit kurzem mit sehr glücklichem Erfolg das Staarstechen auf eine bisher ungewöhnliche Art, indem er den Staar durch eine kleine Oeffnung gantz aus dem Auge herauszieht, damit er sich nicht, wie wohl sonst geschieht, aufs neue hinaufziehen und stärkere Blindheit als zuvor verursachen kann« [1]).

Et par bemærkninger om stærextraktionerne her i landet må jeg dog indskyde. Den anden, der har udført denne operation, er vistnok en omrejsende oculist, ti i collegium medicums forhandlingsprotokol findes følgende: »Under 8. September [1760] blev indskikket til Collegium Ordre at erklære sig over den nys hidkomne Oculiste Mnsr. *Desmassers* [?] Ansøgning af 21. Augusti, at han heri Riiget maatte exercere sin Viidenskab i Øyen-Sygdomme, besynderlig en nye Methode imod Stær ey ved abattement eller depression men ved extractione humoris crystallini. Collegium havde intet derimod at denne Tilladelse blev ham accorderet med Indskrænkning af en vis Tiid, og at han ey videre foretog noget i Chirurgien samt at han først aflagde nogle Prøver for Collegio. Der blev og viist at denne prætenderte nye Methode var allerede practiseret for 4—5 Aar siden her i Byen, at det var en Invention af den franske Chirurg Mnsr. *Daviel* og

---

[1]) *Fortgesetze Nachrichten von dem Zustande* osv. I 1758 Stück II.

at denne Methode var allerede 1753 optaget til Prøve og Examination af det chirurgiske Academie i Paris.« — Det har desværre ikke været mig muligt noget sted i dagspressen at finde denne oculist omtalt.

Det er vel ikke usandsynligt, at nogle af *Heuermanns* elever har gjort operationen, men jeg har dog hidtil ikke truffet nogen beskrivelse af et sådant tilfælde. Derimod har *Hennings* gjort extraktion: »Da jeg har den Ære, at betiene Wartou som Chirurgus, saa har jeg hermed vildet lade Publico giøre bekiendt, at i Wartou Hospitals Syge-Huus er en Pige ved Navn Karen Christensdatter, fød paa Møen, 28 Aar gammel, som i 14 Aar har været blind paa begge Øynene, af den Svaghed, som kaldes Catarrhacta, er af General Direct. ved Anatomien og Chirurgien Hr. Professor *Hennings* operert efter *Daviels* Methode, og er kommen til sit Syn igien, saa hun kand giøre Forskiel paa Bogstaver i en Bog. Denne Methode er besynderlig fordeelagtig, saasom den fordunklede Krystall bliver extraheret, og uagtet denne Catarrhacta var 14 Aar gammel, saa var den dog blød, følgelig ikke god at operere med Naale. *C. Winckler*« [1]).

Jeg har tidligere gentagne gange haft lejlighed til at nævne *Winckler*, der først var stud. chirurgiæ og derpå subchirurg i Kellinghusen — altså rimeligvis et dygtigt menneske. I 1759 gjorde *Heuermann* (se nedenfor) en kataraktextraktion på en vagtmester altså medens han var i Holsten, og *Winckler* må da sikkerligt have hørt den omtale. Da han nu på Vartov hospital har set et tilfælde, som har egnet sig til operationen, ligger det nær at antage, at det er ham, der har fået *Hennings* til at gøre den. At han ikke har henvendt sig til *Heuermann* men til *Hennings* følger af hans instrux, hvorefter han var henvist til generaldirektøren [2]).

Det er vel rimeligt, at der er gjort endnu flere kataraktextraktioner her i landet [3]) på denne tid, men sikkert er det i

---

[1]) *Adresseavisen* 10/10 1763.

[2]) se p. 16.

[3]) *Kølpin* (*De chirurgiæ recentioris præ veteri præstantia et progressu oratio* (ved indvielsen af chirurgisk academi 25/10 1787) Hafn. 1788 p. 6) siger efter at have omtalt, at *Avicenna* skal have talt om extraktionen og frygten derfor: *Quid vero bonus Avicenna diceret? si hasce extractiones sine omni timore & cum felicissimo successu nostra ætate institutas vidisset.*

alt fald, at to danske chirurger har anvendt methoden. Mærkværdigt er det derfor, at disse operationer er så fuldstændigt glemte, at der nu næppe var nogen her i landet, der vidste, at *Heuermann* var den første, der havde gjort extraktion, og jeg blev først opmærksom på det gennem *Hirsch*. Men endnu mærkeligere forekommer det mig dog, at det blev almindeligt antaget, at *Withusens* extraktion 1810 var den første, der blev gjort her i landet, og det skøndt *Callisen*, *Heuermanns* og *Hennings's* elev, må have kendt i alt fald *Heuermanns* operationer, og da han først døde 1824, havde han haft lejlighed nok til at mindes sine gamle lærere. I en nekrolog [1]) over *Withusen* findes følgende stykke: . . . Mangel på subsistensmidler nødsagede ham til at søge sig en virkekreds udenfor den academiske lærerstand. Denne opnåede han ved ansættelse som regimentschirurg ved det forenede slesvigske jæger- og holstenske skarpskyttekorps (1810) der kantonnerede i og om Lyngby; men han var derved efter de bestående bestemmelser for stedse fjærnet fra academiet og som en følge deraf sandsynligen ganske berøvet udsigten til i det at betræde lærestolen og ved den at bane sig vejen til overchirurgicatet ved Frederiks hospital. Dog, Lyngby skulde blive hans hæders vugge. Skæbnen var ham her gunstig, idet den ydede ham lejlighed til (hvad der måske i København først langt senere vilde være blevet tilfældet) at foretage sin første stæroperation. På en gammel fattig mand, der allerede forlængst havde opgivet håbet om nogensinde at gense dagens lys, udførte *Withusen* under såre ugunstige omstændigheder og uden kyndig bistand den første stærextraktion, der var foretagen i Danmark. Den havde det heldigste udfald, og det til så meget større glæde for ham, som han længe var bleven afskrækket fra tanken om et sådant foretagende ved stedse at erindre sig *Beers* ytring om de mange uheldige operationer af denne art, han selv havde udført, inden det var lykkedes ham med den nødvendige færdighed at foretage stærextraktionen. Hermed var *Withusen's* fremtidige bane afgjort, idet han derved tiltrak sig sine landsmænds opmærksomhed. —

---

[1]) *Bibl. f. læger* 1853 octbr. p. 419.

Bemerkungen*)

von der neuen Art, den Stahr durch eine Oeffnung der durchsichtigen Hornhaut

aus dem Auge heraus zu nehmen.

Dasz die Operation des Stahres, durch eine Nadel, nämlich denselben hinter dem Stern im Auge wegzuräumen, und nach unten niederzudrucken, noch verschiedenen Mängeln unterworfen, ist einem jeden, der sich mit dem Operiren abgiebt, bekannt; denn er steigt hiebei nur gar zu ofte in die Höhe, und begiebt sich in seinen zuvor innegehabten Platz, welches denn den Herrn Daviel bewogen, durch einen geschickten Einschnitt in die durchsichtige Hornhaut denselben aus dem Auge herauszunehmen, und dadurch die öfters entstehende Blindheit zu verhüten, wie aus den Gedenkschriften der Akademie der Chirurgie zu Frankreich, wie auch aus meinen Abhandlungen von den chirurgischen Operationen mit mehrerem zu ersehen; weil die Historie und der Fortgang dieser Operation hierinne enthalten. Da ich aber nach der Zeit selbsten zu verschiedenen malen Gelegenheit gehabt, diese Operation zu machen, und hiebei verschiedenes beobachtet, welches in meinen Abhandlungen von den chirurgischen Operationen nicht beschrieben, allein doch so nöthig und nützlich, dasz es verdient, angezeigt zu werden, so habe ieh nicht unterlassen können, hiedurch das hiebei beobachtete mit mehrerem bekannter zu machen.

Erste Anmerkung von einem ungefähr sechszigjährigen Manne, der seit 1712 den Stahr an dem einen Auge gehabt, und nach sechszehen Jahren ohngefähr

denselben auch an dem andern Auge bekommen.

Ein armer Mann, der sein Brodt zuletzt zum Theil durch eine kleine Handlung mit Nadeln erwarb, war derjenige, welcher mir hiezu zum aller ersten Gelegenheit gab; er liesz sich stets auf der Gassen durch jemand anders herum leiten, weil ich ihn nun hiedurch verschiedene mal zu sehen, Gelegenheit hatte, so betrachtete denselben zu einer Zeit, da er eben mit seiner Nadelhandlung im Begriff war etwas genauer, und beobachtete: dasz er einen vollkommenen reifen, grauen Stahr in beiden Augen hatte; ich bestellte ihn deswegen zu mir in meine Behausung zu kommen, und versprach ihn, umsonst zu heilen; er that dieses, und ich operirte ihn acht Tage nachhero

---

*) *Vermischte Bemerk.* I p. 256—273.

1755, in Gegenwart verschiedener geschickter Männer, als des Herrn Professor Bergers, Doct. Junge und einiger jungen Wundärzte.

Ich liesz denselben gegen das Licht auf einen Stuhl sitzen, und durch einen Gehülfen, der nach hinten stand, die obere Augenlefze aufheben, mit meiner linken Hand aber, zog durch den Zeige- und Mittelfinger, die Unterlefze des linken Auges, welches das längste schadhafte war, nach unten, und machte mit dem kleinen gekrümten Messer, des Herrn la Faye die Oeffnung an der unteren Hälfte von der Ründung der durchsichtigen Hornhaut, dabei denn die Spitze des Messers an dem aüszeren Augenwinkel, nahe bei der weiszen Hornhaut hineinstach, und vor dem Stern (Pupilla) vorbei fuhr, bis ich auf der andern Seite an eben der Stelle, wieder hinaus gelangte, wo ich an der entgegengesetzten hinein gestochen; wie ich nun mit der Spitze auf beiden Seiten durch war, so zog die Schneide allmählig nach unten hinzu, und machte dadurch an der Hornhaut eine halbmondförmige Klappe, wovon der rundliche Rand nach unten gekehrt, und ohngefähr eben so weit von der weiszen Hornhaut entfernt, als der Ein- und Ausgang des Augenmessers bei der Durchstechung der durchsichtigen Hornhaut.

Die wässerichte Augenfeuchtigkeit kam hierauf zugleich aus dem Auge hervor, der graue Stahr dehnete sich in den Augenstern hinein, der Regenbogen wurde hiebei so vorwärts gedruckt, dasz dessen Theile fast an der durchsichtigen Hornhaut anschlossen; allein der Stahr verblieb noch in seiner Kapsel zurücke.

Ich nahm dahero die zwei angezeigten Finger, und druckte hiemit ein wenig den Augapfel, worauf der Stahr aus seiner Kapsel und dem Auge, so geschwind heraus sprang, dasz er noch eher zur Erden gelangte, wie ich es zu verhüten im Stande.

Ich liesz hierauf gleich die Augenlieder ein wenig schlieszen, um den Stahr aufzusuchen, und zu verhindern, dasz nichts mehreres heraus laufen möchte, gleich darauf aber liesz dieselben wieder öffnen, um zu sehen, ob noch etwas vom Stahr in der Crystallenkapsel rückständig; da aber nichts fand, und der Patient auch die Steine auf dem Dache des entgegen gesetzten Hauses sehr wohl erkennen und sehen konnte; so liesz ihm die Augen wieder schlieszen, und verband ihn mit einem warmgemachten Augenwasser, aus Quittenkernschleim, Mohnsaft, Rosenwasser, Tutia und Safrantinctur zusammengesetzt, welches derselbe nachgehends alle drei bis vier Stunden laulicht warm mit kleinen Bäuschen überlegen musste; anfänglich bekam er nach innen nichts ein, weil er mit keinen Schmerzen beunruhiget war, doch wurde ihm an dem andern Tage zur Ader gelassen, allein nach Verlauf von drei Tagen, stellete sich eine Entzündung in der weiszen Hornhaut ein, welche durch ein abermaliges Aderlassen, den ferneren Gebrauch des Augenwasser, und durch kühlende Mittel nach innen in vier Tagen ohngefähr zertheilet wurde.

Die ersten drei Tage hindurch kamen noch einige Tropfen von der wässerichten Feuchtigkeit aus dem Auge hervor; allein, am vierten Tage schlosz sich die Oeffnung, und in der dritten Woche

war er schon völlig geheilet, dasz ich auch die Operation auf sein Verlangen bei dem andern Auge unternehmen konnte.

Diese verriehtete eben auf dieselbe Manier; allein der Stahr war hierinnen weit gröszer, und gab einer grauen Erbse, in Absicht der Grösze nichts nach; ich öffnete dahero die Kapsel des Stahres, und druckte denselben auf die vorangeführte Art, ebenermaszen aus dem Auge heraus, allein bei seinem Ausgange kam es dem Patienten vor, als wenn ein helles Licht vor dem Auge entstand, welches gleich wieder verschwand, und dunkel ward, kurz, er konnte nichts mit dem Auge wahrnehmen, obgleich der Stahr eben so leichte und gut herausgegangen, wie bei dem erstorperirten Auge.

Dahero ich auch gleich an der Herstellung des Gesichtes bei diesem Auge zweifelte; ich liesz ihm dieses Auge, eben wie das vorige, verbinden; es kam keine grosze Entzündung hiebei vor, allein das Triefen der Augenfeuchtigkeiten hielt länger an, das Auge zog sich deswegen in etwas zusammen, wodurch denn die durchsichtige Hornhaut nicht so stark mehr ausgedehnt erhalten werden konnte, worauf ihre Gefäsze zusammen fielen, mit einander verwuchsen, und die Hornhaut weisz und undurchsichtig machten.

In diesem Zustande lebt der Patient noch; allein er kann mit dem einen Auge so viel sehen, dasz er auf dem Gaszen nunmehro sehr wohl einherzugehen vermögend, ohne sich von andern leiten oder führen zu lassen, wie ich ihn noch vor kurzer Zeit in einem solchen guten Zustande angetroffen.

Zweites Exempel,

von einer drei und sechzigjährigen blinden Frau, welche durch Ausnehmung des Stahrs

auch sehend worden.

Ohngefähr ein halbes Jahr nachhero, wie ich den vorigen Mann operiret, bekam eine alte Frau, die aus Jüttland gebürtig, und bei ihrer Tochter in der Adlerstrasse sich befand: sie war auch auf beiden Augen blind, und war mit diesem Schaden vor zwölf Jahren befallen worden, dabei doch das eine Auge zuerst, das andere aber einige Jahre nachhero trüber geworden, und weil ich zu der Zeit schon andere mit Augenbeschwerungen von Jüttland curiret, so trieb sie dieses an, mich deswegen auch zu Rathe zu ziehen.

Wie sie zu mir kam: so vermeinte, dasz sie durch die neue Manier nicht so leichte zu curiren seyn würde; denn die Augen lagen sehr tief im Kopfe, und mit dem linken Auge, als dem ältesten schadhaften, konnte sie bei weiten nicht so gut sehen, als wie man bei einem gewöhnlichen grauen Stahr bemerket. Ich entschlosz mich

dahero, sie mit der Nadel zu operiren, und nachdem sie gehörig dazu zubereitet, so stellete die Operation bei beiden Augen an einem hellen Tage an; wobei mich denn der Manier des Herrn Petit bedienete, und mit einer runden Nadel die Kapsel des Stahrs zuförderst eröffnete, hernach aber den Stahr von oben nach unten aus der Kapsel zu dem Grunde des Auges hinzudruckete.

Allein da die Materie des Stahres noch nicht ganz hart, so muszte diese Niederdruckung wohl sechsmal anstellen, ehe den Stahr völlig nach unten bekam.

Wie dieses geschehen, so stellete gleich die Operation bei dem anderen Auge an; ich erstaunete aber gar sehr, wie ich nicht vermögend war, das Wesen, so einem reifen grauen Stahr vollkommen gleich sahe, nach unten zu bringen; da ich aber sehr sicher mit der Bewegung meiner Hände, so brachte endlich meine Stahrnadel so nahe an den undurchsichtigen Körper, dasz dieselbe nach aussen an dem Auge gewahr werden konte, wodurch ich dann völlig überführet ward, dasz hiebei nichts wie eine verdickete Haut zugegen, deswegen auch mit der Operation innehielt, und zu einer anderen Zeit mir vorsatzte, diesen fremden Körper durch den Einschnitt aus dem Auge heraus zu nehmen.

Hiezu war nun um so viel mehr gezwungen, weil gleich in der ersten Nacht, die Patientin ein Brechen mit heftigen Kopfschmerzen bekam, worauf auch der Stahr wieder aufstieg, den in dem einen Auge doch recht wohl nach unten gebracht hatte.

Die übrigen Zufälle hiebei waren nur sehr geringe, und wurden durch den Gebrauch einer Opiatpille in drei Abenden hiedurch gar geschwinde gestillet, deswegen ich nach zehen Tagen die Ausziehung des Stahres auf die neue Manier ausüben konnte.

Ich that dieses auf vorbeschriebene Art, allein ich hielt mich ein wenig vom Rande der weiszen Hornhaut entfernet, und stach nur eine vierthel Linie breit von dem Rande derselben hinein, weil ich zuförderst bemerket, dasz der Regenbogen, sich gegen seine Befestigung zurücke zog, wann man dem Rande der weiszen Hornhaut zu nahe kam.

Dieses erstere, nämlich die Oeffnung der durchsichtigen Hornhaut, gieng auch sehr gut von statten; allein ich war nicht vermögend, den Stahr heraus zu drucken.

Ich nahm deswegen einen kleinen Löffel, um ihn hiedurch heraus zu bringen; allein eben hiedurch ward auch zugleich gewahr, dasz der Stahr häutig, und in dem Umkreise mit den harigten Fibern (Fibræ ciliares) verwachsen war.

Da mir dieses nun etwas ganz unerwartetes und zur Ausziehung ein Zänglein nothwendig, so liesz mir alsbald eine von Hause holen, und nahm mit ihr diesen hautigen Stahr, (den noch in Weingeist aufhebe) aus dem Auge heraus; dieses verzögerte nun zwar die Operation ein wenig, allein sie gieng doch sehr wohl von statten, denn die Frau bekam keine so merkliche Zufälle und Entzündung, wie bei dem Operiren mit der Nadel, und wurde in vier Wochen vollkommen so geheilet, dasz sie nachhero andere sehr wohl erkennen konnte; Ja

währender Zeit war sie ofte so neugierig, und besah ohne mein Vorwissen, ihrer Tochter kleine Kinder, um sich hieran zu ergötzen, dabei ich doch nichts anders, als das Augenwasser warm nach auszen auf das zugemachte Auge legen liesz, jeden dritten Tag aber eine Opiatpille eingab, um der Entzündung vorzubeugen.

Sie wurde so vergnügt über die unvermuthete Erhaltung des Gesichts an diesem einen Auge, dasz sie an dem zweiten Auge nicht curiret zu seyn verlangte, und da der Winter heran nahete, vor dem sie sich nach ihrer Heimath nach Jüttland wieder hinüber begeben wollte, so liesz ich sie denn auch nach ihrem Verlangen reisen.

Anmerkungen
über diese beiden Exempel.

Ich bin der erste, der diese Operation nach des Dawiels seiner Erfindung in Dänemark angestellet, und ich wurde hiezu dadurch angetrieben, weil die allermeisten, welche der Herr Cyrus und der Herr Taylor kurz vorher mit der Nadel operiret, wieder blind wurden, da sie doch beide sehr geschickte Operateurs, und auch die Niederdrückung des Stahrs mit der Nadel aufs beste verrichteten.

Man weisz, dasz überdieses ein Stahr, der zu weich ist, wie ein Milchstahr gemeiniglich zu seyn pflegt, mit der Nadel nicht wohl zu operiren, weil er nicht Härte genug besitzt, durch die Nadel niedergedruckt zu werden.

Ja, ich habe selbst gesehen, dasz weder die breiten noch die triangulären Nadeln, die einige angerathen gehabt, hiezu nicht hinreichend gewesen.

Weil sich nun dieses gar oft ereignen kann, und ein gar zu weicher Stahr, nicht allemal nach auszen von einem hartseyenden zu unterscheiden, so sieht man wohl, dasz man diese Operation öfters anzustellen Ursache habe, ob sie gleich nicht in allen Fällen anzustellen.

Der eine von diesen beiden operirten, hatte überdem einen häutigen Stahr, welcher mit der Nadel nicht wegzubringen war, dahero ich dieses auch wie einen Umstand ansehe, in welchem die Ausnehmung desselben einen Vorzug vor der Niederdrückung des Stahrs im Auge hat.

In vorigen Zeiten haben viele an der Gegenwart eines häutigen Stahrs gezweifelt; allein, ich kann noch einen jeden hievon überführen, weil ich den ausgezogenen häutigen Stahr so aufgehoben, dasz er deutlich zu erkennen.

Dieser aber besteht eigentlich in der Verdickung der crystallenen Haut, an der vordern erhabenen Fläche derselben; wodurch sie zu den Stern sich hingericht befindet.

Der crystallene Körper selbst war hiebei klar und durchsichtig,

und kam bei Ausziehung dieser Haut aus dem Auge mit hervor, welches mir um so viel lieber war, weil er bei seiner Zurückverbleibung doch zähe und undurchsichtig würde geworden seyn[1]).

Ich zerdrückte denselben zwischen den Fingern, und fand ihn ein wenig zäher; allein, eben so klar und durchsichtig, wie er gewöhnlich zu seyn pflegt.

Der sel. Herr Regimentschirurgus Hempel, und der noch jetzt lebende Regimentschirurgus Nicolaszen, sahen diese Operation mit an, allein letzterer war nicht bis zu Endigung derselben zugegen.

Der erste Patient, der ein Maurer war, hatte seinen Stahr von Gips bekommen, welcher ihm in das Auge gepflogen, und eine heftige Entzündung erreget, wornach sich der graue Stahr eingestellet, dieser aber bestand nur in der Verdickung des crystallenen Körpers selbsten.

Doch war hiebei die Haut dieses Körpers noch durchsichtig, und verblieb auch in dem Auge zurück, ohne in den sieben Jahren nach der Operation, da ich ihn gesehen, undurchsichtig geworden zu seyn.

Die Mitte bei dem ausgenommenen crystallenen Körper aber, war härter und fester, als der Umkreis, wie ich nachhero bei verschiedenen andern beobachtet.

Drittes Exempel,

von einem ausgenommenen Stahre bei einem

Schiffer aus Fühnen.

Da der ziemlich glückliche Ausgang der Operation bei den beiden vorigen verschiedenen bekannt gemacht worden, so bekam ich einen Schiffer aus Fühnen, der nur an dem einen Auge einen grauen Stahr hatte; allein, da das andere Auge auch anfieng dunkel zu werden, und das Gesichte hieran sich auch nach und nach verlohr, so trieb ihn dieses an, mich um Rath zu fragen; da ich ihm denn gleich die Operation des andern Auges anrieth, weil es schien, dasz die Schwächung des andern Auges nur von dem starken Gebrauche desselben herrührte, weil das andere zum Sehen ganz ungeschickt war.

Ich unternahm dahero diese Operation in Beiseyn des Herrn Regimentschirurgus von Bergen und Heuermanns, meines Bruders,

---

[1]) Denne operation er vistnok den første, hvor linsen er fjærnet i sin kapsel. Den og en iagttagelse af *Janin* bevægede *Richter* til at foreslå som almindelig operation at fjærne linsen i sin kapsel for at undgå efterstær. *Richter*: *Observationum chirurgicarum fasc.* I. Gött. 1770 p. 86 og *Abhandl. v. d. Ausziehung d. grauen Stars.* Gött. 1773 p. 141—142.

ich machte die Operation wie bei den vorbeschriebenen mit dem Messer des Herrn la Faye, sie war in drei bis vier Minuten geendiget, und der Stahr, welcher weder so hart noch so feste, wie die vorigen, gieng gleich heraus, ohne dasz ich nöthig hatte, die Kapsel, worinne er enthalten, zu öffnen.

Ich liesz dem Patienten hierauf gleich zur Ader, und das Auge nach auszen nur mit dem vorbeschriebenen Augenwasser laulicht warm, vier bis sechsmal am Tage, verbinden.

In den ersten zwei Tagen konnte er seinen Huth, welcher in der andern Ecke des Zimmers an der Wand hieng, gut sehen; allein, da er diese Besichtigung, wider mein Anrathen, wohl gar zu öfters angestellet, so bekam er am vierten Tage eine heftige Entzündung, und er konnte den Huth nicht mehr gewahr werden. Welches denn eine solche Unruhe bei ihm erregte, dasz er den andern Tag ein Fieber bekam, das mit trockener Hitze und einem geschwinden Puls begleitet; ich liesz ihm dahero gleich eine Ader öffnen, und ungefähr zehen Unzen Blut weglaufen, hierauf kühlende Mixturen und Pulver reichen, nach auszen aber noch immer das vorige Mittel auflegen, wodurch denn in drei Wochen die Entzündung und das Fieber gestillet, und er in Stand gesetzt wurde, am Ende der fünften Woche wieder auszugehen.

Mit dem operirten Auge konnte er hierauf besser wie mit dem andern sehen; ja in der siebenten Woche ohngefähr, begab er sich vollkommen gesund zu seiner Heimath wieder, doch ohne sich bei mir wegen gehabter Mühwaltung zu bedanken, noch das geringste vor die Operation zu erstatten, wozu er denn auch wohl nicht die beste Gelegenheit gehabt, und deswegen abgehalten worden, sich vor seiner Abreise bei mir zu melden.

Viertes Exempel,

von einem mit dem Stahre an beiden Augen blindgebohrnen Knaben, der von dem Herrn Cyrus zuförderst mit der Nadel, nachgehends

aber an demselben Auge von mir nach der neuen Art operiret worden.

Die ersten drei Exempel zeigen an: dasz man öfters Ursache habe diese Operation anzustellen; allein es giebt auch Exempel, welche beweisen, dasz dieselbe nicht allemal die gewünschte Wirkung hervorbringen kann, und weil diese noch von andern nicht so wohl bemerket, und aufgezeichnet worden, so will ich nunmehro zwei Exempel

beschreiben, welche darthun werden, dasz hiedurch nicht allezeit das Gesichte wieder hergestellet werden kann.

Allein man wird auch zugleich hieraus ersehen, dasz durch die Operation mit der Nadel hiebei nichts bessers hätte ausgeübet werden können.

Ein Knabe von acht Jahren ohngefähr, wurde mit einem Stahr auf beiden Augen blind gebohren, doch so, dasz er noch einen Schimmer nach oben zu gewahr werden konnte, dahero er allezeit beide Augen gegen den Himmel zu richten, und aufzuheben pflegete, um diesen Schein, der ihn vergnügete, desto besser zu beobachten.

Erster Umstand, wobei die Ausnehmung des Stahres nichts hilft.

Der Stahr sah nach auszen ganz weisz, wie Milch aus, und war wie ich nach der Operation sahe, nur in der hintern Augenkammer vor dem crystallenen Körper gelagert, und so zähe, wie geronnene Milch zu seyn pfleget.

Dabei die Mutter vorgab, dasz der Knabe diesen Zufall davon bekommen, weil sie just zu der Zeit, da sie mit dem Knaben schwanger gegangen, sich an einem Kinde versehen, welchem von einem andern muthwilliger Weise die Luftröhre abgeschnitten worden, wobei das Kind, wie es diese Frau gesehen, in den letzten Zügen gelegen, und die Augen ohngefähr so im Kopfe verdrehet gehabt, wie ihr Sohn zu thun pflegte.

Da nun die Operationes des Herrn Cyrus hieselbsten viel Aufsehen gemacht, so hat sie sich auch zu ihm gewendet; allein er hat den Stahr nicht nach unten bringen können, wie sie mir nachhero erst erzählete, da ich das Kind an dem einen Auge schon operiret hatte.

Ein Jahr nach dieser Operation war es, dasz sie zu mir kam, und mir ihren Sohn vorstellete, ohne doch das geringste von der vorigen Operation zu erwehnen. Ich nahm ihn dahero einige Tage hierauf gleich vor, und operirte ihm in meiner Behausung an dem linken Auge, woran der Herr Cyrus ihn zuvor operiret.

Der Stahr kam auch gleich mit der wäszrigten Feuchtigkeit ganz aus dem Auge hervor, der Stern war im Auge schwarz und helle anzusehen; allein der Knabe konnte dem ohngeachtet, nichts, was man ihm vorhielt, erkennen, deswegen ich das Auge gleich mit dem weiszen vom Ey, worinnen ein wenig Allaun zerschlagen, verbinden, mit dem Augenwasser aber inzwischen warmlicht fomentiren liesz. Er bekam keine Entzündung noch andere Zufälle, und die gemachte Oeffnung, war in der dritten Woche schon so verwachsen, dasz er ohne Verband sich der Luft mit dem Auge bloszstellen konnte.

Der Augenstern war auch ganz rund, und so beschaffen, dasz man nichts widernatürliches hieran wahrnehmen konnte, dem ungeachtet sahe er doch nicht besser wie zuvor, richtete auch noch immer den Kopf gegen den Himmel zu, und ich sahe nunmehro gar zu wohl ein, dasz die Nervenhaut im Auge verdorben war, und wenigstens so beschaffen, dasz er nichts deutlich erblicken konnte, deswegen auch die Operation an dem anderen Auge nicht anstellete.

Der zweite Umstand,

Bei dem man auch nicht allemal einen guten Ausgang erwarten kann, ist:

Wenn ein Krampf in den Augen zugegen, oder auch der Stahr wohl gar selbst hievon entstanden.

Hiebei aber pflegt das geschwächte Auge gemeiniglich kleiner, wie das gesunde zu seyn, und eben dadurch zu verursachen, dasz gleich bei gemachter Oeffnung die Feuchtigkeiten zu derselben stark hinzudringen, und in gar zu groszer Menge aus dem Auge laufen, wo man selbiges nicht durch einen gelinden Druck nachhero auf dem Auge verhindert, oder auch im Anfange die Oeffnung nur sehr klein gemacht, und sie nach befundenen Umständen nach und nach vergröszert.

Eine Frau vom Lande kam mit einem grauen Stahr 1756 zu mir, das Auge war wegen zuvor gehabter starker Mutterbeschwerung krampfhaft zusammen gezogen und merklich kleiner, wie das andere annoch gesunde Auge.

Durch eben diese Krankheit, welche sich anfänglich mit einem Schmerzen im Auge eingestellet, war auch der Stahr entstanden, wenigstens wuszte sie gar keine andere Ursache davon anzugeben.

Mit dem linken Auge unterdessen sahe sie noch ganz gut, und hätte sich gerne mit demselben zurecht helfen können; weil aber boshafte Leute urtheileten, dasz ihr Auge wegen vermuthlicher Entwendung irgend einer Sache ausgeschlagen wäre, wovon der Knopf des Nagels, nämlich der Stahr sieh noch inwendig in dem Auge darstellete, so entschlosz sie sich, um diesem Verdachte der gemeinen Leute zu entgehen, die noch so abergläubisch sind, diese Art von Ausschlagen der Augen, an entfernete Oerter vor wahr zu halten, die Operation bei sich anstellen zu lassen.

Ich unternahm diese gleich den andern Vormittag, ohne sie zuvor vielfältig zuzubereiten, weil sie sonsten noch sehr gesund zu seyn schiene. Ieh hatte nur einen einzigen Gehülfen bei mir, blosz den Kopf nach hinten feste zu halten, und die obere Lefze in die Höhe zu heben, die untere aber hielte selbsten nach unten und machte von auszen nach innen eine halb ründliche Oeffnung in der durchsichtigen Hornhaut, mit dem lafaischen Messer.

Der Stahr kam hierauf gleich mit der wässerichten Feuchtigkeit zum Vorschein, und flosz von selbsten aus dem Auge heraus, ohne den Ausgang desselben mit dem Druck des Fingers zu befördern, noch die Kapsel zu eröffnen, worinne derselbe enthalten.

Allein zu gleicher Zeit drang auch die gläserne Feuchtigkeit mit heran, und trieb die Zäserchen des Regenbogens gegen die durchsichtige Hornhaut und gemachte Oeffnung hinzu, welches einige Stunden nach der Operation ihr einen unerträglichen Schmerzen verursachte. Man liesz ihr hierauf gleich zur Ader, und verneuerte fast alle Augenblick die warmen Umschläge nach auszen auf dem Auge.

Da nun noch immer einige Feuchtigkeiten aus dem Auge liefen,

so legte sich der Schmerz am Abend, und sie hatte sowohl die Nacht als auch nachhero vollkommene gute Ruhe.

Die Oeffnung im Auge war nur halb so breit, wie die durchsichtige Hornhaut querüber zu seyn pfleget, und die Schmerzen nach ihrem eigenen Geständnisse waren nicht so grosz, wie bei der Aderlasz am Arm.

Acht Tage hielte sie sich nur allhie in der Stadt auf, in welcher Zeit die Wunde grösztentheils schon verwachsen, der Stern im Auge auch klar und durchsichtig befunden wurde; dem ohngeachtet konnte sie nicht genau sehen, sondern nur überhaupt die Farben und Gegenstände wahrnehmen.

Nach einem Monat aber, wurde das Auge immer kleiner, und die durchsichtige Hornhaut zuletzt wegen ihrer Zusammenziehung undurchsichtig, dahero sie den Schein des Lichts wieder verlohr, und mit dem Auge nach zehen Wochen fast nichts bemerken konnte, ob sie gleich nach den ersten Tagen von der Operation keine Schmerzen noch grosze Entzündung mehr auszustehen gehabt.

Dieses Beispiel beweist, wo ich mich nicht irre, dasz die Ausnehmung des Stahrs bei einem durch Krampf verkleinerten Auge nicht allemal mit Nutzen anzustellen sey, sondern die Niederdrückung mit der Nadel, einen Vorzug vor derselben habe.

Allein auch hiedurch wird diese letztere Operation in einem solchen Zufalle nicht allemal gelingen; denn es ist sehr wahrscheinlich, dasz der Stahr alsdenn weit leichter in die Höhe steigen kann, wie bei einem vom Krampfe noch befreiten Auge.

Der dritte Umstand.

Wenn der Stahr sehr hart und grosz, so bringt derselbe bei seinem Durchtritte durch den Stern oder Oeffnung des Regenbogens im Auge, auch zuweilen nicht nur einen heftigen Schmerzen zuwege, sondern verursachet auch eine Ungleichheit am Stern; denn die meist geschwächten Zäserchen des Sterns, ziehen sich alsdenn zu dem sogenannten härnernem [haarigtem] Bande, woran sie befestiget, zurück, und verursachen dadurch die Ungleichheit.

Ich habe dieses bei einem Wachtmeister 1759 beobachtet, den an einem grauen Stahre auf diese neue Manier operirte; denn ob ich gleich hiebei die Oeffnung an dem Untertheile der durchsichtigen Hornhaut von dem einen Rande bis zu dem andern gemacht, so war ich doch nicht vermögend, diesen grossen Stahr durch die Oeffnung hindurch zu bringen. Ich erweiterte deswegen mit einer zarten Scheere diese Oeffnung zur Seite nach oben, und drückte hierauf ein wenig nach unten am Auge; allein, der Stahr wollte nicht durch den Stern durchgehen, dahero ich gezwungen war, denselben mit einem kleinen Löffel zu zertrennen und stückweise heraus zu nehmen.

Der Patient wurde hiebei ein wenig unruhig, und bekam einige Schmerzen, die ihm nachhero eine Entzündung an der weiszen Hornhaut zuwege brachten, welches durch den Andrang des Regenbogens zu der Hornhaut noch mehr vermehrt wurde.

Ich war gezwungen, diese durch schmerzstillende Mittel zu lin-

dern, und durch äuszere warme Ueberschläge zu zertheilen, welches denn auch in einigen Wochen die Entzündung zertheilete, worauf denn die Wunde sich wieder verschlosz, und völlig zuheilete.

Zweimal wurde ihm hiebei zur Ader gelassen, und bekam gelinde abführende Mittel, inzwischen aber kühlende Mixturen und Emulsionen, wodurch er denn auch so weit hergestellet wurde, dasz er nach Verlauf eines vierthel Jahres alle Gegenstände noch ziemlich deutlich mit dem operirten Auge wahrzunehmen im Stande.

Da ihm nun zuvor das andere Auge auch schon angefangen, etwas dunkel zu werden, so wurde er von dem Regimente entlassen, ob er gleich noch so wohl mit beiden Augen gesehen, dasz er sicher und frei einhergehen konnte.

Vorher hatte derselbe über acht Wochen hindurch von dem versüszten Quecksilber mit dem Regenwürmerpulver versetzt, bekommen, um hiedurch wo möglich die Verdunkelung des andern Auges völlig zu heben, ehe ich noch die Operation an dem schlechtesten Auge anstellete.

Dieses that auch eine ziemlich gute Wirkung; allein eine völlige Zertheilung brachte es nicht hervor, dahero auch die Operation mit dem schlechtesten Auge nicht länger aufsetzen wollte.

Aus diesem Beispiel aber ist zugleich zu ersehen, dasz in einem solchen Falle die Operation mit der Nadel auch diensamer gewesen seyn würde. Denn die Grösze des Stahrs hätte nicht erlaubt, dasz er sich so leichte wie ein anderer wieder in die Höhe begeben können; weil nun überdem bei dem Durchtritte eines groszen Stahres durch den Stern, eine völlige Lähmung, ja wohl gar Zerreiszung des Sterns erfolgen kann, so ist leicht zu erachten, dasz die neue Manier des Daviels nicht in allen Fällen einen Vorzug vor der Operation mit der Nadel habe, und wenigstens in diesen beiden letztangeführten Fällen die Operation mit der Nadel diensamer, wie jene.

Endnu er der et par afsnit, som jeg må berøre. *Sygdommene i øjenlågene* behandler han ret vidtløftigt, og af interesse er hans behandling af ptosis, hvad enten den er congenit eller erhvervet, når den i sidste tilfælde har vist sig ikke at kunne helbredes ved medikamenter. Han foreslår da den allerede forlængst bekendte operationsmethode at bortklippe en horisontal hudfold, men han tilføjer, at dette kun er tilstrækkeligt, når øjenlågets forlængelse kun beror på en forlængelse af huden. »Wo aber alle Teile des Augenliedes hiebey verlängert, so musz man von den innern eben so viel, wie von den äussern wegnehmen, weil sonsten eine Auskehrung (Ectropium) nach der Heilung an dem Augenliede erfolget«[1]. *Heuermann* er vistnok den første, der fjærner mere end

[1]) *Chir.* II p. 636.

huden. Han lægger efter operationen suturer og siger, at det ikke er begrundet, når nogle nyere forfattere har frarådet suturer på øjenlågene. Ved sår på øjenlågene må man også tidt lægge suturer, men er det ikke et friskt sår, må man først scarificere sårrandene.

Ved omtale af ectropium og den modsatte tilstand siger han: »Die Einkehrung kann man dahero *Entropium* nach *en* in und *trepo* kehren, betiteln«[1]). Ifølge *Hirsch*[2]) findes »entropium« først hos forfatterne i slutningen af 18. århundrede, og det er derfor muligt, at *Heuermann* selv har dannet det, men det er dog ikke usandsynligt, at han har det fra en Tübinger-disputats af *Keck* fra 1733[3]), medens det er rimeligt, at *Heuermanns* udbredte lærebog har gjort benævnelsen almindelig. Efter *Hirschberg* er ordet sprogligt umuligt i den betydning, hvori det nu bruges.

Endeligt findes der i *Heuermanns* chirurgi endnu et kapitel, der handler om *tårevejssygdomme*. Det var en sygdomsgruppe, som dengang netop beskæftigede mange af de betydeligste chirurger. *Stahl* og *Boerhaave* var de første, der havde ydet betydelige bidrag til at klare begrebet fistula lacrymalis, under hvilket navn alle tårevejssygdomme i reglen sammenfattedes.

Anels behandlingsmåde og de discussioner, som den havde fremkaldt, og de modificationer af den, der var angivne, var ikke gamle, og det samme gjaldt *la Forest's* forslag at benytte vejen gennem næsen til behandling af tårekanalen og *Petits* operationsmethode. *Heuermann* gennemgår derfor vidtløftigt sygdommene og de forskellige behandlingsmåder og kommer til det resultat, at ingen af dem passer i alle tilfælde. Hvis man har med en simpel dacryocystitis at gøre, hvor næsegangen ikke er altfor fast tillukket, anbefaler han følgende methode: Han sprøjter først så megen vædske ind i tåresækken, at man tydeligt ser svulsten, og han klæber derpå et stykke hæfteplaster over puncta lacrymalia, for at vædsken skal blive derinde. Derpå anbringer han sin patient som ved stærstikken, og inciderer med en skarp, lige, spids kniv tåresækken under ligamentum palpebrale internum paralelt med muskelfibrene. Såsnart der flyder pus ud, ved han, at han er

---

[1]) *Chir.* II p. 629—630.

[2]) l. c. p. 361 anm. 9.

[3]) *Hirschberg: Wörterbuch der Augenheilkunde* 1887 p. 27.

dybt nok, han dilaterer derpå såret i dybden, så det bliver c. 3 linjer stort. Blødningen standser man ved et let tryk, men lykkes det ikke, fylder man såret med tørt charpi, fjærner hæfteplasterstrimlerne og befæster forbindingen med et bind. Den næste dag er den gjennemtrængt med tårer, man fjærner den, sprøjter såret ud, og hvis det er nødvendigt, fører man en bøjelig sonde gennem kanalen ned i næsen. På denne måde udsætter man sig ikke for at lædere arterier eller vener eller ligamentum palpebrale, hvilket let kan ske ved det almindelige halvmåneformede snit. — Er derimod næsegangen ganske tillukket, eller findes der caries i tårebenet, kan man som *Petit* forcere kanalen med en spids sonde og derpå anvende voxbougies, til der er dannet en ny kanal eller, hvor dette ikke er muligt, danne en åbning gennem tårebenet ind i næsen. Hertil finder han en krum troicart (efter *Sharp*) bedst egnet og anbefaler at stikke den igennem skråt nedadtil, men advarer mod at komme for langt frem, da man så kommer til at stikke i processus nasalis maxillæ superioris, således som han har set andre gøre det, og dette ben er hårdt og lader sig ikke let perforere. Denne nydannede vej holder man åben ved at lægge *Woolhouse's* rør ind.

Til den sidstnævnte operation brugte man tidt det glødende jærn, men efterhånden kom man bort derfra: *Hirsch* fortæller[1]), at *Sharp* allerede erklærede: »the application of fire is not only generally useless, but often proves hurtful and defeats the very end it was intended to promote«, og at *Richter*, som endnu i 1793 i visse tilfælde anbefalede det glødende jærn, senere erklærede: »Das glühende Eisen, dessen sich hier Einzelne bedienen, ist unnöthig und schädlich«. *Hirsch* kunde godt have citeret *Heuermann* her, da hans udtalelse er mere fuldstændig men måske vel stræng:

»Zu diesem Endzwecke haben die Alten das Brenneisen angeraten. Allein wie gut auch die Anbringung derselben von den Neuen verbessert worden, so ist selbiges doch eines der allerschlechtesten Mittel, welche man gäntzlich entübriget seyn kann. Denn man verbrennt hiemit die nahgelegenen Teile, und machet, dasz sich der Tränensack noch über die eingebrannte Oeffnung

---

[1]) l. c. p. 360.

D. Boerhaave«, som han kalder ham[1]), den læge, som han nærmest slutter sig til[2]). Han betragter diæten som en meget vigtig ting og giver forskrifter derfor ved enhver sygdom, han udtaler sig mod de sammensatte medikamenter, men kan ligesom *Boerhaave* ikke lade være at gøre sine recepter ret kunstige. At den kliniske iagttagelse for ham er hovedsagen fremgår tydeligt af de talrige sygehistorier, han giver; men ganske særlig vægt lægger *Heuermann* desuden på pathologisk-anatomiske sectioner. Han er en ivrig ven af blodudtømmelser enten ved venæsectio eller arteriotomi, hvilken sidste operation han synes at have lært af *Taylor*, der anvendte den meget ved øjensygdomme, hvorfor *Heuermann* roser ham[3]).

Særligt må hans forhold til den *Stahlianske lære* fremhæves, da den netop på den tid, eller snarere lidt før i pietismens dage under Christian den 6te, havde haft en stor indflydelse på den danske medicin, en indflydelse der kan spores længe efter pietismens gyldne tid. Det er naturligt, at experimental-physiologen, den kritiske, lærde *Heuermann* må stille sig i bestemt opposition til *Stahl*, og han gør det også, idet han siger, at man ved helbredelse af sygdomme ikke så meget skal rette sin opmærksomhed på sjælen som på legemet, ti når dette er i en god og sund tilstand, går alle sjælens funktioner let for sig, således som man kan se det hos et menneske i feberdelirier. Ti når man befrier hjærnen for den stærke blodtilstrømning, så kan sjælen arbejde frit[4]).

Som chirurg forekommer han mig dog betydeligst, og blandt de ting, han udtaler sig for, og som særligt maa fremhæves, er foruden hans tørre eller spirituøse forbinding hans udtalelser mod altfor ivrig anvendelse af sutur, hvilket vistnok i den før-antiseptiske tid må siges at være rigtigt. Der tilkommer ham anerkendelse for at indskrænke instrumenternes tal til det mindst mulige, og han anvender så usammensatte instrumenter som mu-

---

[1]) *Vermischte Bemerk.* I p. 21.

[2]) Smlgn. *Jul. Petersen: Hovedmomenter i den medicinske kliniks ældre historie.* Kbhvn. 1889.

[3]) I England synes arteriotomi at have været meget almindelig (*Duddel*). *Wohlert* og *Heuermann* har rimeligvis lært den af *Taylor*, og *Callisen* har så lært den af dem (Smlgn. *Tode: Sundhedstidende* I 1778 p. 2 anm.).

[4]) *Physiologie* I indledning p. 15—17.

ligt. Man satte dengang en ære i, når man skulde være en dygtig chirurg, at construere en stor mængde kunstige instrumenter, og det er derfor ret overraskende så godt som ikke at finde instrumenter, som *Heuermann* har angivet. Jeg har gentagne gange omtalt, at *Heuermann* ikke holder af troicart, da kanylen let kommer til at gøre modstand ved indstikket, og et af de eneste instrumenter, han angiver, er en troicart med en lignende fjedrende kanyle, som man nu bruger, hvor enden af kanylen gemmer sig bag stiletten. Om *Heuermann* er den første, der angiver denne væsentlige forbedring, tør jeg ikke afgøre.

At han stiller ophthalmologien lige med chirurgien viser ham også som en fordomsfri mand. Han tager det gode så vel fra den engelske som fra den franske og tyske chirurgi og ophthalmologi, og det er derfor ikke ganske berettiget, når der tillægges *Richter* fortjenesten af at have hævet den tyske chirurgis og ophthalmologis niveau [1]), idet han optog de franske og engelske fremskridt, — ti *Richter* var måske næppe slået så stærkt igennem og havde måske ikke fået den store betydning, han fik, hvis ikke *Heuermann* allerede havde forstået at tilegne sig den franske og engelske chirurgi og havde stillet ophthalmologien på lige fod med den øvrige chirurgi og ved sine meget udbredte lærebøger havde forberedt *Richter*. Måske kunde det også udtrykkes på den måde, at *Heuermann* i grunden var et stykke forud for sin tid, og at det viste sig, at det først en årrække senere kunde lykkes en så betydelig mand som *Richter* at få sin opfattelse, der i meget stemmede med *Heuermanns*, til at trænge igennem. Havde *Heuermann* som *Richter* været professor i 46 år ved et tysk universitet i stedet for prosector og vicar ved Københavns, og var han bleven 70 år gammel, havde hans betydning rimeligvis også været langt større.

At jeg har ret i, at *Richter* tildels byggede på *Heuermann*,

---

[1]) *Georg Fischer: Chirurgie vor hundert Jahren* p. 193. *Karl Himly (Die Krankheiten und Missbildungen des menschlichen Auges und deren Heilung* herausgegeb v. *E. A. W Himly*. I. Berlin 1843 p. 2) siger: »*Boerhaave* (1746) und *A. G. Richter* (1786) waren die ersten, welche, nicht bloss geschickte Augen-Operatöre, Routiniers, wie viele ihrer Vorgänger, sondern wissenschaftliche Männer, auch die Augenkrankheiten wissenschaftlich und ärztlich behandelten, beschrieben und lehrten.« Han synes ikke at kende folk som *Heister* og *Heuermann*, skondt han citerer dem.

og at han ikke er en af disse eminente opdagere, der på engang på mange punkter fremkommer med nye synsmåder, fremgår bl. a. af følgende udtalelse af *Georg Fischer*, der er i højeste grad begejstret for *Richter:* Knüpfen wir an *A. G. Richter* den Aufschwung der deutschen Chirurgie, so wird ein Jeder gespannt auf grosse Entdeckungen sein, durch welche er die Grenzen der Wissenschaft erweitert, und ihr eine neue Richtung gegeben hat. Diese sucht man vergeblich, denn durch eigene Forschung hat er die Chirurgie wenig gefördert. Seine Verdienste liegen zerstreut auf vielen Gebieten und treten deshalb weniger grell ans Licht[1]).

Det er naturligvis ikke min mening, at *Richter* alene eller særligt byggede på *Heuermann*, han byggede på alt det gode, der fandtes, men deriblandt har *Heuermanns* arbejder vistnok spillet en ikke ringe rolle, da de i mange henseender stræber mod det samme mål: uden hensyn til nationalitet at samle alt betydeligt og godt og at hæve ophthalmologien til en videnskab lige med chirurgien.

Selvfølgeligt er *Heuermann* heller ikke en stor banebryder, der ingen forløbere har, han bygger videre på den grund, som for den tyske chirurgis og ophthalmologis vedkommende er lagt af andre særligt af *Heister*.

Heuermanns person får man ikke mange oplysninger om. *Bodendick* kalder ham som omtalt min kære liberale lærer, og man får unægteligt det indtryk, at han var en meget liberal mand. Dernæst kan der vist ikke være tvivl om, at han var en meget fornøjelig mand, der i alle sine skrifter synes at være i besiddelse af et urokkeligt strålende humør, der gør hans fremstilling meget underholdende, og veltalende har han vistnok også været. *Jensenius* siger i sin autobiografi: Florida *Heuermanni* eloquii felicitas adunata sororis quasi nexu dogmata Physiologiæ & Anatomiæ mihi scite explanavit.

Har man særligt fremhævet om *Withusen*, at han 1810 udførte den første stærextraktion her i landet[2]), hvormeget mere

---

[1]) l. c. p. 193.

[2]) *M. Djørup (Nogle bemærkninger om det kgl. kir. akademi.* Ugeskrift f. læger 1876 II p. 415) siger, at *Withusen* er den første, der har gjort katarakt-extraktion herhjemme, og den første, der indførte punktur og indsprøjtning ved hydrocele, — men også her har *Heuermann* fortrinet (Chir. I p. 468).

grund er der da ikke til at mindes *Heuermann*, der 55 år forinden, to år efter at *Daviels* første meddelelse udkom, gentagne gange udførte den. Vi har i Danmark ikke så mange store mænd at se op til, at vi tør glemme nogen af dem, og hører *Heuermann* end ikke til videnskabens største, kan han ikke sættes ved siden af *Thomas Bartholin* og *Steno*, bør han dog regnes med til *vore* store videnskabsmænd. At han er den første, der råder til irisoperationer fra camera anterior, at han ved store ulcera corneæ foreslår og benytter en operationsmethode, som først er opfunden igen over 100 år senere og dog har været istand til at give sin nye opfinder et betydeligt navn, at han anvender lapis på mindre ulcera corneæ for blot at nævne nogle af punkterne i hans ophthalmologiske therapi — det burde være tilstrækkeligt til her i landet at gengive ham den anseelse, som han har mistet. Men vor beundring for ham må ubetinget stige, når vi betænker de forhold herhjemme, hvorunder han udviklede sig. Første halvdel af det 18de århundrede er en sørgelig tid i den danske medicins historie, dobbelt sørgelig i modsætning til det forrige århundredes glansperiode. Ved universitetet er den medicinske undervisning tarvelig, først fra 1736 bliver det bedre for chirurgerne, idet de på Theatrum anatomico-chirurgicum får forholdsvis god undervisning i anatomi og teoretisk chirurgi. Af medicinere findes der meget få videnskabsmænd og meget få, der rager op over det almindelige, af chirurger nævnes der endel dygtige men videnskabelige næppe nok. De fleste var amtsmestre, enkelte, og det nogle af de dygtigste, stod udenfor barberlauget således *Hemming Ditlev Clausen* og *Joh. Franciscus Gottlieb Schønheider*. Til de mest ansete hørte *Wohlert*, men om ham ved vi kun, at han sammen med en franskmand *Puthod* 1739 foreslog en operationsmethode for exarticulatio coxæ[1]), og at hans elev *Tode* mangfoldige steder omtaler ham som en af de største chirurger, vi nogensinde har haft, uden at der dog fremføres noget væsentligt nyt, der hidrører fra ham, og forfatter har han ikke været. Under så mangelfuld en uddannelse[2]) og

---

[1]) *A. Buntzen: Chirurgien i Danmark i midten af det forrige århundrede.* Kbhvn. 1869. Særskilt aftryk af universitets program p. 27. Først *Larrey* udførte operationen.

[2]) Store polikliniker med tusinder af patienter, således som nu, fandtes ikke; de fattige skulde lægerne behandle gratis, men følgende avertissement er vist dog

rimeligvis ovenikøbet uden at komme udenlands udviklede *Heuermann* sig, og det taler i høj grad til hans ros, at han med mangelfulde forkundskaber har kunnet arbejde sig op til den videnskabelige stilling, som han opnåede. *Tode*, der i det hele ikke er venligt stemt mod *Heuermann*, fremhæver dog også denne side:

»Kort: Nytte, stor Nytte stifter Akademiet, og fryde maae dets Oprindelse nu alle, som ikke ere forudindtagne. Men een Ting maae jeg dog anmærke. Det sande Genie vil frembryde, om endskiønt der ingen pleiende Haand søger og forplanter det. Vi have havt en *Claussen*, en *Wohlert* og *Heusinger*, en *Krüger*, en *Schönheider*, en *Hennings*, længe førend der blev Academie til. Vi havde en *Kølpin*, en *Berger*, en *Heuermann*, en *Spierling*, en *Schenk*, en *Hempel*, en *Callisen*, en *Winsløw*, o. fl. Vi havde ypperlige Regimentschirurger, baade i Hovedstaden og i Provinzerne. En *Schrøder*, *Schmidt*, en *Nikolaisen*, en *Hartwig* og mange flere, var allerede hædrede for Kundskab og Erfaring førend Aaret 1786. — Hvorfor havde man disse Mænd da allerede? Fordi de havde Anlæg, Kald, Genie; fordi der altid er Kultur nok til at udvikle de mere end almindelige Talenter. — Men hvad Opmuntringsvej stod aaben for dem? De ginge over til Medicinen, de bleve Doctores. Det giorde en *Heurmann* og en *Berger*. Honny soit qui mal y pense [1]) . . . . Imidlertid havde man i hine Tider og Adgang til en smigrende Værdighed; man kunde blive Doctor, og Doctor i Kiøbenhavn. Denne Rang maatte forhverves ved egen Fliid, det var Videnskabs-Rang, og den var erkiendt og hædret paa Statens Ærestrappe. Den gjorde en Mand til Kollege af en *von Berger*, en *Kratzenstein* og andre store Mænd. Det var denne Forening med de nyere Lægevidenskabers Fædre, som en *Christian Berger*, en *Heuermann*, en *Callisen*, uden Tvivl

---

noget aparte for den tid: Kongelig hof-, mund- og tand-operatør *Conradi* lader herved bekendtgøre, at han nu forretter selv igen sine tand-operationer, nemlig formiddagen fra klokken 9 til 10, og eftermiddagen fra klokken 2 til 3, og for fattige folk gratis; han bor på Østergade, tredje hus fra Pilestræde. (*Adresseavisen* 30/10 1765). *Conradi* flytter flere gange og averterer hver gang på lignende måde.

[1]) *Tode* sigter til fejden mod *Callisen* navnligt til *Martinis* indlæg.

ogsaa satte Priis paa, omendskiønt det store Baand, som giør en god Medikus og en god Chirurgus til een Person, nok var Hovedhensigten« [1]. —

Og i dette sidste punkt har *Tode* sikkert også ret. *Heuermann* vilde være fuldt uddannet læge, han vilde lære så meget som muligt, og han blev doctor, næppe, som *Riegels* siger, »for sit Opholds Skyld .... thi endnu var Plutus gode Venner med Æsculapii legitime promoti empirici [2]«, ti som vi har set, forlod han en god praxis, som han utvivlsomt har haft, forat blive feltlæge med en gage af 50 rdl. månedligt. Han vilde stedse udvide sine kundskaber, og han overværede derfor også oculisters operationer, brokoperationer og stensnit af omvankende operatører. Jeg tror, at man må søge drivfjedren til *Heuermanns* liv i hans interesse for at lære noget og trænge så dybt som muligt ind i sin videnskab, og han støttedes i sit arbejde af en ikke ringe ærgærrighed.

Heuermann er en af de første danske læger, der i forrige århundrede udgav større videnskabelige værker, og de er af så stor værdi, at de ikke bør glemmes. *Panum* har formodentligt overset, at *Heuermann* har skrevet en stor physiologi, dobbel så stor som hans egen, ellers havde han nok omtalt den, og hans mening, at det er *Kratzenstein*, der har brudt physiologien nye baner herhjemme [3], var vistnok bleven noget forandret. Og havde *Buntzen* kendt *Heuermanns* chirurgi, havde han sikkert ikke sagt: Vor literatur frembyder ganske vist i hele denne periode intet af nogen betydning i chirurgisk retning. Det var først i den sidste fjerdedel af århundredet, at en betydelig chirurgisk forfatter optrådte, en forfatter, som rager højt op over alt, hvad vi har haft både før og siden, det var *Henrich Callisen* [4].

Mærkeligt nok er *Heuermann* næsten glemt herhjemme, således at jeg i dette århundrede kun har truffet hans navn i histo-

---

[1]) *Tode: Sundhedsjournal* Bd. I 1793—1794 p. 221—224.

[2]) *Riegels: Forsøg til chirurgiens historie* p. 137.

[3]) *Panum: Vort medicinske facultets historie* osv. p. 92. — Højst aparte ser det ud, når *Herholdt* kaldes physiologiens fader i Danmark (smlgn. *C. E. Secher: Danmark i ældre og nyere tid* I 1874 p. 768) — physiologi har været dyrket langt tilbage i tiden her i landet, men *Heuermann* er, som vist, den første, der optager *Hallers* synspunkter.

[4]) *Buntzen* l. c. p. 28.

riske afhandlinger af *Skjelderup*[1]), der ofrer ham et par linjer, af *Ingerslev*, *Panum* og *Buntzen* og endvidere hos *Hundrup*[2]); som forfatter har jeg kun set ham citeret af *Bramsen*, *M. Salomonsen* og *Grünfeld*. Muligvis kan han dog findes andre steder, jeg kender naturligvis langtfra hele den danske medicinske literatur, men glemt er han, så at som sagt hverken *Panum* eller *Buntzen* har kendt hans værker. Selv *Ingerslev*, der naturligvis kender *Heuermann*, har ikke vidst, hvor meget han har virket som docent, og hvorledes han udfylder de huller i undervisningen, som der netop findes i halvtredserne og tildels i tredserne.

Spørger man nu, hvori det ligger, at *Heuermann* er bleven glemt, har jeg meget vanskeligt ved at svare. Det er vel ikke usandsynligt, at ligesom *Saxtorphs* berømmelse bragte *Christian Bergers* i forglemmelse, således må den væsentligste grund søges deri, at der snart efter *Heuermanns* tidlige død fremstod en anden chirurg, *Callisen*, der hurtigt fik et navn og en autoritet som ingen anden chirurg her hjemme. Men det er dog besynderligt, at *Callisen* ikke har bevaret erindringen om *Heuermann*, der ovenikøbet ifølge *Buntzen* skal have protegeret ham. Noget hertil kan det vel nok have bidraget, at *Callisen* i sin chirurgi ikke citerer andre forfattere, og at han allerede i den første udgave[3]) tildels anbefaler andre operationer end *Heuermann* og f. ex. fraråder i alt fald for unge chirurger kataraktextraktionen, som han vist aldrig har gjort selv, fraråder sectio alta osv. Selv hvor han havde god grund til at nævne *Heuermanns* navn, da han bliver angreben af *Martini* og *Riegels*, der stadigt trækker *Heuermann* frem, omtaler han ham ikke. Det bebrejdes således *Callisen*, at han er bleven doctor medicinæ, og hvad lå så nærmere for ham end at nævne *Heuermann*, der også var chirurg og doctor medicinæ, men han gør det ikke, han nævner 19 andre alle udenlandske undtagen *Berger*. Men han går videre endnu: »Bestaaer ikke det Berlinske, det Petersborger og andre Collegia medico-chirurgica baade af Haandlæger og Doctorer? Have de ikke ogsaa haft Doctores medicinæ, som have været, eller ere endnu

---

[1]) *M. Skjelderup:* Universitets program om anatomiens historie i Danmark. 1811.
[2]) *Hundrup: Biografiske Efterretninger om Doctores medicinæ.*
[3]) *Heinrich Callisen: Institutiones chirurgiæ hodiernæ.* Hafniæ 1777.

Lærere i den egentligste Chirurgi, Operationerne?« [1]) — Det havde ligget nær for ham at sige: *Martini* taler jo selv rosende om *Heuermanns* undervisning i operationer, og *Heuermann* var jo en renegat, en doctor medicinæ.

Men samme år fremkommer endnu en udtalelse fra *Callisen*, der tyder på, at han ikke vil lade *Heuermanns* navn blive erindret her i Danmark. Han siger nemlig i et indlæg i fejden mod ham: »Besynderligt nok er det; jeg underviste, jeg udgav Skrifter i Chirurgien, udrettede, at man og udenlands talede om danske Chirurger, og dog har jeg [beskylder man mig for] forfulgt Chirurgien; andre vare uvirksomme, og rose sig af at være Videnskabens Stytte« [2]). — Og denne udtalelse tages i forsvar i et senere indlæg af en af hans venner (*Buchhave*?), der anmelder *Riegels:* »Svar paa Hr. Professor *Callisens* Svar efter Løfte,« idet han siger: »Og naar *Callisen* siger, at han har udrettet det, at man og udenlands talte om danske Chirurger, saa har han talt Sandhed. Der er fra ingen dansk Chirurg, i de mange Aar siden Prof. *Heuermann*, udkommet noget Skrift, som har opvakt fremmedes Opmærksomhed« [3]). — Endnu på den tid, dette skrives, er det, at *Heuermanns* operationslære anbefales de chirurgiske studenter i Tyskland (se nedenfor); — og er det ikke lidt tidligt at tale om »de mange Aar«, når det kun var 18 år, siden *Heuermanns* sidste arbejde var udkommet, og ikke 30 år siden, at hans operationslære kom frem første gang, medens et nyt optryk var udkommet 1783 kun to år før! Hvis *Callisen* havde skrevet en god anatomi i stedet for en chirurgi, vilde han dog næppe have rost sig af, at han havde udrettet, at man i udlandet talte om danske anatomer, skøndt der var gået 100 år siden *Bartholinernes* glandsperiode. —

Jeg kunde nævne flere exempler på, at *Callisen* ikke nævner *Heuermann*, hvor det vilde have været naturligt, men jeg skal kun fremdrage et enkelt. I det 1774 udkomne første bind af det medicinske selskabs skrifter findes en afhandling af *Callisen* [4]) om

---

[1]) *H. Callisen: Til mine medborgere i anledning af hr. regimentsfeldtskær Martinis under 29. octbr. 1784 udgivne trykte brev og dets følger.* Kbhvn. 1785 p. 11.

[2]) »*Lærde tidender*« 1785 p. 266—67.

[3]) »*Lærde tidender*« 1785 p. 651.

[4]) *H. Callisen: De utero atque vagina duplici observatio* med 2 kobbere. Societatis medicæ Havniensis collectanea I 1774 p. 146—153.

x) Artiklen er ikke af Brickhave men af Abildgaard (Bibl. Dan. II P. 935)

en dobbel vagina og uterus, som han havde fundet i et cadaver. Han meddelte i den anledning, at der to gange tidligere var fundet dobbel uterus her i Danmark, det ene tilfælde beskrevet af *Thomas Bartholin*, det andet meddelt i det franske academis skrifter af *Morand*, hvem *Simon Crüger* havde fortalt, at han havde set et sådant tilfælde. I stedet for at søge til franske værker for at finde noget herom, vilde han i *Heuermanns* physiologi [1]) have kunnet finde en vidtløftigere beskrivelse, og det er så meget mærkeligere, at han har glemt denne beskrivelse, som *Heuermann* dertil knytter bemærkninger om muligheden af superfoetatio (i den ene uterus fandtes et foetus, i den anden en mola), hvad *Callisen* også kommer ind på. Præparatet fandtes i *Heuermanns* tid på Theatrum anatomico-chirurgicum (s. pag. 6)[2]).

Om der bagved dette ligger personligt fjendskab og misundelse, eller om det er tilfældigheder, ser jeg mig ikke istand til at afgøre. *Callisen* og *Heuermann* er sikkert store modsætninger i mange henseender. Medens *Heuermann* utvivlsomt er en glimrende operatør, som med dristighed indlader sig på nye operationer, som han ofte selv opfinder, er *Callisen* efter alt, hvad jeg har kunnet finde, aldeles ikke praktisk chirurg [3]), og han er heller ikke nogen genial chirurg[4]). *Heuermann* er forfatter af en fortrinlig chirurgi særligt beregnet for og benyttet af chirurgiske studerende, hvorimod *Callisens* chirurgi vistnok vil skuffe de fleste. Den skal have været meget benyttet ved forskellige universiteter, men de studerende ved universiteterne gav sig ikke særligt af med chirurgi, og det er ganske rimeligt, at en latinsk chirurgi — et compendium, som han selv kalder den, — der gav en god oversigt over den dengang moderne chirurgi, var meget velset. En mere indgående sammenligning lader sig imidlertid ikke anstille uden en nærmere undersøgelse af *Callisens* chirurgi, men det vilde føre for vidt her.

Foruden *Callisen* er *Rottbøll* bleven forherliget på *Heuermanns*

---

[1]) Bd. IV p. 424.

[2]) Der synes efter *Thurahs* beskrivelse at have været to præparater på Theatrum anatomico-chirurgicum.

[3]) Smlgn. f. ex. *M. Djørup: Nogle bemærkninger om det kongl. kirurg. akademi og dets betydning som læreanstalt.* Ugeskr. f. læger 3 R. XXII 1876 p. 414.

[4]) Den *Callisenske* colotomi skyldes nok ikke engang *Callisen*. *Bardeleben: Lehrb. d. Chirurgie u. Operationslehre* 7. Ausg. III 1875 p. 950—951.

bekostning, uden at han har fundet sig foranlediget til at sige et ord dertil. Jeg har ovenfor nævnet, at *Rottbølls* tidligere prosector *Schumacher* ikke har kendt noget til *Heuermann*, men han skriver længe efter *Rottbølls* død; derimod skriver *Buchhave*, der har kendt i alt fald nogle af *Heuermanns* bøger, da han citerer dem i sin afhandling om nellikeroden, og som i den *Callisenske* fejde, hvori han tager livlig del som medarbejder af Lærde tidender [1]), adskillige gange nævner *Heuermann*, i *Rottbølls* levetid følgende i en anmeldelse af *Chirurgiens historie* af *Riegels*: »Saa meget troe vi at være overeensstemmende med Sandheden, at den anatomiske Videnskab ikke fremmedes meget under *Frankenau*, *Detharding*, *Buchwaldt* og *Friis*, men desto mere vandt den, da vor berømmelige *Rottbøll* i Aaret 1761 kom udenlands fra, og bragte den forfaldne Anatomi til saa stor en Fuldkommenhed, som den aldrig forhen har opnaaet ved det medicinske, og endnu mindre ved det chirurgiske Theater . . . . den er altsaa ikke . . . forsømt af de Lærende, thi denne store Anatomiens Opreiser og Befordrer har ei allene i disse 27 Aar selv holdt de ypperligste Forelæsninger over alle denne Videnskabs Dele, og dannet mange gode Prosectores, men endog forundt enhver Studerende selv at lægge Haanden derpaa til en selvforskaffet Øvelse og Vished . . . . I hvor lidet Hr. Forf. synes at ville kjende denne fortræffelige Lærers Fortjenester, saa raaber Rygtet dog overalt til hans herlige Roes, og det har været Rec. aldeles umueligt at kunne tie stille til en saa usandfærdig Beskyldning, som denne, imod en Lærer, der har stiftet langt mere Nytte, end mange af hans Forgængere tilhobe« [2]).

Johan Clemens Tode, den læge der i mange år ved sine talrige skrifter måske havde størst indflydelse herhjemme, synes heller ikke at have været synderligt velstemt overfor *Heuermann*, og heri kan måske også søges en medvirkende årsag til dennes forglemmelse. Den ovenfor citerede udtalelse af *Tode* synes meget velvillig mod *Heuermann*, men der er andre, der er alt andet end velvillige, hvad man forøvrigt kunde vente af den lunefulde »menneskeven«. *Tode* har måske ikke kendt *Heuermann*

---

[1]) Indlægene i fejden er i *Lærde tidender* anonyme, men i årgang 1788 p. 256 navngiver *Buchhave* sig som medicinsk medarbejder.

[2]) *Lærde tidender* 1788 p. 743—744.

personligt, ti han kom først til København 1767 året før *Heuermanns* død, og hans skrifter har han i alt fald ikke studeret meget nøje, da han meget jævnligt viser mangel på kendskab til dem. Engang havde han dog lejlighed til at citere ham, da han blandede sig i striden i anledning af trepanationen af processus mastoideus (pattehøjen som han kalder den) hos *Johan Just von Berger*. Han skriver da en afhandling: »Om den nye Operation for Døvhed,« hvori han siger, at *Riolanus* den yngre er den første, der har foreslået operationen, senere har *Rolfink* og *Morgagni* berørt den; at vædske indsprøjtet gennem et cariøst sår på processus mastoideus kan flyde ud gennem halsen er heller ikke noget nyt, det har *Valsalva* bemærket, og han omtaler lidt nærmere dette tilfælde, hvorpå han siger: »Vor egen Landsmand *Heuermann* (chir. Operat. B. III) er ogsaa et Vidne« [1]). Nærmere omtaler han ikke dette tilfælde, der dog måtte have mere interesse for danske end de fremmede og desuden var interessant (se p. 101), fordi *Heuermann* foreslog trepanation. Man kan ikke indvende, at det som dansk måtte være kendt herhjemme, ti dette er skrevet 6 år efter, at *Callisens* venner talte om »de mange Aar siden Prof. *Heuermann*.«

Men der er et par steder, hvor *Tode* som sagt ikke er meget velvillig mod *Heuermann*, begge steder i Medicinisch-chirurgische Bibliothek i en periode af hans liv, hvor han forøvrigt ikke var meget velvillig imod nogen i sine anmeldelser. Et sted siger han således: »Todesfälle . . . ., der ehmalige Oberwundarzt des hiesigen Friederichshospital und Regimentschirurgus der Grenadiergarde, Hr. *Spierling* aus dem Mecklenburgischen gebürtig, von velchem *Heuermann* viele Beobachtungen geborgt hat« [2]). Denne udtalelse må vel opfattes som en beskyldning for literært tyveri, hvori *Heuermann* ikke har gjort sig skyldig (se ovenfor p. 62), og som sådan opfattedes den også af *Heuermanns* elev *Martini*, der i det omtalte brev skriver: »Sie rufen die Todten aus dem Grabe wider mich hervor: aber, lassen Sie sie ruhen, damit nicht mancher zu Ihnen kommen, damit nicht Ihr eigener Facultätscollega, *Heuermann*, kommen und Sie

---

[1]) *Tode: Medicinalblade* 1791 p. 39. — »Das hat auch *Heuermann* wahrgenommen.« *Arzneykundige Annalen*. Hft. XII 1792 p. 16.

[2]) *Tode: Medicinisch-chir. Bibl.* IV 3 p. 201.

fragen möge, warum Sie ihn seiner Schriftstellerredlichkeit wegen haben creditlos machen wollen, da er schon vermodert war?« [1])

Det andet sted udtaler han sin mening endnu tydeligere. Da *Heuermanns* physiologi udkom, anmeldtes den bl. a. af *Rud. Aug. Vogel* i hans Medicinische Bibliothek, en anmeldelse, der vist skal opfattes som velvillig, men tilsyneladende er dygtigt nedrivende, da *Vogel* havde den vane at drage alle svage punkter frem og rive dygtigt ned på dem — en anmeldelsesmåde som *Tode* på en endnu ubehageligere måde optog i sit Medicinisch-chirurgische Bibliothek. *Heuermann* brusede op og svarede *Vogel* i fortalen til næste bind, og det blev til en fejde imellem dem, der fornyedes hver gang et nyt bind af physiologien udkom. I mange punkter havde *Heuermann* ret, idet *Vogel* åbenbart ikke havde stor praktisk erfaring i anatomi, men en fejl gjorde *Heuermann* sig skyldig i: han stavede ofte forfatternes navne forkert[2]), noget som vel nærmest forklares af, at han dikterede sine forelæsninger, og når han bag efter gik dem igennem ikke passede på fejl ved navnene, og korrekturen blev læst i Leipzig. Men imellem de fejl, han begik, findes et par, som *Vogel* særligt opholder sig ved: »Er beruft sich nemlich in dem II Theil p. 89 auf Gentleman's Magazine, und führt es so an, als wenn der Verfasser Gentleman und seine Schrift Magazin hiesse. Hätte Herr *Heuermann* dieses Buch nur einmal mit Augen gesehen[3]), so würde er gewuszt haben, dasz der V. nicht Gentleman sondern *Urban* heisset. Noch etwas lächerliches: In eben diesem Theile p. 770 führet er das bekannte Journal de Trevoux an, mit den Worten: Die Journalisten des Herren Trevoux! hat er nicht so viel gelernt, dasz er weisz, dasz Trevoux eine Stadt ist?« [4]) osv. *Vogel* fortsætter og bruger endogså ord, hvor han foretrækker kun at skrive det første bogstav og fortsætte med prikker. Da *Vogel* og *Heuermann* er døde, udgiver *Vogels* søn nogle af faderens skrifter, og *Tode* anmelder dette arbejde og slutter med følgende: »Etwas ist doch als eine Schickung anzusehen. Der dienstreiche

---

[1]) *Martini: An den Herrn Professor Tode.* Haderslev 1784 p. 8.

[2]) En fejl der findes hos så godt som alle samtidige især tyske forfattere, men forøvrigt tog man på den tid ikke meget hensyn til navnes stavemåde.

[3]) *Heuermann* meddeler senere, at han har bogen.

[4]) *Vogel: Medicinische Bibliothek.* Bd. III 1753 p. 897—898.

Vater des Herrn V. hat bekanntlich unsern *Heuermann* zurecht gewiesen, der das Magazin des Herrn Gentlemens und die Memoires des Herrn Trevoux citirt. Jetzt fällt sein eigener Sohn in einem ähnlichen Irrthum und citirt Herrn Code [1]), Verfasser der Medecine mil. par *Colombier*. Dasz ein *Heuermann* den obigen Fehler beging, war sehr natürlich; denn der Mann war ein höchst mittelmässiger Schriftsteller« [2]) osv.

At denne slags udtalelser, — selv om *Tode* kun har ment, at *Heuermann* ikke skrev korrekt, hvad der bl. a. fremgår af den ovenfor citerede ansøgning, hvor der f. ex. findes »zu mich«, og af hans skrifter, hvis stavemåde jeg i alle citater har fulgt, — muligvis kan have bidraget til at nedsætte hans anseelse er vel ikke urimeligt, men hvor stor betydning de virkeligt har haft, tør jeg ikke afgøre, sandsynligvis er der flere grunde, som jeg ikke kender.

Der står endnu tilbage at se, hvorledes *Heuermanns* bøger blev modtagne, og hvad dom historikerne fælder om dem. Jeg kender en del anmeldelser fra samtiden [3]), i det hele temmeligt vidtløftige og de fleste ubetinget rosende. *Vogels* anmeldelse af physiologien har jeg omtalt, og jeg tror som sagt, at han mente, at physiologien var god, — han anmeldte i det hele kun gode værker. Ubetinget rosende er anmeldelsen i *Commentarii de rebus in scientia naturali et medicinæ gestis* og særligt skal jeg

---

[1]) *Code-Codex.*

[2]) *Medicinisch-chirurgische Bibliothek* VII p. 78.

[3]) Af *physiologien* kender jeg anmeldelser i: 1) *Lærde tidender* 1753—54. 2) *Göttinger Anzeigen* 1752—1753 I p. 263 og II p. 766, 1755 II p. 886. 3) *Commentarii de rebus in scientia naturali et medicinæ gestis.* Primæ decadis supplement. I Lipsiæ 1753 p. 161—168. 4) *Vogel: Medicinische Bibliothek* I 1752 p. 798—805, II 1753 p. 535—539 III 1753 p. 889—898. 5) *Mercure Danois* 1753 may p. 349—350. — Af *chirurgien* kender jeg anmeldelser i: 1) *Lærde tidender* 1754 p. 385—388, 1757 p. 68—70 og 261—263. 2) *Efterretninger om nye bøger og lærde sager i Danmark og Norge* aug. 1756 p. 645—654 og aug. 1757. 3) *Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den Königl. Dänischen Reichen und Ländern* Bd. I 1754 p 581—584. 4) *Göttinger Anzeigen* 1758 I p. 377. — *Vermischte Bemerkungen* er anmeldt i: 1) *Commentarii de rebus in scientia naturali* osv. XV 1768 p. 301—310 og XVI 1770 p. 81—88. 2) *Vogel: Neue medicinische Bibliothek* VI 1766 p. 218—231. Der findes vistnok adskilligt flere anmeldelser, som jeg ikke har truffet på.

fremhæve at *Haller*, der foruden at være sin tids største physiolog var belæst som måske aldrig nogen før eller siden, indrømmer, at den har adskilligt forud for mange andre i tydelighed og fuldstændighed, men han beklager, at navnene er så lidt omhyggeligt gengivne. Såvel i *Hallers Bibliotheca anatomica*[1]) som i *Bibliotheca chirurgica*[2]) får *Heuermann* en hel paragraf for sig selv, og i det første ofres der ham kun noget mindre plads end *Zinn*. I *Hallers* physiologi[3]) citeres cl. *Heuermannus* også jævnligt som en, hvis forsøg man kan stole på. At *Haller* har haft interesse for *Heuermanns* physiologi fremgår også deraf, at han skrev her til København for at få 4. bind, såsnart det udkom[4]), og *Heuermann* tilegner derfor *Haller* dette bind. I anmeldelsen i *Lærde tidender*, der er meget rosende, lægges der også særlig vægt på *Hallers* udtalelse.

Af chirurgien kender jeg 3 anmeldelser her hjemme fra, den ene på tysk i *Büschings Nachrichten*, hvor han nævnes som »der geschickte und erfahrne Herr D. *Heuermann*« — Das angeführte wird zur algemeinen Kenntnisz dieses nützlichen Werks hinlänglich sein. Er zeugt durchgängig von guter Einsicht, Erfahrung und Belesenheit, und kann sowohl den Wundärzten als anderen Personen nützliche Dienste leisten. I *Lærde tidender* siges noget lignende, og der fremhæves særligt at »det 4de Capitel« (om underlivssygdomme og operationer se ovenfor i afsnittet chirurgi) »er næsten gandske nyt, og bliver slet ikke funden i andre Afhandlinger om Operationer. . . . Ordenen i Verket er ellers god, Beskrivelserne udførlige og næsten overaldt geleydede med rare Anmerkninger, og dertilmed ikke saa tørre, som de i slige Bøger gemeenlig forefindes; hvorfore eenhver, som sligt er angelegen, kand selv betiene sig af Verket.« — I anmeldelsen af 2. bind voxer rosen i betydelig grad, og der gøres en del gode bemærkninger, hvorfor jeg skal citere lidt af den: »Den gode Aftræk og det

---

[1]) *Albert v. Haller: Bibliotheca anatomica* Tome II 1777 § 1101 p 437—438.

[2]) *Albert v. Haller: Bibliotheca chirurgica* Tome II § 748 p. 360—363. I *Creutzenfeld: Bibliotheca chirurgica* Bd. I—II Vindobonæ 1781 findes om *Heuermann* kun en enkelt lille bemærkning, der ikke er tagen af *Hallers* bibliothek.

[3]) *Albert v. Haller: Elementa physiologiæ corporis humanæ.* Lausanne 1757—1766. Tilegnet den danske konge *Frederik den femte* — *Heuermanns* physiologi er også tilegnet kongen. —

[4]) Tilegnelsen i 4. bind af physiologien.

almindelige Bifald, som det første Bind af dette nyttige Værk haver havt, maatte endeligen bevæge og opmuntre vores Hr. Forfatter til i muueligste Hast at forfærdige det andet..... Efter vore Tanker kan vi med Sandhed og Billighed sige, at den høy-erfarne Hr. Forfatter hist og her haver foredraget Sagen meget tydeligere, end hidindtil er skeet af andre, at han paa behørige og rette Steder med Flid har afhandlet det, som af adskillige er gaaet forbi, samt beskrevet og meddeelt de allernyeste Opfindelser angaaende Maaden at curere paa og de dertil behøvende Instrumenter, ligesom han ogsaa ved at forbedre de hidindtil brugelige Operationer, og ved egne rare Observationer (som til hans Værk ere komne ham gode og værdige nok fore) haver giort sig overmaade meget fortient i denne Kunst.« — En fuldstændig sand bemærkning findes lidt senere: »En meest brugelig Bisturie, en Sax, en Lanzett og nogle Sonder ere hans sædvanligste Instrumenter og tilstrækkelige nok for ham, naar det kommer an paa at skiære eller at aabne.« Anmeldelsen slutter: »Men i alt dette ere de hidindtil bekiendte og brugelige Maader at operere paa for Steen og alle Øyen-Svagheder som ere saa mangfoldige, tilligemed deres Cur, i hvorvidt de end maa strække sig kort og tydeligen med en ret uforlignelig Flid afhandlet.«

Af anmeldelsen i *Efterretninger om nye bøger og lærde sager i Danmark og Norge*[1]) skal jeg ligeledes citere lidt: »Den Høylærde Forfatter har længe været os bekiendt som en Mand, der med sin Videnskab og offentlige Forelæsninger kand tiene Fædernelandet; og nærværende Skrift bestyrker os i samme gode Tanker. Det bær Vidne om hans Indsigt i Chirurgien og Anatomien, hans Kundskab om udvortes Svagheders Behandling, og hans vidtløftige Læsning af didhørende Skribentere. Dog synes os, at han ikke alle vegne med lige Lykke og Agtsomhed har betient sig af samme. Vi savne deri noget af den Orden, Nøyagtighed, og Forsigtighed, som ziirer en udvalt Skribent; men vi veed og tillige, at Forfatteren kunde have undgaaet mange af disse Feyl, dersom han havde havt den Lykke tilfælles med de Fleeste, at han fra Ungdommen af ordentlig havde været anført til Studeringer.« Han gennemgår derefter væsentligst urethras

---

[1]) Må ikke forvexles med »lærde tidender«.

sygdomme, misforstår forskelligt og tillægger *Heuermann* meninger, som han ikke har, og kritiserer, måske med rette, navnligt hans anvendelse af medicamina og kommer til det resultat, at han røber »en Svaghed i Materia medica«, således »holde vi for, at Salmiak og Hjorte-Takk-Spiritus ey vel har Sted i en kiølende Mixtur«. Efter en anmeldelse på 10 sider af en operationslære bliver man dog lidt overrasket tilsidst ved at se slutningen: »Hvorvidt de af den Høylærde Forfatter giorte Forbedringer i de Chirurgiske Operationer og Instrumenter kand tiene denne Videnskab til sande Zirater, blive de Herrer Vund-Læger allerbest berettigede til at dømme om.«

Som det fremgår af disse anmeldelser, blev bøgerne i det hele godt modtagne, og et bevis til kan man finde deri, at imellem de bøger, som to af de bekendteste tyske chirurgiske lærere professor *Plenk* og generalchirurg *Theden*[1]) endnu efter 1783 anbefalede deres elever til studium, findes *Heuermanns* physiologie ved siden af *Hallers* og hans operationslære ved siden af *Bertrandis* (1770) og *Henckels* (1770)[2]), — altså endnu 30 år efter, at *Heuermanns* var udkomne.

Når man dernæst vil undersøge, hvad historieskriverne siger om *Heuermann*, viser det sig, at medens han ikke er nævnet i *Bremers* medicinalhistorie[3]), den eneste danske, er han i Tyskland anset for en så betydelig mand, at hans navn ikke kan undværes i nogen medicinalhistorie. At man finder ham i så store værker som *Kurt & Wilhelm Sprengels*[4]), *Jüngkens*[5]), *Bernsteins*[6]), *Rust's*[7]) og *Häsers* store historie[8]), *Baas's*[9]) og *Isensees*[10])

---

[1]) Imellem 22 bøger, som underlægerne ikke kan undvære til deres videre uddannelse, nævnes *Heuermanns* chirurgi i *J. C. A. Theden,: Unterricht f. die Unterwundärzte bey Armeen.* Berlin 1774. I, p. 16—17.

[2]) *Georg Fischer: Chirurgie vor 100 Jahren.* Leipzig 1876 p. 157.

[3]) *Fr. Bremer: Håndbog i lægevidenskabens historie.* Kbh. 1844.

[4]) *Kurt & Wilh. Sprengel: Geschichte d. Chirurgie* I—II 1805—1819. *Kurt Sprengel: Versuch einer pragmatischen Geschichte d. Arzneikunde.* V. Halle 1803.

[5]) *Jüngken: Die Lehre von den Augenoperationen.* 1829.

[6]) *Joh. Gottl. Bernstein: Geschichte d. Chirurgie* II, Leipzig 1823, p. 206.

[7]) *Joh. Nepomuk Rust: Theoretisch-praktisches Handbuch d. Chirurgie* IX, 1833, p. 24—26.

[8]) *Häser: Geschichte d. Medicin*, 3. Bearb. 1881, II, p. 686.

[9]) *Baas: Grundriss d. Gesch. d. Medicin,* Stuttgart 1876, p. 541 og 554.

[10]) *Isensee: Geschichte d. Medicin* etc. 1840—1845.

er naturligt, men selv i de små udtog af *Häser*[1]), *Wunderlich*[2]), *Baas*[3]), ja endogså i *Häsers* små afhandlinger i *Pitha* og *Billroths* håndbog[4]) og i *Deutsche Chirurgie*[5]) er han nævnet. *Augustin*[6]) og *Choulant*[7]) har ham i deres tavler både som physiolog og chirurg, *Adelung*[8]), *Meusel*[9]) og *Gurlt*[10]) har skrevet biographier af ham, og selv i franske historiske arbejder som *Portals*[11]) og *Darembergs*[12]) findes han. Min opmærksomhed blev som sagt henledet på ham af *Hirsch*[13]), der gentagne gange omtaler ham i sin ophthalmologiens historie.

Der er et par af disse udtalelser af fremmede forfattere, jeg vil gengive lidt af. Således siger *Bernstein:* »*Georg Heuermann*, Wundarzt in Kopenhagen, ist ein unter den Dänen sehr ausgezeichneter Mann, der sich durch lehrreiche Schriften um die Wundarzneykunst rühmlichst verdient gemacht hat. Sein Buch: Die vornehmsten chirurg. Operat. etc. machte bey vielen Wundärzten seiner Zeit das Handbuch aus.«

I *Rust's* store håndbog siges der, at *Heuermann* »machte sich durch folgende für seine Zeit lehrreiche Schriften bekannt,« og der nævnes derpå alle hans bøger. »Die zweite Schrift [chirurgien] war zu ihrer Zeit das gesuchteste Handbuch der Akiurgie.«

---

1) *Häser*: *Grundriss d. Gesch. d. Medicin,* Jena 1884, p. 297.

2) *Wunderlich*: *Geschichte d. Medicin,* Stuttgart 1859, p. 177.

3) *Baas*: *Leitfaden d. Gesch. d. Medicin*, Stuttgart 1880, p. 106.

4) *Häser: Uebersicht d. Gesch. d. Chirurgie* i Pitha & Billroth: Hdbch. der allgem. u. spec. Chir., I Abth., I Erlangen 1865, p. 23.

5) *Häser*: *Uebersicht d. Geschichte d. Chirurgie u. des chirurgischen Standes.* Deutsche Chirurgie, Lief I, Stuttgart 1879.

6) *F. L. Augustin*: *Vollständige Uebersicht d. Gesch. d. Medicin in tabellar. Form,* Berlin 1801, p. 136—137.

7) *L. Choulant*: *Tafeln z. Geschichte d. Medicin nach Ordn. ihrer Doctrinen.* Leipzig 1822.

8) *Joh. Christoph Adelung*: *Fortsetz. & Ergänz. zu C. G. Jöchers allgem. Gelehrten Lexico*, II, 1787, p. 1976. Han angiver fejlagtigt, at *Heuermann* blev feltlæge 1755 og prof. 1762.

9) *Meusel*: *Lexikon der von 1750—1800 verstorb. teutschen Schriftsteller.*

10) *Gurlt*: *Allgem. deutsche Biographie u. Biograph. Lexikon.*

11) *M. Portal*: *Histoire de l'anatomie et de la chirurgie*, Paris, V, 1770, p. 498 og VII, 2. supplement 1773, p. 56.

12) *Ch. Daremberg*: *Histoire des sciences medicales*, II. Paris 1870, p. 1246.

13) *Hirsch*: *Gesch. d. Ophthalmologie* i Hdbch v. Gräfe & Sämisch, VII.

Häser siger i sin store håndbog: »In Dänemark wetteiferte mit ihm *[Olof af Acrel] Georg Heuermann* (gest. 1768), zuerst Prosector in Kopenhagen, dann dänischer Marine- und Militärarzt, zuletzt Professor in Kopenhagen, und *Heinrich Callisen* (1740 — 5/2 1824), Sohn eines Predigers zu Preetz in Holstein, Professor in Kopenhagen. Dem chirurgischen Lehrbuch *Heuermann's* wurde nächst dem von *Richter* die erste Stelle zuerkannt. Auch sein grosses Handbuch der Physiologie stand im verdienten Ansehn.« — I sin lille oversigt i *Pitha & Billroths* håndbog siger *Häser* omtrent det samme: »Unter den dänischen Wundärzten des achtzehnten Jahrhunderts sind *Heuermann*, Verfasser des besten Handbuches vor dem von *Richter*, *Callisen*, in der Lehre von den Geschwüren der Vorläufer *Rust's* — in Schweden *Olof Acrel* »der nordische *Desault*«, zu nennen.« Endeligt siger han i *Deutsche Chirurgie:* »In Schweden fand die Chirurgie an *Acrel*, in Dänemark an *Heuermann*, dessen Lehrbuch dem von Richter an die Seite gesetzt wurde, und *Callisen* würdige Vertreter.«

For rigtigt at vurdere *Häsers* rosende udtalelser må man erindre, at *Heuermanns* chirurgi udkom 1754—1757, medens *Richters* først udkom 1782—1804, altså 30—50 år senere, — der er sikkert ikke mange chirurgier, der 50 år efter at de er udkomne, endnu kan stilles ved siden af den bedste!

Når det er udtalt: Og dog! Tør det siges, at et mere indtrængende studium vil drage mange, både for det danske og norske folks udvikling betydningsfulde træk frem i de 110 år, der ligge mellem enevoldsmagtens indførelse og den *Struensee*'ske tid, så kan det særlig siges, at det har interesse at se på det liv, der i slutningen af dette tidsrum, i tiden fra 1746 til 1770, rørte sig i vort fædreland[1]) — har jeg nu for medicinens vedkommende vist, at denne udtalelse er fuldstændigt rigtig. Medens der i begyndelsen af det 18de århundrede kun findes få læger, og næsten ingen af dem udmærker sig ved at være særligt fremtrædende, bliver forholdet et ganske andet i slutningen af århundredet. Dette står vel i forbindelse med den almindelige udvikling i landet, men for medicinens vedkommende er der nogle

[1]) *E. Holm: Kongemagt, folk og borgerlig frihed* osv., p. 8.

ganske enkelte personer, der har haft uhyre betydning, og som vi må se op til som de egentlige ophavsmænd til fremskridtet. Først og fremmest må vi her tænke på *Simon Crüger*, der ved sin ubøjelige energi skabte Theatrum anatomico-chirurgicum. Muligvis var *Simon Crüger* selv en ikke meget lærd mand, men han forstod at undervise og at vække interesse for det chirurgiske studium, og det er vel ikke tilfældigt, at næsten alle de betydeligste læger i den følgende tid havde deres første uddannelse på Theatrum anatomico-chirurgicum, medens jeg også har omtalt, at de medicinske studenter hørte *Crügers* forelæsninger. Man erindre blot, at folk som *Heuermann, Chr. Joh. Berger, Callisen* og *Tode* er udgåede fra *Crügers* skole, at der imellem chirurgerne findes så lærde folk som *Ferd. Martini* og *Kølpin,* og at selv om *Winsløw* »forsømte mere end tilbørligt, ja paa en vis Maade ringeagtede den Lærdom, som hentes af Bøger«[1]), har det vist først været tilfældet i hans ældre dage, medens han som yngre synes at have været en godt belæst mand, og han var en ikke ubetydelig chirurg.

Men det er nok muligt, som sagt, at *Crüger* ikke var en lærd mand selv, og at det først var efterat hans elev *Georg Heuermann* havde overtaget undervisningen på universitetet, at videnskabeligheden rigtigt trængte igennem, ti *Heuermann* var, som jeg har vist i det foregående, en betydelig videnskabsmand, der ikke alene var ualmindeligt belæst, men desuden en fortrinlig iagttager og en genial mand. Samtidigt fandtes ved universitetet en fra Tyskland indkaldt dygtig videnskabsmand, *Chr. Gottl. Kratzenstein,* der navnligt lidt senere fik stor betydning for det medicinske studium, og samtidigt omtrent blev *Chr. Joh. Berger* en betydelig lærer.

Det er altså væsentligst til to mænds dygtighed og energi, at hele den store udvikling i det lægevidenskabelige studium kan føres tilbage: først og fremmest til chirurgen *Simon Crüger* og dernæst til hans elev *Georg Heuermann;* men medens *Simon Crügers* fortjenester ialtfald tildels altid har været anerkendte, har *Heuermanns* navn og fortjenester officielt skjult sig bag *Buchwalds* navn, medens forskellige omstændigheder har udslettet erindringen

---

[1]) Nekrolog over *Winsløw* (af *Brandis*), Bibl. f. Læger IV, 1813, p. 312.

om hans arbejder blandt hans elever og navnligt blandt disses elever[1]).

Når jeg nu forhåbentligt har gengivet *Georg Heuermann* den plads i den dansk—norske medicins historie, som han fortjener, og derved tillige givet en mere korrekt fremstilling af virksomheden i det medicinske facultet i midten af forrige århundrede, end det hidtil er sket, når jeg har vist, at vort facultet ingenlunde var i »en ynkelig tilstand«, som *Panum* siger, men tværtimod havde en af de betydeligste lærere, som det nogensinde har haft, så er det dog ikke med ublandede følelser, at man kan se tilbage på resultatet af mine undersøgelser, ti det er samtidigt et bevis på, hvor lidt kendt den danske medicinalhistorie er. Der er noget trist ved, at vi har kunnet glemme *Georg Heuermann*, men det bliver ikke bedre, når man ser, at han ikke er glemt i Tyskland, men at han erindres der som en betydelig videnskabsmand, forfatter og lærer, — medens det vel at mærke altid samtidigt fremhæves om ham, at han er dansk.

---

[1]) *Gosch*, der vistnok med rette fremhæver chirurgernes betydning mere, end det hidtil er gjort, tilskriver *Rottbøll* fortjenesten af forbedringen i den anatomiske undervisning (*Udsigt over Danmarks zoologiske literatur*, II, 1873, p. 553) og siger, at *Heuermann*, der havde været chirurg, blev prosector, »men lige meget hjalp det«. (*Bemærkninger til Hr. Professor Panum* osv., Kbh. 1881, p. 118—119).

Biographiske notitser.

Ved mine studier har jeg samlet en del notitser om medicinalpersoner, og jeg gengiver her nogle små oplysninger som tilføjelser til *Ingerslevs*: *Danmarks læger* om personer nævnte her i bogen. Kilderne er betegnede ved deres nummer (cursiv) i literaturfortegnelsen.

Agerbek, Andreas f. 1701. — Se *159* I 1880 p. 80. — † 30/1 1770 (digt *3* 7/3 1770).

Ankersen, Anker var 1728 i Halle, da kronprins Chr. (VI) kom dertil, overrakte lykønskningsvers sammen med sin broder (*141*). Led af hørelses- og synshallucinationer, så at han efter dem kørte ud på landet i praxis endog til fjærne steder (*130* II p. 28—29). Hans embedsbolig solgtes for 200 rdl. (*29*, p. 173). † 28 *fbr.* 1760 kl. 3 efter 8 ugers svaghed i Ribe (*21* 7/3 1760). Om familjen og flere andre ting se progr. i anledn. af hans død (ref. *124* 1760 p. 204—207).

v. Aspern, Johan, amtsmester, se *159* 2 R IV stamtavle p. 28. — G. 2) 1726 med Carl Friedr. Reisers moder, der døde 1751 (*167*).

Berger, Chr. Johan. Disp. 29/12 1759. Hans Hustru Laurentia Thestrup † 13/8 1764 i sit 25. år (*3* 13/8 1764), vers (*3* 15/8 1764), gravskrift (*3* 17/8 1764).

Buchhave, Rudolf. Da hans fader († 1754) blev kaldet til Sjælland fra Bornholm, kom han i Køge skole. Exam. phil. (laud) 1759. Disp. de therapia elementari og 3 de corporis hum. arteriis (Walkendorfs coll.) (*124* 1767 I 313—14). Med. exam. 10/10—17/10 1766 (*3* 20/10 1766). Doctordisp. 28/4 1767, creeredes 4/5 1767 (*3* 1767 nr. 66 tillæg, *21* 4/5 1767). Iflg. reskr. 24/7 1767 lønnedes lægen ved Sorø akademi med 300 rdl., fribolig og 8 favne brænde (*29*). Kom fra Sorø 1777 [?] (*29* p. 64) — B. havde en broder, Jens, der døde som cand. med. på Frederiks hosp. 27 år gml. 11/12 1770 (*3* 14/12 1770), lang gravskrift (*3* 15/1 1771).

de Buchwald, Balthazar Johs. 19/11 1725 landphys. for Lolland-Falster (Nekrolog *21* 22/8 1763), 31/7 1739 professor (do.), 29/12 1749 justitsråd (do.), † 20/8 1763 (do.). Begr. i Helliggeisteskirke 27/8 1763. Gravskr. (*3* 29/8 1763), der ender: Luk ædle Balthazar, Din

æret Urne til! || Sluk Lys og Efternavn med Dig til evig Minde! Lad Hymen og Forstand Dig Glædens Krandser binde, || Da Himlen til vor Bøn om Afkom taugde stil! ||

Callisen, Heinrich. Med. exam. 22/8—23/8 1766 (*3* 1/9 1766). Averterer forelæsninger over chirurgiske sygdomme og operationer på Søkvæsthuset fra 4/11 1771 (*3* 29/10 1771).

de Cilano, Georg Chr. Maternus f. 1695 † 1773. Medlem af Leopoldinske akad. 1745. Afskediget fra Gymnas. pædagog. i Altona tilligemed de andre lærere 1771 (*3* 6/9 1771).

Clausen, Laurentius. Disp. i Leipzig 21/10 1757, i hvilken anledning digt af Vidalin (*124* 1758 p. 41—47). Ved Lichts død hofmedicus 11/1 1763 (*3* 8/3 1771). † 6/3 1771, 42 år gml. [?] (do.). G. 2/11 1763 jfr. Anthonette Schiøtt (*3* 2/11 1763).

Conradi, Johan Gottfried, Königl. Hof-Mund u. Zahnoperateur Bevill. 14/4 1752 (Hage: Det danske tandlægevæsen. 1886). Hans hustru Cecilia Maria † 8/4 1771, 49 år gml. (*3* 8/4 1771).

Crüger, Simon. 28/12 1759 justitsråd, † 24/4 1760 kl. 3 morgen 73 år gml. (*21* 28/4 1760), begr. i Petri kirke 3/5 1760 standsmæssigt (*21* 12/5 1760). Klager i *21* og *124* over ikke at kunne bringe nekrolog. 3 jorder ved Farimagsvejen solgtes ved auktion af boet, ligeledes mønter, medailler, bøger (anatomiske, chirurgiske, historiske osv.). G. med Margrethe Schmidt (Schmidten) f. i Tønder 14/7 1695, † 22/6 1763, gift med C. i 46 år (gravskr. *3* 4/7 1763).

Ebbesen, Peder. † 25/3 1770 i sit 45 år (*3* 26/3 1770). Digte om ham (do. 3/4 og 10/4 1770), hvoraf synes at fremgå, at han havde mange misundere blandt lægerne. — Hans enke, Anna Cathrine Pedersdatter søgte om at sidde i uskiftet bo med 3 børn (*42*). Hun solgte et hus i Adelgade for 5500 rdl. (*3* 19/9 1770).

Ellius, Claus Pedersen. Landphys. E. fra Als indpass. Kbh. (*21* 11/1 1765). 21/6 1765 dimitteret fra sit physicat på Als og Ærø. (*195* 1765 p. 42).

Erichsen, Joh. Gottfr. 15/10 1755 privil. i 30 år på salpeterværker i Norge (*21* 24/10 1755). † i Skeen 4/11 1768 (*21* 21/11 1768, universitetsproclama *3* 8/8 1769).

Gamst, Johannes, medicinæ licentiatus, f. 1/6 1694, † 26/5 1767. Sidstlevende af 14 søskende, børn af sognepræst til Fuglede Jacob Christensen Gamst († 17/6 1709) og Johanne Mogensdatter. — Gift 1) 8/2 1722 jfr. Cecilia Catharina Langeballe † i barselseng novbr 1728, 2) 1744 med en datter af oberstl. v. Thye. Hun efterlevede ham med sine 2 sønner og 1 datter (*3* 29/5 1767).

Hansen, Ludvig, dr. med., garnisonsmedicus, stads- og landphys. i Glückstadt, indehaver af det priv. stadsapothek. Han døde 1758, efterlod enke Dorothea Margrethe Dithmarn og søn Lorentz Heinrich (*183* proclama 24/10 1758, auctionsavert. om apotheket 10/1 1759).

Hempel, Berendt Enochsen vel = Berend Heinrich (*104* II p. 226). Regimentschirurg i livgarden til hest og desuden stabschirurg. Som sådan assessor coll. med. † 30/6 1767, 73 år 5 mndr. og 18 dage gml. (*3* 8/7 1767, rettelse til meddelelse i *21* 3/7 1767 og *3* 6/7 1767). En søn

Hempel, Gustav Peter, regimentsfeltsk. ved Prins Frederiks reg. † 12/8 1762 i lejren ved Zeckhusen (skifteindkaldelse. *21* 1763 nr. 94) rimeligvis = August H.

Hennings, Wilhelm. 1759 prof. anatomiæ & chir. extraord. ved universitetet (*194*). 16/5 1760 generaldirekt. (*195* p. 42). Gift anden gang 15/6 1763 (*3* 17/6 1763).

Hinrichsen, Johan. 1750 assessor coll. med.

(*124* 1761 p. 397—98). Om indsendt brev til videnskabernes selskab (*124* 1762 p. 9).

Pavonarius, Martin Christoffer. 11/5 1766 er »forrige Amts-Chirurgus« exam. af det med. facultet og fik derefter licentia practica i det medicinske (*3* 12/5 1766).

Petersen, Heinr. Fridr. 15/5 1750 stadsphys. i Altona og landphys. i grevsk. Rantzow og hersk. Pinneberg (*21* 1/6 1750); hofmedicus 1753 (*21* 24/9 1753). Rimeligvis † 1758, da han efterfølges af Struensee.

Reiser, Carl Friedr. Faderen † 1722 eller 1723 som byfoged på St. Thomas, moderen gift igen med Joh. v. Aspern og hun † 1751 (*167*).

Rottbøll, Chr. Friis. Dimitt. 1745 fra Køge skole af rector Bernt Schnabel (hvis søn Chr. S., R's klassekammerat, blev rector i Roskilde) (*3* 19/11 1771). G. med Bernt Schnabels datter Ursula (broderdatter af David Spierlings hustru) f. 20/5 1732 † 4/2 1767 (*21* 6/2 1767, *3* 9/2 1767). G. 2) Johanne Elisabeth Mangor 18/5 1768 (*3* 20/5 1768). Hun † 10/12 1771 i sit 32 år (*3* 11/12 1771). Efter rescr. 17/1 1770 consistorialis, 6 år før han blev prof. ord. (*42* a).

Scarpeta, Anton Valentin, fik bevilling som tandlæge i 3 år 10/8 1722 (H. Hage: Det danske tandlægevæsen. Kbh. 1886 p. 1.)

Schenk, Gerhard. Regimentsfeltsk. Assessor coll. med.

Schmidt. — Johan S. var stud. chir. ved felthosp. i Holsten fra 15/7 1758, blev 15/4 1761 bataillonschir. Muligvis er det ham, der senere var ved slaverne i Kbh.

Schultze, muligvis = Johan Ludwig Schultz, der i 1767 købte et stykke plads i Prinsensgade, og som da kaldes lic. med. (*3* 1/4 1767). Måske er det også den Schultz, der 1758—1761 var candidat på Frederiks hospital.

Schønheyder, Joh. Franciscus Gottlieb. Hans fader skal have været en døbt jøde (*14 b.* p. 138).

Seidelin, Frederik. Født 8/4 1733, depon. 1751, kom tilbage til Danmark 1759 (*163*).

Sievers, Johan Daniel, f. 6/1 1714, fra 1745 regimentschir. ved Holsteinske reg. † i Kbh. 6/4 1769 (*21* 7/4 1769, *3* 10/4 1769). Samtidigt levede (faderen?)

Sievers, Christian, chirurg og barber i lille Torvegade på Christianshavn. Hans enke Anna Rosina f. Ohnsorg † 9/11 1769 76 år gml. (*3* 14/11 1769), hvorefter ejendommen solgtes 21/6 1770 (*3* 21/3 1771), og skiftelysn. dat. 6/2 1770 læstes 7/2 1770 ved Sjællands landsting (*3* 14/3 1770).

Spierling, David. Iflg. dr. Mynster: f. 1704 eller 1707. 16/12 1738 reservechir. ved amphitheatret. 22/2—18/3 1740 examen, 13/3 1741 regimentschir. ved fodgarden, 5/7 1743—1763 regimentschir. ved grenaderkorpset, 10/4 1747 amtsmester i Kbh., 1757—1766 chir. ved Frederiks hospital. † 17/1 1777, 73 år gml. eller snarere 18/1 1777, 70 år gml. (*3* 20/1 1777 angives 18/1 1777, *116 e* findes 17/1 1777). G. 29/4 1744 med Ursula Schnabel, dt. af sognepræst i Vemmeløv Hans Rasmussen Schnabel og Elisabeth Margrethe Andersdatter Schytte. Hun var Faster til Rottbølls første hustru (se Rottbøll).

Struensee, Joh. Fridrich. 1757 doctor i Halle. 20/10 1758 blev han, der da var stadsphys. i Altona og landphys. i Pinneberg tillige landphys. i grevsk. Rantzow (*195*, 1758 p. 76). 5/4 1768 livmedicus (*195* 1768 p. 26). 12/5 1769 etatsråd (*21* 3/11 1769).

Støhr, Johan Veit. Hans disp. 1767, som han havde ladet trykke uden facultetets vidende, blev supprimeret (*149*). Han kaldes allerede i Holsten doctor og var måske derfor tysk doctor.

Thoning, Rasmus Andersen. 1762 stud. chir. ved hosp. ambulant i Mechlenburg, dimitteres herfra 1/11 1762 (*116*)

G. 19/6 1771 med jfr. Dorothea Catharina Kiersgaard (*3* 21/6 1771).

Voigt, Joh. Nicolaus g. 27/9 1769 med jfr. Anna Dorothea Kobecke (*3* 2/10 1769).

Wasmuth, Georg Ulrich Henrich, også Wachsmuth. Iflg. dr Mynster: f. i Mechlenburg, tog examen på Theatr. anatomico-chir. 1748 efterat have været svend i Throndhjem. Samme år enebartsker i Throndhjem, 1758 tillige regimentsfeltskær, solgte sit amt 1763 for 400 rdl. 1771 overfaldt og sårede han en sergent, hvorfor han dømtes til 2 års fæstningsarrest på Munkholm men slap fri efter 8 måneders forløb. 18/2 1773 afsked som regimentsfeltsk. (4/3 1772 mistede han sin charge). I 1794 omtales endnu en propr. Georg Ulr. W. i Norge. Han var 2 g. gift og havde børn. — Han synes at have været en betydelig mand, der allerede 1756 begyndte at foretage inoculationer først på sit eget barn og derefter på mange andre (i 1762—63 på henved 200 personer), medens der i Kbh., hvor man begyndte 1754, endnu i 1766 kun skal være inoculeret c. 170. Han var også den første, der erklærede forberedelseskur for overflødig (*176* p. 129—135). I 1767 dat. han et brev: Gisvold (*21* 20/3 1767).

Wernecke, Chr. Levin. 27/8 1762 medicus provincialis i Sjælland med bolig i Næstved (*195* 1762 p. 89).

White, Joris. 1756 alumnus på Ehlers coll., disp. 9/10 1760 (*124* 1760 pag. 357—58).

Wichmand, Bertel. † 22/2 1770 i sit 50 år (*3* 27/2 1770).

Winckler, Chr. Martin, f. c. 1736, bestod 16/6 1756 tentamen i osteologi ved amphitheatret, stud. chir. i Kellinghusen 15/7 1758, 24/3 1761 udnævnt til reservechir. ved amphitheatret, har dog måske ikke tiltrådt denne post. 1764—69 chir. ved Vartov, 24/6 1771 ansat ved exercertropperne (med løn som regimentsfeltsk. ved cavalleriet), 31/12 1773 regimentsfeltsk. ved garden tilfods, † 3/2 1781 (dr. Mynster). G. 11/1 1769 i Kbh. med Hedevig Lovisa Christence Lyders og han kaldes da tillige brygger (*3* 13/1 1769). Hun † 14/4 1787, 38 år gml. (dr. Mynster.)

Winsløw, Fr. Chr. Autobiografi (*172*).

Wohlert, Hans Frederik. Rang med virkelige justitsråder 2/4 1768 (*195* 1768 p. 26).

Wulf, muligvis = Selcus Justus Wolff, formentligt den første jøde, der er immatrikuleret her ved universitetet, 25 år gml., 4/8 1758 (*212*), 3/5—14/5 1759 underkastede han sig examen i nogle fag ved amphitheatret, men fuldendte den først 4/5—19/5 1761. Muligvis er det den samme, der som stadschir. Wolff 1762—63 tilså de syge soldater i Middelfart, eller som Wulf, chirurg i Hollænderby på Amager 1772 udgav et skrift om kvægsygen (dr. Mynster).

Fortegnelse over de citerede trykte og utrykte skrifter.

1. Acta Academiæ Cæsareæ Leopoldinæ Naturæ Curiosorum Ephemerides IX—X og Nova Acta etc. I—V . . . . p. 34.
2. Adelung, Joh. Christoph: Fortsetzungen u. Ergänzungen zu Chr. Gottl. Jöchers allgem. Gelehrter Lexico II 1787 . . . . p. 175.
3. Adresseavisen . . . . p. 9, 10, 13, 15, 17, 20, 32, 43, 50, 52, 53, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 97, 105, 142, 163, 179, 180, 181, 182, 183.
4. Agerbek, A.: Den philosophiske læge. Kbh. 1758 . . . . p. 128.
5. Album studiosorum Academiæ Lugduno Batavæ 1575—1875. Hagæ Comitum 1875 . . . . p. 33.
6. Allgemeine deutsche Biographie XII . . . . p. 22, 175.
7. Almindeligt hospital med filialer, Oversigt over. Udg. af Kbh's. magistrat i anledning af industriudstillingen i Kbh. 1888 . . . . . p. 16.
8. Ankersen, Anker: De monstro cyclopico Hafniensi. Disp. på Borchs collegium 1724 . . . . p. 30.
9. Arlt, Ferd.: Die Krankheiten des Auges für praktische Aerzte III 1856 . . . . p. 122.
10. Augustin, F. L.: Vollständige Uebersicht der Geschichte der Medicin in tabellarischer Form. Berlin 1801 . . . . p. 175.
11. Baas: Grundriss der Geschichte der Medicin. Stuttgart 1876 . . . p. 174.
12. — : Leitfaden der Geschichte der Medicin. Stuttgart 1880 . . . p. 175.
13. Baden, G. L.: Udsigt over chirurgiens tilstand i Danmark fra Kbh's. universitets reform 1539 til det chirurgiske akademis oprettelse 1785. Kbh. 1822 . . . . p. 25
14 a. — — : Danmarks og Norges kong Fr. V regeringsårbog. Kbh. 1832 . . . . p. 25.
14 b. — — : Chr. VII's regeringsårbog . . . . p. 182.
15. Bang, B. L. F.: Karies i os occipitis og halshvirvlerne. Hospitals-tidende 2 R I 1874 . . . . p. 28, 77.
16. Barberlaugets protokoller . . . . p. 8, 18, 23, 35.
17. Bardeleben: Lehrbuch d. Chirurgie u. Operationslehre. 7. Ausg. III. Berlin 1875 . . . . p. 85, 167.

18. Becker, O.: Pathologie u. Therapie des Linsensystems i Hdbch. d. gesammt. Augenheilk. v. Gräfe & Sämisch. V . . . . . p. 138, 139.
19. Beckman, Henr.: Communitatis Regiæ Havniensis Historia. Havn. 1785 . . . . p. 24.
20. Bellarminoff: Demonstration einer neuen Art d. ophthalmoskopischen Untersuchung. Berl. klin. Wochenschr. 1888 nr. 48 og Centralbl. f. pr. Augenheilk. XII 1888 p. 362—63 og bemærkninger hertil i Centralbl. f. pr. Augenheilk. decbr. 1888 og jan. 1889 . . . p. 116—117.
21. Berlingske tidende (Kbhske danske posttidender) . . . p. 2, 3, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 29, 30, 32, 48, 50, 59, 60, 61, 63, 105—111, 114, 179, 180, 181, 182, 183.
22. Bernstein, J. G.: Geschichte der Chirurgie vom Anfange bis auf die jetzige Zeit. II Leipz. 1823 . . . . p. 174, 175.
23. Bibliotheca Danica. . . . . p. 16.
24. Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker . . . . p. 22, 113, 175.
25. Bornemann, A. C. J.: Studier over den gonorrhoiske rheumatisme. Kbh. 1887. Disp. . . . . p. 81.
26. Bramsen, P.: Et tilfælde af sten i blæren, urinlederne og nyren, med nogle bemærkninger om sectio alta. Hospitalsmeddelelser V 1852. p. 279—293 . . . . p. 96, 165.
27. Brandes, L.: De rheumatismo gonorrhoico in universum et de forma ejus acuta. 1848. Disp. . . . . p. 81.
28. Bremer, F.: Håndbog i lægevidenskabens historie. Kbh. 1844 . . p. 174
29. — - : Medicinal-personalet og medicinal-anstalterne i det egentlige Danmark udenfor København. Kbh. 1840 . . . . p. 179.
30. [Buchhave, R.]: Ortophili tanker om lægevidenskabens nærværende tilstand og nødvendige forbedring i Danmark og Norge skrevne 19. october 1771. Kbh. 1771 . . . . p. 18.
31. Buntzen, A.: Chirurgien i Danmark i midten af det forrige århundrede. Kbh. 1869 . . . . p. 1, 26, 42, 162, 164, 165.
32. Callisen, Ad.: Medicinisches Schriftsteller Lexicon . . . . p. 66.
33. — H.: De utero atque vagina duplici observatio. Societatis medicæ Havniensis collectanea I 1774 . . . . . . p. 166.
34. — - : Institutiones chirurgiæ hodiernæ. Havn. 1777 . . . p. 165.
35. — - : Til mine medborgere i anledning af hr. regimentsfeltskær Martinis under 29. octbr. 1784 udgivne trykte brev og dets følger. Kbh. 1785 . . . . p. 165—166.
36. Celsus: De Medicina. Lib. VII . . . . p. 138.
37. Chesselden, Wm.: An Explication of the Instruments used in a new Operation on the Eyes. Philosophical Transactions V 1828 . p. 451—452. . . . . p. 134.
38. Choulant, Ludw.: Tafeln zur Geschichte d. Medizin nach der Ordnung ihrer Doctrinen. Leipz. 1822 . . . . p. 68, 175.
39. Collegium medicums forhandlings protokol . . . p. 9, 13, 14, 31, 35, 58, 95, 114, 141, 181, tillæg.
40. Cold, H. O. C.: Lægevæsenet og lægerne under Chr. IV's regering (1588—1648). Kbh. 1858. Disp.. . . . . p. 33.

41. Commentarii de rebus in scientia naturali et medicina gestis. Primæ decadis supplement. I Lips. 1753, XV 1768, XVI 1770 . . . p. 171.
42. Consistoriums arkiv: a) kopibøger . . . . p. 47, 48, 182.
b) forhandlingsprotokoller . . . . p. 63, 180.
c) circulærer . . . . p. 63.
43. Copenhagener Deutsche Post-Zeitungen (Berl. tid.) 1754 . . . . . . p. 14.
44. Creutzenfeld: Bibliotheca chirurgica I—II 1781 . . . . p. 172.
45. [Crüger, Simon]: Catalogus von den anatomischen Præparatis, so in dem im May 1736 eingerichteten Kgl. Amphitheatro anatomico zu Copenhagen sich finden [Cph.] 1736 . . . . p. 4.
46. Dänisches Journal I 1767 . . . . p. 15.
47. Daremberg, Ch.: Histoire des sciences medicales II Paris 1870 . . p. 175.
48. Detharding, Georg: Fundamenta physiologica. Hafn. 1735 . . . . . p. 74.
49. — — : De Methodo subveniendi submersis per Laryngotomiam. Rostock 1714 . . . . p. 96.
50. van Deurs: Anmeldelse af Colds disputats. Bibl. f. læger jan. 1859 . . . p. 18.
51. — — : Medicinsk personalhistorie. Manuskr. Ny kgl. samling 351 octav . . . . p. 22.
52. — — : Dansk medicinalhistorie. Manuskr. Ny kgl. samling 429 h. fol. . . . . p. 19, 25.
53. Djørup, M.: Nogle bemærkninger om det kgl. chirurgiske akademi og dets betydning som læreanstalt. Ugeskr. f. læger 3 R XXII 1876 . . . . p. 161, 167.
54. Donders, F. C.: Die Anomalien der Refraction u. der Accommodation. 2 Abdr. d. deutschen Originalausg. Wien 1888 . . . . p. 118.
55. Duddell, Benedict.: A Treatise of the Diseases of the Horny-Coat of the Eye, and the Various Kinds of Cataracts. London 1729 p. 103, 111, 159.
56. Efterretninger om nye bøger og lærde sager i Danmark og Norge (trykt af Lillie) I—II 1756—1757 . . . . p. 171, 173—174.
57. Engelstoft: Universitets- og skoleannaler for 1813 . . . . p. 28—29.
58. Eschenbach, D. C. E.: Gegründeter Bericht von dem Erfolg der Operationen des Englischen Okulisten, Ritter Taylors. Rostock 1752 . . . . p. 112.
59. Ewald: Klinik der Verdauungskrankheiten I. Berlin 1890 . . . . p. 75.
60. Fenger, E.: Om anlæggelse af en kunstig mavemunding hos mennesket ved mavesnit. Hospitalsmeddelelser. VI. 1853 p. 417—457 . . . . p. 86.
61. Fischer, Georg: Chirurgie vor 100 Jahren. Leipz. 1876 . . . . . p. 32, 106, 160, 161, 174.
62. Friis, Chr. Lodberg: Pertractatio de convenientibus methodis tractandi dubie mortuos. Prodrom. prævert. cont. acta med. Havn. 1753 . . . . p. 97.
63. Gad, C. A.: St. Hans hospital og Claudi Rossets stiftelse. Kbh. 1866 . . . . p. 17.
64. Gebhardi, L. A.: Kongeriget Danmarks historie VI 1798 . . . . . . p. 15.
65. Gosch, C. C. A.: Udsigt over Danmarks zoologiske literatur II 1873 . . . . p. 35, 178
66. — — : Bemærkninger til Hr. Professor Panum i anled-

ning af »Bidrag til kundskab om vort medicinske facultets historie osv.« Kbh. 1881 . . . . p. 178.
67. Grünfeld, Fr.: Om hernia foraminis ovalis. Disp. Kbh. 1883 . . . p. 92, 165.
68. Grønbech, A. C.: Om næsesvælgpolyper særligt de fibrøse. Disp. Kbh. 1888 . . . . p. 99.
69. Göttinger gelehrte Anzeigen 1752, 1753, 1755, 1758 . . . . p. 171.
70. Häser: Geschichte der Medicin u. der epidem. Krankheiten. 3 Bearb. II Jena 1881 . . . . p. 102, 103, 174.
71. — : Grundriss der Geschichte der Medicin. Jena 1884 . . . . p. 175.
72. — : Uebersicht der Geschichte der Chirurgie i Pitha & Billroth: Hdbch. d. allg. u. spec. Chirurgie. Erlangen I Abth. I 1865 . . p. 175.
73. — : Uebersicht der Geschichte der Chirurgie und des chirurgischen Standes. Deutsche Chirurgie Lief. I Stuttgart 1879 . . p. 175.
74. Haller, A. von: Bibliotheca anatomica II 1777 . . . . p. 26, 70, 74, 172.
75. — — : Bibliotheca chirurgica II. . . . . p. 172.
76. — — : Elementa physiologiæ corporis humani. Lausanne 1757—1766 . . . . p. 68, 121, 172.
77. Hannæus (Hahn), Wilh.: Casus singularis de miris abdominis contentis, p. 98—106 og tavle 3 i Prodromus prævertens continuata acta medica Havniensia. Havn. 1753 . . . . p. 84.
78. Haslund, A.: Gonorréisk rheumatisme og pyarthrus gonorrhoicus. — Ugeskr. f. læger 1880. . . . . p. 81.
79. Hennemann: Zur Geschichte d. Schiel- u. Stotteroperation u. d. subcut. Durchschneidung d. Rückenmuskeln i v. Walther & v. Ammons Journal d. Chir. u. Augenheilk. XXXIII 1844. p. 135 . . p. 137.
80. Herholdt, J. D.: Wahrnehmung einer tödlichen Darmineinanderschiebung (introsusceptio) bei einem kleinen Kinde (Pfaffs & Scheels Nord. Arch. f. Naturkunde II. 3) . . . . p. 89.
81. Herholdt & Mansa: Samlinger til den danske medicinalhistorie. Kbh. 1835 . . . . p. 8, 18.
82. Hertz, A.: Om hernia diaphragmatica. Bibl. f. læger 1890 . . . . p. 93.
83. Heuermann, Georg: De lingua humana. Disp. Hafn. 1749
84. — — : Physiologie I—IV Koph. & Leipz. 1751—1755.
85. — — : Abhandlungen der vornemsten chirurgischen Operationen I—III Koph. & Leipz. 1754—1757. (Forskellige udgaver).
86. — — : Vermischte Bemerkungen u. Untersuchungen der ausübenden Arzeneywissenschaft. I—II Koph. & Leipz. 1765—1767.
87. —, Carl Georg: Speciminis de absorptione vasisque lymphaticis pars I 1788 Disp. i Todes societas philiatrica . . . . p. 64.
88. — — — : De vasis lymphaticis pars II 1789 Disp. på Borchs colleg. . . . . p. 64.
89. Himly, Karl: Die Krankheiten u. Missbildungen des menschlichen Auges u. deren Heilung. Herausgeg. von E. A. W. Himly. I—II Berlin 1843 . . . . p. 160.
90. Hirsch: Geschichte der Ophthalmologie i Hdbch. d. gesammt. Augenheilk. v. Gräfe & Sämisch VII . p. 113, 124, 133, 139, 140, 155, 156, 175.

91. Hirschberg: Der Elektromagnet in der Augenheilk. Leipz. 1885 . . . p. 129.
92. — : Wörterbuch d. Augenheilkunde. Leipz. 1887 . . . . . p. 155.
93. Hofman, Hans de: Samlinger af publique og private stiftelser, fundationer og gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge. X. Kbh. 1765 . . . . p. 51, 52.
94. Holberg, L.: Gert Westphaler (Liebenbergs udg. i 3 bd.) . . . . . p. 39.
95. — : Danmarks riges historie. Rahbeks udg. af Holbergs udvalgte skrifter XX. Kbh. 1812 . . . . p. 127.
96. Holm, E.: Om det syn på kongemagt, folk og borgerlig frihed, der udviklede sig i den dansk-norske stat i midten af 18de århundrede (1746—1770) Universitetsprogram 1883 . . . . . p. 22, 176.
97. Holmer, A.: Ulcus corneæ serpens (Sämisch) Disp. Kbh. 1883 . . . p. 131.
98. Hundrup, F. E.: Biographiske efterretninger om doctores medicinæ (progr. f. Roskilde skole 1855) . . . . p. 165.
99. — — : Biograph. efterretninger om de candidater som ved Kbhvns universitet have underkastet sig philologisk embedsexamen. Roskilde 1849 . . . . p. 64.
100. Hyrtl: Handbch. d. topographischen Anatomie. 6. Aufl. Wien 1871 I—II . . . . p. 85, 127.
101. Jacobsen, Ludv.: Efterretninger om medicinalvæsenet ved den engelske armé i Sjælland, samlede i october 1807. Bibl. f. læger I. 1809 . . p. 44.
102. Jensen: Bidstrupgårds helbredelses- og plejeanstalt for sindsyge. Bibl. f. læger 1844 I . . . . p. 17.
103. Jensenius, Carl: Etat de l'air et des maladies à Copenhague. Mercure Danois. 1758—1759 . . . . p. 62.
104. Ingerslev, V.: Danmarks læger og lægevæsen fra de ældste tider indtil år 1800. I—II. Kbh. 1873, ... p. 1, 3, 4, 13, 18, 22, 23, 24, 25, 45, 47, 50, 57, 59, 65, 165, 180, 181.
105. Journal for medicin og chirurgi. IV. 1834 . . . . p. 131.
106. Isensee: Geschichte der Medicin . . . . p. 174.
107. Juncker, J.: Conspectus physiologiæ medicæ et hygieines in forma tabularum et ad dogmata Stahliana potissimum adornatus. Halæ Magd. 1735 . . . . p. 74.
108. Iwanoff: Mikroskopische Anatomie des Uvealtractus i Hdbch. d. gesammt. Augenheilk. v. Gräfe & Sämisch I . . . . p. 132.
109. Iversen, A.: Om litotomi hos manden, særligt sectio alta. Hospitalstidende 2 R VI 1879 . . . . p. 94.
110. Jüngken: Die Lehre von den Augenoperationen. Berlin 1829 . . . p. 174.
111. K...n, J. C.: Interessante Anekdoten u. Biographien berühmter Aerzte zur Belehrung u. Unterhaltung. Eisenberg 1824 . . . . p. 114.
112. Kirkebøgerne i Oldesloe . . . . p. 22, 65—66.
113. Kirkebøgerne for St. Petri kirke i København . . . . p. 63, 64.
114. Kragelund, Chr.: Studier over ledmusenes pathol. anatomi og pathogenese. Disp. Kbh. 1886 . . . . p. 81.
115. Krigskancelliets refererede sager 22/8 1759 nr. 39 i Kongerigets arkiv . . . . p. 45—46.
116. Krigsministeriets arkiv:
a) En protokol med notitser om troppesamlingerne i Holsten 1758—1763 . . . . p. 36 o. flg., 182.

b) Registratur over kgl. ordrer og resol. til landetatens general—commissariat . . . . p. 36 o. flg.
c) Generalrulle over krigshospitalskassens pensionister. . . .p. 63, 66.
d) Lægearkiv B f 1. . . . . p. 38 o. flg.
e) Christians plejehus's arkiv. . . . . p. 17, 52, 55—57, 182.
f) Kirkebog for Ladegården . . . . p. 51.
g) Kommandantskabets kopibog 1764—1771 . . . p. 52, 56, 63, 181.
h) Kbhvn's. kommandantskabs adjudants roster 1755 . . . . . p. 53.

117. Kritik og antikritik 1789 . . . . p. 29.
118. Københavnske nyeste skilderi XLVI 1826 . . . . p. 58.
119. Kølpin, A.: De chirurgiæ recentioris præ veteri præstantia et progressu oratio. Hafn. 1788 . . . . p. 142.
120. Lange, C.: Om sindsbevægelser. Kbh. 1885. . . . . p. 72.
121. Lanng, C.: Militærhospitalerne i Algerien. Bibl. f. læger 1847 . . p. 41.
122. Lehmann, H.: Om øjets vandvædske. Afhandlinger i Ugeskr. f. læger 1842—46, disputats og andre steder . . . . p. 117.
123. Leth, A. & Wad, G.: Meddelelser om dimitterede fra Herlufsholm fra skolens stiftelse 1565—1875. Næstved 1875 . . . . p. 63.
124. »Lærde tidender« . . . .p. 22, 23, 32, 35, 62, 111, 166, 168, 171, 179, 180, 181, 182, 183.
125. Mansa: Pesten i Helsingør og København 1710—1711. Kbh. 1854. . p. 52.
126. — : Beskadigelse af hjærnens grund gennem et sår i øjenhulheden. Hospitalsmeddelelser II 1849 p. 437—40 . . . . .p. 127.
127. [—]: Med hvilke følelser ser den danske læge reformationsfesten imøde? Program i anledning af den lutherske reformations trehundredårige jubilæum i Danmark. Udg. af selsk. Philiatrien. 1836 . p. 25.
128. Martini, Ferd.: Chirurgische Streitschriften, welche statt des gewöhnlichen Examens osv. Coph. 1764 . . . . .p. 37, 81, 92.
129. — — : An den Herrn Professor Tode. Hadersleben 1784 . . p 3. 11—12, 26, 169—170.
130. — — : Betrachtungen in der Lehre von den Kopfwunden II 1781, V 1784 . . . . p. 26, 46, 179.
131. — — : 1. & 2. Dutzend Beobachtungen, welche das Hirn betreffen. Kbh. 1768—1769 . . . . .p. 37.
132. [— —]: Noten ohne Text für den Wundarzt. Erste Sammlung . . . . p. 37, 81.
133. — , Mauritz Marquard: De nimio et improvido corticis Peruviani in febribus intermittentibus usu. Disp. Bützow 1763 . . . . .p. 50.
134. Matzen, H.: Københavns universitets retshistorie 1479—1879 I—II. Kbh. 1879 . . . . p. 1, 12, 13, 30, 47.
135. Mauchart: Diss. de pupillæ phthisi et synizezi. Tüb. 1745 . . . . p. 134.
136. Mercure Danois 1753, 1758, 1759 . . . . p. 29, 62, 171.
137. Meusel: Lexikon der von 1750—1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller. . . . . p. 175.
138 Meyer, Wilh.: Der »Fall Berger«. Sect. d'otologie, Congr. internat. à Copenh. 1884 . . . . p. 101.
139. Militær reskriptsamling . . . . .p. 57.
140. Müller, J. C.: Bidrag til kundskab om Kbhvns. garnisonshospitals historie. Bibl. f. læger. 1847 . . . . .p. 37.

141. Møller, H. L.: Kong Chr. VI og grev Stolberg-Wernigerode. Disp. 1889 . . . . p. 179.
142. Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften u. Künste in den Königl. Dänischen Reichen und Ländern. I 1754, II 1756 og Fortgesetze Nachrichten osv. I 1758—1759. . . . . p. 16, 31, 50, 141, 171, 172—173.
143. Nekrolog over Fr. Chr. Winsløw. Bibl. f. læger IV, 1813 p. 304 (af Brandis) . . . . p. 177.
144. Nekrolog over C. C. Withusen. Bibl. f. læger 1853 octbr. 419, . . p. 143.
145. Nielsen, O.: København på Holbergs tid. Kbh. 1884 . . . p. 20, 51, 52, 104.
146. Nordisk conversationslexikon (ved Pullich & Storm) 3. udg. . . . p. 22.
147. Norrie, G.: Et nyt hjælpemiddel i ileustilfælde. Ugeskr. f. læger 4 R XXI 1890 nr. 6 . . . . p. 62.
148. Nyerup, R.: Historisk-statistisk skildring af tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere tider. III. 2. halvpart: Kbhvn's. universitets annaler fra reformationstiden af til 1805 . . . . p. 24.
149. Nyerup og Kraft: Dansk-norsk literaturlexikon . . . . p. 22, 182.
150. Oeder, G C.: Disp. med. de irritabilitate Hafn. 1752 . . . . p. 36.
151. Olrik, H.: Borchs collegiums historie. . . . . p. 30, 64.
152. Panum, J. S. N.: Beschreibung des Königl. Christians-Pflegehauses bei Eckernförde, nebst einigen historischen Nachrichten über die erste Begründung desselben mit Kranken- und Mortalitäts-Tabellen. Schleswig. 1833 . . . . p. 57.
153. — , P. L.: Vort medicinske facultets oprindelse og barndom. — Et bidrag til kundskab om lægevidenskabens og naturvidenskabens udvikling i Danmark. Festskr. ved Kbhvns. universitets 400 års fest 1879 . . p. 27, 164.
154. — — : Bidrag til kundskab om vort medicinske facultets historie med hensyn til dets betydning for naturvidenskabens og lægevidenskabens udvikling i Danmark fra Frederik III's tronbestigelse til Frederik V's død (1648—1766). Universitetsprogr. 1880 . . p. 4, 24, 25.
155. Petersen, C. P. N.: Den danske medicinallovgivning. Kbh. 1803 . p. 103.
156. — , H. Fr.: Historia et cura herniæ cruralis i Prodrom. prævertens contin. acta med. Havn. 1753 . . . . . . p. 84.
157. — , Jul.: Hovedmomenter i den medicinske kliniks ældre historie. Kbh. 1889 . . . . p. 159.
158. — , N. M.: Bidrag til den danske literaturhistorie V . . . . . p. 35.
159. Personalhist. tidsskrift . . . . p. 179, 181.
160. [Pflueg]: Underretning om det til gamle soldaters, soldater-enkers, samt fader- og moder-løse soldater-børns pleje og opdragelse allernådigst oprettede Christians plejehus i København. Kbh. 1773. . . p. 55.
161. Pontoppidan, E.: Den danske Atlas II. Kbh. 1764 . . . . p. 2, 52.
162. Portal, M.: Histoire de l'anatomie et de la chirurgie. Paris V 1770, VII 1773 . . . . p. 175.
163. Programmer ved promotioner af doctores medicinæ (universitetsbibliothekets samling). . . . . . . p. 22, 31, 33, 35, 58, 64, 161, 182.
164. Rasch, G.: Udvalg af de ældste klassikeres skrifter i oversættelse. Kristiania 1887 . . . . p. 138.

165. Regenfusz, F. M.: Auserlesene Schnecken, Muscheln und andere Schalthiere. I. Kbh. 1758 . . . . p. 62.
166. Reiser, C. Fr.: Historiske beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgterlige store ildebrand 1728 osv. Kbh. 1784 . . . . p. 10, 11.
167. — — : Liv, levnets og forfølgelses-historie. Kbh. 1786 p. 10, 11, 179, 182.
168. Reuss: Disputationes selectæ Tubingenses. . . . . p. 113.
169. Richter, A. G.: Observationum chirurgicarum fasc. I continens de cataractæ extractione observationes. Gött. 1770. . . p. 149.
170. — — : Abhandlungen von der Ausziehung des grauen Staars. Gött. 1773 . . . . p. 149.
171. — — : Anfangsgründe der Wundarzneikunde. Gött. 1782—1808. p. 176.
172. Riegels: Svar til Callisen. Kbh. 1785. . . . . p. 65, 183.
173. — : Forsøg til chirurgiens historie. Kbh. 1786. . . p. 24, 25, 29, 164.
174. — : De fatis faustis et infaustis chirurgiæ. Hafn. 1787 . . . p. 24, 25.
175. Rist, P. Fr.: Fra støvlet tiden. Kbh. 1884 . . . . p. 45, 52, 57.
176. Rottbøll, Chr. Friis: Afhandling om småkopperne. Kbh. 1766 . . p. 183.
177. — — — : Disp. de motus muscularis causis (Ehlers coll.) Hafn. 1752. . . . . p. 36.
178. Rørdam, H. F.: Københavns universitets historie fra 1537 til 1621. III. Kbh. 1873—1877 . . . . p. 33.
179. Rust, Joh. Nepomuk: Theoretisch-praktisches Hdbch. der Chirurgie IX 1833 . . . . p. 99, 174.
180. Sämisch, Th.: Krankheiten der Conjunctiva, Cornea u. Sklera, i Hdbch. d. gesammt. Augenheilk. v. Gräfe & Sämisch IV 1876. . . p. 131.
181. Salomonsen, M.: Udsigt over Københavns epidemier i den sidste halvdel af det attende århundrede. Disp. Kbh. 1854. . . p. 59, 165.
182. Schumacher: Descriptio Musei athropologici universitatis. Hafn. 1828 . . . . p. 24.
183. Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1758 . . . . p. 14, 180.
184. Schwartze: Die operative Eröffnung des Warzenfortsatzes. Sect. d'Otologie. Congr. internat. à Cph. 1884. . . . . p. 101.
185. Secher, C. E.: Danmark i ældre og nyere tid. I. 1874 . . . . . p. 164.
186. Sharp, S.: A Treatise on the Operations of Surgery. London 1839, 8. udg. 1761, 9. udg. 1769, 10. udg. 1782; 3. udg. i fransk oversættelse, Paris 1741 . . . . p. 134—135.
187. Sjællandske åbne breve 19/9 1760 nr. 450. . . . . p. 47.
188. Skjelderup, M.: Anniversaria universitat. Havn. 1811 . . . . . . p. 165.
189. Skifterettens (Kbh.'s) arkiv (ved kapt. Harbou) . . . . p. 65.
190. Skriftväxling, om alla brukeliga sätt, at operera starren på ögonen. Stockh. 1766 . . . . p. 138.
191. Sprengel, Kurt: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde. V. Halle 1803 . . . . p. 61, 174.
192. — , K. & W.: Geschichte d. Chirurgie. Halle I 1805, II 1819 p. 99, 100, 174.
193. Stadfeldt, A.: Københavns fødselsstiftelse som humanitets og under-

visningsanstalt, 1787—1887, med en indledning om fødselshjælpens udvikling i Danmark. Universitetsprogr. 1887 . . . p. 15, 16.
194. Statskalenderen 1761—1768 . . . . p. 18, 48, 50, 180.
195. Statstidender (Berl. tidendes månedlige blad) . . . . p. 9, 10, 14, 47, 48, 54, 60, 61, 66, 180, 181, 182, 183.
196. Stricker, W.: Der Ritter Taylor. v. Walthers & v. Ammons Journal d. Chir. u. Augenheilk. Neue Folge II 1843. . . . . p. 113.
197. Studsgaard, C.: Corp. alienum (champignonsglas) i S Romanum extraheret ved laparo-enterotomi. — Helbredelse. — Hospitalstidende 2 R V 1878 nr. 30 . . . . p. 87.
198. Taylor, J.: An Aeeount of the Mechanism of the Eye. Tysk oversættelse, Frankf. 1750: Meehanismus oder neue Abhandlung osv. p. 111, 113.
199. [—] : Extrait d'un livre, qui a pour titre les Sentimens des Têtes Courronnées et Universités de l'Europe sur le suceés merveilleux des opérations et methode de traitter des maladies de l'oeil et ses enveloppes de Taylor. [Rostoek 1751] . . . . p. 114.
200. Theatrum anatomieo-ehirurgicums examensprotokoller på universitetsbibliotheket (ved dr. Mynster) . . . . p. 23.
201. Theatrum anatomieo-ehirurgicums arkiv. . . . . p. 38, 45.
202. Theden, J. C. A.: Unterrieht f. die Unterwundärzte bei Armeen. Berlin 1774 . . . . p. 174.
203. Thurah, L. de: Hafnia hodierna. Kbh. 1748 . . . . p. 1—2, 4—8, 167.
204. Tode, J. C.: Sundhedstidende . . . . p. 105, 129, 130, 159.
205. — — : Sundhedsblade 1785 . . . . p. 19.
206. — — : Medieinalblade 1791 . . . . p. 19, 169.
207. — — : Sundhedsjournal 1793 . . . . p. 164, 181.
208. — — : Nyeste Sundhedstidende 1800 . . . . p. 181.
209. — — : Medieiniseh-ehirurgisehe Bibliothek IV, VI, VII, IX p. 12, 129, 169, 170—171.
210. — — : Arzneikundige Annalen, 1790, 1792 . . . . . . p. 64, 169.
211. Universitetets lektionskataloger 1749—1768 . . . . p. 25.
212. Universitetets matrikul . . . . p. 22, 23, 63, 65, 183.
213. Vaupell: Den danske hærs historie til nutiden og den norske hærs historie indtil 1814. II. Kbh. 1876 . . . . p. 37, 50—51.
214. Vogel: Medieinisehe Bibliothek I—III 1752—1753 og Neue medieinisehe Bibl. VI 1766 . . . . p. 132, 170, 171, 181.
215. Vrolik, G.: Etwas Näheres über John Taylor i v. Walthers & v. Ammons Journ. d. Chir. & Augenheilk. Neue Folge III 1844 . . . p. 113.
216. Wahlberg: Tilfælde af corp. alien. i reetum, ref. i Bibl. f. læger 1830 II p. 298—300 . . . . p. 87.
217. Wandeler, P. R.: Disp. inaug. de insigni emendatione praxeos medieæ in Nosocomiis invenienda. Hafn. 1746 . . . . . . p. 52.
218. — — : Observatio de ealeulis vesicæ felleæ. Prodrom. prævert. eont. aeta med. Havn. p. 124—126. . . . . p. 84.
219. Wendt, J. C. W.: Almindeligt hospital i København. Kbh. 1833. . . p. 16.
220. Werlauff, E. C.: Efterretninger om Italieneren J. F. Borros ophold ved det danske hof i årene 1667—1670 (Herholdt & Mansas samlinger) . . . . p. 127.

221. Werlauff, E. C.: Historiske antegnelser til Ludvig Holbergs 18 første lystspil. Kbh. 1858 . . . . p. 39, 104.
222. Wivet, F. W.: Den danske Mercurius efter Bordings måde 1752, 1753, 1754 . . . . p. 38, 113, 181.
223. Worm, J.: Forsøg til et lexikon over danske, norske & islandske lærde mænd. Kbh. 1771—1784. . . . . p. 22, 50.
224. Wormii, Olai, et ad eum Doctorum Virorum Epistolæ XXX—XXXV . . . . p. 32.
225. Wunderlich: Geschichte der Medicin. Stuttgart 1859 . . . . . . p. 175.
226. Zinn, J. G.: Descriptio anatomica oculi humani iconibus illustrata. Gött. 1755 . . . . p. 33, 116.

Tilføjelser og rettelser.

Det billede af *Heuermann*, der findes gengivet her i bogen, er en zinkætsning efter et kobberstik tegnet af D. Ring til chirurgien, hvor det findes i første bind.

P. 12. Under visse forhold var en licentiatus medicinæ ikke istand til at udføre lægens forretninger, selv om han var embedsmand. Det bestemtes således 14/1 1763, at medicus ved Sorø akademi og ikke landphysicus skulde visitere apotheket i Sorø, men collegium medicum gjorde udtrykkeligt opmærksom på, at *Holm* først maatte tage doctorgraden, og der sendtes skrivelse desangående til *Holm* og apotheker *Martini* (*Collegium medicums forhandlingsprotokol*).

P. 31 l. 11 f. n. udgår: (der fik pladsen).

P. 37 l. 2 f. n. 1767—1768, læs: 1768—1769.

P. 60. Angående epidemien mellem de norske tropper i 1763 har jeg yderligere fundet følgende oplysninger i *collegium medicums forhandlingsprotokol:* 20/1 1763 samledes alle membra collegii uden undtagelse og de chirurgiske assessorer; desuden var de regimentschirurger og amtschirurger, som soignerede de norske tropper i deres svagheder, indkaldte. Der oplæstes kgl. reskr. af 14/1 1763, iflg. hvilket membra collegii og nogle af de bedste chirurger skulde træde sammen for at undersøge den »heftig grasserende og meget dødelige Sygdom« mellem de norske tropper og opgive, hvilke medicamina var mest tjenlige. Desuden skulde der gives fortegnelse over de ved armeen mest gængse svagheder og »de letteste, sikreste og mindst kostbare derimod brugende Midler«. Decanus lod tilføre, at han ikke tidligere havde sammenkaldt mødet, fordi consistorii sal ikke havde været ledig på grund af akademiske forretninger! — Det besluttedes, at prof. *Berger*, hofmedicus *Clausen* og prof. *Hennings* skulde undersøge de for de norske tropper indrettede sygestuer den følgende dag, at nogle af regimentschirurgerne skulde træde sammen og forfatte en beskrivelse af sygdommene, og endeligt at collegiet igen skulde samles d. 22. januar om eftermiddagen. — Ved dette mødes begyndelse lod decanus protokollen tilføre, at kongens generaladjudant havde været hos ham den foregående aften med ordre, at kongen den 22. eller senest den 23. skulde have collegiets erklæring. Decanus havde derefter opvartet gehejmeråd grev *Holstein*, der havde sagt, at han særligt skulde søge oplysning om de brugte medikamenter. — *Berger*

Clausen og *Hennings* afgav rapport om de besigtigede sygestuer, »at de befandtes overmaade slette, aabne og fugtige, meget malpropres og ildelugtende, de Syge laa alt for mange i en Seng. Sengene vare for snevre, Sengeklæderne tildeels bedærvede, mange Syge laa paa Gulvet i halvraaddent Straa, nogle af dem havde en Overdyne og andre ingen, og nogle af de Syge fandtes ganske nøgne uden at have Skjorter paa sig. Sygestuerne vare alt for opfyldte med de Syges indbragte tildeels ureene Klæder, saa at hvor man henvendte Øynene, fandtes Mangel og Uorden i al Ting.« Nogle af regimentschirurgerne havde affattet en beskrivelse af sygdommens natur og de anvendte lægemidler, hvoraf fulgte, at de ej havde forset sig ved behandlingen. — Medens collegiet var forsamlet, kom kongens generaladjudant med ordre om, at erklæringen skulde være i kongens hænder inden d. 23. middag. Sekretæren, *Jensenius*, lavede strax et udkast, og det bestemtes, at collegiet skulde mødes igen næste formiddag kl. 11 for at underskrive erklæringen, hvilket skete. Der tilføjes: »men da den om Natten maatte uden Concept strax reenskrives, og den efter Fornødenhed og Tingenes Natur var blevet meget vidtløftig, kunde deraf ey blive taget Copia og saa ey heller ad acta henlagt.« Dette sidste er vist kun et indignationsudbrud over, at det fredsommelige collegium, der aldrig forhastede sig, var blevet tvunget til at gøre en sag færdig i en fart, ti kopibogen viser, at der kun er ført et par sager ind i 1752 under *Gyldencrones* energiske ledelse, men derefter intetsomhelst før 1771! Collegiets erklæring må formentligt findes i rigsarkivet.

$^{28}/_{9}$ 1763 afæskede Danske cancelli collegiet erklæring angående en »stærk omsiggribende Blodgang« i Throndhjems stift — formodentligt en fortsættelse af epidemien i København.

P. 121 l. 1 f. n bd. af, læs: 5. bd. af.

Dagbladet 7/4 1891. Kbh.

En glemt, dansk Videnskabsmand.

Georg Heuermann, 1723—1768, et Bidrag til dansk-norsk Medicinal- og Kulturhistorie, af Gordon Norrie. (Kjøbenhavn, *Jacob Lunds* Forlag, 1891.)

Hvem var Georg Heuermann? Dette Spørgsmaal vilde sikkert sætte de Fleste i Forlegenhed, kun ganske Faa vilde kunne besvare det, og dog burde denne Mand være kjendt ialfald af alle danske Læger, som havde nogen Interesse for deres Videnskabs Skæbne her i Landet i tidligere Tider. Dr. Norrie har sat sig den Opgave, at gjengive Georg Heuermann den fremragende Plads i den dansk-norske Medicins Historie, som han i høj Grad fortjener, og det er lykkedes ham at løse Opgaven paa en smuk Maade. Med stor Flid og Omhu har han møjsommelig samlet Materiale til denne Biografi, for hvilken ikke blot Læger, men ogsaa Andre, som have Interesse for dansk Medicinal- og Kulturhistorie, maa være ham taknemlige.

Georg Heuermann er født 1722 eller 1723 i Oldesloe i Holsteen. Allerede meget tidlig røbede han Lyst til Kirurgien, som han vistnok først lærte praktisk hos en Barbeer i Oldesloe. Han kom 1743 til Kjøbenhavn og tog 1746 den kirurgiske Examen ved Theatrum anatomico-chirurgicum under den berømte Simon Krüger. Heuermann nøjedes dog ikke med den kirurgiske Examen, men blev immatrikuleret ved Universitetet, og tog her i 1749 den medicinske Doktorgrad, Det følgende Aar udnævntes han til Prosektor i Anatomien. Sandsynligvis har han hurtig faaet en betydalig privat Praxis, og han blev meget benyttet som Assistent ved Operationer. Det synes, som Heuermann aldrig har været udenlands, men at han har hele sin videnskabelige Uddannelse fra Danmark.

Som Prosektor og senere som Vikar hos Professor Buchwald har Heuermann spillet en meget betydelig Rolle, idet han i en Aarrække har været den virkelige Docent ved Universitetet i Anatomi og Fysiologi og senere i Kirurgi. Han holdt Forelæsninger over de nævnte Discipliner, samt lejlighedsvis over Retsmedicin og pathologisk Anatomi i Aarene fra 1748 til 1758, da han forlod Kjøbenhavn i flere Aar for at gjøre Tjeneste som overordnet Læge ved de de militære Sygehuse i Holsten. Efter at være kommen tilbage til Kjøbenhavn 1763 begyndte Heuermann, som imidlertid var udnævnt til professor medicinæ designatus, igjen at docere, men døde allerede 1768, kun 45 Aar gammel.

Heuermann har været en højt begavet Mand, en kritisk Iagttager, en flittig Videnskabsmand, der har læst overordentlig Meget og med Rette fortjener Betegnelsen den »lærde« Heuermann.

Hvorledes og hvad han har doceret, faaer man et udmærket og fornøjeligt Billede af ved at læse hans Bøger; disse ere, som han selv fortæller, affattede som hans Forelæsninger og nedskrevne efter hans Diktat. Hans Fremstilling er i det Hele livlig og underholdende, der findes ofte Sygehistorier refererede dels efter andre Forfattere dels fra hans egen Praxis.

Hans Hovedværker fra den første Docentperiode ere en stor *Fysiologi* i 4 Bind (paa over 3000 Sider) og en *Kirurgi* i 3 Bind (paa omtrent 1800 Sider). Baade Fysiologien og Kirurgien, som udkom i Kjøbenhavn og Leipzig i Aarene 1752—1757, ere skrevne paa Tysk, der jo paa den Tid for en stor Del var Talesproget mellem Kirurgerne. Heuermann kunde ikke godt vælge andre Sprog end Latin eller Tysk, men da Flertallet af hans Tilhørere vel vare ustuderede Kirurger, laa det nærmest for ham at vælge Tysk, der sikkert ogsaa faldt ham lettere. Af denne Grund at regne ham for en indvandret Tysker, hvis Værker ikke have Interesse for os Danske, som N. M. Petersen og Gosch gjøre, er dog helt uberettiget.

De to anførte betydelige Værker om Fysiologi og Kirurgi, som væsentlig vare Gjengivelser af hans Fore-

læsninger, skaffede Heuermann særlig i Udlandet en stor og varig Anseelse. Lige til Aarhundredets Slutning vedbleve de nævnte Bøger i Tyskland at høre til de mest yndede og ansete Lærebøger, der udkom (ialfald Kirurgien) i adskillige Oplag. Herhjemme gik det anderledes. Efter Heuermanns tidlige Død synes han paafaldende hurtig at være glemt. Hans Navn nævnes temmelig sjeldent og savnes ofte ved Lejligheder, hvor man har Ondt ved at forklare sig Udeladelsen. Dette er saa meget mere besynderligt, som Heuermann er en af de første danske Læger, der i forrige Aarhundrede udgav større videnskabelige Værker. Det synes, som om denne Forglemmelse oprindelig maa have havt personlige Motiver og være noget kunstig tilvejebragt, men senere er den rigtignok bleven reel. Naar f. Ex. Heinr. Callisen, som var Heuermanns Discipel, undlader at nævne sin Lære, og hans Skrifter paa Steder, hvor det vilde være naturligt at nævne dem, kan det næppe skyldes virkelig Uvidenhed. Ganske anderledes er det, naar f. Ex. H. Lehmann 1846 i sin Disputats citerer Heuermanns Navn paa anden Haand uden at ane, at Heuermann var en tidligere kjøbenhavns Professor.

Værre er det, naar Bremer i sin Haandbog i Lægevidenskabens Historie, den eneste der foreligger paa Dansk, ikke engang nævner Heuermanns Navn, medens Heuermann i Tyskland ansees for en saa betydelig Mand, at hans Navn ikke kan undværes i nogen Medicinalhistorie.

Professorerne Buntzen og Panum, der begge have skrevet historiske Afhandlinger om de kirurgiske og medicinske Tilstande ved vort Universitet i forrige Aarhundrede, kjende vel Heuermann af Navn, men om hans store Betydning som Universitetslærer paa en Tid, hvor det iøvrigt stod sørgeligt til med de medicinske Lærerkræfter ved vort Fakultet, have de intet Begreb, og hans betydelide Forfattervirksomhed synes at have været dem fuldstændig ubekjendt. Og dog fortjente Heuermanns Værker tilvisse at kjendes, man læse blot hos Norrie om Heuermanns Anskuelser f. Ex. om Saarforbinding, om Brok, om Stenoperation etc.

Særlig interessant er Dr. Norrie Redegjørelse for Heuermanns Betydning som Øjenlæge. Norrie mener a turde hævde, at Heuermann er Danmarks første videnskabelige Ophthalmolog og første Docent i Ophthalmologi, og han godtgjør, at Heuermann var en betydelig Ophthalmolog der fuldt ud var paa Højden af si Tids Videnskab.

Man maa give Dr. Norrie Ret naar han ender sin Afhandling me følgende Ord:

»Der er noget Trist ved, at vi hav kunnet glemme Georg Heuermann og det bliver ikke bedre, naar ma seer, at han ikke er glemt i Tysk land, men at han erindres der so en betydelig Videnskabsmand, Fo fatter og Lærer — medens det vel mærke altid samtidig fremhæves, han er dansk«.

Fr. Grünfeld

Norsk Magazin for Lægevidenskaben. Mai 1891 P. 449.

"Georg Heuermann er født i 1722 eller 1723
i Oldeslohe i Holsten som ældste Søn af Raad
mand og Borger Jürgen H. samt dennes fo
Hustru Maria Goden. Georg blev flittig h
til Skole", saasom Forældrene havde destine
P. 450
ham til at blive ved Bogen, som man sigter,
og saa vidt kommen, at han skulde besøge
Universitetet; men at det dengang ikke skete
forvoldte hans extraordinaire Lyst til Chirurgi
Denne sidste har han rimeligvis tilegnet sig
hos en Barber i sin Fødeby eller maaske i L
beck. I ethvert Fald havde han, efter hvad
"Lærde Tidender" oplyser, lært Kirurgi, før
i Kjøbenhavn studerede paa Theatrum anato
co-chirurgicum, hvor hans Studier afsluttedes
1746. Nu først tog han kirurgisk Examen, blev
Assistent hos Prof. v. Buchwald og "banede
sig gjennem sin lærde Inaugural-Dispu
tats de lingva humana Vej til den medicinske
Doctor-Grad." Fra nu af er H.s Virksom
hed temmelig alsidig. Han docerede Anato
Fysiologi, Kirurgi med tilhørende Retsmedici
og lejlighedsvis patologisk Anatomi. Desuagtet

findes ikke hans Navn i Lektionskatalogerne. Grunden hertil er den, at han forrettede som Vikar, permanent Vikar. Forholdene ved det danske Universitet var nemlig i flere Henseender noget besynderlige ved den Tid, hvilket noksom fremgaar af Prokansler Pontoppidans Indberetning fra 1760–1761. „Desværre er det," sagde, „ikke saa godt med Undervisningen ved Universitetet som det burde være og jeg understaaer mig derfor heller ikke længere at lægge Skjul paa Sandheden for Deres Kongl. Majestæts Öjne, men maa rent ud, efter Samvittighed, bekende, at ikke alle Professorer efter leve Fundatsen", hvilket da nærmere udvikles. „Følgeligenderis", fortsætter han videre, „at af saa mange *professoribus academicis* ikke flere end som Halvparten paa nærværende Tid kunde siges at være i deres fulde Aktivitet. Resten skeer per *vicarios ordinariorum* et per *extraordinarios*, som nyde Intet af Universitetet.

Som en saadan mangeaarig „Extraordinarius" var det da, vor Helt forrettede.

Ved Siden heraf var han tillige en frugtbar Forfatter. Et Værk i 4 Bind, „*Physiologie*", udkom 1751–55 samtidig i Kjöbenhavn og Leipzig. Dette var endnu ikke fuldført, da han paabegyndte et nyt: *Abhandlung der vornehmsten chirurgischen Operationen am menschlichen Körper* i 3 Dele (1754–1757).

Men ikke nok hermed; og saa som Militærlæge skulde H. faa Hænderne fulde i Anledning Syvaars-Krigen og Fiendtlighederne med den holstein-gottorpske Hertug (senere *Peter III* af Rusland). Til at følge Hæren som Læge kommanderedes nu H. og hans derunder gjorte Erfaringer gav Anledning til [P. 451 / de i 1762] udkomne *Vermischte Bemerkungen* u. *Untersuchungen der ausübenden Arzeneiwissenschaften* (2 Dele.) Ved Arméens Tilbagekomst blev H. udnævnt til Medicus ved Krigshospitalets Ladegaard og det militære Pleiehus og han skulde tillige som videnskabelig uddannet Mand „bey allen vorfallenden schweren medicinischen Curen oder Einrichtungen beym Militair-Etat zu concurrieren und behülflich sein." Fors. antager, at hermed sigtes til Indretningen af det paatænkte „Frederiks Plejehus."—

Ikke mindst Betydning havde H. for Oftalmologien, denne Gren af Medicinen, der i vor Tid har naaet en saa höi Grad af Fuldkommenhed, men som i lange Tider var et af vor Videnskabs Stedbörn. Den praktiseredes af omreisende Kvaksalvere, der dog ikke altid var uden teknisk Færdighed og som i al Fald forstod den Kunst at gjöre sig bemærket. Fornöielig er Skildringen af de tvende oftalmologiske Grand-Seigneurer, d'Hrr. Cyrus og Taylor, hvis Evne til at reklamere, paa en fin Maade man maa beundre.

Ogsaa Norge værdiges af og til med Besög af saadanne Öienlæger. Kommunerne forærede dem store Presenter for deres „velsignelsesrige Virksomhed". Saaledes fik den omtalte Hr. Cyrus i den gode By Throndhjem (iövrigt efter Kjöbenhavns Exempel) en „Tabatière", paa hvis Laag Byens Vaaben præsenterede sig i en Rose med Inskription: *Insigne civitatis Nidrosiensis*. Den anden, Englænderne (!) John Taylor, var endnu gløggere. Han havde ogsaa udgivet en Bog: *An account of the mechanism of the eye*, der senere oversattes paa diverse Sprog. Hvad man imidlertid kan have at sige paa disse Mænd, det er dog dem, det aabenbart skyldes, at der vaktes Interesse for Oftalmologi i Skandinavien. Blandt svenske Læger var det *Wahlbom* og *Acrel* og af danske *Heuermann*, der for Alvor tog Sagen op. For Öienspecialister med Interesse for sin Specialitets Udvikling maa det være af stor Interesse at læse om, hvorledes Akkommodation, Refraktion etc. etc. den Gang opfattedes. I det Hele vil man overraskes ved at se, hvor meget man dog i Grunden vidste. *Gordon Norrie* mener, at *Heuermann* ikke alene var Danmarks förste Oftalmolog og den förste Docent i Oftalmologi, men at han utvivlsomt ogsaa var den betydeligste Öienlæge i hans Fædreland helt op til den nyeste Tid.

Som saa mange af Medicinens fremragende Mænd blev heller ikke Heuermann anger-

gammel Mand, idet han allerede ~~i~~ December 1768 døde i en Alder af 45 Aar af „Inflammations-Feber". Den 10de Decbr. nærlefter begravedes han paa St: Petri Kirkegaard bag Kapellet tæt ved Porten fra Kirkegaarden til Larslejsstræde. Nogen Sten paa Graven findes ikke.

Om denne Mand er det da, den 178 S. starke Boghandler-Forf. har ikke sparet nogen Møie for at ~~komme~~ til Kilderne hvorom Fortegnelsen over bibliografiske Studier bærer Vidnesbyrd.

Til Gjengjæld haaber vi, at enhver Ven af Medicinens Historie vil paaskjønne hans Værk.

Hygiea. Maj–Juni 1891. P. 633.

Den flitige danska författaren och framstående oftalmologen har i detta arbete tecknat bilden af en man, som under förra århundradet spelat en mycket framstående roll som läkare, vetenskapsman och ~~lärare~~ lärare, men hvars förtjenster i en rent af oförklarlig grad råkat i glömska t. o. m. i mannens eget fosterland, Danmark. Att här närmare redogöra för arbetets innehåll skulle föra för långt; blott så mycket deraf må framhållas, att det må locka den intresserade till eget studium af originalet. Författaren ger oss nämligen ej blott en biografisk teckning, utan derjemte ganska fängslande inblickar i 1700-talets hela medicinska kultur. Sant är att danska förhållanden här närmast skildras, men det intresse, som redan derigenom måste väckas hos den svenske läsaren, ökas än mer deraf, att i mångt och mycket förhållandena hos oss helt visst voro alldeles likartade.

I inledningen få vi alltså en redogörelse för förhållandet mellan läkarne och kirurgerne särskildt med afseende på deras utbildning. Den anatomisk-kirurgiska undervisningens art och anordning såsom det fält, der Heuermann med stor förtjenst verkade, skildras noggrant. En öfversigt lemnas öfver de vigtiga förbättringar i medicinalförhållanden, som under Fredrik V:s tid genomfördes i Danmark. I det andra kapitlet följer en teckning af Heuermanns lif och vexlande verksamhet såsom undervisare i anatomi, fysiologi, kirurgi, rättsmedicin och patologisk anatomi, såsom vetenskapsman och författare, som praktisk kirurg och militärläkare; och på köpet erhålla vi lärorika skildringar af både de civila och militära sjukvårdsanstalternas beskaffenhet och skötsel under denna tid.

I de tre återstående kapitlen, som utgöra mera än hälften af arbetet, lemnar han genom utdrag ur Heuermanns stora arbeten i fysiologi, kirurgi och oftalmologi belysande exempel på hans höga vetenskapliga ståndpunkt, hans skärpa i omdöme, hans originalitet och sjelfständighet. Heuermanns betydelse såsom oftalmolog ligger af naturliga skäl författaren närmast att bevisa och

hans slutomdöme om mannen, att H. är Danmarks „första vetenskapliga ögonläkare och första lärare i oftalmologi" samt derjemte en mycket framstående oftalmolog, synes särdeles väl grundadt. Äfven i dessa kapitel P.634 få vi här och hvar ytterst intressanta kulturhistoriska skildringar, hvaribland särskildt må framhållas den af de s. k. skulisterna. En mängd personalhistoriska notiser af vigt för Danmarks läkarehistoria och en rikhaltig litteraturförteckning, bevisande den samvetsgranna möda förf. nedlagt på sitt arbete, afsluta detsamma. Referenten är viss om, att hvar och en, som läst detta författerens arbete, skall med begärlighet motse den fortsättning i nordisk medicinsk kulturhistoria, som han här utlofvat.

John Berg."

Bibliothek f. Læger 15/8 1891. 7 R II P. 472-73.

Denne Bog er ikke skrevet for den store Almenhed af mediciniske Læsere. Thi hvor mange er det, der faa Tid til at beskæftige sig saa meget med Medicinens Historie, at de ville ofre Tid paa at læse om en Personlighed, der har haft den Skæbne at blive glemt, glemt trods sine Evners Omfang og sin Aands Rigdom i den Grad, at hans Navn endog har været os alle ubekendt, indtil han opdagedes af Dr. N.

Men for den, der kan og vil ofre Tid paa Studiet af Bogen, indeholder den megen Tiltrækningskraft. Thi de samme Personens Ejendommeligheder, som have virket saaledes paa Forfatteren, at han har ofret Tid og Umage paa at faa Heuermann draget frem for Almenheden, de samme Ejendommeligheder ville ogsaa fængsle Læseren

af Bogen. Den skildrer os en Læge, fremkommen paa en Tid, hvor de ham omgivende Forhold ere smaa og snævre, under Betingelser, der ikke bringe ham ind i den Tids egentlige lærde Kreds, men som er i Besiddelse af stor Observationsevne og Observationsiver i Forbindelse med den Kombinationsgave, der til syvende og sidst skaber fremragende Forskere. Vi faa at vide, at H. næsten med en Eventyrers Frimodighed har givet sig i Lag med Opgaver, der baade paa hans Tid og ned til vore Dage have været ansete for at ligge udenfor Grænsen for det mulige, og H. har gennemført dem med den heldige Haand, som i Fortiden skabte de store Kirurger. Det, der af Forf. citeres som udrettet af H., er ganske overraskende, og naar Manden ikke desto mindre er forblevet saa lidt paaagtet af sin Samtid eller i hvert Fald straks efter sin Död, saa er det vel egentlig vanskeligt at sige, hvad da Grunden hertil er. Rimeligst er det vel, at H.'s hele Oplæring — han stod udenfor Universitets-Kredsen, havde ikke rejst — har gjort ham det vanskeligt at paavirke sin doktrinære, medicinsk-kirurgiske Samtid, medens han dog ikke har været i Besiddelse af den Genialitet, som bortrydder de hæmmende Skranker. — Forf. söger ved Siden af Skildringen af selve H.'s Person som Ramme at fremstille hin Tids medicinske Kultur, hvilket ogsaa har sin Tiltrækning. Men det ligger i Sagens Natur, at dette i endnu höjere Grad end Skildringen af Hovedpersonen stiller et Krav til Historikerens Herredömme over Stoffet, som man ikke med Rette kunde vente hos Forf. Hele Bogen bærer Præg af en overordentlig solid og sober Arbejdsmaade, en stor Flid og Omhu og en stor Kærlighed til Opgaven, at rehabilitere her i Dan-

p. 473

mark en Mand, som har været for meget værd, til at man bör glemme ham, men som dog ikke har frembragt saa meget, at han har brændt sig anderledes ind i Erindringen end at det har været nödvendigt nu at opdage ham.

E. A. Tscherning.

Nordisk ophthalmologisk Tidsskrift. IV 1891

P. 57. Forf. giver i denne ~~A~~bog en fremstilling af den hidtil ikke synderlig bekjendte Heuermanns levnetsløb, virksomhed og betydning.

I en indledning omtales den mediciniske og kirurgiske undervisnings tilstand i midten af forrige århundrede. Forskjellige andre forhold, betegnende for den medicinske verdens tilstand på den tid (barberer, kvaksalvere, hospitalsforhold) berøres.

Forf. fremhæver H.'s store virksomhed som docent. Som prosektor og vikar for vedkommende professor docerede han i lang tid „anatomi, fysiologi, kirurgi med tilhørende retsmedicin og lejlighedsvis pathologisk anatomi: derimod er det tvivlsomt, om han også har doceret medicin" (pathologi og therapi). H. synes øjensynlig i lang tid at have været den eneste, der virkelig docerede de nævnte fag.

H. var en frugtbar forfatter. Hans skrifter ere efter A. følgende:

1) De lingva humana 1749. Disputats.

2) En fysiologi i 4 bind (8vo. Kjøbenhavn & Leipzig 1751, 1752, 1753 og 1755) på over 3000 sider foruden fortaler, registre, kobbere osv.

3) En kirurgi med titel: Abhandlungen der vor-

nehmsten chirurgischen Operationen am menschlichen Cörper." – i 3 bind på omtrent 1800 sider (Kjöbenhavn & Leipzig 1754, 1756, 1757).

4) 2 bind „Vermischte Bemerkungen und Untersuchungen der ausübenden Arzeneiwissenschaft" (Kjöbenhavn & Leipzig 1765 og 1767). Indeholder ogsaa bidrag af andre end H.

H.'s lærebøger synes at have været meget benyttede i Tyskland.

N. omtaler navnlig kirurgien, samt H.'s ophthalmologiske arbejder, der findes dels i de 2 lærebøger, navnlig kirurgien, dels i „Vermischte Bemerkungen etc." Men han fremhæver at der sikkert også er „mange punkter i fysiologien, hvor H. har ydet noget betydeligt"; bl. a. nævnes H.'s fremstilling af synkningens mekanisme, som han – ifölge Ewald – först skal have givet rigtigt.

P. 58. Når N. omtaler H. som „sit lands störste kirurg", er det dog ikke lykkedes ham at gjöre det indlysende eller sandsynligt for læseren, at han med rette giver ham denne betegnelse. H.'s praktiske virksomhed som kirurg har vel heller ikke været meget stor.

Særligt indgående omtaler N. H.'s ophthalmologiske virksomhed. Han viser, at H. og ikke Withusen er den förste her i landet, der har gjort kataraktextraktion (1755). W. gjorde sin förste extraktion 1810. I „Vermischte Bemerkungen etc." beskriver H. 6 stærextraktioner, han har gjort. H. gjorde corneasnit med den la Fayeske kniv (hvilket kommer den nuværende fremgangsmåde meget nærmere end det oprindelige komplicerede Davielske snit med spidsnål, bontonnerel nål og 2 saxe).

H. har fortjenesten af at have anvendt en ordentlig

spaltning ved ulcus corneae serpens. Hertil kan dog bemærkes, at der er adskillige cornealulcerationer, der efter deres form kunne betegnes som „Nagel am Auge", men som ikke høre til det af Sämisch så godt beskrevne og afgrænsede sygdomsbillede ulc. corne serp., og som det ikke vilde være rigtigt at behandle med en sådan spaltning.

Hirsch og, sluttende sig til ham, Norrie tillægge Heuermann en væsentlig fortjeneste med hensyn til irisoperationerne, fordi han tilråder at gjøre iridotomi ved et indstik gjennem cornea istedetfor gjennem sclera. På et tidspunkt da man gjør kataraktextraktion gjennem cornea, skulde man dog ikke synes, at fortjenesten ved at give denne anvisning kan være synderlig stor, så meget mere, som det jo egentlig ikke er en iridotomi, der er tale om. H. fraråder netop — som N. også bemærker — at lædere iris; han råder til kun at spalte den membran, som spærrer pupillen (Cheselden spaltede derimod også iris).

Også i sin fysiologi har H. ofret store afsnit på øjets forhold, hvilke N. nærmere, rosende, omtaler. Noget nyt har H. dog her ikke præsteret.

Man får det indtryk af N.s bog, at H. har været en mand med naturvidenskabelig sans og interesse, at hans virksomhed som docent og lærebogsforfatter har været fortjenstfuld, men at [p. 59] han ikke har præsteret noget synderlig selvstændigt videnskabeligt arbejde.

Forf. har med stor flid søgt til kilderne og har derfor på mange punkter kunnet bringe nye oplysninger, personalhistoriske o. desl., for dagen. Hele skildringen af Heuermann og hans tid er desuden livlig og underholdende. Enhver vil derfor have fornøjelse af at stifte bekjendtskab med den velskrevne bog.

B[jerrum].

Af et Brev fra Overlæge E. Krenchel: 5/4 1891

Da jeg i Aften synes at have Leilighed (idest: da jeg i Aften synes at være lidt mindre sövnig end, jeg plejer), vil jeg gribe Pennen for at takke Dig for de mange forskjellige literaire Frembringelser, Du ved flere Lejligheder har sendt mig, – og da navnlig for Dit store Værk Georg Heuermann.

Jeg har nu læst ham igjennem med stor Fornöjelse og reent ud sagt med Forbauselse. Jeg vil ærligt tilstaae, at jeg skred til Læsningen mest som til et Arbejde, idet Angivelserne af den megen Literatur imponerede mig. Denne imponerende Fölelse holdt sig ogsaa troligt, men Fölelsen af Arbejde svandt snart ~~med~~ ved det lette flydende Sprog og den hele fornöjelige Maade, det store Stof er behandlet paa.

Det har været et voldigt Arbejde, og jeg synes, at Du er kommet ypperligt fra det. Man faar ved Læsningen megen Sympathi for G. H. og man maa ~~beundre~~ mere og mere beundre ham jo længere, man kommer frem.

Naar man nu tænker sig, at der har man siddet glat og troet, at den hele „medicinske Videnskab" igrunden var en moderne Opfindelse, som Reisz og Lange og Collegær docerede, men som man för deres Tid ikke kjendte noget til o.s.v. – o.s.v. –, saa bliver man jo nok noget underlig ved at opdage, at der har man forhen kjendt meget godt – kun med lidt andre Udtryksmaader. Og saa Feldlazarethreglementet! Det er jo brillant, – meget bedre end Frederiks Hospitals, og det er jo först i de allersidste Aar, at Garnisonssygehusene have faaet et, der er bedre end ~~det~~.

Han maa have været en Satans begavet Fyr den G. H. Hvad der mest forbauser mig, er dog hans ypperlige Forklaring af Refraction og Accommodation, der jo næsten gjör Donders overflödig. Hvor Fanden kunde han nu vide det fra? Mig forekommer det forresten at ligge saa nær, at han blev glemt igjen: han var forud for sin Tid og især forud for dem, der kom lige efter ham; dertil kom, at han oprindelig var Chirurg, og at hans formalistiske og snörklede

Samtid ikke kunne see rigtig igjennem hans Skrivefejl og Anstöden mod det Vedtagne. Men Synd og Skam var det alligevel. Nu haaber jeg, at Dit smukke Værk vil gjengive ham den Plads, han fortjener i alle Maader.

I Anledning af Oversendelse af Afhandlingerne om Kataradepressionen og Odhelius skrev G. Rasch:

Frederikshald 9 Novbr. 1891.

Hr Dr. med. Gordon Norrie
Kjöbenhavn.

For de 2 tilsendte historiske Afhandlinger aflægger jeg min forbindtligste Tak; ligesaa tillader jeg mig at fremföre min Kompliment i Anledning af Deres interessante og dygtige Monografi: „Georg Heuermann", som jeg har læst med stor Fornöjelse.

Deres ærbödige og forbundne

G. Rasch.

Hospitalstidende. 3 R. X Nr. 4. 27/1 1892.

P. 94. Dette, som det synes, paa virkeligt grundige Kildestudier baserede Arbejde frembyder betydelig Interesse — dels ved Kendskaben til Heuermann, om hvem vist de færreste af vore Læsere have nogen Ide, dels ved de Bidrag til Datidens Kulturhistorie, navnlig hvad medicinske Forhold angaar, som det giver, og vore Læsere ville ikke fortryde at anvende nogle faa Kroner og Timer derpaa; det er en behagelig underholdende Lekture til Afveksling med Bakterier og Operationsmetoder. Har end Forf. hist og her taget endel mere med, end der strengt taget hører til Opgaven, saa tilgiver man det let, da det for største Delen er Gengivelser af originale Dokumenter, som bidrage til at oplyse os om Tidsalderens Forhold og Tænkemaade.

Forf. begynder meget rigtigt med at orientere Læseren i de medicinske og kirurgiske Forhold paa den Tid, Heuermann virkede, og især omtales den anatomiske Undervisning, da det var ved den, at H. i en Aarrække havde sin fortjenstfulde Virksomhed. Kjøbenhavn havde dengang ikke mindre end to anatomiske „Teatre", Universitetets Anatomikammer, som Balthazar Johannes de Buchwald stod i Spidsen for, og Theatrum anatomico-chirurgicum, som sorterer under den vidtbydelsesrige Simon Krüger, og som var bestemt til Kirurgernes alias Barberernes Uddannelse. Heuermann var, som saa mange dygtige danske Mænd, ikke dansk af Fødsel (og forresten heller ikke som Forfat-

ker), han var født i Oldesloe i Holsten og kom for 20 eller 21 Aar gammel (1743) til Kjøbenhavn al-rede uddannet som Kirurg. der fuldendte han sine Studier ved Theatrum anatomico-chirurgicum, tog kirurgisk Examen 1746 og studerede derefter et Par Aar Medicin, saa at han to Aar efter tog medicinsk Examen og 1749 forsvarede sin Doktordisputats „de lingva humana". Derefter blev han Prosektor under Buchwald og var nu i en Række Aar den virkelige Docent i Anatomi, Fysiologi og senere i Kirurgi ved Universitetet, idet Buchwald synes at have taget sig denne Embedsgerning overmaade let. Han har ogsaa lejlighedsvis doceret patologisk Anatomi. Som Tilhørere havde han de faa medicinske Studerende og en større Mængde kirurgiske Studerende. Herved har han altsaa allerede haft en stor Betydning for den medicinsk-kirurgiske Videnskab i Danmark. Dernæst har han været en lærd og anset Forfatter, idet baade hans Fysiologi (i 4 Bind) og hans „Abhandlung der vornehmsten chirurgischen Operationen am menschlichen Körper" (i 3 Bind) have været ansete og meget benyttede Lærebøger baade i Danmark og Tyskland. Forf. gengiver i det foreliggende Værk betydelige Brudstykker og Uddrag af disse Arbejder, der ere vel skikkede til at give Læseren gode Tanker om H.s Kapaciteter; han har saaledes gjort Radikaloperation paa et Hernie og tilraader som Stensnitsmetode Sectio alta, som han ogsaa har udført en Gang, men rigtignok paa en 12aarig Dreng

H.s tredje store Fortjeneste er at have været* den første videnskabelige Oftalmolog i Danmark, nemlig den første, der udførte Kataraktextraktion. Som bekendt var paa den Tid Kataraktoperationerne (i Reglen Depression af Linsen) i Hænderne paa omrejsende Okulister, og Forf. giver udførlige og interessante Meddelelser om et Par af disse, der paa H.s Tid virkede i Danmark og Norge og vel gave Stødet til, at H. forsøgte sig derpaa. Han var ogsaa en betydelig oftalmologisk Forfatter, idet han i sine ovennævnte Bøger beskæftiger sig meget udførligt med Øjets Fysiologi og Patologi. Forf. udtaler vistnok med fuld Føje, at H. var den betydeligste Oftalmolog, vi have havt i Danmark helt op til den nyeste Tid, og dette er saa meget mere beundringsværdigt, som han levede paa en Tid, da de videnskabeligt uddannede Kirurger betragtede Øjensygdomme som noget, der laa langt under deres Værdighed. Man vil allerede efter dette meget ufuldstændige Referat, men endnu langt mere efter Læsningen af Forf.s Bog se, at Heuermann virkelig har været en betydelig og fortjenstfuld Mand, og Forf. fortjener Tak for at have fremdraget ham og hans Gerning af den ufortjente Forglemmelse, der har skjult Alt, lige til hans Navn, for den nulevende danske Lægeverden. Hans ydre Stilling blev ikke glimrende, han var i nogle Aar ansat ved Felthospitaler i Holsten (1758-63), fik 1760 Titel af Prof. designatus, blev ved sin Tilbagekomst til Kjøbenhavn

Medicus ved Krigshospitalets Ladegaard og det militære Plejehus og holdt vistnok ikke Forelæsninger. Giftede sig 1764 og døde allerede 1768, kun 45 Aar gammel.

A. F[riedenreich].

Ugeskr. for Læger 4 R XXV Nr. 15 4/3 1892.

P. 226.

Bemærkninger i Anledning af og om: Georg Heuermann 1723–1768. Et Bidrag til dansk-norsk Medicinal- og Kulturhistorie. Af Gordon Norrie Kbh. 1891. 198 Sider. Af J. Carlsen.

Den, der gjennem Literaturen fra de sidste Aartiender har fulgt den danske Lægevidenskabs Udvikling, maa med Beklagelse erkjende, at Studiet af Lægevidenskabens Historie lige til den allersidste Tid har været meget forsømt saavel ved Universitetet som hos Medicinens Dyrkere
P. 227.
udenfor dette. Desværre dele ikke alle Beklagelsen over denne Forsømmelse; fra forskjellige Sider hører man ogsaa i denne Anledning det bekjendte: „Hvad kan det nytte, — Sagen har ingen praktisk Betydning." — Som om al den Kundskabsmasse, den vordende Læge maa tilegne sig paa Vejen fra den lærde Skole til Embedsexamen, sigter efter rent praktiske Formaal! Det er dog et Faktum, at en stor Del af de præliminære Studier ene og alene drives med det Formaal at tilvejebringe den humane Dannelse, den Intelligents, det Overblik over Enkelthederne, som en prakti-

serende Læge ikke kan savne uden at synke ned til en „raa Empiriker", uden at hans Kunst bliver et rent Haandværk i Smag med Kvaksalveres. At dette Formaal bör staa jævnsides med den rent fagmæssige Uddannelse (og en vis Hjertets Dannelse, for hvilken de Universitetslærere, der skulle vejlede Studenten ved Sygesengen, have et delvis Ansvar), er givet — Spörgsmaalet er, om Studiet af Medicinens Historie kan indrangeres blandt de Hjælpemidler, der sigte i hin Retning. Svaret kan ikke være tvivlsomt; den, der har beskjæftiget sig lidt med Medicinens Historie, vil vel endog holde paa, at denne Disciplin maa regnes blandt de allervigtigste for Uddannelsen af den humane, intelligente og kritiske Læge. Overfor dem, der aldrig have givet sig af med dette Studium, vil det sikkert være af Betydning at fremdrage nogle Udtalelser af den Mand, hvis Aand i lange Tider vil svæve over Lægevidenskabens Vande, og hvis Stemme har större Vægt end nogen andens paa dette Omraade. R. Virchow forlanger Medicinens Historie optaget blandt de obligatoriske Fag i den medicinske Underviisning og motiverer paa den internationale Lægekongres i Amsterdam 1879 dette Forlangende med fölgende Ord: „Wir forschen nicht deshalb in den Alten, um einen Gegenstand an sich zu verstehen, um zu erfahren, was etwa die Natur einer Krankheit ist, — sondern wir stellen das zunächst fest durch eigene Beobachtung, durch selbständige Forschung, durch unser heutiges Arbeiten; dann erst, wenn wir die Hauptsache festgestellt haben, haben

wir allerdings noch das weitergehende Interesse zu sehen, wie sich im Laufe der Zeit das Wissen über diesen Gegenstand gestaltet, wie sich die ärztliche Meinung historisch gemacht hat. Dann begreifen wir z. B. sehr häufig, wie es gekommen ist, dass man nicht früher den uns richtig scheinenden Gesichtspunkt gefunden hat. Wir lernen, wie man die Abwege vermeiden kann; wir erfahren, wie sich gewisse
P. 228
/ Dinge in der populären Vorstellung festgesetzt haben, die nachher ungemein schwierig aus derselben herauszubringen sind, aber wir sind dann in der Lage, sie wirksamer zu bekämpfen, als wir ohne die Kenntniss dieser Ursprünge im Stande wäre. Deshalb ist es allerdings von grossem Werthe diese historische Grundlage zu kennen, aber nicht so sehr um des reinen positiven Wissens willen, sondern aus einer Reihe von Gründen, welche, wie ich so sagen soll, mehr einen polemischen Charakter haben. Wir werden stärker, wenn wir das Ding historisch kennen; wir gewinnen einen sicheren Boden, wenn wir auch historisch nachweisen können, wie die falsche Auffassung entstanden ist, wenn wir mit den Waffen, welche die Geschichte uns bietet, die Gegner bekämpfen, wenn wir zeigen können, wie dieselben Fehler, dieselben Thorheiten, die sie begehen, vielleicht vor 50 oder 100 oder 200 Jahren auch schon begangen sind, und wie unnöthig es ist sie zum zweiten, dritten oder vierten Male zu begehen." — Man kunde önske, at den velfalende Forsker havde dvælet lidt ved den Betydning, der tilkommer Medicinens Historie som Led af Menneskeslægtens Kulturhistorie; at paavise, hvorledes Aandslivets Rörelser i det Hele og Store taget afspejle sig i Lægevidenskabens Udviklingsstadier, at finde og fölge de logiske Traade, som knytte enhver Tidsalders medicinske Tænke- og Handlemaade til Datidens Aandsliv paa andre Omraader,

burde være en Gjerning, som lagt i en kyndig Lærers
Haand, har en stor aandsudviklende Betydning for unge
Tilhørere, særlig naar disse ere temmelig fremmede for
Filosofiens og Kulturens Historie, saaledes som vistnok
Flertallet af de medicinske Studenter ere.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at den Kandidat, der
forlader det grønne Bord rustet med grundige Detailkundska-
ber paa alle Medicinens Omraader, men uden Kjendskab til
Videnskabens Udvikling, staar et Trin i Aandsmodenhed
og dermed ogsaa i Kvalifikation til at kunne blive en dyg-
tig, praktisk Læge nedenfor den, der „ceteris paribus" har tilegnet
sig denne Kjendskab; endog en Overvægt i Detailkundskab
paa visse Omraader (navnlig i Anatomien, Fysiologien og Farma-
kologien) vil ikke kunne kompensere et Minus i den histori-
ske Viden, thi som bekjendt forsvinder hos de fleste Læger en
stor, maaske den største Del af hin Detailkundskab i Løbet
af faa Aar uden at efterlade sig Spor i Aandsudviklingen,
medens et Indblik i Medicinens Udviklingshistorie, givet paa
rette Maade, hører til de Ting, der aldrig ganske glemmes.

Lige saa meget det maa beklages, at Studiet af Lægevidenska-
bens Historie i lange Tider har været meget forsømt ved Kjøben-
havns Universitet, ligesaa glædeligt er det at se den Forandring
til det bedre, der er indtraadt i de senere Aar, idet det er lykkedes
Fakultetet at knytte vor bekjendte, aandfulde Medicinalhistoriker,
Julius Petersen, til Universitetet som Docent, ligesom ogsaa
denne ved talrige Foredrag og Skrifter har forstaaet at kalde
Interessen for Medicinens Historie til Live i vide Kredse.
Enhver oprigtig Ven af Videnskaben vil være Fakultetet tak-
nemmelig for dette Fremskridt, og muligvis ligger den
Tid ikke længt borte, da man vil overveje, om ikke Optagel-
sen af Medicinalhistorie blandt Examensfagene vil kunne
følge en lille Reduktion af Examensfordringerne i visse
andre Grene af Videnskaben; i Tider, hvor Overproduktionen

af Medicinere og den deraf flydende fordærvelig Konkurrence staaer som et mørkt Skræmmebillede i Horizonten, maa man ved Lægernes Uddannelse have særlig Brug for alle ideelle Hjælpemidler, som kunne modvirke Standens Dekadence.

Det er dog ikke alene Ansættelsen af en ny Docent og de af ham publicerede større og mindre vækkende Afhandlinger, der bære Vidne om, at Interessen for Medicinens Historie er vaagnet til nyt Liv herhjemme; ogsaa Fremkomsten af selvstændige Arbejder fra andre Hænder tyder paa, at dette Fag gaaer en bedre Fremtid i Møde. Maaske har baade det ene og det andet sin dybere Aarsag: Bakteriologien og den experimentelle Dyrepathologi have i lang Tid lagt overvejende Beslag paa Videnskabens Dyrkere, og der synes nu at skee en Strømkantring, vel hovedsagelig foranlediget ved de sparsomme therapeutiske Resultater, det utrygge Arbejde i hine Fag have bragt — Signalerne skifte, og andre Grene af Videnskaben, deriblandt Videnskabens Udviklingshistorie, den historisk-geographiske Pathologi, Epidemiologien, Læren om Forholdet mellem det Sjælelige og Legemlige (Hypnotismen) ville antagelig herefter lægge Beslag paa flere Kræfter end hidtil.

Blandt de medicinalhistoriske Arbejder, der ved Siden af Julius Petersen's Afhandlinger varsle om den ny Æra her i Landet, fortjener Gordon Norrie's ovenfor citerede Værk om Georg Heuermann at nævnes som det betydeligste og mærkeligste — mærkelig, forsaa vidt det drejer sig om at rive en Mand ud af det fuldstændige Glemselens P.230 | Mørke, hvori han, hans Værker og Indflydelse, ja endog hans Navn vare hensunkne, og give ham hans fortjente Plads blandt de faa fremragende danske Læger, som det 18de Aarhundrede har at fremvise. Hvormange Læger, selv af dem, der have givet sig af med Medicinens Historie, kjendte, før Gordon Norrie's Bog fremkom, Navnet Georg Heuermann eller havde Anelse om hans Betydning? Vor eneste danske Medicinal-

historie omtaler ham ikke, vore nyere danske medicin-
ske Forfattere med Undtagelse af 3, citere ham ikke. Vi havde
levet i den Tro, at de to medicinske Professorer, som i forrige Aar-
hundredes Midte annoncered deres Forelæsninger, ogsaa holdt
dem selv, at Heinrich Callisen var den eneste danske Kirurg
fra forrige Aarhundrede, hvis Værker have været meget benyttede
og omtalte i Udlandet. Vi lærte, at det var Wilmsen, som
i 1810 gjorde den første danske Kataraktextraktion, at Sämischs
Behandlingsmaade af Ulcus serpens var noget nyt i 1870, at
Ophthalmologien saagodtsom ikke blev dyrket videnskabeligt
herhjemme i forrige Aarhundrede, at det var Kratzenstein som
i Slutningen af samme Aarhundrede brød Fysiologien nye
Baner herhjemme, at Sektioner og pathologisk-anatomiske
Undersøgelser kun sjældent udførtes selv af Datidens viden-
skabelige Læger. Saa kommer G. A. og fortæller os om en
Mand, der først Kirurg, saa Doktor i Medicinen, tilsidst
extraordinær Professor ved Universitetet, i en hel Aarrække
som Vikar for andre virkede som eneste og dygtig Docent i
Anatomi, Fysiologi og tildels Kirurgi og pathologisk Anato-
mi; medens de to medicinske Universitetsprofessorer nøj-
edes med at annoncere Forelæsningerne; han fortæller,
at denne Mands Lærebog i Kirurgi var en af de mest
benyttede i Tyskland, at den endnu 30 Aar efter Forfat-
terens Død holdtes i Ære som en af de bedste, at han var
Danmarks første videnskabelige Ofthalmolog og første
Docent i Ofthalmologi, at de første Kataraktextraktioner
udførtes af ham, at han har Prioriteten for Sämisch
med Hensyn til den „nye" Behandlingsmaade af Ul-
cus serpens, at han i det Hele taget viste en fremragende
Dygtighed i denne Videnskabsgren, som Datidens lærde
Læger sjældent nedlod sig til at dyrke; vi erfare, at han
har udgivet en Fysiologi i 4 Bd. (3000 Sider), der viser,

at Forfatteren ogsaa her stod paa Videnskabens Höjde-
punkt og gjennem talrige Dyreexperimenter var naaet
til selvstændige Anskuelser, vi overraskes ved at höre, at
han udført 200 Sektioner og med Iver demonstrerer
P. 231 / pathologisk Anatomi for sine Tilhörere. — Denne Mand
var Georg Heuermann, og det er Gordon Norrie's Fortjeneste
at have givet ham og hans Arbejder den Plads i den danske
Medicinalhistorie, som de saalænge have savnet, uagtet
Udlandets historiske Literatur ikke har været blottet for
Henvisninger til hans Betydning. Der er gaaet over 100 Aar
i hvilke Heuermann og hans Arbejder have hvilet i
næsten fuldstændig Glemsel — behöver man nogt bedre
Bevis paa, hvor forsömt Studiet af Medicinens Historie
har været her i Danmark?

Man vil ikke fortryde at gjöre Bekjendtskab med
Georg Heuermann gjennem G. N.'s Fremstilling, thi
foruden at man faar en Mængde fejlagtige Forestillinger rettede
som ovenfor angivet, har man i de Uddrag af Heuermann's
Værker, som findes i Afhandlingen, den Tilfredsstillelse
at möde saavel en Mand med overordentlig Arbejds-
kraft som en skarpsindig, selvstændig og fordomsfri Viden-
skabsmand, der paa mange Punkter var forud for sin Tid
— en Tilfredsstillelse, den danske medicinske Literatur
fra forrige Aarhundrede kun sjælden beskjænker Læserne.
Som et Exempel paa Heuermann's Fordomsfrihed
kan anföres, at han, hvad udenlandske Medicinalhistor[ikere]
ne have bemærket, skal være den förste, der lærte, at man
ikke behöver at gjennemgaa en Forberedelseskur forud
for en Tandudtrækning.

Man maa ikke vente i Gordon Norrie's Afhandling at fin[de]
en fuldstændig udtömmende, afrundet Biografi af Georg

Heuermann med klar Belysning af hans ubestridelige Betydning i enhver Retning i Forhold til Samtid og Nutid; Afhandlingen har nærmest Karakter af en Materiale-samling, der vel tegner G. Heuermann's Personlighed og Betydning i store Træk, men hvis fragmentariske Karakter er fremtrædende paa mange Punkter ligesom ogsaa Ordningen af det forskjelligartede Stof er noget mangelfuld. Disse Afhandlingens Svagheder kunne maaske ikke alle have været undgaaede og finde delvis deres Undskyldning i den Maade, hvorpaa Afhandlingen er blevet til: Ff. er i sine historisk-ophthalmologiske Studier stødt paa Heuermann's Navn og Værker, har faaet Interesse for den og kastet sig over Emnet med overordentlig Energi, hvorom talrige Uddrag af forskjellige Arkivsager, Frugter af et yderst besværligt og langsommeligt Arbejde, bære Vidne; han har da under sin Graven i Litteraturens og Arkivernes støvede Bunker fremdraget, p. 232. foruden sit Hovedfund, Georg Heuermann, en Mængde mindre Fund af personal- eller kulturhistorisk Betydning (saaledes f. Ex. Oplysninger om Barbererne, om de rejsende Okulister, om Militærvæsenet), og disse Fund, der forøge Afhandlings store Værd som Materialesamling, ere anbragte dels under Texten, dels og hovedsagelig i denne som større eller mindre Digressioner fra Hovedemnet, der derved er nærved at falde i Stykker. Enhver, der er gaaet paa Opdagelse i Litteraturen og Arkiverne, vil vide, hvor stærkt man under den foreliggende Situation fristes til at ignorere det Formelle, og naar alt kommer til alt, føle maaske Læserne i Almindelighed sig vel hjemme ved Synder af den Art.

Hovedsagen er imidlertid den, at Gordon Norrie's Af-

handling realiter er et fortjenstfuldt Arbejde, der giver et rigt Indblik i de danske medicinske Forhold i forrige Aarhundrede og bør kjendes af enhver dansk Læge. Den Flid og Energi, som her har sat Frugt, vækker Sympathi og fremkalder Ønsket om, at de Antydninger om fortsat Arbejde der gives i Fortalen, maa blive til Virkelighed til Ære for Forfatteren og Gavn for den danske Medicinalhistorie.

Tidsskrift for den norske Lægeforening (Tidsskrift for praktisk Medicin) Ny Række. 11. Aarg. Juni 1891.

sulphur. H. benytter til dette øiemed et uretroskoplignende hult rør, hvori pulveret fyldes. Efter rørets indførelse i urethra tømmes dets indhold ved hjælp af en metalstav, der nøiagtig passer til rørets lumen. Trækkes hulrøret lidt tilbage, kan det fyldes paany og atter tømmes ved hjælp af staven. Sidder affektionen i de inderste dele af urinrøret, benyttes til indførelse af pulveret et svagt bøiet kateterformigt instrument med huller paa siderne.

Der aertzliche Praktiker, nr. 11, 1891.

Æthylenbromid mod epilepsi. For at undgaa de ubehagelige bivirkninger ved anvendelse af bromsalte i store doser har DONATH (Budapest) med held forsøgt æthylenbromid hos epileptikere. Det er en brunlig vædske, hvis lugt minder om kloroform, af en sødlig smag, uopløselig i vand; med alkohol blander den sig i alle forhold og giver med fede oljer en klar opløsning. D. har anvendt midlet som en 5 pct.s oljeemulsion, hvoraf han giver hos voksne 30, hos børn 10—20 draaber 2 à 3 gange daglig, bedst sammen med lidt melk. Medikamentet kan ogsaa gives i alkoholisk blanding, f. eks. lige dele af æthylenbromid og alkohol, hvoraf 5—10—15 draaber 2 à 3 gange daglig i melk. D. har ikke seet ubehagelige bivirkninger og har havt gunstige resultater, i enkelte tilfælde bedre end ved brug af bromkalium.

Ref. La semaine médicale, nr. 24, 1891

Anmeldelser.

Georg Heuermann, 1723—1768, et bidrag til dansk-norsk medicinal- og kulturhistorie, 198 s. 8vo., er et i disse dage af dr. GORDON NORRIE i Kjøbenhavn paa JACOB LUNDS forlag udgivet arbeide.

I bogens indledning eller første kapitel omtaler forf. hin tids forskjellige medicinske forhold, som f. eks. ordningen af undervisningen ved universitetet, det af S. CRÜGER oprettede *Theatrum anatomico-chirurgicum*, der nærmere beskrives, læreanstalter udenfor Kjøbenhavn, Fredriks hospital, hospitaler under Kjøbenhavns fattigvæsen,

jordemoderanstalter, modsætningsforholdet mellem den tids læger og kirurger, *licentiati medicinæ*, kirurgiske studerende, barberere, feltskjærere, barbersvende, «badere» og kvaksalvere, hvilke sidste ogsaa i hin tid florerede som talrige og ligesaa fordærvelige parasiter paa det menneskelige samfund som nu. I denne henseende stod altsaa en stor del af hin tids publikum ligesaa høit som vor tids, eller, om man heller vil, vor tids ligesaa lavt som hin tids! Et af de skarpeste udfald mod disse skud af menneskelig uvidenhed og overtro, disse sørgelige vidnesbyrd om almenoplysningens virkelige grundhed og om almenslegternes langsomme aandelige udvikling, — dette udfald blev gjort af HEUERMANN, af hvis citerede udtalelse jeg her kun gjengiver nogle ord: «— — — Quacksalber — — — der pøbelhaftesten, dümmsten und schädlichsten von allen Menschen — — —».

I kap. II fremlægger forf. HEUERMANN's biografi, der frembyder mange interessante enkeltheder saavel fra hans eget liv som fra den tid og de forhold, hvorunder han levede. Født i Oldesloe i Holsten i 1722 (1723?), kom han i 1743 til Kjøbenhavn, viste en meget udpræget lyst for kirurgien og tog eksamen i denne 1746. Han immatrikuleredes 1748. Han skrev derpaa en lærd inauguraldisputats *«de lingva humana»* og kreeredes 1749 til doktor.

Han spillede derefter en meget betydelig rolle som prosektor og vikar hos BUCHWALD og var vel som saadan den virkelige docent ved universitetet i anatomi, fysiologi og kirurgi. Som det synes, docerede han leilighedsvis ogsaa patologisk anatomi, behandlede ogsaa retsmedicinen og gav visselig ogsaa klinisk undervisning.

H. havde en betydelig praksis.

Merkeligt er det, at han, som det lader til, har hele sin uddannelse fra Danmark og ikke har været udenlands.

H. udfoldede en stor forfattervirksomhed og var medlem af flere lærde selskaber. Han udgav en «Physiologie» i 4 bind og «Afhandlinger over de fornemste chirurgiske Operationer» i 3 bind.

Skuffet over i 1756 ikke at være bleven *professor medicinæ* istedenfor ROTTBØLL, hans tidligere elev, der først i 1755 tog doktorgraden, gik han i 1758 til hæren i Holsten som medicus og overkirurg ved felthospitalerne.

Forf. behandler nu temmelig indgaaende de forhold, H. her forefandt, og hvorunder han kom til at virke, ikke mindst det militære lægevæsen.

Efter at have gjennemgaaet reglementet for feltlasaretterne, Heuermanns stilling ved disse, hans hjemreise, hans forskjellige stillinger hjemme, i hvilke meddelelser der forekommer mange interessante enkèltheder, omtaler forf. hans forelæsninger og bøger efter 1763 og endelig derpaa hans familieforhold.

I septbr. 1760 blev Heuermann udnævnt til *professor medicinæ designatus*.

I kap. III omtaler forfatteren H.s store fortjeneste af fysiologien, den patologiske anatomi og kirurgien, i hvilke fag han paaviser, at H. har havt en stor indsigt og fortrinlige kundskaber, og at han i fysiologi har lagt en stor skarpsindighed for dagen, saa han konkurrerer med de første navne paa den tid. Blandt de ting, forf. her fremhæver, er, at H. er den første, der har givet den moderne forklaring af synkningsmekanismen.

Til patologisk anatomi har han gjennem for den tid talrige sektioner erhvervet sig et stort kjendskab.

Mest fremragende synes dog H. at have været som kirurg. Var hans standpunkt i mange henseender et andet end nutidens, maa man dog føle beundring for den interesse og ihærdighed, det skarpsind, den logik og den selvstændighed, der paa saa mange maader i skrifter og praksis bliver lagt for dagen. Dristig som operatør synes han, nær sagt, ikke at have bævet tilbage for nogen operation.

Man kunde tro, at med foranstaaende maatte der være oplyst tilstrækkeligt, selv om en ganske fremragende mand, men i det næste kapitel bereder forf. læseren nye overraskelser. Som oftalmolog behandler forf. kapitlet «oftalmologi» for sig selv og temmelig indgaaende. Først giver han et i kulturhistorisk og andre henseender interessant og fornøieligt overblik over hin tids «oculister», deres stilling, betydning og værd. Et par af disse meddelelser turde det have sin interesse at anføre, da de har interesse for Norge og specielt for Trondhjem:

«Georg Ulrich Wasmuth, Regiments-chirurgus ved det andet Throndhiemske National-Infanteri-Regiment, efter at han paa allerunderdanigst Ansøgning havde erholdt Kongel. allernaadigst Tilladelse til at sælge sin hafte Stads-Chirurgie-Tieneste i Throndhiem, har begivet sig derfra Byen, og boer nu i Ørchedalen paa Gaarden Echli, hvor han imodtager Patienter, af hvad Sort det maa være, og kand enhver blive logeret og forfleget efter Stand og Vilkaar, de Formuende for Betaling, og de Fattige gratis; desuden opvarter han fraværende Patienter. Ved forefalden Leylighed har han opêreret *Cataractæ* (eller

Stær kaldet) paa 8te Personer, hvoraf de 2 ere saa lykkelige, at de formedelst Briller eller et Microscopium kand see og læse Skrift, disse ere JENS OLSEN BRONSTAD fra Lensvigen og Stadsbyens Menighed og ANDREAS AASTA fra Hevna. De andre 6 maa nøye sig med Gang-Syn». Forf. bemerker her: «Det synes, som om dette er den første antydning til en virkelig stationærklinik i Danmark og Norge, hvor der særlig gjøres øienoperationer.»

Den anden af disse meddelelser er ogsaa fra Trondhjem. Det omhandler den «navnkundige» øienoperatør CYRUS, der efter paa mange maader at være bleven hædret i Kjøbenhavn og Stockholm tog til Norge og saaledes ogsaa til Trondhjem. Et brev fra Trondhjem af 13de juli 1751 viser, at han paa nævnte sted er bleven hædret. Det bliver for vidtløftigt her at gjengive brevet, hvori det siges, «at han uden nogen Betaling af egen Menneskekiærlighed havde hiulpet saa mange fattige blinde Mennesker af begge Kiøn til deres Syn igjen». For denne sin velvilje og for sin dygtighed blev han «paa raadhuset» af «Herr Stifts-Befalingsmand von RANTZOW, og hele Magistraten, under Præsidio af Herr Justitz-Raad KROGH» overrakt en «aflang ottekantet Guld-Tabattiere af 10 Lod, 3 Qvint. Vægt». Den var «af det fineste Guld» og «paa det netteste udarbeydet», og «kand passere for et Mesterstykke». Den var ledsaget af en skrivelse, som jeg citerer, fordi den belyser baade manden og den tid.

«Ædle Herr Cyrus!

Herhos tilsendes Ham den Gulddaase, vægtig 10 Lod 3 Qvint med Throndhiems Vaaben paa, som udi Høy-Velbaarne Herr Stifts-Befalingsmand FRIDERICH RANTZOWS Overværelse, af Os, denne Byes Præsident, Borgermester og Raad og paa denne Byes Vegne den 14de Junii sidstleden, her paa Raadstuen blev offereret Ham og nu er bleven færdig, til et lidet, men dog velment Taknemmeligheds-Tegn, saavel som til en Erindring af Throndhiem, for den anselig Hielp, Han, ved Hans Operationer, her har udviist mod saa mange blinde samt ellers paa Øynene svage Mennisker, og blandt dem mod de mange Fattige uden Betaling, som sig hos Ham, her af Byen og udenfor, fra Stiftet, har anmeldt, og har staaet til at kurere. Ønskende Ham fremdeles den Allerhøyestes Bistand i saadan priselig Gjerning! til Hielp for fleere, som mangler Deres Syn, hvor Han maatte komme. Forønskende Ham og en lykkelig Reyse, med forblivende Ædle Sp. CYRUS Hans tienstbered-

villigste Tienere. [Navne]. Throndhiems Raadstue den 13de Julii Anno 1751.»

Efter CYRUS omtaler saa forf. TAYLOR og THOURON og vender saa tilbage til HEUERMANN. Som H. havde optraadt i de andre discipliner, saa optraadte han ogsaa i oftalmologien. H. studerede operationsmetoderne hos CYRUS og TAYLOR, hvem forf. mener, at det skyldes, «at oftalmologien bliver dyrket af betydelige mænd i Skandinavien.» Men H. studerer ogsaa paa egen haand, holder forelæsninger over oftalmologi og behandler den vidtløftig i sine skrifter, saaledes at det utvilsomt kan siges, «at GEORG HEUERMANN er Danmarks første videnskabelige oftalmolog og første docent i oftalmologi».

Forf. gaar derpaa over til at fortælle lidt om baade hin tids og H.s viden og bemerker, at visselig «de færreste er paa det rene med, hvad man vidste paa den tid.» Dette tør vel have sin rigtighed, hvorfor vel ogsaa de fleste vil overraskes ved forf.s oplysninger. Hvem skulde tro, at der kunde være brug for et ord som «oftalmoskopi», naar man taler om hin tid. H. omtaler MERZ's forsøg, idet denne paaviste, «at man kunde se øiengrunden hos en kat, naar man dykkede denne ned under vand.» Om dette er der bleven mindet i anledning af BELLORRMINOFF's nye oftalmoskopiske undersøgelsesmetode (en plan-parallel glasplade paa hornhinden, 1888).

Af de mange andre interessante ting, som bogen omhandler. bør vel ikke lades uomtalt «magnetens anvendelse til fjernelse af smaa stykker jern fra øiet». Videre synes H. allerede at have udført den senere af SÆMISCH i praksis indførte fortræffelige operationsmetode ved ulc. corn. serp. Iridotomi synes at have fundet en relativ hyppig anvendelse; men mens den efter WM. CHESELDEN udførtes gjennem sclera, synes H. at have været den første, der udførte baade denne og andre irisoperationer gjennem cornea.

Exenteratio bulbi, paracentese og strabismus-operationer nævnes saa; men, som rimeligt kan være, finder stæroperationer den vidtløftigste omtale, og ogsaa paa dette felt viser det sig, at H. var den første, der i Danmark (1755) udførte den af DAVIEL i 1745 foreslaaede extraktion af cataracter. Almindeligvis har man hidtil staaet i den formening, at WITHUSENS extraktion 1810 var den første. Den interessante meddelelse, at H. var den første, der extraherede, skyldes forøvrigt efter forf.s egen bemerkning HIRSCH (Geschichte der ophthalmoscopie). Forf. citerer nu flere sider af H.s egne med

delelser om udførte operationer og kritik over metoden. Her nærmere at indgaa paa disse ting vilde blive for vidtløftigt.

I slutningskapitlet leverer forf. derpaa et tilbageblik paa den fremragende H.s liv og virksomhed, hans relation til tiden og omgivelserne, den anerkjendelse og kritik, han mødte o. s. v. — Han ender med at udtale som sin forvisning, at der saavel i den norske som i den danske medicinalhistorie vil findes mangt et interessant moment, værd at drages frem af forglemmelse, og han beklager — med et anstrøg af berettiget bebreidelse —, at man saa lidet forstaar at bevare mindet om sine faa store mænd, at man har kunnet glemme en mand som Georg Heuermann, der i udlandet har vundet saa megen anerkjendelse.

Hvad nu læserens indtryk af bogen angaar, kan denne kun afvinde bifald. Den er net udstyret med letlæste latinske typer. Man orienterer sig let i den, da der över hver side er indholdsangivelse, og sidst i bogen findes der ikke alene navnregister og fortegnelse over de citerede trykte og utrykte skrifter, men ogsaa biografiske notiser over de i bogen nævnte personer. Hvad fortegnelsen over de benytttede skrifter angaar, da forbauses man ikke mindre over deres talrighed — nummerne gaa til 226 — end over deres forskjellighed: foruden de forskjelligste medicinske og historiske verker lexika, tidsskrifter, disputationer etc., har forf. ogsaa udnyttet aviser fra hine tider, avertissementer, laugsprotokoller o. s. v. Man kan ikke undlade at beundre den myre-flid, forf. har lagt for dagen, og han synes fuldt ud at have gjort sig fortjent til de kr. 500 aarlig i 2 aar, der er blevne ham bevilgede af Carlsbergsfondens bestyrelse til hans «medicinal- og kulturhistoriske studier». *L. Borthen.*

Tuberkulosens Forhold til den saakaldte primære Lungehindebetændelse, en historisk-klinisk Studie af C. C. Böcher, Kjøbenhavn 1891. S. 184.

Forfatteren har sat sig som maal at levere et klinisk bidrag til støtte for den opfatning, at tuberkulosens betydning for plevritens ætiologi er langt større end tidligere antaget. Den praktiserende læge, mener han, kan yde bidrag til dette spørgsmaals besvarelse. Hovedvegten lægges paa patienternes senere skjæbne, der personligen har kunnet forfølges gjennem længere tid. Paa basis af dette og i tilslutning til lignende iagttagelser af andre forfattere søger forfatteren at hævde, at der til grund for den tilsyneladende primære pleuritis meget ofte ligger en latent

Til Forfatteren med venligst Hilsen fra Anmelderen

(Særtryk af Historisk Tidsskrift. 6. R. III.)

Litteratúr og Kritik.

Gordon Norrie: Georg Heuermann, 1723—1768. Et Bidrag til dansk-norsk Medicinal- og Kulturhistorie. Kjøbenhavn (Jacob Lund). 1891. (198 SS.)

Lægevidenskaben befinder sig for Øjeblikket i en anstrengt og energisk Fremarbejden, støttet til alle Nutidens rige exakte Hjælpemidler, den har ikke Tid til at skue tilbage, dens Aand er alt andet end historisk. Man behøver blot at læse de obligate „historiske“ Indledninger, der som en Indrømmelse til Traditionen fremdeles pynte de fleste medicinske Doktordisputatser. De skulle bevise den fordybede Indsigt i Videnskabens Udviklingshistorie, som en med jus docendi udstyre Mand efter gammeldags Opfattelse ikke maatte undvære, men i Virkeligheden bevise de alt andet. Ikke ganske sjelden bære de Præget af simpelthen at være udskrevne af en eller anden tysk Forfatter uden selvstændig Forstaaelse og kunne derfor ogsaa gjøre sig skyldige i Fejltagelser, der synes en Medicinalhistoriker utilgivelige. I Overensstemmelse med denne Strømning er Nutidens medico-historiske Litteratur kun fattig, navnlig sammenlignet med den i en foregaaende Periode tildels under naturfilosofisk Indflydelse udviklede Rigdom.

For den fædrelandske medicinske Histories Vedkommende komme særlige Synspunkter med i Betragtning. Et Lands Lægevidenskab udgjør dog altid et Led i dets hele Kultur- og Aandsudvikling, og paa Forhaand skulde man nok kunne antage, at netop en Videnskab, der lige fra Hippokrates har havt til Valgsprog „nil humanum a se alienum“, maatte

have Momenter af nogen Betydning i sig, og at Alle for Fædrelandets Forhold interesserede, Læger og andre, vilde lægge Vægt paa at faa den medinddraget under historisk Bearbejdelse. Men det har hidtil hos os egentlig ikke været saaledes. Selve den medicinske Litteratur, der dog vel nok tør siges at have sin ejendommelige nationale Betydning, har man hidtil ikke bekymret sig synderlig om at faa virkelig medoptagen i den almindelige Litteraturhistorie. Vor banebrydende Forfatter N. M. Petersen, der har en saa fint vibrerende Følelse og Forstaaelse af vort Aandslivs Rørelser ogsaa paa selve Videnskabernes Omraade, stiller dog Medicinen som et irrelevant Element simpelthen udenfor og siger lakonisk: „Lægevidenskaben griber, naar ikke andre Omstændigheder komme til, ikke saaledes ind i den øvrige Literaturs Dele, at den for deres Skyld skulde tildrage sig fortrinlig Opmærksomhed.“ Dens Historie har efter hans Mening nærmest kun Interesse for Fagmanden. Og nægtes kan det ganske vist heller ikke, at Lægevidenskaben, til Trods for dens særlig nøje Berøring med alt Menneskeligt, ved sine Forudsætninger gjør en virkelig Tilegnelse vanskelig for Almenheden. Men naar saaledes en almindelig historisk Spore til at bearbejde den danske Lægevidenskabs Historie har manglet, er det forklarligt nok, at Studiet deraf har ligget noget brak, og at enkelte, der have havt Forudsætninger for at anstille saadanne Forskninger, t. Ex. vor fortjente Medicinalhistoriker A. F. Bremer, fortrinsvis fængsledes af Medicinens almindelige Historie. Her havde man for sig Videnskabens Koryfæer og alle dens ledende Bevægelser, medens det lille Lands særlige Historie i Reglen kun kunde byde Dii minores og en mer eller mindre mat Afglands af de store Kulturlandes videnskabelige Herlighed.

Ubearbejdet har dog den danske Medicinalhistorie ikke ligget hen. Under vor store nationale Vækkelsesperiode i Aarhundredets første Halvdel skete der ret energiske Tilløb til at opklare den ved første Haands Kildeforskninger, navnlig foretagne af Herholdt og Mansa. Efter samme omfattende Plan bleve dog de af disse efterladte Samlinger ikke senere fortsatte. Foruden i mindre, hovedsagelig akademiske Afhand-

linger om specielle Emner, og navnlig om enkelte særlig fremragende danske Videnskabsmænd (Th. Bartholin, Chr. Johan Berger), dyrkedes Fædrelandets Medicinalhistorie senere navnlig af to Provindslæger, Dr. Cold og Dr. V. Ingerslev. Disse have imidlertid ved deres Stilling været hindrede i Arkivstudier i Kjøbenhavn, og Kildeforskninger i videste Forstand ligger der saaledes ikke til Grund for deres Arbejder. Ved udstrakt Benyttelse af trykte Kilder have disse to Forfattere dog kunnet naa vigtige Resultater, og Dr. Ingerslev har — netop ved Impulser fra Dr. Colds Disputats om Lægevæsenet paa Christian IV's Tid — efter en Aarrækkes utrættelige Arbejde kunnet udgive det danske Lægevæsens Historie fra de ældste Tider til Aar 1800. De heri givne Oversigter over Lægevidenskabens Forhold og Vilkaar i de forskjellige Perioder ere udarbejdede med megen Grundighed og ville sikkert ved fremtidig Forskning i de fleste væsentlige Træk vise sig korrekte. Men det Givne er, som Forfatteren ogsaa fremhæver i Fortalen, nærmest kun Medicinalvæsenets og ikke selve den danske Lægevidenskabs Historie, og de nævnte Oversigter ere altsaa kun en solid Ramme, der om muligt skulde udfyldes. Dette er ogsaa derefter forsøgt, navnlig af afdøde Professor Panum, som i to akademiske Afhandlinger har givet en Skildring af Universitetsmedicinens Udviklingshistorie, altsaa en meget væsentlig Side af den egentlige Lægevidenskabs Historie. Disse Afhandlinger give ikke lidet Udbytte, men efter at han i den sidste har forladt Thomas Bartholin, bliver hans Fremstilling for den følgende Tid væsentlig kursorisk, ligesom den ogsaa bærer Vidnesbyrd om, at vor berømte og højtfortjente fysiologiske Forsker med sine øvrige Fortrin ikke forenede en Historikers Aandsdisposition.

Hovedresultatet af Panums Fremstilling, at den danske Medicin efter den korte Bartholin'ske Glandsperiode i lange Tider, til over Midten af det 18de Aarhundrede, er meget fattig paa Lysglimt, er i det Væsentlige korrekt. Og Forfalds-Perioden tager sig tilmed særlig nedtrykkende ud netop ved Modsætningen til den Bartholin'ske Æra, der paa en Gang stillede den danske Medicin paa en ledende og toneangivende

Plads i Udviklingen. For saa vidt kan det ogsaa være i sin Orden, at denne Æra med Forkjærlighed har været Gjenstand for litterær Fremstilling — den er som et væsentligt Element af Medicinens almindelige Udviklingshistorie ogsaa stadig behandlet af udenlandske Medicinalhistorikere —, og at derimod Taushed har hersket om den Efter-Bartholin'ske Tid. Imidlertid turde det dog vise sig, at ogsaa denne Tid kunde fortjene en lidt nøjere Granskning, ikke alene paa Grund af de supplerende Oplysninger til Landets Kulturhistorie, som altid vilde resultere af en saadan, men ogsaa fordi man heller ikke her vil finde Alt Graat i Graat, fordi ogsaa her vil kunne opdages Skikkelser, som i høj Grad formaa at fængsle Interessen, og som derfor have særlig Krav paa at fremdrages. Et lysende Vidnesbyrd derom afgiver det nylig udkomne Skrift af Dr. Gordon Norrie om Georg Heuermann. Denne i sit Hjemland saa lidet paaagtede fysiologisk-kirurgiske Videnskabsmand er en saadan fængslende Skikkelse, en Begavelse af Betydning og tillige en meget ejendommelig Personlighed.

Skriftet fremtræder strax i Fortalen med megen Beskedenhed, hvad der ogsaa er i sin Orden, baade fordi det omhandler en obskur Periode i den i og for sig ikke særdeles højt æstimerede danske Medicinalhistorie, fordi det i Stedet for at behandle Celebriteter som Thomas Bartholin, Steno, Ole Borch, Heinrich Callisen har til Gjenstand en kun af Faa kjendt, lidet omtalt lægevidenskabelig Personlighed, og tillige fordi selve Skriftet unægtelig i Fremstillingen lider under en vis Ubehjælpsomhed. Dette har Forf. rigtig følt og fremhæver i Fortalen, at han kun med Betænkelighed har indladt sig paa Arbejdet, da han aldrig tidligere har givet sig af med historisk Forfatterskab. Han har som grundig Oftalmolog søgt at sætte sig ind i sit Specialfags Historie og er derved stødt paa Kirurgen og Øjenlægen Heuermann, der saa lidt efter lidt har fængslet ham i saa høj Grad, at de indsamlede Notitser have afgivet Stof til en Monografi. Han har afdelt Skriftet i fem Afsnit; det første udgjør en Indledning, det andet en Biografi, det tredje og fjerde behandler Heuermanns lægevidenskabelige Arbejder, og i det femte gives nogle afsluttende og resumerende Betragtninger.

En saadan Plan vil jo ogsaa kunne sikre Emnet en udtømmende Behandling.

I Indledningen har Forfatteren søgt at skildre Lægevidenskabens og Lægernes Forhold og Vilkaar i Danmark ved det Tidspunkt, hvor Heuermann uddannede sig og virkede. Men under Indsamlingen af Data er Forfatteren aabenbart bleven overvældet af disses Mængde og har ikke ret formaaet at beherske sit Stof. Om de forskjellige Institutioner og Forhold giver han en stor Del spredte Oplysninger, flittigt samlede og gjengivne, tildels dog efter temmelig let tilgængelige Kilder. Men det, som man vel navnlig vilde søge i en Indledning, en orienterende Fremstilling af den daværende danske Lægevidenskabs almindelige Udviklingsforhold som det Medium, af hvilket Heuermann voxer frem, dette skorter det noget paa. Og det maa saa meget mere beklages, som Lægevidenskaben netop dengang var i en ejendommelig, urolig Brydnings- og Gjennembrudsperiode, der maatte udøve en indgribende Indflydelse paa en søgende, fremskridtsivrig Læge som Heuermann.

Den gamle Skolastik beherskede til Trods for det sidste Aarhundredes anatomisk-fysiologiske Opdagelser endnu væsentlig de medicinske Fakulteter baade i Norden og ved de fleste tyske Universiteter. Af disse var det egentlig kun det nye Universitet i Halle og det endnu nyere i Göttingen, som med Kraft havde søgt at emancipere sig derfra. I Halle havde Pietismens Revolution sat sine dybe Spor ikke blot i Theologien, men ogsaa i Medicinen og hævdet de rent praktiske Synspunkters Vigtighed ligeoverfor den abstrakte Dialektik, om end den nye medicinske Skoles Stifter Stahl i sin Grund endnu tildels var et Barn af Skolastikens Lærdom og viser det i sin Doktrin Animismen. Men medens Stahlianismen vel i sine videre Konsekventser fik væsentlig Betydning for den egentlige Medicin, var det dog Göttingen, Halles Rival og snart Overvinder, der navnlig ved sin eminente Koryfæ Haller gjennemførte den afgjørende Reform af hele Lægevidenskaben i rationel-empirisk Retning, fra Udgangspunktet i stringent anatomisk-fysiologisk Forskning, og derved efterhaanden fik en afgjørende Indflydelse ogsaa paa Kirurgiens Udvikling. Ved

Siden af og fra første Færd ganske udenfor disse lægevidenskabelige Bevægelser stod Tysklands og Nordens praktiske Kirurger, Barbererne. Den gamle Skolastik kunde dette ulærde Laug aldrig komme i nærmere Forbindelse med, derimod var der en Mulighed for Forstaaelse med de to nyere Retninger, med Stahlianismen i dens praktiske Konsekventser og med den fra Galenismen emanciperede, naturvidenskabelig-empiriske Forsknings-Videnskab i Göttingen. Det er ogsaa fra dette sidste Sted, at Kirurgen Heuermann faar sine væsentlige Impulser.

Havde Forf. i nogle Sider af Indledningen kunnet orientere Læseren i disse Hovedmomenter, vilde han have lettet Forstaaelsen af Heuermanns Optræden og Virken. Nu vil adskilligt i Fremstillingen kun vanskelig forstaaes, og naar Forfatteren længere hen i Skriftet af og til kort hentyder til Betydningen af den Stahl'ske og Haller'ske Retning i Lægevidenskaben som noget almindelig bekjendt, da forholder dette sig næppe saaledes. Et ret godt Kjendskab dertil tør Anm. maaske forudsætte hos den ikke særdeles store Kreds, der har overværet hans Forelæsninger over det 18de Aarhundredes danske Medicin, og til hvilken Forf. har gjort Anm. den Ære at slutte sig. At disse Forelæsninger, der netop udførlig have dvælet ved de nævnte Fundamentalmomenter og deres Indvirkning særlig paa den danske Lægevidenskabs Udvikling, ikke endnu have kunnet fremkomme i Trykken, maa Anm. derfor beklage. De vilde forhaabentligt ret heldigt have kunnet supplere og belyse Forf.'s Skildring af Heuermann.

En vis Fremstillingsmangel kommer ogsaa til Syne i Skriftets næste Afsnit, Biografien. Forf. har med overordentlig Utrættelighed og Kjærlighed til sit Emne af trykte og utrykte Kilder samlet talrige Oplysninger om Heuermann, han er derved ogsaa bleven bekjendt med mange andre Detaildata, som han benytter Lejligheden til at notere; men heller ikke her formaar han ret at beherske sin Stofmasse. Om Heuermanns ydre Liv faar man vistnok ikke lidet at vide, og der fastlaas flere vigtige og interessante, aldrig tidligere opklarede Momenter og da navnlig, i hvilken Udstrækning han har virket som Universitetslærer, samt at han, i Modsætning til de aller-

fleste af den Tids Videnskabsmænd, aldrig har studeret udenlands. Men for saa vidt som en Biografi skal indbefatte en fyldig Karakteristik af hele Vedkommendes Personlighed, kan den foreliggende Skildring neppe tilfredsstille. Til en saaden virkelig Forstaaelse af Heuermann vil man i ethvert Tilfælde kun kunne naa ved Sammenstilling af dette Afsnit med de to udførlige derpaa følgende, som behandle hans hele litterære Produktion, hans Fysiologi i 4 Bind, hans Kirurgi i 3 Bind (en Rekapitulation af Universitetsforelæsninger) og tilsidst et Bind „vermischte Bemerkungen". Disse Afsnit ere uden Sammenligning de interessanteste og betydningsfuldeste i Dr. Norries Skrift.

Først af de meget udførlige Citater og Referater af Heuermanns literære Arbejder faar man et levende Indtryk af, hvilken ejendommelig fængslende Personlighed og Videnskabsmand han har været, og man faar tillige deraf i det mindste noget af en Nøgle til Forstaaelsen af, hvorfor hans Fortjenester ere blevne i høj Grad undervurderede af hans danske Samtid og dermed tillige glemte af Eftertiden. Han er den altid lige utrættelige, lige videbegjærlige Mand, der sætter al sin Kraft ind paa at naa videre i lægevidenskabelig Opklaring, der bestandig finder sin højeste Glæde og Tilfredsstillelse i at komme til nye og sikrere Standpunkter. Naar en tydsk Historiker har kaldt ham „der gelehrte Heuermann", og Forf. ogsaa anser dette Epitheton for betegnende, saa er det dog med meget tvivlsom Berettigelse. Lærd efter Datidens Opfattelse var han i ethvert Tilfælde paa ingen Maade. Han har kun faaet en meget tarvelig Undervisning i Krügers kirurgiske Theater og, efter at have vendt sig til Universitetet, hos Buchwald, han har aldrig foretaget den for en fyldig videnskabelig Uddannelse vigtige Studierejse, han har aabenbart kun kunnet skrive sit Modersmaal, Tysk, og dette endda maadeligt nok, og hans hele Fremtræden har saa lidt af den egentlig lærde Type, at den langt snarere karakteriserer ham i hans første Udviklings-Stadium som Barber-Kirurgen, vel at mærke som den med alle en Forskers Egenskaber rigt udstyrede Barber-Kirurg. Han er den umiddelbare, af lærd Abstraktion uberørte Autodidakt,

der netop ved sin Frihed for alle de tyngende Forudsætninger, som fulgte med den lærde Uddannelse, kan tumle ugeneret med de videnskabelige Opgaver, kan se bort fra alt andet end sin Erfarings Vidnesbyrd og aldrig hæmmes af Autoritetsfrygt. Det er forfriskende at se en Udtalelse af ham som denne om Hippokrates: „Obgleich ich nun den Werth der Schriften dieses Mannes sehr wohl kenne, so bin ich doch einer von denen, welcher nicht alle Aussprüche desselben für Orakel ansiehet, sondern sich viel lieber durch die Erfahrung unterrichten lässet.“ Man bemærke blot, at denne allerede i sin Form lidet akademiske Udtalelse fremkommer i en Periode, hvor den naturvidenskabelig reformerede Galenisme, saaledes som den fornemmelig repræsenteredes af Sydenham og Boerhave, søgte sin Styrke i særlig inderlig, ja slavisk Tilbedelse af Hippokratismen, hvor de traditionelle akademiske Disputationer — Hovedudtrykket for Tidens medicinske Lærdom — oftest drejede sig om ærbødig og minutiøs Fortolkning af hippokratiske Læresætninger, og hvor selve Heuermanns akademiske Lærere, B. Buchwald og Lodberg Friis, vare vel ikke store, men i ethvert Tilfælde typiske Repræsentanter for denne ensidige og trods Hippokratismens Fane væsentlig skolastiske Retning. Heuermann læser og gransker med megen Iver i alle mulige foreliggende Skrifter, og derfor anser Forf. ham vel for „lærd“; men det er alt andet end typisk lærd Granskning, det er nærmest kun Autodidaktens ivrige Søgen efter noget, han kan benytte til Sammenligning og kritisk Sammenstilling med, hvad han selv ved sine egne Iagttagelser finder — dette er dog for ham det Eneste, som har virkelig Gyldighed.

Netop ved denne Friskhed, ved det forudsætningsfrie Udgangspunkt i hans egen Iagttagelse og Erfaring faar hans hele videnskabelige Arbejde et originalt, et dristigt Præg. Oftere kommer han til rigtige Resultater, der genialt foregribe Udviklingen og næppe kunde forstaas af Samtiden. Naar han saaledes med et Slag klarer Synkningsmekanismens indviklede Forhold, eller naar han fremsætter en i mange Henseender korrekt Opfattelse af Øjets Akkommodation, saa betragtedes saadant vistnok af hans fleste Samtidige som vildt Fantasteri —

ja selv den store Haller benægtede Akkommodationen. Som Kirurg og praktisk Oftalmolog viser han lignende Egenskaber, Han er en af de første, der ubetinget slutter sig til og anvender Daviels Methode for Stæroperation, hvilken afgjort bryder med det ligefra Oldtiden gjældende. Gjennem lange Tider er hans Pionerstilling paa dette Punkt bleven saa fuldstændig glemt og overset, at man almindelig har antaget Kirurgen Withusen for at være den, som indførte denne epokegjørende Operationsmethode her i Landet (1810). Som Operatør faar han de dristigste Indfald, udfører dem uden lang Overvejelse og med den tillidsfulde Autodidakts sædvanlige Held. Indgreb, som man endog nu under Antiseptikens Æra vilde betænke sig meget paa, betragter han som den simpleste Sag af Verden. Ogsaa i denne Henseende minder han meget lidet om en Lærd, men mere om en af de omrejsende „Snidere“ — kun er han langt bedre funderet i anatomiske Kundskaber, end disse i Reglen vare. Netop dette giver ham den fremragende Betydning som Videnskabsmand og Lærer, at Friskheden og Genialiteten stadig gaar Haand i Haand med en utrættelig og grundig Forskning paa de Omraader, han dyrker, den anatomiske Fysiologi og den praktiske Kirurgi. At han under sin mangeaarige og ligeledes højst ufortrødne Virksomhed som Prosektor og Vikar for de magelige Fakultetsmedlemmer udfyldte Savnet af Undervisning i stort Omfang, og at han maa have været en livlig, fornøjelig og fængslende Lærer, saa at Jensenius's Udtryk derom „florida eloquii felicitas“ ere mere end en sædvanlig rhetorisk Blomst, deri har Forf. sikkert Ret.

I Skriftets Slutningsafsnit fremhæves fortrinsvis Heuermanns overordentlige Anerkjendelse i Tyskland og hans paafaldende Uændsethed herhjemme. Forf. har ved sine ivrige Efterforskninger ikke kunnet faa denne Gaade løst, ligesom han overhovedet ikke har været i Stand til at finde ret mange Oplysninger om Heuermanns nærmere personlige Forhold. Som allerede antydet troer Anm. dog, at ved en Vurdering af alle de spredte, i Skriftet foreliggende og tildels her fremdragne Data kan deraf uddrages en i det mindste nogenlunde plausibel Forklaring af dette interessante Spørgsmaal. Nogen Betydning

har vistnok det Moment, der antydes af Forf. som en Mulighed, at den af den Callisen'ske Kreds udviklede, i det Hele tydelige Bestræbelse for at stille denne kirurgiske Kapacitet paa en saa høj Piedestal som muligt, naturligt har medført en Tendens til at trykke Forgængeren Heuermann, den aabenbart i flere Henseender større kirurgiske Begavelse, ned og stille ham saavidt muligt i Skygge. En saadan mulig bevidst Optræden fra denne Kreds's Side maa imidlertid naturlig forudsætte en Opfattelse af Heuermann, der i det Mindste tildels kan retfærdiggjøre eller dog undskylde den. Thi vel ere Menneskene ikke saa gode, som de burde være, og ikke fremmede for Uretfærdighed, navnlig naar det gjælder egne Interessers Fremme. Men Momenter til en i det Mindste subjektiv Retfærdiggjørelse ville dog sjelden mangle, og hvad det foreliggende Spørgsmaal angaar, ere saadanne lette at paavise. Callisens varme Beundrere have umulig kunnet paaskjønne Heuermann, saa diametralt forskjellige som disse to Kirurger i hele deres Aandsdisposition og Standpunkt vare. I deres første Udvikling er der Lighed, idet de begge vare Holstenere, udgik fra dannede Hjem, begyndte paa Barberstuen og vare Simon Krügers Disciple. Men senere kommer den afgjørende Forskjellighed noksom frem. Heuermann vedbliver i Kjøbenhavn at være Tyskeren og skriver kun paa Tysk (hvorved det dog er saa fejlagtigt som muligt med N. M. Petersen at regne ham til de indvandrede Fremmede). Callisen assimilerer sig efterhaanden med den danske Nationalitet og bliver en fin dansk Stilist. Denne Forskjel har vel sin naturlige eller nærmeste Grund i, at denne sidste lever i en i national Henseende videre udviklet Periode end hin, men den udtrykker dog tillige Forskjellen i Aandsdisposition. Callisen er det smidige Naturel, der efter at have opnaaet akademisk Borgerret og Doktorgrad og derefter foretaget den store, Blikket udvidende, modnende Studierejse kan gaa fuldt og helt over i den fornemme, lærde Lejr og blive en fremragende Homo literatus, der ogsaa fører den latinske Pen med Elegance og Færdighed, kan tilegne sig en til det aristokratiske Standpunkt svarende konservativ Aandsretning. Kun med Ulyst giver han sig af med større Opera-

tioner og lignende grove Forretninger, medens han finder sin Styrke og sin Hæder ved Skrivebordet. Om han end selvfølgelig aldrig blev en saa platonisk kirurgisk Professor som Haller, der under sin mangeaarige Virksomhed som saadan aldrig rørte eller vilde røre noget Menneske med en Kniv, saa har Callisen ikke ganske lidet i sig af den gammeldags lærde Retning, hvilken den store Göttinger-Reformator mærkelig nok som Kirurg tilhørte. Lige over for nye, dristige Operationsmethoder stiller Callisen sig i sine berømte kirurgiske Lærebøger i Reglen kølig, fraraadende, og er overhovedet som Docent altid den værdige, reserverede Lærde.

Men naar det var Personligheder af den Type, der indgød Datiden Højagtelse og havde Kurs — og den modne, alsidige Aandsudvikling, den fordybede Dannelse vil iøvrigt jo altid have Kurs —, saa ligger det nær at antage, at Modsætningen til denne Type, den i det Mindste efter Datidens Opfattelse halvdannede Heuermann, ikke kunde komme til at gjælde meget. Han havde vel taget sin Doktorgrad, men derefter ikke gereret sig som nogen værdig Doktor. Han viste sig kun som den, hvem Tode kunde stemple som „ein höchst mittelmässiger Schriftsteller“, som den, hvem et samtidigt lærd Tidsskrift modtager med et medlidende Skuldertræk, fordi han ikke „fra Ungdommen af havde været ordentlig anført til Studeringer“, som den, der blot ved sin Mangel paa akademisk Form maatte virke frastødende paa de Fintdannede — der f. Ex. kunde betegne Hippokrates som „dieser Mann“! Han tumlede fremdeles om i Kjøbenhavn som en stor, hazarderet Snider, som en af de foretagsomme, tolererede Operatører. Han havde vel den Ære at vikariere for Buchwald ved Universitetet, men heller ikke hans friske Originalitet som Docent kunde Samtiden ret forstaa at skatte. Foruden den mindre ansete Kirurgi docerede han unægtelig ogsaa normerede, vel anskrevne Fag som Anatomi og Fysiologi, og han stod som Lærer heri, om end med altid aarvaagen Kritik, paa den store Göttingers Standpunkt. Men selve Hallers hele naturvidenskabelige Standpunkt var i mange Aar kun lidet forstaaet, i ethvert Tilfælde hertillands. Hans første fysiologiske Lærebog,

„primæ lineæ physiologiæ“, trængte ikke hurtig igjennem, og Mangel paa virkelig Forstaaelse af hans videnskabelige Bestræbelser, ogsaa i Tyskland, var vistnok en medvirkende Grund til, at han i 1753 pludselig opgav hele sin Universitetsvirksomhed i Göttingen og melankolsk skjulte sig mellem sin Hjemstavns Bjerge. Naar Haller tidlig havde vundet stort Ry, var det netop, fordi han ikke som Heuermann var den autodidaktiske, raske Experimentator og forudsætningsfri Ræsonnør, men fordi hans alsidige Begavelse og rige Aandsudvikling ogsaa havde meget væsentlige Elementer i sig af den gammeldags lærde Polyhistori. Saaledes kunde Heuermann heller ikke ved sin Tilknytning til den nye naturvidenskabelige Göttingerskole sikre sig en gunstig Position eller et særlig gunstigt Omdømme i Fædrelandet. Han havde overhovedet den ikke lette Lod i sin Iagttagelses Konklusioner at komme forud for sin Tid og maatte vistnok efter Omstændighederne være meget tilfreds med at opnaa at blive titulær Professor medicinæ — med Designation uden Oprykningsret!

At han kunde blive forbigaaet ved forskjellige Lejligheder, er derfor heller ikke egentlig paafaldende, og noget af det, som Forf. anser for Forbigaaelse, er det vistnok i Virkeligheden ikke. Til Overmedikatet paa det nye Frederiks Hospital kunde det saaledes neppe falde Heuermann ind at aspirere, og i hvert Tilfælde vilde han, der til Trods for sin Doktorgrad dog helt igjennem var Kirurgen, aldrig være kommen i Betragtning, selv om Jensenius foruden at være en velmeriteret, ren medicinsk Doktor ikke tillige havde havt det Held at være A. G. Moltkes Protegé og Læge. Naar man foretrak Rottbøll til Oprykning i Universitetets Professorater, var dette ogsaa kun ganske naturligt. Thi denne havde, ved Siden af sine uomtvistelig lovende Egenskaber, det i Datidens Øjne store Fortrin at være legitimt og fuldt uddannet i Videnskaberne baade hjemme og paa Studierejse. Heller ikke Hennings's Valg til Generaldirektør efter Krügers Død kunde Heuermann med Rette betragte som en Forbigaaelse. Til Posten var paa Forhaand en ren Kirurg nærmest, og naar man i Hennings havde en saadan, der var uddannet efter Tidens

Desiderat, en stor Studierejse, var i en passende Alder og havde den fornødne Modenhed, saa var det rimeligt nok at foretrække ham for den tilmed temmelig unge Heuermann. At denne ikke naaede nogen særlig fremskudt Stilling i Samfundet, finder ovenikjøbet en nærliggende Forklaring blot deri, at han aabenbart levede fuldt i umiddelbar Glæde over sin Videnskab og sin Forskning og næppe har havt udviklede Anlæg for at trænge sig frem og benytte alle Chancer — også i den Henseende staar han i Modsætning til Callisen, der næppe har manglet saadanne Anlæg.

Men medens Heuermann altsaa hertillands blev overset og hans Skrifter ingen væsentlig Indflydelse fik paa vor lægevidenskabelige Udvikling, kom han hurtig til at indtage en anselig Stilling i Tyskland. Vel vare de tyske Recensenter ogsaa frastødte af hans ulærde Sprog og Fremstillingsform, men samtidig forstod man der at vurdere Begavelsen. For Fysiologiens Vedkommende fik han en yderst hædrende Modtagelse af Haller, der heller ikke stod mere grundmuret i sin Experimentalforsknings Position, end at den unge kjøbenhavnske Videnskabsmands Bistand maatte være ham meget velkommen. Og i Kirurgien gjorde Tyskland lidt efter Aarhundredets Midte betydelige Fremskridt, ved Universiteterne fremstode dygtige Lærere, og ogsaa de ulærde Kirurgskoler, saaledes navnlig Berlins, bleve den Krügerske i Kjøbenhavn langt overlegne; man forstod at vurdere det dygtige og nye i Heuermanns Operationslære efter Fortjeneste. De paapasselige tyske Medicinalhistorikere have bestandig siden, saaledes som Forf. fremhæver, trofast beholdt Heuermann indregistreret mellem sin Tids fremragende Kirurger og Oftalmologer. Noget paafaldende kan der ganske vist være i, at vor danske Medicinalhistoriker F. Bremer — som anført af Forf. — ikke nævner Heuermanns Navn, tilmed da hans Kompendium i Medicinens almindelige Historie er udarbejdet med Benyttelse af tyske historiske Værker. Men man maa dog i saa Henseende tage med i Betragtning, at dette danske Kompendium i Behandlingen af hin Tidsperiodes Kirurgi er meget kortfattet, saa at kun de særlig fremskudte officielle Autoriteter netop nævnes. Det er saaledes

dog næppe ganske retfærdigt, naar det Eftertryk, hvormed Forf. betoner denne Udeladelse, tilspidses til en ligefrem Bebrejdelse mod vor fortjente afdøde Medicinalhistoriker i en Anmeldelse i „Dagbladet“ af 7de April, hvori forøvrigt udtrykkes en saa varm Sympathi og Interesse for det udkomne Skrift og derigjennem for alvorligt Arbejde i dansk Medicinalhistorie overhovedet, at vi, der sysle dermed, maa være taknemlige derfor.

Ved dette Hovedpunkt i Skriftet, Heuermanns mærkelige Uændsethed herhjemme og Aarsagerne dertil, har Anm. dvælet saa udførligt, idet dette Forhold og dets Opklaring synes at kunne gjøre Krav paa en særlig, maaske endog noget vidtrækkende Interesse. Anm. har i det Hele dristet sig til i sin Omtale af det foreliggende Skrift at lægge Beslag paa en ikke ringe Plads i Historisk Tidsskrift og kan kun til sin Retfærdiggjørelse fremhæve sin levende Interesse for Skriftet, for dets Emne og for dets Forfatter. Anm. har havt Lejlighed til at følge de Forskninger, der ligge til Grund for Fremstillingen, og har ikke kunnet andet end søge at bidrage sin Skærv til, at Udbyttet af Arbejdet kan komme til at staa for Læseverdenen i saa klart et Lys som muligt. Have de fremsatte supplerende Bemærkninger maaske tildels antaget Karakteren af kritiske Indvendinger og kunnet røbe en Mangel paa Tilfredshed med Forf.'s Fremstilling, saa er dette kun Udtryk for Anm.'s dybe Interesse for Arbejdet, der utvivlsomt fortjener den største Paaskjønnelse for den utrættelige Flid, den Grundighed og Paalidelighed, som præger det, for alle de talrige Detailoplysninger, det giver, og som gjøre det til et Kildeskrift, hvoraf andre Medicinalhistorikere under Beskjæftigelsen med denne Periode med Udbytte ville kunne øse. Skriftets Mangler afhænge kun af, at Forf. endnu er Begynder i medicinsk Historieskrivning, og ville sikkert komme mindre til Syne i forventede følgende historiske Arbejder af ham paa den danske Kirurgies og Oftalmologies Omraade.

Jul. Petersen.

Kjobenhavn. — Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

Forfatterens eget eksempl.
med tilføjelser

300,- net

